

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

VOJNA IN MIR
REFLEKSIJE DVAJSETIH LET

UREDILA VLASTA JALUŠIČ IN LEV KREFT

VOJNA IN MIR
REFLEKSIJE DVAJSETIH LET
UREDILA: VLASTA JALUŠIČ IN LEV KREFT

JEZIKOVNI PREGLED: MOJCA HUDOLIN
PREVODI: SAMO TOMŠIČ, ANDREJ ZAVRL
OBLIKOVANJE: IRENA WÖLLE
TISK: STANE PEKLAJ
NAKLADA: 300 IZVODOV, PRVA IZDAJA
RECENZENTA: DR. ŽARKO PUHOVSKI, UNIVERZA V ZAGREBU
DR. MITJA VELIKONJA, UNIVERZA V LJUBLJANI
ILUSTRACIJA NA ZUNANJI STRANI OVITKA: MARKO MILOHNIČ: *PEACEMAKER*, INŠTALACIJA, 2002
(PLIŠ, BLAGO IN PLASTIKA NA KOVINSKEM STOJALU)

© MIROVNI INŠTITUT (ZA TO IZDAJO) TER AVTORJI IN AVTORICE (ZA POSAMEZNA BESEDILA), 2011

IZŠLO S PODPORO OPEN SOCIETY FOUNDATIONS

ZBIRKA POLITIKE

UREDNIK: ALDO MILOHNIČ

IZDAJATELJ: MIROVNI INŠTITUT
INŠTITUT ZA SODOBNE DRUŽBENE IN POLITIČNE ŠTUDJE
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: [INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI](mailto:info@mirovni-institut.si)
WWW.MIROVNI-INSTITUT.SI

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

327.36(497.4)
323

VOJNA in mir : refleksije dvajsetih let / uredila Vlasta Jalušič
in Lev Kreft ; [prevodi Samo Tomšič, Andrej Zavrl]. - 1. izd. -
Ljubljana : Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in
politične študije, 2011. - (Zbirka Politike)

ISBN 978-961-6455-63-3
1. Jalušič, Vlasta
256062720

KAZALO

7 UVOD: Ponovno razkrivanje

VLASTA JALUŠIČ, LEV KREFT

I.

13 Si vis pacem para pacem

MARKO HREN

37 Utrinki o Zelenih Slovenije in osamosvojitvenem Predsedstvu RS med mirovništvom ter oboroženim bojem

DUŠAN PLUT

49 Osamosvojitev, osvoboditev in samookupacija v 13 slikah (zraven pa še dve presežni smrti: mirovnega gibanja in Mirovnega inštituta)

TONČI KUZMANIČ

73 Prvoborci

SAŠO GAZDIČ

79 Različna razumevanja mirovništva: ne rdeči, ne črni, ne zeleni ... ampak posamezni

GREGOR TOMC

95 Kako Mirovni inštitut obravnava strukturno nasilje?

GORAZD KOVAČIČ

109 O nekaterih pomenih pojma civilne družbe

DARKO ŠTRAJN

II.

125 Krivulje postkomunistične transformacije:

miti in konkurenčne teorije o spremembah v Srednji in Jugovzhodni Evropi

SABRINA P. RAMET

157 Bosna in Ruanda: spominjanje kot sredstvo pozabe in ne razumevanja?

VLASTA JALUŠIČ

179 K novi paradigmi za mir in vojno: družbena varnost
RUDI RIZMAN

195 Pravični mir namesto pravične vojne
DIETER SENGHAAS

205 Temeljna načela za učinkovito izgradnjo miru
ARNO TRUGER

227 P. (t.) s.: Iskanje izgubljenega zaklada
VLASTA JALUŠIČ

243 IMENSKO KAZALO

UVOD: PONOVNO RAZKRIVANJE

Mirovni inštitut slavi dvajseto obletnico. Kot neodvisni raziskovalni, akcijski in zagovorniški inštitut je nastal v času razpada Jugoslavije in tako rekoč neposredno v trenutku formiranja Slovenije kot nove države. Ključno obdobje njegovega oblikovanja kot nevladne raziskovalne in zagovorniške institucije je tako nova »velika transformacija« konec 20. stoletja: čas padca berlinskega zidu, konca socializma in začetka tistega, kar pride po njem. A v tem obdobju se je na prostoru nekdanje Jugoslavije začel tudi val vojn, kolektivnega nasilja in zločinov, v katerih je sodelovalo veliko število ljudi in so se končali z ogromno žrtvami, hudimi travmami ter dolgotrajnimi regionalnimi in globalnimi posledicami. Dokončen zlom socializma je hkrati pomenil, da so nekdanje socialistične republike kot nove ali nastajajoče države te regije transformirale svoje ekonomije, socialne in politične sisteme ter se podale na pot, ki je bila poimenovana »tranzicija«. Ti procesi so implicirali tudi obdobje oblikovanja novih globalnih vojaških in političnih zavezništov. Leta pred in po 1989, pa vse do danes, bi zato lahko označili tudi za svojevrsten »prelom v času«, ki – ne glede na to, kako boleč ali lahek je bil – vsekakor zahteva nov premislek. Gre za situacijo, ki terjaja ponovne odgovore na sicer že zastavljena, a še ne dovolj odgovorjena vprašanja, kaj pomenijo te spremembe in izkušnje za nas, za naše delovanje in raziskovanje na področjih, ki se dotikajo razumevanja miru, vojne, morebitnih novih konceptov dobrega življenja, medčloveškega razumevanja in enakosti.

Prispevki v knjigi, ki jo izdajamo ob dvajseti obletnici ustanovitve Mirovnega inštituta, so rezultat vabila, ki smo ga poslali skupini avtorjev in avtoric, da za zbornik *Vojna in mir* pišejo o temah, povezanih z zgoraj opisano situacijo. Povabili smo jih, da nam pošljejo bodisi tekste s svojim kritičnim pogledom na Mirovni inštitut, njegovo dejavnost in njegovo vlogo v času od leta 1991 dalje ali pa se posvetijo specifičnim premislekom, ki bi zajemali teme vojn in miru na področju nekdanje Jugoslavije ter njihovih posledic (refleksija teh vojn, njihovega nastanka v kontekstu zloma socializma), novih dilem in vprašanj postjugoslovanskega miru, novih, postsocialističnih vojnih zavezništov, udeležbe v mednarodnih vojaških intervencijah ali sodobnih problemov prepletanja miru in voj-

ne. Prav tako smo želeli vključiti prispevke o pomenu ter vlogi mirovnih gibanj in raziskovanja vojne in miru danes. Poziv smo poslali številnim kolegom in kolegicam iz Slovenije ter iz drugih držav – pri tem gre bodisi za ustanovitelje, prve zaposlene ali pa za tiste, ki so bili z Mirovnim inštitutom kako drugače bistveno povezani, nekateri od samega začetka, drugi pa tako, da poznajo njegove začetne in poznejše cilje in dejavnost oziroma njegovo dvajsetletno delovanje. V knjigi tako objavljamo tekste vseh avtorjev in avtoric, ki so se na naše vabilo odzvali.

Prispevke smo razvrstili v dve skupini. V prvem delu so tisti, katerih poudarek je na kritičnem, osebnem pogledu piscev na ustanovitev, predvideno vlogo in mesto Mirovnega inštituta v preteklosti ter tukaj in zdaj. Avtorji, kot so Marko Hren, Dušan Plut, Tonči Kuzmanić, Sašo Gazdić, Gregor Tomc, Gorazd Kovačič in Darko Štrajn, se v tem bloku posvečajo predvsem refleksiji nastanka in delovanja mirovnega gibanja in Mirovnega inštituta pred letom 1991 in po njem, pa tudi vprašanju vloge in pomena mirovništva in civilnodružbenega gibanja v ožjem, slovenskem okolju. V drugem delu knjige je poudarek na konkretnih, manj osebnih in neposredno angažiranih razpravah v širšem, ne samo slovenskem kontekstu omenjenega »preloma v času«. Teksti avtorjev in avtoric v tem delu se posvečajo neposrednemu in primerjalnemu raziskovanju postsocializma, tranzicije, vojne in miru, pa tudi neposrednih izkušenj na področju izgradnje miru. V njem nastopa več avtorjev iz mednarodnega in domačega analitičnega in mirovniškega prizorišča, kot so Sabrina P. Ramet, Vlasta Jalušič, Rudi Rizman, Dieter Senghaas in Arno Truger.

Predvsem v prvem delu knjige bodo bralci in bralke zasledili intenziven medsebojni dialog tekstov, ki so pogosto neposredno polemični in v opoziciji drug do drugega. Ugotovili bodo lahko, da je Mirovni inštitut nastal kot pobuda heterogene skupine intelektualcev in mirovnikov, ki nimajo in tudi v preteklosti niso imeli unificiranih stališč o tem, kaj predstavljata mir in mirovno gibanje. Prej je šlo za divergenten zbir posameznikov in (redkejših) posameznic, ki so lahko kljub raznolikosti in pogosto nasprotnim stališčem (ali pa prav zaradi njih) ustvarjali skupno platformo, iz katere je leta 1991 nastal Mirovni inštitut. Prav tako je iz prispevkov razvidno, da so v obdobju dvajsetletnega delovanja z njim sodelovali raziskovalci in avtorji, ki institucije ne povzdigujejo nujno v nebo, ampak so do nje izjemno kritično nastrojeni. Nekatere tekste v prvem delu knjige lahko beremo tudi kot preliminarne prispevke k premisleku okoliščin osamosvojitve in vloge akterjev novih družbenih gibanj – še posebej mirovnega gibanja v tem procesu – ter kritiko politik spomina na nastanek države Slovenije. Kot kažejo ti prispevki, so mirovniki nedvomno vplivali

najmanj na to, da se je Slovenija izognila vpletenosti v dolgotrajne krvave spopade na področju nekdanje Jugoslavije.

Knjiga je namenjena tako raziskovalcem preteklosti kot analitikom politike, tranzicije in postsocializma, hkrati pa tudi najširši publiki, saj prinaša na plano nekatera nova dejstva ter pomembne osebne in analitične premisleke novejšega časa. V tistem pogledu, v katerem se nanaša na razkrivanje nekaterih zabrisanih potez novejše slovenske zgodovine, je gotovo pomemben in malo drugačen prispevek k nizu letošnjih obhajanj dvajsetletnice države; v drugem, ko se nanaša na premislek današnje situiranosti, morebitnih novih tem in dejavnosti Mirovnega inštituta, pa poskuša biti dostojen analitični dokument obletnice te institucije.

Ljubljana, 16. aprila 2011

Vlasta Jalušič in Lev Kreft

I.

SI VIS PACEM PARA PACEM

MARKO HREN

Ne trdim, da vse, kar je zapisano v nadaljevanju, sodi med pomembnejše dogodke in poglede v zgodbo izpred dvajsetih let, zagotovo pa je enako resnično kot druga dejstva iz tistega časa, ki so javnosti predstavljena pogostejše.

Če hočeš mir, se pripravljaj na mir! Pod tem naslovom je Gibanje za kulturo miru in nenasilja¹ ravno v sklepni fazi ustanavljanja² Mirovnega inštituta (MI) oblikovalo celovit alternativni koncept³ varnosti države, ki bi temeljil na notranji povezanosti in na uveljavljanju nenasilnega reševanja sporov. Mirovno gibanje (MG) je s tem dejanjem zaokrožilo dolgoletna prizadevanja za afirmacijo kulture nenasilja na vseh področjih življenja, od vzgoje v vrtcu do diplomacije. Ideja o ustanovitvi MI je bila tisti čas v centru široko zasnovanih prizadevanj za mirno rešitev razdružitve jugoslovanske federacije in za demilitarizacijo tedanje družbe. V to točko so bila usmerjena velika pričakovanja; šele danes, ko sem po dvajsetih letih pregledal arhivske dokumente⁴ iz časa od prve pobude za ustanovitev inštituta (junija 1990) do ustanovitve (junija 1991), se je

¹ Gibanje za kulturo miru in nenasilja so aktivisti mirovnega gibanja (MG) registrirali kot politično združenje junija 1990, torej takoj po prvih demokratičnih volitvah, ko so nastopili skupaj z drugimi aktivisti na Neodvisni listi novih družbenih gibanj. Z ustanovitvijo politične organizacije se je mirovno gibanje konstituiralo kot avtonomni pravni subjekt in ni več nastopalo pod okriljem ZSMS (Delovna skupina za mirovna gibanja) ali UKZSMS (Sekcija za kulturo miru).

² Hren in Kalin 1991. Dokument *Si vis pacem para pacem* sta podpisala Ignac Kalin in Marko Hren kot idejni osnutek za obravnavo na Predsedstvu RS. Dokument je označen z datumom 6. maj 1991. Gibanje je v tem obdobju intenzivno sodelovalo s Predsedstvom Republike Slovenije, kar bo razvidno iz kronologije v nadaljevanju. Deloma je to razmerje opisal Dušan Plut (Plut 2011).

³ Koncept so poimenovali Aktivni Globalni Mirovni Varnostni Ustroj, AGMVU.

⁴ Večina ohranjenih dokumentov je restavriranih iz zasebnega arhivskega računalnika Macintosh SE, na katerem je avtor besedila, kot pooblaščen oseba Gibanja za kulturo miru in nenasilja in kot ustanovni direktor Mirovnega inštituta, opravljal večji del priprav na ustanovitev MI. MG je v letu 1991 prehajalo z Macintosheve na PC tehnologijo; v tem letu je avtor deloma uporabljal tudi prenosni PC DOS, ki pa je bil naslednje leto odtujen in podatkov ni na voljo. Pri tem je pomembno dejstvo, da je bila v tistem času najbolj učinkovita in obenem sodobna komunikacijska tehnologija fax-modem,

pokazalo, za kakšno tekmo s časom je v resnici šlo. Pod okriljem multilateralnih institucij (OZN ali KEVS) smo ob konstituiranju posameznih vodstev v republikah nekdanje Jugoslavije želeli vzpostaviti proces, ki bi kot sistemska rešitev pripomogel k nenasilnemu reševanju vseh odprtih vprašanj. MI naj bi sprva organiziral izdelavo pregledne analize tako novih kot starih akterjev ter identificiral mogoče konflikte oziroma razhajanja med njimi, nato pa ob pomoči mednarodnih strokovnjakov⁵ in institucij oblikoval mirovne opcije za rešitev množice odprtih vprašanj. MG je tako v zgodnji fazi izražanja konfliktnih razmerij institucijam slovenske države predlagalo – obenem pa samo izvajalo – internacionalizacijo jugoslovanskih konfliktov, udeležbo tretje strani (multilateralnih okvirov in posrednikov) ter pripravo okvira za sistematičen niz mirovnih konferenc, pri katerih bi sodelovali najbolj uveljavljeni strokovnjaki tistega časa.⁶

torej pošiljanje dokumenta neposredno iz računalnika na klasičen telefaks prejemnika prek telefonske linije in modema. Na strani pošiljatelja zato pogosto papirnata oblika ni shranjena, na strani prejemnika pa je bil izvirnik v obliki izpisa iz telefaksa, slednji pa z leti obledijo. V arhivu avtorja so vsi prejeti telefaksi iz tistega časa neuporabni. Avtor se je pri pisanju besedila naslonil izključno na zasebni arhiv. Izdatno pomoč je pri tem predstavljal arhiv, ki ga še vedno hrani aktivist MG Nace Kalin.

⁵ Na to kaže sestava mednarodnega strokovnega sveta inštituta ob ustanovitvi, v katerega je bila povabljena vrsta prominentnih mednarodnih strokovnjakov na področju pogajanj, nenasilnega reševanja sporov in konceptov alternativne varnosti in obrambe. Člani so postali: Brian Martin, University of Wollongong, Avstralija, Arno Truger, Institut für Friedensforschung, Avstrija, Peter Bruck, University of Salzburg, Avstrija, Jean-Marie Muller, Institut de recherche sur resolution nonviolents des conflits, Francija, Michael Randle, Dpt. of Peace Studies, University Bradford, Velika Britanija, Ferenc Miszlivetz, raziskovalec, Madžarska, Antonio Papisca, Univerza Padova, Italija, Johan Galtung, International Peace Research Institute, Oslo, Norveška, Juan Gutierrez, Inštitut Gernika, Baskija, Španija, Lyne Jones, Myfanwy, raziskovalka, Velika Britanija, Andreas Gross, Institut für direkte Demokratie, Švica, Gene Sharp, Albert Einstein Institute, Boston, ZDA, Dietrich Fischer, Exploratory project on the conditions of peace, ZDA, Danilo Türk, Pravna fakulteta v Ljubljani, Anton Grizold, FSPN v Ljubljani, Radmila Nakarada in Sonja Licht, Inštitut za evropske študije, Beograd, Srbija, Zdravko Grebo, Pravna fakulteta, Sarajevo, BIH, Silva Mežnarič, Univerza v Zagrebu, Hrvaška. Za Slovensko mirovno opcijo pa smo imeli zajamčeno tudi sodelovanje dodatnih strokovnjakov, in sicer: Julio Quan, Univerza za mir OZN, Kostarika, Alberto L'Abate, Univerza v Firencah, Piotr Ogrodzinski, East European Research Group, Poljska, Peter Wallensteen, Peace and conflict research, Uppsala Univ., Švedska.

⁶ Tuji strokovnjaki so bili uveljavljeni svetovalci tedanjim nacionalnim in mednarodnim organizacijam in mnogi so vse do danes nosilci visokih funkcij v prestižnih institucijah na področju miru in varnosti. Dobra informiranost ekspertnih krogov se nam je zdela v času tranzicije ključna, saj je bilo vsem, ki smo imeli redne stike s političnimi elitami v svetu, jasno, da je razumevanje slovenskih interesov in jugoslovanske politične realnosti katastrofalno ter Sloveniji nenaklonjeno.

MI naj bi bil v tem procesu igral osrednjo vlogo. MG je upravičeno pričakovalo, da bo tedanji Izvršni svet Skupščine RS (IS) ustanovitev inštituta odločno podprl⁷ saj je bilo javno mnenje ob osamosvajanju močno nagnjeno k alternativam dotedanje militariziranosti družbe.⁸ Članom IS je MG prve pobude posredovalo junija 1990. V arhivski korespondenci sta poudarjena potreba po internacionalizaciji konflikta v Jugoslaviji in dejstvo, da je bila Slovenija v svetu skozi dogodke minulih let poznana kot okolje, katerega politična dejavnost je temeljila na konceptih pravne države, varovanja človekovih pravic in nenasilnega odpora.⁹ Sočasno je bila v teku tudi pobuda za demilitarizacijo,¹⁰ ki je predstavljala takrat najbolj odmevno akcijo mirovnikov. Ob dogovorih z IS smo predlagatelji sodelovali tudi s Predsedstvom RS in Komisijo za mirovno politiko Skupščine RS. Predsedstvu smo julija 1990 predlagali, da imenuje strokovno telo, ki bi pripravilo projekt konzultacij »dialoškega razreševanja konfliktov in demilitarizacije« ter »pogajanj s predstavniki drugih jugoslovanskih republik, sosednjih držav z multilateralnimi institucijami (KEVS, OZN) in Evropsko skupnostjo«. Svet za ljudsko obrambo predsedstva je med prvimi podprl tako projekt demilitarizacije kot projekt ustanovitve Mirovnega inštituta ter IS priporočil, da »zagotovi potrebna finančna

⁷ V programskih usmeritvah izvršnega sveta z dne 27. junija 1990 je tedanja izvršna oblast nakazala, da bo »... s podpiranjem različnih študijskih in drugih mirovnih dejavnosti pripomogla k iskanju takih poti k splošni varnosti, ki dolgoročno ne bodo več temeljile na vojaški organizaciji« (Hren 1991).

⁸ Na to kažejo na eni strani ankete javnega mnenja, na drugi pa dejstva, na primer ustanovitev Komisije za mirovno politiko pri Skupščini RS pod vodstvom Viktorije Potočnik. Močno pa se je angažiralo tudi Predsedstvo RS, zlasti član predsedstva Dušan Plut.

⁹ Iz pisma predsedniku IS Lojzetu Peterletu (Hren, 12. junij 1990) je razvidno, da je bilo s predstavniki IS na to temo tedaj opravljenih več pogovorov; predstavljeni so jim bili tudi osnutki ustanovnega elaborata MI. Predlagatelji smo poudarili, da je ustanovitev MI »nujna za vzpostavljanje pogojev za nadomestitev obstoječih mehanizmov nasilnega reševanja konfliktov«.

¹⁰ Mirovno gibanje je pobudo za demilitarizacijo prvič predstavilo 3. novembra 1989 na kongresu ZSMS v Portorožu pod naslovom »Slovenija – demilitarizirana dežela«. Takoj nato, 15. novembra, pa je pobudo formalno posredovalo vsem tedaj nastajajočim političnim združenjem in mednarodni javnosti. 28. marca 1990 je bila skupna javna predstavitev pobude vseh sodelujočih političnih združenj pod naslovom »Slovenija odpravi vojaški aparat« (SOVA); nadstrankarsko pobudo so podpisali: Tomaž Mastnak za Gibanje za kulturo miru in nenasilja, Marko Hren, Vlasta Jalušič, Zoja Skušek za Neodvisno listo NDG, Janez Janša za Slovensko demokratsko zvezo, Peter Jamnikar za Zelene Slovenije ter Jožef Školč, Jaša Zlobec in Janez Sodrznik za Liberalno demokratsko stranko.

sredstva za ustanovitev in delovanje inštituta».¹¹ Prek poletja 1990 smo dotedanje predloge združili v dokument Slovenska mirovna opcija.¹²

A jeseni 1990 je postalo jasno, da ambicije IS niso sledile ambicijam pobudnikov MI.¹³ Posamezni resorji tedanje vlade so podprli samo prvi nabor sektorskih raziskav,¹⁴ IS pa ni odobril predlaganih približno 70.000 dolarjev sredstev za projekt, v katerem bi prek MI voden in usmerjen proces pritegnili nova vodstva tedanjih republik razpadajoče federacije. Podporo predlogu »Slovenska mirovna opcija« je takrat formalno izrekla tudi Komisija za mirovno politiko Skupščine RS pod vodstvom Viktorije Potočnik in posebej izpostavila namen »internacionalizacije konfliktov«. Predsedstvo RS in IS je pozvala, da o Slovenski mirovni opciji opravita razpravo in preučita možnosti za financiranje.¹⁵

Predsedstvo RS je oktobra 1990 na naš predlog organiziralo še zadnji poskus – obisk ključnega referenčnega eksperta, dr. Julia Quana, direktorja programa za razreševanje konfliktov Univerze Združenih narodov za mir v Kostariki.¹⁶ Konec leta 1990 je MG v to sodelovanje usmerilo vse

¹¹ Svet Predsedstva RS za ljudsko obrambo je 13. julija 1990 predlog obravnaval v kontekstu Prispevkov k okvirnemu programu dela sveta; pripravil ga je član sveta kot predstavnik MG, Marko Hren, ki je ves čas posebej opozarjal na nujnost priprave »pogajani, ki bodo potrebna s federacijo« (Ušeničnik 1990).

¹² Dokument z naslovom »Slovenska mirovna opcija« se prvič pojavi v zapiskih o seji koordinacije IS 24. septembra 1990, a ohranjeni izvod v arhivih je datiran s 1. oktobrom 1990, ko je bil formalno posredovan IS, Predsedstvu RS in Komisiji za mirovno politiko Skupščine RS. V dokumentu smo konkretizirali izdelavo dvostopenjske študije konfliktov v Jugoslaviji, s katero bi v prvi fazi raziskali družbeno-ekonomske in politične parametre, ter stališča in konstelacije republiških vodstev, pozicije JLA, v naslednji pa »s pomočjo mednarodnih strokovnjakov izdelali predloge za nenasilne rešitve in opredelili prehodno obdobje ...«

¹³ Na sejo koordinacijske skupine IS na temo Slovenske mirovne opcije je bil vabljen Marko Hren. Iz njegovega zapisa po seji je razvidno razočaranje – bil je šokiran nad zadržanostjo članov IS, po njegovem je bil odziv takrat bistveno bolj mlačen kot pred poltjem; zapisal je, da gre za »neprecenljivo škodo in zamujeno zgodovinsko priložnost«. 14. oktobra je Marko Hren predstavnikom vlade zagrozil s postom in mednarodno protestno akcijo, v kolikor bi se zavlačevanje z mirovno opcijo nadaljevalo.

¹⁴ Vir: dopis IS Gibanju za kulturo miru in nenasilja z dne 6. novembra 1990, v katerem navajajo, da »zaradi omejenih proračunskih sredstev v letu 1990 študije ni moč naročiti«. Dopisa v zasebnem arhivu ni, nanj se sklicuje Hren (1991). 11. decembra 1990 je Hren naslovil IS (Lojzetu Peterletu) pismo s povzetkom dotedanjih dogovorov, iz katerih je razvidno, da bo IS prek resorjev podprl samo določene raziskave, ne bo pa sistemsko pristopil k ustanovitvi in realizaciji Slovenske mirovne opcije.

¹⁵ Vir: zapisnik 2. seje Komisije za mirovno politiko Skupščine RS z dne 24. oktobra 1990 (Hren 2011).

¹⁶ Dr. Julio Quan je na vabilo predsednika Milana Kučana obiskal Slovenijo 11. novembra 1990.

moči,¹⁷ kar je pripeljalo do položaja, v katerem je Predsedstvo RS tedanjemu IS formalno predlagalo, da izvedbo projekta Slovenska mirovna opcija podpre, »saj je nenasilno razreševanje konfliktov edina racionalna pot iz sedanje krize«.¹⁸

V tistem času je MG izdajalo redni informator *Independent Voices from Slovenia*¹⁹ v angleškem jeziku in k sodelovanju smo povabili vsa tedanja politična združenja. Ob internacionalizaciji Slovenske mirovne opcije smo spodbudili koordinacijo izvajanja mednarodne dejavnosti med takratnimi subjekti političnega življenja ter akterje pozvali, da podprejo proces demilitarizacije in mirovno opcijo.²⁰ Aprila 1991²¹ so se mirovniki odločili, da bodo Mirovni inštitut ustanovili samostojno in neodvisno. Sočasno smo Predsedstvu RS posredovali tudi nov Predlog izhodišč za oblikovanje zasnove nacionalne varnosti in dokument »Si vis pacem para pacem«.

To je bil čas vrhunca dejavnosti MG, saj smo v sodelovanju s političnimi strankami in uredništvu številnih medijev²² na vsem ozemlju Slovenije zbirali podpise za Deklaracijo za mir²³ kot najbolj izpostavljen vzvod za projekt promocije mirovne politike in demilitarizacije. Deklaracija je

¹⁷ Predsedstvo RS je 6. novembra 1990 razpravljalo o Slovenski mirovni opciji, zlasti o predlogih, da se takoj začne pripravljati bilateralne mirovne sporazume s Hrvaško in vprašanja internacionalizacije; na mizi je bil predlog, da bi Slovenija dala KEVS pobudo za »okroglo mizo na temo Balkana« na predvidenem novembrskem zasedanju v Parizu.

¹⁸ Pismo predsednika Predsedstva RS Milana Kučana predsedniku Izvršnega sveta Lojzetu Peterletu z dne 7. novembra 1990 (Hren 2011).

¹⁹ Mirovno gibanje je izdajalo neodvisni informator v angleškem jeziku vse od leta 1985, začevši z biltenom *Peace Movement Information Bulletin*, ki se je kasneje preimenoval v *Independent Voices from Slovenia*, po osamosvojitvi pa v revijo *Intruder*, ki je izhajala do leta 1992. V zaključnem obdobju je baza prejemnikov (zunaj Slovenije) redne pošte mirovnikov in odbora JBZT štela prek 500 naslovov uredništev, političnih organizacij, nevladnih organizacij, neodvisnih ekspertov ipd.

²⁰ Peter Jambrek, SDZ, je na vabilo mirovnikov odgovoril pisno in najavil, da bo: na prvem naslednjem sestanku IO SDZ predlagal, da tudi SDZ v celoti podpre pobudo o Sloveniji – demilitarizirani deželi. »Ta pobuda naj bi sčasoma postala last vseh organizacij, na katere je bila prvotno naslovljena« (Jambrek 1989). Jambrekovo pismo sodi med redke primarne pisne vire na to temo.

²¹ Sklep o ustanovitvi MI, sprejet na seji Gibanja za kulturo miru in nenasilja aprila 1991.

²² Iz arhivskih dokumentov je razvidno, da so »na terenu« pri zbiranju podpisov pogosto sodelovale stranke Zelenih Slovenije, LDS in SD – njihovi predstavniki so se javno močno angažirali v zagovor deklaraciji. V zasebnem arhivu avtor hrani številne različne primerke objave Deklaracije za mir v osrednjih časopisih in specializiranih revijah različnih svetovnonazorskih orientacij. Med najbolj angažiranimi posamezniki v strankah so bili: Viktorija Potočnik, Metka Mencin, Jožef Školč, Dušan Plut in Peter Jamnikar.

²³ Javna predstavitev Deklaracije za mir je bila 7. februarja 1991.

bila kasneje v javnosti diskreditirana kot akt kapitulantstva ali nasprotovanja osamosvojitvi, posebej ob dejstvu, da so jo med drugimi podpisali štirje člani tedanjega predsedstva RS. A Deklaracijo za mir bi morali kritiki prebrati v celoti.²⁴ Do simbolične rehabilitacije deklaracije je prišlo šele konec leta 2010, in sicer z dveh strani. Najprej z razpravo ob ustanovitvi Združenja za vrednote slovenskega osamosvajanja²⁵ in nato s strani nekdanjega predsednika Milana Kučana, ki je ob dvajseti obletnici plebiscita poudaril, da je bilo z Deklaracijo za mir posredovano sporočilo mednarodni, jugoslovanski in slovenski javnosti, da Slovenija svoje odločitve ne želi uresničevati z orožjem, obenem pa določa, da bo do uresničitve plebiscitne odločitve za obrambo države skrbela teritorialna obramba.²⁶ S simbolnimi dejanji rehabilitacije Deklaracije za mir so nastopile razmere, ko lahko tako gandijevski kot davidovski upor v času osamosvajanja presojava in dokumentiramo enakovredno in umirjeno, s tem pa tudi utrdimo zgodovinske vrednote miroljubnosti in sposobnosti za dialog ter v luči tradicije pacifizma na slovenskih tleh ohranimo tudi izvirno kronologijo nastanka MI.

Slavnostna otvoritev MI je bila 20. junija 1991 v prostorih Krajevne skupnosti Stara Ljubljana na Starem trgu. V prijetni, domači atmosferi je bilo na obrazih navzočih zaznati radost, a obenem tesnobo. Že nekaj dni pozneje je sledila desetdnevna vojna, ki je dokončno pokopala upe, da bi bilo moč procese v do skrajnosti militarizirani²⁷ Jugoslaviji voditi nenasilno. Ali smo bili blizu možnosti, da bi kasnejše vojne na Balkanu preprečili? Tako sem se spraševal, ko sem pisal prispevek za brošurico MI ob 10. obletnici,²⁸ in enako vprašanje si zastavljam tudi danes.

V nadaljevanju dogodkov tistega časa so mirovniki dosledno vztrajali pri predlogih za internacionalizacijo in nenasilno reševanje sporov, za spoštovanje pravne države in človekovih pravic ter kulture dialoga.²⁹ V zasebnem arhivu so tako sporočila za javnost in pozivi slovenskim obla-

²⁴ Podpisniki Deklaracije za mir se uvodoma »zavzemajo za Slovenijo kot suvereno, miroljubno državo, ki aktivno prispeva k svetovnemu miru, za Slovenijo brez vojske in vojaške industrije«, in sklepnem delu pa pozivajo: »V Sloveniji naj bodo osamosvajanje, demilitarizacija in mirovna varnostna politika trije vzporedni procesi.«

²⁵ Združenje za vrednote slovenskega osamosvajanja (vir: pisna diskusija M. H., objavljena na spletnem naslovu www.vso.si).

²⁶ Kučan 2010; kmalu za njim je rehabilitacijo Deklaracije za mir podrobneje razvil še Plut (2011).

²⁷ Glej na primer: Mastnak 1988.

²⁸ Mirovni inštitut 2001.

²⁹ MG je Predsedstvu RS predlagalo izvedbo Misij dobre volje, napotenih v republike nekdanje federacije. Za misije je bil zadolžen član predsedstva dr. Dušan Plut, v zasebnih

stem ter mednarodni javnosti, v katerih je MG opozarjalo, da se moramo pogovarjati s paralelnimi strukturami, če se formalne strukture v drugih republikah ne odzivajo,³⁰ da vse možnosti za mir niso izčrpane in da moramo nujno pospešiti internacionalizacijo konflikta.³¹ klicalo je k takojšnjemu začetku mednarodnih mirovnih pogajanj³² ter poudarjalo, da mora mednarodna javnost reševati vse odprte konflikte hkrati,³³ slovenski poslanci pa naj konsistentno glasujejo za aktivnosti, ki vodijo k miru (ob ratifikaciji Brionske deklaracije 7. julija 1991). Slednje ni bilo samo po sebi razumljivo; ker je bilo nasprotnikov med poslanci veliko, so bili sorazmerni tudi pritiski javnosti.³⁴ Ta del zgodbe slovenskega osamosvajanja je po nemarnem zapostavljen, a po mojem mnenju najboljše od-slikava stanje duha in raven kulture naroda; okolje je bilo impregnirano z dolgoletnimi prizadevanji gibanj za človekove pravice in nenasilje, kar je na vseh ravneh navidezno samodejno narekovalo strpne, diplomatske, na civilnem konsenzu osnovane poteze ali pa močan pritisk in upor javnosti, če so odločevalci ravnali drugače.³⁵ Sprejetje Brionske deklaracije bi lahko šteli za globok učinek družbenih gibanj, teh zgodnjih cvetov »slovenske pomladi«, in kot dokaz stanja mirovne zavesti v tedanjem slovenskem prostoru. Če bo kdo raziskoval tradicijo mirovništva na slovenskih tleh, mora proces ob sprejemanju Brionske deklaracije vzeti za zgodovinski in emblematični primer.

arhivih pa je ohranjena samo ena verzija koncepta oziroma predlogov za delovanje Misij dobre volje, datirana z julijem 1991 (Hren in Kalin 1991b).

³⁰ Npr. sporočilo ob dogodkih na Plitvicah, 31. marec 1991 (Hren 2011).

³¹ Ob dogodkih na Pekrah, 26. maja 1991, ko je podobno pozival tudi dr. Drnovšek, je MG ponovno pozivalo »k ustanovitvi mirovnega ministrstva pri slovenski vladi ter k sistematičnemu izvajanju mirovne politike in dejavnosti za pomiritev, k sklicu mednarodne diplomatske mirovne konference za razreševanje krize, ki bi imela za cilj pripravo temeljev za sklic mirovne konference pod okriljem Združenih narodov, k podpisu mirovnih pogodb s sosedskimi republikami in državami, k pospešenemu iskanju sodelovanja z drugimi republikami na vseh področjih ... in k izvajanju široke akcije informiranja prebivalstva o tehnikah pasivnega in aktivnega nenasilnega odpora (Hren 2011).

³² Sporočila MG 23. junija ob promociji vadbenega centra na Igu mednarodnim novinarjem ter 27. junija ob agresiji JLA (Hren 2011).

³³ Sporočilo MG ob Brionski deklaraciji, v začetku julija 1991 (Hren 2011).

³⁴ Sam sem v trenutku, ko je v prostorih Skupščine RS kazalo, da je število nasprotnikov Brionske deklaracije večje od števila zagovornikov, delegatom objavil, da protestno zapuščam državo, ki bo glasovala za vojno in ne za mir; dejansko sem za nekaj dni emigriral v Avstrijo ter se vrnil istega dne, ko so bili na vso srečo dogovori ratificirani.

³⁵ Kenney (2002, 229) to značilnost izpostavlja kot eno ključnih, po kateri se je Slovenija razlikovala od drugih Jugoslovanskih republik.

MI je skupaj s kulturnim središčem Metelkova ter Centrom šolskih in obšolskih dejavnosti (CŠOD), nastalim prek konverzije nekdanjih vojaških karav, materializirana dediščina delovanja MG. Ob pisanju *Antologije Metelkova*,³⁶ ki sem jo podnaslovil »kako nam ni uspelo preprečiti vojne«, sem imel občutek katarze – z mojih ramen se je kotalilo breme preteklosti in spoznal sem, da sem na Metelkovi vztrajal tako dolgo zaradi osebnega razočaranja nad dejstvom, da nam ni uspelo preprečiti vojn na Balkanu, ter ob tem želel, da nam uspe preživeti vsaj simbolno najbolj osredotočeno in kreativno idejo tistega časa – projekt konverzije tedanjega vojaškega štaba v grozd (*creative cluster*) kulture in ustvarjalnosti. Dolgo se nisem zavedal, da na Metelkovi živim dramo postravmatskega sindroma. Ko sem se tega zavedel, je šlo vse zlahka. V tokratnem pisanju se lahko tako sproščeno osredotočam na politično strategijo mirovnega gibanja izpred 25-ih let. To je vzpostavljalo pet programskih stebrov, katerih skupni imenovalac je bilo ekstenzivno transverzhalno mreženje doma in prek meja Slovenije. Ti stebri so botrovali ambicioznim načrtom za izvedbo Slovenske mirovne opcije in obenem inicialni energiji, potrebni za ustanovitev MI, gnezdijo pa v temeljnih vrednotah, ki bi jih veljalo iz časa osamosvajanja ohraniti v trajnem kolektivnem spominu.³⁷

KONCEPTUALNI STEBRI DELOVANJA MIROVNEGA GIBANJA

I. SNEŽINKA: AHIMSA PARAMO DHARMA,³⁸ KULTURA MIRU IN NENASILJA

»Pri zagotavljanju varnosti izhaja država predvsem iz mirovne politike ter kulture miru in nenasilja.«³⁹

Najbolj tankočuten tkalec pacifistične misli pri nas je bil Jure Detela. Prvi je povezal nenasilje, ekologijo in duhovnost, ne le v osebno držo, temveč tudi v politično akcijo. Utelešal je filozofijo radikalne manjšine,

³⁶ Sestrski projekt ustanovitvi MI, kulturno središče Metelkova, je relativno dobro dokumentiran, med drugim v dveh zvezkih javno dostopnih elektronskih publikacij (Hren 2008a in 2008b).

³⁷ Na to temo se je ob ustanavljanju novega Združenja za vrednote slovenskega osamosvajanja (VSO) v zadnjem četrtletju 2010 razvila zanimiva in dragocena razprava, v presežkih zlasti z nekaterimi veterani. Deloma je razprava objavljena na www.vso.si, zagotovo pa bo ob delovanju društva sledilo še več objav.

³⁸ Iz sanskrta: Nenasilje je najvišji zakon.

³⁹ Tretji odstavek 124. člena Ustave RS je bil oblikovan na predlog Skupščinske komisije za mirovno politiko.

manjšine, ki mora radikalno in zavestno dokončno zagovarjati temeljne vrednote. Menil je, da je za cilje zaščite pravic živih bitij bolje, da se določena pojmovanja o razmerjih med vrednotami povzdignejo na raven politično relevantne občosti.⁴⁰ Bil je govorec na protijedrskih demonstracijah leta 1986 in se gromko postavil v bran pravicam vseh živih bitij. Bil je velik borec za pravice živali, kar izpričuje njegova bogata zapuščina objavljenih del in rokopisnega gradiva. V letu 1989 je ob njegovi veliki osebni zavzetosti nastal⁴¹ idejni osnutek Programa Pacifistične zveze, dokumenta, ki naj bi služil organiziranju politične skupine; ta bi tudi v parlamentu in – če bi tako nanoslo – v izvršni oblasti »spodbujala in povzročala tiste procese, ki zmanjšujejo in ukinjajo nasilje med ljudmi in drugimi čutečimi bitji«. Člani Pacifistične zveze naj bi se brezpogojno odrekli nasilju, zavezani bi bili vegetarijanstvu, etični trgovini in uporabi nenasilnega upora v primerih konfliktov. Detela je z izjemno etično izbrušenostjo, »ki na vso moč skrbi za čim jasnejšo zavest o vrednotah«, s prodornim, osebno zavzetim zagovorom radikalnih vrednot nenasilja, pa tudi z realno, racionalno politično analizo umeščenosti takih dejanj, slovenski pacifistični tradiciji zagotovil enega najtrdnjših temeljev, ki kliče k raziskovanju opusa njegovega dela in zgodovinske vloge njegove osebnosti. Kasneje smo mirovniki duha iz Pacifistične zveze vzeli kot izhodišče za akcijo podpisovanja mirovnih pogodb med državljani nekdanje Jugoslavije.⁴²

Del MG je bil presečna množica s tedanjimi duhovnimi gibanji.⁴³ Da je mirovno gibanje tesno povezovalo koncepte varnosti z duhovnostjo, je bilo kasneje razvidno tudi iz dejstva, da so bili prav predstavniki MG prvi

⁴⁰ Tako Jure Detela v pismu Marku Hrenu v Ljubljani, 30. vinotoka 1989 (Hren 2011 in rokopisna zbirka NUK).

⁴¹ V zasebnem arhivu je ohranjena le ena od verzij zaveze, na kateri sta – upoštevajoč ročni pripis na dokumentu – delala MH in JD (Marko Hren in Jure Detela, op. a.), s pripisano letnico 1989. Natančen datum nastanka dokumenta ni znan. Ko dokument berem danes, ga brez zadržkov lahko aktualiziram za potrebe gibanj, ki si prizadevajo za etično trgovino (*fairtrade*), zmanjševanje izpustov toplogrednih plinov, problematizirajo globalizacijo ipd. Jure Detela je ohranil zajeten arhiv zapisov in delovnih verzij dokumenta, kar je danes lepo zbrano in ohranjeno v rokopisnem oddelku NUK. Za Pacifistično zvezo je skiciral tudi emblema: preprosto snežinko.

⁴² Mirovne pogodbe smo prevedli v vse jugoslovanske jezike. V njih smo se odrekli sodelovanju pri vsakršnih dejanjih ščuvanja nestrpnosti in sovražnosti.

⁴³ Forenzična analiza bi dokazala, da so bila prva *new-agerska* glasila (*Vodnarjev List* 1986–1989) urejana na isti tipkovnici in tiskana na istih tiskarskih strojih kot bilteni mirovnikov in številni drugi opozicijski dokumenti (angažirana tiskarja Rangus&Trošt sta kasneje tiskala *Dnevnik in spomine* Staneta Kavčiča ter bila tudi zlata sponzorja ustanovitve MI).

povezovalci med Odborom JBTZ in progresivnimi krili RKC.⁴⁴ Nenasilje zato dajemo na čelo srčike delovanja gibanja, saj se je s to motivacijo povezovalo z zelenimi gibanji in novodobno duhovnostjo.⁴⁵ Po Juretu Deteli je s podobno notranjo močjo in prepričanjem k nenasilju, pravičnosti do vseh bitij in reformi duhovnosti in vrednot zaklical še en J. D., dr. Janez Drnovšek, tedanji častni sponzor ustanovitve Mirovnega inštituta. To besedilo pišem v njun spomin.

Izpostavljeni projekt mirovnikov na tem področju je bil Mirovna vzgoja od vrtca do univerze in znotraj tega v akciji »Dajmo otroku možnost« uspešen upor promociji vojaških igrač.⁴⁶ Slednje smo skoraj pregnali iz izložb in otroci so na mirovniške stojnice znosili kupe starih vojaških igrač. V šole smo kot izbirni predmet vnesli Vzgojo za kulturo miru in nenasilja in posamezni aktivisti gibanja so s predavanji redno obiskovali tako osnovne kot srednje šole. Ne nazadnje je mirovno gibanje to dejavnost kronalo z real-utopijo konverzije štaba vojske s štabom ustvarjalnosti, s projektom, ki ga je kasneje vodila Mreža za Metelkovo.

Jainistična doktrina nenasilja (*Ahimsa paramo dharma*) in gandijevska moč nenasilja (*Satya Graha*) sta predstavljali globinsko inspiracijo. Ni naključje, da smo sočasno z ustanavljanjem Mirovnega inštituta (maja 1991) načrtovali prvo daljšo študijsko pot za večje število domačih aktivistov in raziskovalcev prav v Indijo k verskim voditeljem Jainov, in sicer za leto 1992.⁴⁷ Vojne in spremljajoči razpad mirovnega gibanja ter notranji konflikti v MG in MI so te načrte prekržali. Ekumenstvo in medreligijski dialog je MG izvajalo s spontano samoumevnostjo.

II. ČLOVEKOVE SVOBOŠČINE, DOSTOJANSTVO, PRAVICE IN ETIKA

Program pacifistične zveze je nudil platformo globoko etičnih vrednot. A te so se praviloma znašle v konfliktu s pravnimi normami. Človekove

⁴⁴ To dejstvo je prav posebej zanimalo službe državne varnosti (glej npr. Kranjec 1998).

⁴⁵ S tem tudi oporekamo enostranskim interpretacijam, da je gibanja inspirirala punk ali subkulturalna klubska scena v Ljubljani – take trditve so enako zmotne in enako pravilne, kot bi bila trditve, da je mirovnemu gibanju odpiral pot *new-age* ali teologija osvoboditve.

⁴⁶ Akcije so dobro dokumentirane v vseh biltenih mirovnega gibanja od leta 1984 do 1987 in v Koder 1986. Številni teksti o nenasilju so bili objavljeni v revijah *Mladina*, *GEA*, *Pionirski list* in v časopisu *Dnevnik*.

⁴⁷ Iz korespondence v zasebnem arhivu je razvidno, da so mirovniki načrtovali daljši študijski obisk v Indiji za večjo skupino ljudi. Sočasno so predsedniku Kučanu posredovali vabilo vodje verske skupnosti Jainistov, Sri Acharyja Tulsija, za obisk v Indiji. Namen študijske izmenjave je bil poglobljen študij doktrine nenasilja.

pravice in svoboščine so bile neposredno vezane tako na vrednote, ki so jih zagovarjali mirovniki, kot na motive za njihovo akcijo.⁴⁸ Ni naključje, da so že v prvih izdajah internega biltena mirovnega gibanja objavljali intervjuje z mirovniki in disidenti v Vzhodni Evropi.⁴⁹

Najodmevnejši projekt MG je bil boj za pravice do ugovora vesti služanju vojaškega roka.⁵⁰ Najbolj jedrnato so ga ponazorili dolgoletni zaporniki – Jehovine priče: »Gre za to, da ohraniš čisto vest.«⁵¹ Slobodan Perović, prvi jugoslovanski odvetnik, ki se je javno izpostavil v bran pripadnikov verske skupnosti Jehovinih prič, pa je ob javnih objavah ljubljanskih mirovnikov ocenil, da je imel »en sam tekst, objavljen v visokotiražnih časopisih, večje učinke za popularnost tega problema v strokovni javnosti kot 40 let sodne prakse. Pravna teorija je ta problem povsem prezrla, dokler ga niso odprli masovni mediji!«⁵²

Z leti so mirovniki delovanje za človekove pravice razširili znotraj pobude za dialog med Vzhodom in Zahodom (East-West Dialogue Group), še več potovali ter se srečevali z opozicijskimi voditelji iz Vzhodne Evrope in mrežami solidarnosti na zahodni strani železne zaves. Delovanje mirovnikov v času JBTZ je bilo samo logično nadaljevanje tega temeljnega stebra mirovništva. V odboru za varstvo človekovih pravic pa je MG prevzelo izvedbo koordinacije mednarodne dejavnosti in informiranja.⁵³

»V Sloveniji so govorili jezik človekovih pravic in spoštovanja, ki so ga vzgajali v drugi polovici 80-ih let. Nobene možnosti ni bilo, da bi svoje pravice postavljali za ceno pravic drugih. Množično podpisovanje deklaracij progresivnih gibanj v Sloveniji je indikator močne privrženosti ne le do človekovih pravic, temveč tudi do pogajanj kot načina za doseganje pra-

⁴⁸ Ingrid Bakše, ena od ustanoviteljic Delovne skupine za alternativna gibanja, ki je bila predhodnica Delovne skupine za mirovna gibanja pri RK ZSMS, zase pravi, da jo je na začetku 80-ih let spodbudilo na eni strani omejevanje potovanj z uvedbo depozitov za prestop meje, na drugi strani pa inertnost organizacij kot npr. OZN (v Koder 1986).

⁴⁹ Tako je na primer v prvi številki mirovnega biltena iz leta 1984 objavljen intervju s Sergijem Batovrinom, vodjo Moskovske skupine za zaupanje, prvega mirovnega gibanja iz Sovjetske zveze. Batovrin je bil leta 1982 zaprt v psihiatrično bolnišnico, nato pa je emigriral v ZDA, kjer je nadaljeval z mirovniškim delom.

⁵⁰ Ta prizadevanja so nemara najboljše dokumentirana, sistematično in opremljeno s kronologijo, v Hren 1989, podrobneje pa v vrsti člankov, objavljenih v slovenskih in angleških verzijah biltenov in informatorjev mirovnega gibanja ter v dnevnem časopisju med letoma 1984 in 1990.

⁵¹ Jehovina priča v Koder 1986.

⁵² Ibid.

⁵³ Več o tem na portalu slovenske pomladi www.slovenskapomlad.si.

vic. V republikah, kjer take tradicije ni bilo, kot tudi ni bilo organizirane opozicije, so protesti izžveneli razdeljevalno in maksimalistično!⁵⁴

III. VLADAVINA PRAVA, PRAVNA DRŽAVA, USTAVNOST

Prizadevanja za človekove pravice in svoboščine so se vseskozi sklicevala na ustavno-pravni inštrumentarij in naslavljala legalne institucije pravne države, tako zvezne kot republiške. Format pisem in pozivov mirovnikov je bil zaradi neodzivnosti institucij praviloma odprto pismo,⁵⁵ objavljeno v medijih ali internih biltenih. Javnost je omogočala domet delovanju gibanj.

Steber načel vladavine prava je bil najbolj na preizkušnji takoj po osamosvojitvi. Ne le da so ga temeljito zamajali številni, ki so v pridobljenih pozicijah iskali in našli koristi, krepko je bil na preizkušnji tudi v tako imenovani progresivni sceni.⁵⁶ Še kako velja dobro zlato pravilo, da se je in da se bo treba za človekove pravice in občo pravičnost ter pravno državo vedno, v vsaki generaciji znova, boriti. Vse misli ob pisanju tega prispevka so usmerjene v krepitev prepričanja, da je vredno v boju za vladavino prava in človekove pravice vedno znova ubrati pot nenasilnega upora.

Mirovno gibanje je bilo do volitev leta 1990 institucionalizirano kot Delovna skupina za mirovna gibanja pri Republiški konferenci zveze socialistične mladine Slovenije (RK ZSMS) in kot Sekcija za kulturo miru pri Študentskem kulturnem centru (ŠKUC).⁵⁷ Ob volitvah leta 1990 je nekaj ustanoviteljev MI oblikovalo listo Neodvisnih družbenih gibanj, ob ustanavljanju Centra za kulturo miru in nenasilja na Mestnem trgu 13 v Ljubljani in Mirovnega inštituta pa se je mirovno gibanje odločilo, da vzpostavi pravno entiteto po določilih, ki so ob volitvah veljala za politična združenja. Tako smo junija 1990 registrirali avtonomno Gibanje za kulturo miru in nenasilja kot pravno entiteto, ki je nato ustanovila tudi zavod MI in društvo Mreža za Metelkovo. MG je prožno iskalo legalne vzvode delovanja, ustanavljalo najprimernejše organizacijske oblike za

⁵⁴ Kenney 2002.

⁵⁵ Na primer Pismo Predsedstvu SFRJ in Skupščini SFRJ, objavljeno v časopisu *Delo* na dan človekovih pravic, 10. decembra 1987, kjer so povzete dotedanje neodgovorjene korespondence, kar kaže na doslednost mirovnega gibanja pri spoštovanju legalnih institucij pravne države.

⁵⁶ Podrobneje o tem v Hren 2008a.

⁵⁷ RK ZSMS in ŠKUC sta bili v tistem času ključni instituciji političnega sistema, ki sta odprli vrata in sistemsko podpirali pobude novih družbenih gibanj. Posebej prodorni so bili nekateri posamezniki znotraj RK ZSMS; mirovnemu gibanju so v začetni fazi trdno stali ob strani posebej Ignac Krivec, Ingrid Bakše in Jožef Školč.

naravo dejavnosti, ki jih je izvajalo, in se pri projektih povezovalo z vsemi institucijami sistema, ki so bile za to področje pristojne.⁵⁸ Septembra 1992, ko je gibanje del projektov uspešno zaključilo, ali pa zanje ni bilo več potrebe, se je odločilo za samoukinitve; način, kako je bilo to sklepno dejanje izvedeno,⁵⁹ pa kaže, da je gibanje do konca dosledno udeležanje načelno privrženost vladavini prava.

Malo je tudi znano, da so bili prav aktivisti MG v izhodišču zgodovinskega Poziva za referendum za ustavne spremembe marca 1989,⁶⁰ ki je predstavljal masovno javno deklaracijo za ustavne spremembe. Osnutek, ki so ga pripravila družbena gibanja, je nosil naslov »za demokracijo«. Za družbena gibanja ni bilo dileme; v ospredju njihovega boja so bili demokracija, politični pluralizem in varovanje človekovih pravic.

IV. CIVILNA NEPOKORŠČINA, DRŽAVLJANSKI POGUM

*»Nenasilje ni krinka za strahopetnost,
temveč najvišja vrednota pogumnih!«⁶¹*

MG je v letih od 1988 do 1991 neprekinjeno pozivalo k civilni nepokorščini in uporabi nenasilnih metod – vključno z bojkoti in štrajki – v primerih

⁵⁸ Več o tem v Fink-Hafner 1992.

⁵⁹ Svet Gibanja za kulturo miru in nenasilja je sprejel Akt o samoukinitvi, v katerem je med drugim natančno določil prenose pravic na Mirovni inštitut. Pri tem je izhajal iz naslednjih dejstev: da je bila zaradi normativnih razlogov potrebna ponovna registracija vseh političnih organizacij v skladu z novim zakonom o društvih in združenjih, da je v preteklem letu prišlo do upadanja sodelovanja med ustanovitelji gibanja, nekateri ustanovitelji niti niso bili več aktivni, da je vrsta projektov iz programske sheme gibanja doživela realizacijo in posledično prešla v roke specializiranih institucij (na primer raziskovalna dejavnost, ki se udeležanja v instituciji Mirovnega inštituta, in konverzija vojaških karavil v Center šolskih in obšolskih dejavnosti), da je vrsta projektov iz programske sheme gibanja doživela diskontinuiteto (na primer solidarnostna mreža med oporečniki ter projekt Slovenija brez vojske), da ni bilo dovolj zanimanja za vzdrževanje institucije kot politične organizacije, da je bilo treba za nekatere programske cilje gibanja (npr. oporečniki) ustanoviti specializirane institucije, vendar nihče v svetu gibanja ni bil pripravljen prevzeti odgovornosti za njihovo ustanavljanje, in da je bil Mirovni inštitut glede na svoje programske usmeritve upravičena institucija za polno nasledstvo lastnine Gibanja za kulturo miru in nenasilja (Hren 2011).

⁶⁰ Omerza (2008) podrobno analizira tipkopise vseh verzij osnutkov in objavljenega poziva ter razkriva, da je bil prvi sestanek na domu pri Ingrid Bakše; nato secira osnutke iz zbirke Marka Hrena, ki je akcijo tudi koordiniral. Prvi osnutek je napisal Gregor Tomc, naslednjo redakcijo je pripravil Janez Janša, nato Matevž Krivic, zaključno pa France Bučar. 9. marca 1989 je bil poziv pripravljen in so ga podpisali prvi ducati kolektivnih in individualnih podpisnikov.

⁶¹ Mahatma Gandhi v Sharp 1979, 135.

represije in se pri tem zgledovalo tako po gandijevski kot po drugih zgodovinskih in tedaj aktualnih⁶² doktrinah. Mirovniki so v medijih objavljali opomnike o pravicah⁶³ uradnih oseb (miličnika, vojaka ...) ob opravljanju službene dolžnosti. Aprila 1989 pa so na to temo izdelali tudi letak in s tem opozarjali uradne osebe, naj ravnajo po svoji vesti. Marsikateri aktivist je imel tak letak vedno pri sebi za primer soočenja z represivnimi organi. Paradigma nenasilne državljanske nepokorščine – tudi kasneje ob aretacijah proti četverici – je bila za oblast novost in organi pregona so vse dejavnosti pozorno spremljali.⁶⁴ V *Mladini* in drugem tisku je izšla serija člankov, konceptualno najbolj razdelan članek pa je bil aprila 1989 (ob objavi razvpitega teksta »Noč dolgih nožev«)⁶⁵ pripravljen za objavo v reviji *Teleks* pod naslovom »Civilna neposlušnost in nenasilni odpor«. Članek je bil pri *Teleksu* cenzuriran in je v več kopijah čakal na objavo v pisarni Janeza Janše in Marka Hrena v Mikroadi.⁶⁶ »Če je jasno, da vojska vrši priprave na vojno v popolni tajnosti (celo v tajnosti pred CK), potem je tudi povsem jasno, da mora civilna družba izvajati svoje priprave javno,« smo zapisali in obenem že klicali k internacionalizaciji konflikta po vseh kanalih, ki jih civilna družba lahko doseže. Dejstvo je, da so našete pobude predstavljale za CK in JLA veliko grožnjo.⁶⁷ Analize »napadov na JLA«⁶⁸ in intervencij ter poročil SDV kažejo, da so tovrstne kritike prednjačile pred drugimi fenomeni, ki sta jih spremljali tedanja SDV in kontraobveščevalna služba. Avtorje, ki so jih službe najbolj teme-

⁶² Več o tem v Randle 1994; Randle državljanškemu odporu pripisuje pozitivne prispevke pri transformacijah zgodnjih 90-ih let 20. stoletja in se sprašuje, kakšen vpliv bo imelo to delovanje na notranje in mednarodne koncepte varnosti na eni in na bodoče politične boje na drugi strani.

⁶³ Pri tem so javno opominjali uniformirane osebe na civilizacijske dosežke ob nürnberških principih sojenjem zločincem v II. svetovni vojni in na njihovo osebno odgovornost za morebitne kršitve temeljnih človekovih pravic.

⁶⁴ Čelik 1994, 212–215.

⁶⁵ Članek »Noč dolgih nožev« je bil objavljen v tedniku *Mladina*, v njem pa so bile razkrite priprave in napovedi aretacij večjega števila izpostavljenih posameznikov, protagonistov tedanje politične opozicije, družbenih gibanj in progresivnih krogov aktualne oblasti.

⁶⁶ Med racijami SDV v Mikroadi 31. maja 1988 je bil ta dokument zaplenjen; v zapisniku ter potrdilu o zasegu predmetov je zabeležen na prvem mestu (Borštner 1995).

⁶⁷ Glej Bavčar 1992, 4, kjer Bavčar trdi: »Iz kronologije SDV je evidentno, da je 26. aprila 1988 SDV obvestila Staneta Dolanca o mirovniškem papirju, o nenasilnem odporu proti morebitnim akcijam vojske, in da je pravzaprav po tajni preiskavi SDV obvestila Marınca o najdbi tega dokumenta Marka Hrena v Mikroadi in ne o kateremkoli drugem materialu.«

⁶⁸ Žagar in Tancig 1989.

ljito spremljale, so opremili z »evidenčnimi številkami objekta operativne obdelave«, kot so imenovali opazovane subjekte. Funkcionar tedanjih obveščevalnih služb je takole strnil svoja dognanja: »Odkrito priznam, da so za JLA v obdobju 1983–1989 v Sloveniji predstavljali nasprotnika številka ena ravno mirovniki. Zakaj se je njihov vodja v času aretacij četverice umaknil v tujino, menda celo v ZDA, si ne vem razlagati.⁶⁹ Kakšen strateški vpliv so imeli mirovniki, so pokazali nadaljnji dogodki. Njihovi ideji o demilitarizaciji Slovenije je nasledlo skoraj celotno republiško politično vodstvo. Tako bom rekel: če so bili sami, potem so bili genialci. Vseeno pa naj zgodovinarji raziščejo, kdo vse so bili njihovi mentorji in botri!«⁷⁰

V. MEDNARODNA SOLIDARNOST, MEDNARODNA DEJAVNOST MG

Vključenost in aktivnost družbenih gibanj v procesih transnacionalne solidarnosti, ki je omogočila padec železne zaves, ostaja neraziskana in neobdelana. A prav veliki vložki aktivistov MG v panevropsko sodelovanje in globalno solidarnost so omogočili učinkovit prispevek MG v času delovanja Odbora za varstvo človekovih pravic in v konici procesa osamosvajanja. Dejstvo je, da je MG vse od leta 1984 organiziralo mirovne tabore z udeležbo partnerskih mirovnih organizacij iz regije Alpe-Jadrana, dejstvo je, da je od leta 1985 do 1992 izdajalo neodvisni informator v angleškem jeziku (3–5 številka letno),⁷¹ dejstvo je, da je sistemsko ter aktivno⁷² sodelovalo v tedaj najpotentnejših civilnodružbenih omrežjih Eu-

⁶⁹ Da obveščevalna služba ni mogla slediti mednarodnim povezavam družbenih gibanj, je gotovo tudi posledica dejstva, da je bilo gibanje avtonomno, da so imeli posamezniki svoje, osebne, na različnih interesnih področjih razvejene stike, ki jih s klasičnimi prijemi šolanih obveščevalcev ni bilo moč logično sestaviti v njihove želje po konspirativnih scenarijih. Mirovnikom je bil mentor predvsem njihova lastna vest.

⁷⁰ Kranjec 1998. Kranjec med drugim tudi navaja, da je SDV Slovenije direktno obveščala varnostni oddelek armade samo o objektu operativne obdelave M. H. pod klasifikacijsko številko HSM 098600470. Nobeno naključje zato ni, da so bili osebni dosjeji mirovnikov ob uveljavitvi samostojnosti uničeni. Res je, da je bil dotični »klasificirani« mirovnik v času aretacij JBTZ v ZDA, a zgodovinarji bodo imeli povsem dovolj dela s korektnim raziskovanjem drugih dejstev, procesov in fenomenov tistega časa!

⁷¹ Oktobra 1988 je izšla posebna izdaja *Independent Voices from Slovenia* (special edition) z naslovom »Slovenian Spring, Centralism or Democracy«, v katero so prispevke poleg urednikov, Braca Rotarja in Marka Hrena, pisali Mojca Drčar Murko, Janez Janša, France Bučar, Tomaž Mastnak, Miha Kovač, Anton Stres in Tonči Kuzmanič.

⁷² Mirovno gibanje je bilo vse od leta 1984 v prvih linijah panevropskih progresivnih akcij. Tako so bili na primer ob eni največjih demonstracij v Ženevi leta 1985 pod geslom »Ronald Reagan, Mihail Gorbačov, svet ni vajina privatna lastnina« predstavniki MG na samem čelu povorke protestnikov. Več npr. v Koder 1986 in v arhivskih biltenih MG.

ropean Nuclear Dissarmament, East-West Network in Helsinki Citizens Assembly ter vzdrževalo ekstenzivne in neposredne stike s kritičnimi in angažiranimi okolji v Evropi in v svetu. In dejstvo je, da je MG spodbudilo in začelo sistematično koordinacijo slovenskih opozicijskih oziroma novih političnih zvez za zunanjo politiko v letu 1989 pred prvimi demokratičnimi volitvami. S Petrom Jambrekem sva tako sklicala prve sestanke koordinacije neodvisnih akterjev zunanje politike,⁷³ z neposrednim povodom, da se med pisce v *Independent Voices from Slovenia* vključi nove politične zveze in da bi bile delegacije, ki so jih novi politični akterji pošiljali v tujino, vsebinsko in logistično čim bolj usklajene.

Samo utečeni stiki s strokovnimi in angažiranimi omrežji v svetu so dajali MG kredibilnost in realno možnost za ambicije, ki si jih je zastavilo v letu 1990, posebej za tiste, opisane zgoraj, ki so bile povezane z ustanovitvijo MI. Ob nastanku političnih strank v letu 1989 in ob pripravah na prve demokratične volitve je bilo tako razumljivo, da je prav MG spodbudilo okvir za enotno nastopanje Slovenije v mednarodnem prostoru.⁷⁴ Imelo je izkušnje z lobiranjem, razvejene povezave s progresivnimi uradništvii in političnimi skupinami ter posamezniki po vsem svetu. Stiki so bili formalni (članstva in funkcije v mednarodnih organizacijah), še pogostejše pa oprti na neformalna omrežja na različnih področjih delovanja. Tvegamo tezo, da je prav MG spodbudilo uvodne takte koordinirani slovenski zunanji politiki.⁷⁵ V številki revije *Independent Voices* (letnik V, št. 3, november 1989) je bil med drugim v celoti preveden dokument (izjava), ki so ga za skupni nastop ob volitvah obravnavale novonastale politične skupine, objavljeni pa so bili tudi naslovi za stike.⁷⁶

⁷³ Glej npr. Jambrek 1989.

⁷⁴ Mirovniki so že na sestankih organizatorjev zbora v Cankarjevem domu (27. februar 1989) »proti uvedbi izrednega stanja, za mir in sožitje na Kosovu« zgodaj 1989 predlagali samostojno tiskovno agencijo, saj se na jugoslovansko agencijo Tanjug ni bilo moč zanašati (Repe 2002).

⁷⁵ 7. novembra 1989 se je na pobudo Gibanja za kulturo miru in nenasilja prvič sestala skupina v sestavi Peter Jambrek, SDZ, France Bučar (SDZ), Tone Tomažič (demokracija, SDZ), Matjaž Šinkovec, Lojze Peterle (Krščansko socialno gibanje) in Marko Hren (Gibanje za kulturo miru in nenasilja), in sicer v pisarni Petra Jambreka na Pravni fakulteti v Ljubljani na pobudo urednika *Independent Voices*, Marka Hrena (Hren 1989b). Drugo srečanje koordinacije je bilo 30. novembra 1989 v prostorih Mikroade na Cankarjevi ulici 5 v Ljubljani. Z vabilom je bil poslan zapisnik prvega srečanja pri Petru Jambreku. V gradivu je bila vabljenim poslana tudi pobuda Slovenija – demilitarizirana dežela (Hren 2011).

⁷⁶ S tem je *Independent Voices* jasno nakazal namero, da služi kot platforma mednarodne medijske promocije tedanjega slovenskega pluralnega političnega prostora (Hren 1989b).

Ko smo mirovniki leta 1986 pripravljali prvo samostojno knjigo z naslovom *Hladni mir in druge vroče teme*, je nikakor nismo znali umestiti v čas in prostor. Morda smo zato uvodno stran pustili prazno, namesto uvoda pa zapisali: »Uvod nam bo pisala zgodovina.« Takrat se nismo zavedali, kako brezkompromisno velja pravilo, da zgodovino pišejo zmagovalci in da si bodo morali poraženci resnico v zgodovinopisju slej ko prej izboriti sami. V minulih letih smo v večinoma tendencioznem in konfliktnem javnem diskurzu o preteklosti zavestno in mirno abstinirali. Resnica je kot voda – slej ko prej pride na plano čista. Ob transformacijah Jugoslavije pred dvajsetimi leti so bili poskusi uveljavljanja doktrine nenasilja poraženi, s tem pa tudi mirovniki. Mirovni zvezki iz leta 1986 so skupaj z Bilteni mirovnega gibanja⁷⁷ najbolj verodostojen prikaz široke palete dejavnosti mirovnega gibanja izpred četrto stoletja. Primarnih virov iz tistega časa ni veliko,⁷⁸ sami mirovniki in tudi institucije, ki smo jih ustvarili, pa do danes nis(m)o poskrbeli za relevantno zgodovinjeno in raziskovalno delo,⁷⁹ zato ostajajo na trhlih nogah tudi analize vplivov delovanja MG.⁸⁰ Morda lahko ta zbornik vsaj deloma nakaže začetek odpravljanja te vrzeli; željo, da bi tkali kontinuirano tradicijo nenasilne misli pri nas in s tem tudi okrepili globalno zavest o moči državljanske nepokorščine in nenasilnega odpora. Morda res ni videti tako, a verjetno je že ob branju pričujočega zapisa, brez spuščanja v podrobne analize primarnih virov, čutiti, da je pacifistična tradicija na slovenskih tleh zvezana s krepkimi nitmi in sloni na docela predanih posameznikih.⁸¹

⁷⁷ Mirovno gibanje je izdajalo biltene – informatorje, v angleškem in slovenskem jeziku, brez prekinitve od leta 1983 do 1992.

⁷⁸ Poleg objav v tiskanih medijih med viri s pričevanji izstopa dokumentarni film *Prepovedane igre* (Koder 1986).

⁷⁹ Med raziskovalci, ki so resneje preučili mirovno gibanje v Sloveniji, izstopajo samo avtorji z univerz zunaj Slovenije, na primer Kenney 2002 in Licata 2005. Kje so razlogi, da mirovno gibanje ni spodbudilo zanimanja domačih raziskovalcev in akademikov?

⁸⁰ Različni avtorji so si zato lahko privoščili zgolj pavšalne in nasprotujoče si ocene; tako na primer nepodpisani avtor Sporočila za javnost 1988–2008 (glej Hren 2008c) ocenjuje mednarodno dejavnost gibanja z besedami »posebnega učinka ta internacionalizacija ni imela«, na drugi strani pa Ali Žerdin (2005) za najvidnejše zunanje ministre civilne družbe in tedanje opozicije šteje prav izpostavljene predstavnike mirovnikov.

⁸¹ Življenjska dela dr. Janeza Drnovška in Jureta Detele, ki jima je posvečen ta zapis, so za to najtrdnjši dokaz. Mirovna drža, sposobnost iskanja dogovorov, pripravljenost na nenasilni upor, vse to so vrednote, ki lahko skozi čas trajno obstanejo samo ob negovanju tradicije. Ohranimo predsednika Drnovška v spominu kot velikega mirovnika med našimi državniki in Jureta Detele ne le kot boemskega pesnika, temveč predvsem kot lucidnega političnega stratega. MI je lahko na svojega ustanovnega častnega sponzorja scela ponosen in inštitutu bi z vso verodostojnostjo lahko spremenili ime v »Mirovni inštitut dr. Janeza Drnovška«.

Vsaka generacija bo izpostavljena specifičnim izzivom, ob katerih se bo morala odločiti, ali bo svoj upor in svoja stališča pokazala po mirni poti ali pa z nasiljem. Nedavni dogodki nam potrjujejo, da je lahko mirovniška tradicija hitro pozabljena, in obenem nakazujejo polja mirovniških raziskovanj, ki jih velja posebej kultivirati. Ne gre le za vprašanja, povezana z revoltom v polju medgeneracijskih, ekonomskih, socialnih ali političnih konfliktov, gre tudi za bistveno globlje usedline in z njimi povezane konflikte na ravni kulturnih vzorcev, dediščin in identitet. Med njimi je gotovo izpostavljeno vprašanje sprave. Sam sodim, da je koncept sprave nemogoče obravnavati v časovno omejenem zgodovinskem traku 20. stoletja (kaj šele krajše, npr. času med drugo svetovno vojno in po njej). Za resnični proces sprave na slovenskih tleh bo treba prešerno odpreti vprašanja, ki jih je veliki pesnik zastavil v *Krstu pri Savici*. Ključ za globinsko spravo je v korektnem in verodostojnem zgodovinjenu, ki temelji na dejstvih. Če imamo težave s popisovanjem dogodkov izpred dvajsetih let,⁸² ter tistih pred 65 leti, si lahko samo predstavljamo, kakšne težave bi imeli, če bi se bili lotili nadaljevanja dela našega največjega pesnika. In tam je izvir globinske sprave. V času nasilne katolizacije leži ključ za rešitev vprašanj duhovnih identitet na ozemlju Slovenije in globinskega razumevanja kozmoloških kod. Kdaj bo čas, da se resno, raziskovalno lotimo vprašanj globinske sprave? Mirovnike na to vsak dan znova glasno opozarja javni diskurz. Prepogosto celo ob v nebo vpijočih izjavah kritična javnost molči. Jih tudi presliši? Tako je voditelj ene večjih verskih skupnosti pri nas ob nastopu svojega mandata javno dejal, da

⁸² Zapis ob obeležitvi dvajsete obletnice Odbora za varstvo človekovih pravic, »Sporočilo za javnost 1988–2008«, je primer nepremišljenega in neuravnoteženega popisovanja zgodovine in kaže, na kakšni ravni je naša pozornost do zgodovinjena. 3. junija 2008 sem ob izdaji citirane brošure izdajateljem poslal obširno pismo, a vse do danes niso razkrili pravega avtorja brošure, obenem pa so priznali, da tekst pred objavo ni šel skoz pozorno branje urednikov. V pismu sem protestiral in nekdanje kolege iz Odbora za varstvo človekovih pravic opozoril, da citirana brošura: 1. po nepotrebnem in brez meril vzpostavlja hierarhijo (prioritetnost) pomembnosti posameznih kolektivnih članov odbora (izpostavlja vlogo ZSMS, ne pa tudi posameznih novih družbenih gibanj; mirovno gibanje, ki je vodilo večji del mednarodne dejavnosti, sploh ni omenjeno, Miškoda, ki je odboru nudila ključno logistično zaledje, tudi ne); 2. neutemeljeno izreka sodbe o učinkih posameznih področij delovanja odbora (omenja npr. dejavnost internacionalizacije jugoslovanskega konflikta in oceni, da »ni imela posebnega učinka«, kar je povsem neutemeljeno in iz trte izvita izjava); 3. zanemarjena so evidentna zgodovinska dejstva – avtorji brošure na primer trdijo, da se je odbor »umešal v središče politične sfere, ko je zahteval razpis referendumov o ustavnih dopolnilih«, pri tem pa povsem prezrejo dejstvo, da je to zahtevo oblikovala in logistično izpeljala koordinacija družbenih gibanj nekaj mesecev pred nastankom odbora; slednji je nato jeseni 1988 samo sodeloval pri tem procesu, nikakor pa ni moč trditi, da je bil Odbor za varstvo človekovih pravic akter same zahteve!

je njegova verska skupnost v vojnem stanju, ter se pri tem spraševal, ali potrebuje vojskovodjo. Dodal je, da »je cerkvi vojno napovedalo javno mnenje in oblast«.⁸³ Bodoče vojne bo treba vedno znova preprečevati, vojskovodje vedno znova demilitarizirati, vojaški diskurz vedno znova vzeti popolnoma resno in kulturo vedno znova vzgajati po zakonu *ahimsa paramo dharma*. Citiranemu verskemu voditelju, kot tudi vsem, ki jim v misli kane zametek ideje o tem, da bi se v svojih vodstvenih funkcijah poistovetili z »vojskovodji«, je treba položiti na srce: *si vis pacem, para pacem*, ne so-ustvarjajte pred-konfliktnega stresa! Vsako vzbujanje polarnosti v družbi lahko potencialno vodi k nasilju med družbenimi skupinami. Verjamem, da so na tem mestu citirane izjave lahko samo rezultat ponesrečenega poigravanja z besedami in morda prestrogo vzete v kontekstu. A tako poigravanje je imelo v preteklosti prepogosto preveč usodne posledice, da bi ga lahko mirovniki vzeli kako drugače kot popolnoma resno. Resen pristop k spravi se mora poglobiti v vse zametke in korenine konfliktnosti, za to pa mora poseči v celotno znano zgodovino srečevanja kultur in njihovih kozmologij na ozemlju, ki ga upravljamo prebivalci Slovenije.

Tvegali smo torej tezo, da smo bili ob ustanovitvi MI zelo blizu preprečitvi kasnejše morije, tvegamo tezo, da je Slovenija s svojim uporom ob osamosvajanju neraziskan šolski primer poskusov preprečitve vojne skozi paleto sistematičnih dejavnosti z relativno visoko formalno politično podporo. Res je škoda, da MI doslej ni ne analiziral ne zadostno dokumentiral tradicije nenasilnega odpora na naših tleh, iz katere je izšel, saj bi s tem v svetovno dediščino poskusov preprečitve vojn in genocidov prispeval koristno izkušnjo.

POST SCRIPTUM

O času med letoma 1989 in 1993, torej o prvih letih nastajanja MI, ne morem pisati racionalno in tudi ne objektivno. Mislim tudi, da je tako za bralce kot za morebitne raziskovalce bolje, da pišem namerno subjektivno. Prispevku je odmerjeno omejeno število znakov, kar dopušča zgolj nakazovanje tem, potrebnih dodatnega raziskovanja, in utrditev tez, ki se zdijo za premislek pomembne. Zato je prispevek zapisan bolj kot indeks in manj kot zaključen esej. Spremlja ga gradivo, zbirka nekaj sto izvirnih dokumentov, ki so bili opora zapisanemu.

⁸³ Tone Stres v intervjuju za *Večer*, 12. decembra 2009: »Pri nas se vse dovoli skozi zobe.«

Vsaka vojna, najsi še tako kratka, povzroči kolateralne žrtve in posttravmatske sindrome. Tudi desetdnevna vojna ima take učinke. V naši sosesčini pa živijo sto tisoči ljudi z nereflektiranimi posttravmatskimi sindromi in tisoči s sindromi vojnih veteranov. Ti fenomeni niso dovolj raziskani. Nasploh v militariziranih kulturah, kjer so vojne tisočletne tradicije, tudi danes fenomena veteranskega sindroma ne obravnavajo. Je morda to eden od globokih razlogov za ciklično nadaljevanje vojn?

S takrat dveletnim sinom Ramom sva pred zaključno fazo ratifikacije Brionske deklaracije protestno odpotovala v Avstrijo. Dneve pred tem sem preživel v Skupščini RS in ob lobiranju ZA ratifikacijo, a tik pred glasovanjem je bil moj splošni vtis, da »Kučanov kompromis«, sklenjen na Brionih, ne bo doživel podpore. Takratnim poslancem sem pred odhodom v Avstrijo povedal, da bo njihov NE pomenil glas za nepredvidljivo nadaljevanje vojne, in da protestno zapuščam državo, ki se namerava zavestno spustiti v nadaljevanje vojne oziroma zavestno glasuje proti miru. Ko je bila deklaracija sprejeta, sva se z Ramom vrnila. A kmalu sva morala spet na pot – lobirat v Bruselj, kjer je Ram na eni od konferenc zagrabil moj mikrofonski in zatulil »I want to go a little outside«. To sporočilo v krogih tedanjih pacifistov še vedno kroži kot simbolno sporočilo tedanjih jugoslovanskih narodov – vsi bi šli radi malo ven. Ram je bil v desetdnevni vojni ranjen – s kolenom ga je v paniki zadela ženska, ki je ob alarmu hitela v zaklonišče. Med žrtve posttravmatskega sindroma ne spadajo le družine, katerih člani so bili v konflikatih neposredno udeleženi, temveč tudi vse tiste, ki so zaradi različnih pogledov na konflikte razpadle. Zagotovo vem, da se ne Ramovi vrstniki ne njihovi starši teže in razsežnosti posledic vojne ne zavedajo dovolj.

Kaj bi bilo, če ne bi ratificirali Brionske deklaracije, kaj bi se zgodilo, če bi Ram dobil močnejšo brco v nos ... kaj bi bilo ... če bi nam uspelo pravočasno sklicati mirovno konferenco. Vsega tega ne bomo nikoli izvedeli, vemo pa, da bodo vedno v prihodnosti potencialni izrazi nasilja, ki jih lahko preprečimo! Zgodba o MI je dokaz, da se je vredno za mir bistveno bolj in zavzeto potruditi v času miru.

Upam, da nam je bralcem zbornika ob 20-letnici ustanovitve Mirovnega inštituta uspelo pričarati del atmosfere, v kateri je bil splovljen.

Pogled, december 2010

LITERATURA IN VIRI

- Bavčar, Igor. 1995. Zapisnik 13. seje z dne 27. novembra 1995. Preiskovalna komisija državnega zbora RS o parlamentarni preiskavi o politični odgovornosti posameznih nosilcev javnih funkcij za aretacije, obsodbe in izvršitev obsodb v aferi JBTZ. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Borštner, Ivan, Janša, Janez in Tasič, David. 1995. *7 let pozneje*. Ljubljana: Karantanja.
- Brian, Martin. 2001. *Nonviolence versus Capitalism*. London: War Resisters' International.
- Čelik, Pavle. 1994. *Policija, demonstracije, oblast*. Ljubljana: ČZP Enotnost, str. 212–215.
- Detela, Jure in Hren, Marko. 1989. Program Pacifistične zveze, rokopis. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Fischer, Dietrich, Wilhelm, Nolte in Oberg, januar 1989. *Winning Peace. Strategies and Ethics for a Nuclear-Free World*. New York: Crane Russak.
- Fink-Hafner, Danica. 1992. Nova družbena gibanja subjekti politične inovacije. Ljubljana: Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede, str. 99–145.
- Glenny, Misha. 1992. *The Fall of Yugoslavia, the Third Balkan War*. London: Penguin books, str. 90–96.
- Gibanje za kulturo miru in nenasilja. 1991. Sklep o ustanovitvi Mirovnega inštituta. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Gibanje za kulturo miru in nenasilja. 1992a. Akt o samoukinitvi. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Gibanje za kulturo miru in nenasilja. 1992b. Sporočilo za javnost ob samoukinitvi. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Hren, Marko. Maj 1988a. Pismo Milanu Kučanu in Tomažu Ertlu, rokopis. Ljubljana: zasebni arhiv.
- . 1988b. »Poslušajmo svojo vest«, *Mladina*, št. 26–27/julij 1988, str. 5.
- . 1989a. »Svoboda misli je sicer vsem zagotovljena, kar pa še ne pomeni, da je izražanje te misli tudi vedno dovoljeno«. V: *Kompendij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža*. Ur. Bojana Leskovar. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.
- . 1989b. Vabilo na drugo srečanje koordinacije predstavnikov novih političnih zvez za zunanjo politiko z zapisom s prvega sestanka. Ljubljana: zasebni arhiv.
- . 1991. »Za koga je pripravljena umreti država?«. V: *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, ur. Vlasta Vičič. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 163–174.

- . 2008a. Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne in kako lahko preprečimo (Sveženj I) [Elektronski vir – verzija 3]. Ljubljana: samozaložba. Dostopno na <http://www.dlib.si>.
- . 2008b. Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne in kako lahko preprečimo (Sveženj II) [Elektronski vir – verzija 3]. Ljubljana: samozaložba. Dostopno na <http://www.dlib.si>.
- . 2008c. Pismo izdajateljcem ob izdaji brošure ob 20-letnici Odbora za varstvo človekovih pravic: Sporočilo za javnost 1988–2008. Ljubljana: zasebni arhiv.
- . 2010. Pisna diskusija ob ustanovitvi Združenja za vrednote slovenskega osamosvajanja. Spletna stran <http://www.vso.si>.
- . 2011. Zbrano dokumentarno gradivo iz časa ustanavljanja Mirovnega inštituta. Ljubljana: samozaložba s podporo Mirovnega inštituta.
- Hren, Marko in Rotar, Braco (ur.). 1988. *Slovenian Spring, centralism or democracy*. Ljubljana: Gibanje za kulturo miru in nenasilja.
- Hren, Marko in Kalin, Ignac, 1991a. Si vis pacem para pacem. Ljubljana: Gibanje za kulturo miru in nenasilja. Ljubljana: zasebni arhiv.
- . 1991b. Misijam dobre volje na pot. Ljubljana: Gibanje za kulturo miru in nenasilja. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Jambrek, Peter. 1989. Pismo uredniku Independent voices from Slovenia. Ljubljana: zasebni arhiv.
- Kenney, Padraic. 2002. *A Carnival of Revolution, Central Europe 1989*. Princeton: Princeton University Press.
- Koder, Helena. 1986. Prepovedane igre, dokumentarni film o mirovnem gibanju. Ljubljana: RTV Slovenija.
- Kranjec, Marjan. 1998. Vloga in pomen vojaškoobveščevalne službe, protiobveščevalne službe JLA in varnostne službe JLA. *Borec*, št. 567–569/1998.
- Krivec, Ignac. 1986. »Nova družbena gibanja«. V: Hladni Mir in druge vroče teme. Ljubljana: RK ZSMS, ABC Mirovni zvezki.
- Kučan, Milan. 2010. »Okvira samostojnosti nismo znali napolniti s primerno vsebino«. *Delo*, 24. 12. 2010.
- Licata, Andrea. 2005. Slovenia: resa del pacifismo e nuova resistenza, I movimenti per la pace dalla smilitarizzazione alla contestazione della NATO 1989–2005. Padova: Univerza v Padovi.
- Mastnak, Tomaž. 1988. »The Real of Socialism, Slovenian Spring«. V: Centralism or Democracy, *Independent Voices from Slovenia Special Edition*, oktober 1988, ur. Marko Hren in Braco Rotar.
- Mirovni inštitut. 2001. Okupacija v 50 slikah: 10 let mirovnega inštituta 1991–2001. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Omerza, Igor. 2008. Referendumski topot konjenice novih družbenih gibanj v ustavni areni. Ljubljana: rokopis.

- Plut, Dušan. 2011. »Dvajset let pozneje: med vojno in mirom«. *Delo*, 8. januar 2011.
- Randle, Michael. 1994. *Civil resistance*. London: Fontana Press, Harper Collins Publishers. <http://www.civilresistance.info/>.
- Repe, Božo. 2002. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Sharp, Gene. 1979. *Gandhi as a political strategist*. Boston: Porter Sargent Publications.
- Žagar, Igor in Tancig, Peter. 1989. »Računalniška analiza napadov na JLA«. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 119–120/1989.
- Žerdin, Ali. 2005. Naš človek v Združenih narodih. *Mladina*, št. 48.
- . 2008. Spletna stran Slovenske pomladi. <http://www.slovenskapomlad.si/1?id=152&highlight=mirovno>.

UTRINKI O ZELENIH SLOVENIJE IN OSAMOSVOJITVENEM PREDSEDSTVU RS MED MIROVNIŠTVOM TER OBOROŽENIM BOJEM

DUŠAN PLUT

VLOGA ZELENIH SLOVENIJE PRI OBLIKOVANJU IN PODPORI MIROVNIŠKEGA OBRAMBNEGA KONCEPTA PRED OSAMOSVOJITVIJO SLOVENIJE

Eno izmed pomembnih vsebinskih polj ekološkega (okoljskega) gibanja v Sloveniji v drugi polovici 80. let 20. stoletja je bilo tudi zagovarjanje nenasilja do drugih vrst in soljudi. Zato ni naključje, da je bila že ob ustanovitvi politične stranke (z elementi gibanja) Zelenih Slovenije (ZS) v juniju 1989 (Mostec v Ljubljani) izražena njena podpora paradigmi nenasilja in demilitarizaciji sveta, Jugoslavije in Slovenije. Pobuda za Slovenijo brez vojske kot širokega kulturnega projekta je prišla iz Gibanja za kulturo miru in nenasilja, ki je bilo tudi nosilec pobude,¹ ZS pa so jo že uvodoma podprli.

ZS je humano ekološki pogled na soodvisen svet zavezoval tudi k iskanju prvin sožitja v Jugoslaviji, a v pogojih neugasnjene pravice vsakega naroda do samoodločbe in morebitne osamosvojitve.² ZS so 3. januarja 1990 pristopili k Demosu – združeni opoziciji Slovenije. Zagovarjali so demilitarizacijo Slovenije in odpiranje vseh zaprtih območij.³ V *Novi reviji* je ustanovni predsednik ZS zapisal: »Ekološko osveščena, odgovorna in osamosvojena Slovenija lahko svojo avtonomijo in samobitnost nenasilno (podčrtal avtor) tke ob povezovanju s podobno razmišljajočimi.«⁴

Po mnenju zgodovinarja Repeta so bile še »tik pred volitvami, spomladi 1990, zelo močne mirovniške pobude, ki so prihajale iz civilne družbe in iz posamičnih strank, zlasti stranke zelenih, kjer je bil glavni pobudnik kasnejši član Predsedstva RS Dušan Plut.«⁵ Tako so ZS kot politična

¹ Hren 1991, 164.

² Pesek 2006, 77.

³ Ibid., 97–98.

⁴ Plut 1990, 520.

⁵ Repe 2002, 247.

stranka aktivno sodelovali pri nastanku in predstavitvi nadstrankarske pobude za demilitarizirano Slovenijo (22. 3. 1990), ki so jo pripravili Marko Hren, Vlasta Jalušič, Peter Jamnikar, Janez Janša, Tomaž Mastnak, Jožef Školč, Jaša Zlobec in Janez Sodržnik. Balažic⁶ poudarja nadstrankarski pomen mirovne pobude, presenetljivost podpore mirovni pobudi s strani Janeza Janše in dejstvo, da se ZKS-SDP pobudi ni pridružila.

Pred demokratičnimi volitvami (8. 4. 1990) so podpisane stranke Demos – Združene opozicije Slovenije (Slovenska demokratična zveza, Zeleni Slovenije, Slovenski krščanski demokrati, Socialdemokratska zveza Slovenije in Slovenska kmečka zveza) sprejele in v *Novi reviji* marca 1990 objavile Deklaracijo o slovenski samoodločbi, kjer je med drugim zapisano: »Izročilo nenasilnih političnih, socialnih in kulturnih gibanj v Sloveniji je prispevalo k uresničljivosti naših načrtov, da bi Republika Slovenija postala nevtralna, demilitarizirana in miroljubna država. Kot nova in kot majhna država si močno želimo sodelovati pri oblikovanju in uresničevanju nove evropske varnostne ureditve, ki naj bi temeljila na gospodarskem, socialnem, ekološkem in duhovnem sodelovanju.«⁷ ZS so bili kljub določeni notranji razklanosti o obrambni politiki v okviru Demosa ključni zagovorniki ideje, da naj bi Slovenija postala nevtralna in demilitarizirana država ter ena od nosilk holistično zasnovane nove varnostne politike Evrope.

Prevladujoče stališče ZS je 28. septembra 1990 na skupni seji vseh zborov Skupščine RS pojasnil njen poslanec dr. Božidar Voljč. Poudaril je, da ZS vztrajajo pri svojih predvolilnih programih in stališčih v zvezi z demilitarizacijo in civilnim služenjem vojaškega roka. Vendar glede na razmere na začetku jeseni 1990 ne zagovarjajo takojšnje demilitarizacije, saj prihodnost Sloveniji ne zagotavlja brezpogojne varnosti.⁸

ZS so oktobra 1990 oblikovali mirovni dokument z naslovom »Slovenija, oaza miru«, kar je bil po mnenju Hrena na političnem prostoru Slovenije »bržkone odločilni korak, ki je jeziček na tehtnici začel sunkoma nagibati v prid Slovenije brez vojske. ZS so del vladajoče koalicije, pobude pa se tako ni moglo več speljati na boj med oblastjo in opozicijo. Postala je ena prvih političnih tem.«⁹

Vendar so se jeseni 1990 tudi v okviru ZS (zlasti pri nekaterih poslancih) zaradi militantnih izjav vodstva Srbije in JLA pojavili dvomi, da bi

⁶ Balažic 2010, 112–113.

⁷ Deklaracija 1990, 244.

⁸ Pesek 2006, 352; 2008, 48.

⁹ Hren 1991, 168.

do osamosvojitve Slovenije lahko prišlo zgolj po mirni poti. Podčrtati pa velja, da je velik del vodstva stranke, vključno s takratnim predsednikom, še vedno zagovarjal idejo o samostojni in (po prehodnem obdobju) demilitarizirani Sloveniji. ZS so se torej takrat (še) uspeli večinsko izogniti pasti, ki jo je Kuzmanić¹⁰ opredelil kot razlikovanje med »našo« in »tujo« (JLA) vojsko.

Slovenska mirovna koalicija (podčrtati je treba zlasti vztrajno in odmevno mirovniško delovanje Marka Hrena) je kljub naraščajočim pomslekem in dilemam, ki so bile objektivno pogojene z vse hujšimi grožnjami vodstva JLA in Srbije, dejansko prav zaradi vedno bolj prisotnega militarističnega in hujskaškega vzdušja na ozemlju Jugoslavije 7. februarja 1991 javnosti posredovala Deklaracijo za mir. Po navedbah Peskove¹¹ sta deklaracijo širši javnosti med drugim predstavila predsednik ZS (Dušan Plut) in predsednik LDS (Jožef Školč).

Ključna zahteva deklaracije je bila, da naj bo v novi slovenski ustavi zapisan t. i. mirovni člen, ki bi se glasil: Slovenija je demilitarizirana država. Prehodno obdobje, ki je potrebno za demilitarizacijo, se uredi z ustavnim zakonom.

Slovenija naj bi po določenem prehodnem obdobju (ni bilo časovno definirano) torej postala država brez oborožene sile. V prehodnem obdobju pa naj bi zunanjo varnost zagotavljalo delovanje obstoječe policije in teritorialne obrambe (TO). Deklaracija torej ni predlagala takojšnje in popolne »razorožitve«, vnaprejšnje »kapitulacije« Slovenije celo pred razglasitvijo samostojnosti, kot so ji očitali nekateri ostri kritiki. Tako je med drugim na skupni seji delegatov Skupščine RS 6. marca 1991 Janez Janša kot takratni obrambni minister deklaracijo po vsebini ocenil kot zahtevo za hitro enostransko razorožitev Slovenije. Vendar je v razpravi hkrati poudaril, da naj bi tudi po predlogu deklaracije v prehodnem obdobju za varnost skrbela obstoječa struktura TO in policije, po njegovem predlogu pa bi vojaško usposabljanje novih rekrutov v prehodnem obdobju izvajala TO.¹²

ZS so glede na izpostavljeni in občutljivi položaj v vladni koaliciji zagovarjali »zmerno pospešeno« varianto sicer postopne demilitarizacije Slovenije. Zato konec maja 1991 niso podprli pobude o takojšnjem zaprtju Učnih centrov slovenske TO v Pekrah in na Igu, saj je bilo vse več očitnih

¹⁰ Kuzmanić 1991.

¹¹ Pesek 2006, 246; 2008, 205.

¹² Pesek 2008, 209.

znamenj, da bo treba braniti načrtovano osamosvojitve tudi z oboroženim odporom.

Kljub temu je le nekaj dni pred oboroženo agresijo JLA na Slovenijo (21. 6. 1991) predsedstvo ZS na 7. seji sprejelo dva pomembna mirovniška sklepa. Za nastajajočo ustavo so ZS predlagali člen, po katerem naj bi bila Slovenija demilitarizirana država brez vojske, proces pa naj bi bil postopen in povezan z mednarodnim priznanjem Slovenije. Potrdili pa so tudi predlog predsednika ZS o javnem pozivu vojakom in starešinam JLA v Sloveniji. V njem poudarjajo obvezo Slovenije o nenasilnem prevzemu oblasti. Vojake in starešine so pozvali, da po svojih močeh prispevajo k preprečevanju možnih nasilnih poskusov preprečitve osamosvojitve Slovenije. Javni poziv ZS se zaključuje: »Ne dovolimo, da orožje preglaši klic razuma in življenja. Sporočamo vam, da bomo zeleni Slovenije storili vse za mir in proces demilitarizacije doma in v svetu, za vaše varno bivanje v Sloveniji.«¹³

ZS so kot parlamentarna stranka 10. julija 1991 na skupni seji vseh zborov Skupščine RS podprli t. i. Brionsko deklaracijo, s katero se je morala Slovenija za tri mesece odpovedati vsem političnim in gospodarskim odločitvam, ki bi jo vodile k nadaljnjemu osamosvajanju. V delu slovenske politike se je nasprotno izoblikovalo stališče, da naj bi šlo na Brionih zgolj za diktat Evropske skupnosti, zahteve pa naj bi bile za Slovenijo dejansko priznanje kapitulacije, kot je izjavil poslanec Gros.¹⁴ Poslanec ZS Božidar Voljč pa je v razpravi poudaril, da pričakuje mirna, demokratična in učinkovita pogajanja o razdružitvi Slovenije s SFRJ. Obenem je izpostavil varnost zračnega prostora nad ozemljem Slovenije zaradi zagroženega napada JLA na JE Krško. ZS so namreč evropske zelene stranke pisno obvestili o možnosti napada na JE Krško, kar bi lahko povzročilo strahotne ekološke in politične posledice. Stranke zelenih v Evropi so podprle prizadevanja za samostojnost Slovenije.¹⁵

OSEBNI ORIS NEKATERIH POLJ MIROVNIŠKEGA DELOVANJA OSAMOSVOJITVENEGA PREDSEDSTVA RS DO OBOROŽENEGA ODPORA SLOVENIJE

Ker je bilo tudi po takrat veljavni ustavi Predsedstvo RS vrhovni poveljnik oboroženih sil, sta bila vloga politično pestrega, t. i. osamosvojitve-

¹³ Zapisnik 1991.

¹⁴ Pesek 2008, 413.

¹⁵ Pesek 2006, 423; 2008, 408.

nega Predsedstva RS (predsednik: Milan Kučan, člani: Matjaž Kmecl, Ivan Oman, Ciril Zlobec in Dušan Plut) in njegovo stališče o slovenskem obrambnem konceptu ter obrambni politiki strateško in praktično pomembna.

Predsedstvo RS in zlasti njegov Svet za ljudsko obrambo so večkrat razpravljali o demilitarizaciji in mirovni politiki ter na sejo na predlog predsednika Milana Kučana povabili tudi predstavnika Gibanja za kulturo miru in nenasilja. Po mnenju Hrena je »član Predsedstva RS in predsednik ZS Dušan Plut vztrajno in odločno zagovarjal koncept usmeritve v mirovno politiko. Tako je prišlo do paradoksalne situacije, ko je predsedstvo države (Slovenije), kot vrhovni odločevalec o varnostni politiki, podprlo praktično vse koncepte, ki jih je oblikovalo Gibanje za kulturo miru in nenasilja (konkretno ustanovitev Mirovnega inštituta, izdelavo Slovenske mirovne opcije in izdelavo programa demilitarizacije Slovenije), vlada pa za nobenega od teh projektov ni zagotovila sredstev.«¹⁶ Obenem je Predsedstvo RS sprejelo na razgovor direktorja programa za nenasilno reševanje konfliktov pri univerzi ZN za mir iz demilitarizirane Kostarike, ki bi pomagal izdelati načrt miroljubnega razreševanja krize v Jugoslaviji. Mirovni načrt ni bil izdelan, prav tako ni bila realizirana zamisel o mednarodni mirovni konferenci o Jugoslaviji, kar bi morda le omogočilo proces demilitarizacije vse države. Tako je bil konec leta 1990 zamujen verjetno zadnji zgodovinski trenutek, ki bi ob pravočasni in aktivni vlogi EU morda le še omogočil miroljuben razplet jugoslovanske krize in osamosvojitvene procese republik.

Osamosvojitveno Predsedstvo RS je tudi na drugih strateško ključnih vsebinskih poljih zapletenega procesa razdruževanja Jugoslavije vsestransko podpiralo miroljubno, pogajalsko opcijo, od slovensko-hrvaškega predloga za konfederacijo (julij 1990) kot protiuteži konceptu federacije na podlagi dogovora predsedstev Republike Slovenije in Republike Hrvaške.¹⁷ Z vidika predložene mirovne opcije je treba poudariti, da je konfederalni predlog nastal takoj po sprejetju Deklaracije o suverenosti države RS in delno uspešni razorožitvi slovenske teritorialne obrambe, ki je že nakazovala možnosti nasilnih posegov JLA na ozemlju RS. Predsedstvo Slovenije je po mnenju Janše¹⁸ spontani odpor proti nezakonitemu pobiranju orožja s svojim sklepom »pokrilo« in se s tem po njegovem mnenju uveljavilo kot dejanski poveljnik slovenskih oboroženih sil. Pesko-

¹⁶ Hren 1991, 169–170.

¹⁷ Repe 2002, 56.

¹⁸ Janša 1992, 49–50.

va¹⁹ pa navaja, da je po mnenju Pučnika in Janše predsedstvo prepozno ukrepalo.

Predsedniki Predsedstva RS, vlade in skupščine so poznali in podpirali akcijo ustanavljanja manevrske strukture narodne zaščite.²⁰ Kljub temu je predsedstvo še naprej podpiralo mirovno opcijo, torej sporazumno razdružitve Jugoslavije; razen Ivana Omana so vsi njegovi člani februarja 1991 podpisali Deklaracijo za mir. Tako je zgodovinar Repe (2002, 248) zapisal: »Deklaracijo, za katero se je med politiki še posebej zavzemal Dušan Plut, so podpisali štirje člani predsedstva (z izjemo Ivana Omana),²¹ številni strankarski prvaki in vplivne osebnosti iz javnega življenja, nanjo pa sta reagirala Jelko Kacin in Janez Janša, ki sta jo označila kot »zahtevo po hitri in enostranski razorožitvi«.²² Janša je v zvezi s tem 25. februarja 1991 na predsedstvo in vlado naslovil dolgo pismo, ki pa tedaj ni prišlo v javnost. Ostre polemike v zvezi z obrambnim proračunom in obrambnimi zadevami sploh so potekale tudi v skupščini, ki pa je na koncu načrt za vzpostavitev lastnega obrambnega sistema in za oborožitev TO s tesno večino podprla in sprejela.

Ali kot je o deklaraciji zapisal Janša: »Nekateri med njimi so jo podpisali po površnem branju, saj so jo zagreti aktivisti, med katerimi je bil tudi član republiškega predsedstva, nosili naokrog po vladnih pisarnah.«²³

V neobjavljenem pismu je Janša²⁴ uvodoma pozitivno ocenil vlogo močnih mirovnih gibanj in mirovnih iniciativ, a deklaracijo opredelil kot resno grožnjo projektu osamosvajanja. Osebnostno je prepričan, da pri ogromni večini podpisnikov Deklaracije za mir ne gre za politikantstvo in ne za nasprotovanje slovenski osamosvojitvi, temveč za iskreno zavzemanje za tisto, kar dokument ponuja v naslovu, tj. zavzemanje za mir. Po njegovi interpretaciji deklaracije pa je težava v tem, da v podrobnostih ne ponuja zgolj zavzemanja za mir, temveč je po vsebini »zahteva po hitri enostranski razorožitvi«, ki ne bo prinesla niti miru niti samostojnosti.

Hkrati ugotavlja, da je v zadnjih dveh mesecih pred razglasitvijo samostojnosti republiško predsedstvo po natančni preučitvi lastnih obrambnih zmogljivosti in oceni grozeče nevarnosti »zelo trezno in odgovorno

¹⁹ Pesek 2006, 241.

²⁰ Janša 1992, 57.

²¹ Podpisnik Deklaracije je bil tudi Janez Drnovšek, takratni slovenski član predsedstva Jugoslavije (op. avt.).

²² Repe 2002, 248.

²³ Janša 1992, 99.

²⁴ Ibid., 99–102.

izpeljalo svoj del obveznosti».²⁵ Po mnenju Peskove²⁶ je bilo predsedstvo »prisiljeno« stopiti korak nazaj v svojih siceršnjih prizadevanjih po Sloveniji brez vojske. Povedano z besedami Omana,²⁷ svoboda je tako velika vrednota, da ji dajemo celo prednost pred mirom. V pogovoru s člani slovenskega predsedstva decembra 2010²⁸ je Oman znova podčrtal, da je Slovenija takrat potrebovala oboroženo silo. Glede deklaracije pa je izjavil, da je bila napisana tako, da jo je bilo mogoče različno razumeti in bi jo lahko konec koncev podpisali tudi ljudje njegovega prepričanja.

Na osnovi vse bolj nedvoumnih informacij o vse večji verjetnosti agresije na Slovenijo ob razglasitvi samostojnosti je moralo Predsedstvo RS v okviru varnostno-obrambnih priprav tako vse pobude postopne demilitarizacije od srede maja 1991 dobesedno »zamrzniti«. Na 37. seji predsedstva, ki je bila 15. maja 1991, so bile tako sprejete predložene smernice Janeza Janše o pospešeni pripravi tudi na morebitne vojne operacije. Vsi navzoči, torej tudi podpisniki deklaracije, so se opredelili za oborožen odpor, za obrambo svobode in samostojnosti ob vojaškem napadu na Slovenijo. Peskova komentira navedene odločitve takole: »Tako je dobre pol meseca po sestanku Demosovih prvakov na Račjem otoku tudi znotraj razširjenega predsedstva prišlo do svojevrstnega 'zavedanja in ovedanja' resnosti situacije in prevzemanja polne odgovornosti za projekt osamosvojitve, vključno z morebitno posledico oboroženega odpora oziroma obrambe ter zavarovanja plebiscitarne odločitve.«²⁹ Podčrtati pa velja, da je Bučar³⁰ še 31. maja 1991 v govoru na zborovanju za mir (!) in demokracijo, za samostojno Slovenijo, poudaril željo o sporazumni razdružitvi z Jugoslavijo in hkrati opozoril, da nas tudi oboroženo nasilje ne bo strlo.

Kljub vsemu vloženemu trudu za miroljubno razdružitev je Slovenija 27. junija 1991 doživela oborožen napad JLA, poskus zavzetja mejnih prehodov in trajne okupacije Slovenije. Na 44. seji Predsedstva RS je bil 27. junija 1991 zjutraj brez glasu proti ali vzdržanega glasu sprejet tudi formalni sklep o oboroženem odporu proti JLA. Oborožen odpor Slovenije, tj. obramba suverenosti pred vojaško agresijo JLA konec junija 1991, je bil torej povratni odgovor, legitimna obramba na poskus nasilne preki-

²⁵ Ibid., 102.

²⁶ Pesek 2006, 361.

²⁷ Primc et al. 2009, 132.

²⁸ Sobotna priloga *Dela*, 24. 12. 2010.

²⁹ Pesek 2006, 388.

³⁰ Bučar 1993, 30–31.

nitve že začetega procesa demokratizacije in plebiscitarno podprtega akta osamosvojitve Slovenije.

Tudi med obrambno vojno Slovenije je njeno predsedstvo spodbujalo in podpiralo pogajalske akcije. Brezkompromisno vztrajanje slovenskega člana jugoslovanskega predsedstva dr. Drnovška in slovenskega predsedstva je pomembno sovplivalo na dejstvo, da je Slovenija pristala na Brionsko deklaracijo (7. 7. 1991) in trimesečni časovni odlog osamosvojitve. Obenem pa je mirovniška drža slovenskega predsedstva pomembno vplivala, da JLA v Sloveniji ni pristopila k totalni vojni, ki bi vključevala tudi letalske napade na slovenska mesta in JE Krško. Seveda pa je treba dodati, da je oboroženi odpor Slovenije prav tako predstavljal realno dejstvo, ki je vodstvo JLA odvrčalo od uporabe vseh razpoložljivih vojaških sredstev za pokoritev Slovenije. Janša³¹ poudarja, da je uspešna obrambna³² vojna Slovenije zaradi izrazite nenaklonjenosti Evropske skupnosti in ZDA do osamosvajanja republik omogočila miroljubni razplet, izpostavlja pa tudi spretno pogajalsko taktiko, pred vojno, med njo in po njej.

Strinjanje vsega predsedstva o izpustitvi zajetih oficirjev JLA je bil po mnenju Omana pomemben korak za vzpostavitev krhkega premirja v mučnem obdobju do odhoda JLA iz Slovenije.³³ Pogajalske pobude so torej pomembno (so)prispevale k ne le simbolno odločilnemu koraku, ko je zadnji vojak JLA 26. oktobra 1991 zapustil koprsko пристanišče.

ZAKLJUČEK

Slovenija kot srednjeevropska država v dinamičnem procesu demokratizacije in osamosvajanja je imela na začetku 90. let 20. stoletja enkratno zgodovinsko, celo civilizacijsko priložnost, da na mozaičen planetarni oder po kratkem, največ nekajletnem prehodnem obdobju vstopi s civilizacijsko inovativno in trajnostno paradigmo nenasilja do drugih vrst in – soljudi. Po kratkem prehodnem obdobju, v katerem bi za varnost države skrbele enote policije in obstoječe enote TO, naj bi torej Slovenija postala demilitarizirana država brez vojske in vojaške industrije, z mrežnimi institucijami mirovne varnostne politike, z vrednotami kulture miru in nenasilja v celotnem sistemu vzgoje in izobraževanja. Kot zgled resnično miroljubne in zelene države bi se lahko samozavestno postavila

³¹ Janša 1992, 7–8.

³² Dejansko je šlo za obrambno in ne za osamosvojitveno vojno (op. avt.).

³³ Primc et al. 2009, 91.

v prvo vrsto držav, katerih cilj naj bi bil odprava vseh nacionalnih armad in podpora ustanovitvi mednarodnih mirovnih sil za morebitna posredovanja ter varnostnega sveta OZN za okolje.

Izjemna mirovniška energija, velika naklonjenost slovenskega javnega mnenja konceptu postopne demilitarizacije (in varstvu okolja) v drugi polovici 80. let 20. stoletja, zasnove domačih institucij miru (Center za kulturo miru in nenasilja, Mirovni inštitut itd.), sposobnost oblikovanja nadstankarskih mirovnih pobud in deklaracij takoj po prvih demokratičnih volitvah in oblikovanju političnih strank, mednarodna podpora miroljubnemu reševanju jugoslovanske krize ter drugi domači in tuji pogoji so predstavljali realne podporne stebre sicer postopnemu udejanjanju na videz utopične ideje Slovenije brez vojske. Oborožena agresija JLA na komaj razglašeno samostojno Slovenijo kot oborožene pesti srbskega nacionalizma je komaj začete demilitarizacijske procese zatrla v kali. Slovenija je v letu 1990 in vse do maja oziroma junija 1991 ponujala dialog, miroljubno rešitev združevanja, a bila dobesedno prisiljena potegniti enostranske odločitve, se upreti, uporabiti najmanjši možen oborožen odgovor. Bučar je konec oktobra 1991 zapisal, da je bilo potrebno tudi orožje, a smo zmagali bolj s pametjo kot z orožjem, zlasti pa s pripravljenostjo žrtvovati vse, tudi svojo fizično eksistenco.³⁴

Oborožen odgovor na vojaški napad JLA je bil torej nujen, potreben, a izsiljen obrambni odgovor Slovenije, kot je bil logičen naslednji korak – vrnitev k pogajanju. Morda je bilo prav mirovniško bolj poudarjeno delovanje ZS v okviru pluralnega Demosa (ki ima brez zgodovinskega dvoma zelo velike zasluge za pospešen, »pravočasen« proces osamosvojitve Slovenije in možnost tudi vojaškega odgovora na oborožen napad JLA!), pa tudi njihova ideološko in zgodovinsko neobremenjena želja mirovniškega sodelovanja s takratno politično opozicijo na eni strani ter miroljubnemu reševanju naklonjena politika Predsedstva RS kot vrhovnega poveljnika oboroženih sil Slovenije na drugi, primerno za vojaško-pogajalsko, filigransko uravnoteženo osamosvojitveno obrambno politiko.

Strinjam se s tezo Hrena,³⁵ da je bilo močno in razvejeno mirovno gibanje v Sloveniji zelo blizu možnosti, da bi nemara preprečilo krvave vojne na Balkanu (1991–1995), vendar mu na žalost ni uspelo ... Zagovornike kulture miru in projekta mirne preobrazbe Jugoslavije sta tudi zaradi

³⁴ Bučar 1993, 40.

³⁵ Hren 2008a, 3.

nezanimanja in tradicionalnega mlahavega stališča EU prehitela nasilje in plaz vojn.

Prepoznavanje in spoštovanje sinergijske potrebnosti in koristnosti obeh slovenskih osamosvojitvenih pristopov, mirovnega in vojaškega, je po osebнем mnenju pisca eden od ključnih korakov holistično zasnovanega, zrelega zgodovinskega gledanja na našo bližnjo preteklost. Pristransko poudarjanje zgolj osamosvojitvenih zaslug vojaške osamosvojitvene struje, katerih nihče realno ne more zanikati in si zaslužijo vse spoštovanje (zlasti žrtve obrambne vojne), naj nadomesti prepoznavanje osamosvojitvene uspešnosti slovenske pluralne, pogajalsko-vojaške zmagovalne, sonaravne paradigme. Prepričan sem, da bodo prihodnji rodovi ponosni na porajajočo kulturo miru v enem od prelomnih obdobjih slovenske zgodovine, katere dediščina sta med drugim Mreža za Metelkovo (na območju nekdanje vojašnice JLA) in Mirovni inštitut. Žal bi morala biti dediščina bolj mozaična, a je njeno pot prehitela nasilna akcija JLA, danes pa jo v veliki meri onemogoča članstvo Slovenije v Natu. Slovenska mirovniško-ozelenjena oaza in njen projekt nenasilnega reševanja sporov sredi takrat ponorelega naraščanja jugoslovanskega militarizma je vredna večplastnega, uravnoveženega zgodovinskega spomina.

Odločen, pravočasen in enoten državljanski nenasilni odpor ter pogumen oborožen odpor pripadnikov TO in takratne policije sta siamska dvojčka uspešnega slovenskega osamosvojitvenega projekta. Slovenska mirovniška »osamosvojitvena tradicija« je po mojem mnenju hkrati eden izmed svetlečih kamenčkov v mozaiku pozitivnih zgodovinskih izkušenj za želeno demilitarizirano, nenasilno (do sočloveka in drugih vrst) podobno raznolikega sveta in Slovenije v 21. stoletju.

LITERATURA

- Balažic, M. 2010. *Rojstvo slovenske demokracije iz duha državljske vojne*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bučar, F. 1993. *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana: Mihelač.
- Demos – Združena opozicija Slovenije. 1990. Deklaracija o slovenski samoodločbi. *Nova revija*, št. 95, str. 244–246.
- Hren, M. 1991. »Za koga je pripravljena umreti država?«. V: *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, ur. V. Vičič. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 163–174.
- . 2008a. *Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne in kako lahko preprečimo* (Sveženj I) [Elektronski vir – verzija 3]. Ljubljana: samozaložba. Dostopno na spletnem naslovu www.dlib.si.

- . 2008b. *Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne in kako lahko preprečimo* (Sveženj II) [Elektronski vir – verzija 3]. Ljubljana: samoizdaja. Dostopno na spletnem naslovu www.dlib.si.
- Janša, J. 1992. *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kuzmanić, T. 1991. »Mirovno-demilitarizacijski konflikt«. V: *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, ur. V. Vičič. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 178–183.
- Pesek, R. 2006. *Politični subjekti in osamosvojitev Slovenije (1989–1992)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- . 2008. *Skupščinski koraki k samostojni državi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Plut, D. 1990. »Varstvo okolja in naravni viri v luči osamosvajanja Slovenije«. *Nova revija*, št. 95, str. 513–521.
- Primc, A., Furlan, B., Košir, T. 2009. *Ivan Oman, glas ljudstva v prelomnem času, ob 80-letnici*. Škofja Loka: Inštitut za gospodarske in družbene študije.
- Repe, B. 2002. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- Zapisnik 7. seje predsedstva Zelenih Slovenije z dne 21. 6. 1991 (s prilogi).

OSAMOSVOJITEV, OSVOBODITEV
IN SAMOOKUPACIJA V 13 SLIKAH
(ZRAVEN PA ŠE DVE PRESEŽNI SMRTI:
MIROVNEGA GIBANJA IN MIROVNEGA INŠTITUTA)

TONČI KUZMANIČ

Saxu v spomin

Če že ni v danem trenutku dominantna kasta na Slovenskem tista zdravniška (nismo pa daleč od tega), je vsaj zdravniški diskurz tista latovščina, ki je na vrhu lestvice vsega postmodernega v(r)ednostnega čivkanja. Vsi, tako ali drugače, jezikajo le še zdravniške stavke o bolezni in zdravju (družbe), ki pa so – kot zgrajen sistem – locirani v managerskem diskurzu. Takšna postavitev problema mi, med drugim, narekuje tudi tole: če hočem biti »razumljen« v današnjem božanskem odvodu zdravnikovanja in strokovnjačenja na temo »zdravja družbe«, moram spregovoriti v tem istem, občem žargonu pravšnjosti. Da bi spregovoril o smrti mirovnega gibanja in pa Mirovnega inštituta, se moram najprej lotiti dveh predhodečih »elementov«: rojstva in zdravja vse družbe, nato pa še bolezni. Bolezen traja dobrih 15 let, v celoti pa je bilo vse skupaj živo (ali je vsaj životarilo) nekako četrto stoletja. V tem trenutku pa je moč ugotoviti smrt. Če že ne tisto »dejansko«, pa vsaj klinično.

I. ENAJST SKUPINSKIH SLIK IZ MOJEGA
ZASEBNEGA ALBUMA

Izhajal bom iz neposrednega in empiričnega (antična *empeiria* in ne »empirija« v »družboslovnem raziskovanju«: to drugo je ime za statistiko in njene »metode«), dokazljivega, na lastni koži doživetega »gradiva«. Da bi bil karseda »razumljiv«, bom vse skupaj najprej skušal narisati. Današnjemu družboslovnemu nemišljenju je namreč treba narisati stvari in reči nekako tako, kot se majhnemu otroku pojasnjuje to ali ono. Pač zato, ker gre za televizirani, medializirani izdelek telekracije, ki »gleda z glavo, misli pa z očmi« (Eco). Ne nazadnje, amero-centriranim otrokom današnje dobe bleščečega hiranja je treba pripovedovati »narrative«, pa naj so ti »veliki« ali pa »majhni«. Te narrative je treba tudi oblikovati v prvi

osebi ednine, na koncu pa jim je treba še izpolniti glasbeno željo. Kratko malo, »adijo pamet«!

SLIKA 1

Konec prve tretjine osemdesetih, 1983 ali pa morda 1984: *Mladina* se sicer že zbuja, a silno težko in s hudim samoupravnim mačkom. V *Delu* se začenjajo polemike o »trojnem funkcionarju«, kjer Matevž Krivic pravniško razpira jezikovno Babilonijo jezikanja kardeljevske pravšnosti. Isti časopis objavi tudi nekakšne približke cen tankov, med drugim tudi jugoslovanskih. Če si takrat (podobno je danes) hotel kaj izvedeti, je bilo treba v časopisih prebirati najprej in najbolj pozorno najmanjše, zakrite novice in šele na koncu tiste visoko (so)pihajoče (*head-lines*). Zavoljo inflacije so številke (v dinarjih) zelo bogato obložene, mastne, tako mastne, »kot je naša zemlja«, in nadvse »dolge«. Hočem reči, da se bohotijo z velikanskim številom ničel na koncu, s katerimi ne vem, kako iz njih narediti neko dojemljivost. Premišlujem, kaj storiti s to nesrečno matematiko in statistiko, kako preveslati to numeričnost in jo spraviti »sem«, v oprijemljivost bivajočega. Na misel mi pride, da bi kazalo napisati članek (*Mladina* je bila še na Nazorjevi), ki bi pokazal, koliko masla je moč kupiti za ceno enega tanka ... Izračun je nor in ne vem, kako naj ga predstavim, da bi bil bralcem »verjeten«. Odločim se za fuzbalsko igrišče in pridem do rezultata: za vrednost enega tanka bi bilo moč kupiti takšno količino masla, ki bi na velikem nogometnem igrišču segala več kot dvajset metrov v višino! Opravim še neki dodaten izračun, ki pokaže, da bi bilo za vrednost istega tanka moč zgraditi kakih 12 srednje velikih osnovnih šol z vso pripadajočo opremo. Uroš Mahkovec (takratni urednik *Mladine*) zadevo lakonično zavrne. Pravi, da bi bilo to »preveč za objavo«, da naj počakam. Na *Mladino* nisem šel kar nekaj časa.

SLIKA 2

»Prva« (zdi se mi) mirovna demonstracija v Ljubljani, do katere je prišlo sredi osemdesetih. Priložnost je bila vezana na »Ruse«, SSSR. One dni je prišlo do medsebojnega raketnega obračunavanja med Libijo in ZDA (Reagan) v zalivu Sirta (povezava z Lockerbiejem). Istočasno pa je v Split prišla »na prijateljski obisk« (tako se je temu takrat reklo) sovjetska križarka (morda rušilec, letalonosilka zagotovo ne). Organiziramo demonstracije, na katerih nas je kakšnih osemdeset. Janez Juvan »Juvi« prebere priložnostni tekst (napisala sta ga skupaj s Tomažem Mastnakom,

morda z Markom Hrenom). Sprehodimo se po centru, vzklikamo proti vojskam, oborožitvi, Rusom, Američanom ..., po prijateljskem obisku pred parlamentom pa se mirno razidemo. Šli smo na pir, se pogovarjali o punku in politiki. Na demonstracijah sem »štupo-ramo« nosil Marjo, ki ni bila starejša od treh let. Ni me bilo strah zanjo. Pivo zame, sok in kreme rezine ter čaj za Vlasto in Marjo ... V socializmu osemdesetih je bilo naravno in samoumevno demonstrirati. Niso nas še preganjali (na tapeti so bili radikalni punkerji, mirovniki smo šele prihajali na vrsto). Nekaj povsem »naravnega« je bilo takrat demonstrirati in tudi biti mirovnik. Političnih dimenzij (ne govorim o družbenih in kulturnih) tega, kar smo zagovarjali in počeli, so se resno zavedali le redki. V naslednji *Mladini* so poročali o demonstracijah (zdi se mi, da je Franci Zavrl objavil neke moje in Vlastine fotke). Nihče (nam) ni težil, pa naj smo udrihali po »Rusih« ali po »Američanih«. Tudi tega, da smo dejansko govorili nadvse politično in hkrati torej tudi obče, potemtakem proti vsaki vojski, vojaštvu in tudi proti vsemu militarizmu nasploh, ni dojel skorajda nihče. Teženje se je seveda začelo takrat, ko smo usekali po JLA (ker da smo »udarili po naših«), še bolj pa, ko smo argumentirali proti slovenski vojski (spet isto, ker da smo »udarili po naših«!). Po »naših« se namreč tukaj ne spodobi tolči, so nam pridigali. Res je hudič politično delovati v okoljih kmečkega, skupnostno zabitega, saj je edino, kar tu šteje, tisto, kar »so naši« in kar smo »mi« (»Mi-smo-mi«, bi dejali Butalci). Tukaj namreč po definiciji ne moreš izreči ničesar občega, ki bo tako tudi slišano. Samo obče sploh ne obstaja drugače kot v formi tega posebnega »mi« ter seveda venomer grozeče zunanosti in Sveta, dojetega predvsem kot velikanskega in tujega, na kratko Strahu. Pred Strahom pa rabiš Varnost, a ne? In vojsko, kakršna koli že bodi!

SLIKA 3

September 1988 ali 1989. Dva vsakokrat najlepša tedna poletja. Na Zoglovu smo, kopamo se, igramo z otroki (Ram, Marja ...). Vstajam ob štirihi zjutraj, lovim lignje za vabo, na to gofe ali zobatce, pečem, pojemo in pijemo plovac, igramo tarok. Na permanentnem dnevnem (tudi nočnem) redu je razpadanje socializma, tudi Jugoslavije. Kaj storiti na terezu mirovništva? S pomočjo nam kultnega Ježka (Marko zna skorajda vse njegove na pamet) in dveh kitar meljemo neštete Butale ter skušamo razumeti Butalce vseh vetrov, in sicer v mednarodni družini. Arno Truger in Herta, Tomaž (zdi se mi, da je Julia že zraven), Marko in Biljana, Vlasta in jaz. Med drugim poročam tudi o Kosovu in Starem trgu (delal

sem globinske pogovore-raziskave na Kosovu). V času štrajka starotrških rudarjev sem si s Skhelzenom Maliquijem v Prištini ogledal Miloševića in Šuvarja v spremljavi vozil prve pomoči. Takrat sem prvič dojel, da gre zares in da je treba pričakovati atentate, kri, mrtve ... Vojna je bila povsem oprijemljivo zraven, vohal sem jo, in čedalje bolj je bila tudi naša poglobljena preokupacija. A tukaj na Zoglovu, v eksilu čiste *bellezze*, argumentiram »nekaj čudnega«. Tisto namreč, do česar sem se prebil pri raziskovanju Kosova: da so v danem položaju še veliko bolj kot Kosovarji ravno Slovenci (dojeti kot to, o čemer – po *Novi reviji* – zdaj čekajo vsi mediji množičnega poneumljanja v čisti »Mi« formi) daleč najbolj tradicionalni (v pomenu *Gemeinschaft*, seveda), tudi v številnih drugih pogledih, in sicer na področju vse Jugoslavije. Pristavim še, da je točno to tisto, kar v prvem koraku zna prav priti, da pa je to obenem huda zlata kletka. Ker, nadaljujem, to isto utegne imeti zastrašujoče učinke v pomenu zapiranja in samo-zagledanosti! Vsuje se plaz kritik. Kako lahko zamešam najbolj nerazvite z najbolj razvitimi, da so Kosovarji resda najbolj *gemeinschaftlich*, da pa so Slovenci najbolj *gesellschaftlich* ... Ah ta sociologija in matematika na terenu politike, ki tako malo ve o družbenem bitju in družbi! Ni se mi zdelo bistveno, argumentacijsko sem se umaknil na rezervni položaj: k bevandi. Raje sem imel kitaro in petje skupaj z Markom. Dajala sva vse, kar nama je padlo na pamet, pa naj so bile ljudske, ruske ali romske, Zeppelini ali Hendrix, slovenske ali dalmatinske, CCR ali Ježek. Lepše in boljše je bilo brenkati in se zajebavati, kot pa dokazovati nekaj nedokazljivega. Pravzaprav nekaj temačnega, kar pa se je meni – kot zunanjemu in kot »tujcu« – kazalo kot samoumevno in na dlani ter celo matematično dokazljivo. Pozabi bimbo, sem si rekel, vozi dalje za iste pare!

SLIKA 4

Potem so bile volitve (1990). Bolj ali manj mi je bilo jasno, da mirovnikov ne bo moč obdržati skupaj (morda tudi sploh ne ohraniti). Začeli smo se cefrati po nekih drugih linijah, ki so bile silnejše od nas. Čedalje globlje je vse skupaj pro-padalo v »zgodovino« (pravzaprav v novo mitologijo ali v neo-slovenstvo!), neštetim pa se je zdelo, da z velikanskimi koraki naskakujejo sonce in svobodo. Pravzaprav smo vsi razen Janeza (Janše) ostali tako ali drugače še dolgo skupaj (večji del okoli Mirovnega inštituta), on pa je – takoj po prihodu iz zapora, ko je prišel na Kersnikovo ter jokaje izrekel nekaj bolj ali manj nesmiselnih besed, ki pa so mojemu ušesu izzvenele kot opravičilo – postajal nekaj drugega ali nekdo drug.

Odhajal je proti *Novi reviji*, na vse bolj skrajno desnico, mi pa smo, bolj ali manj, gnali svojo »luzersko pozicijo« politične (ne pa socialne in strankarske!) levice, in sicer brez večjega popuščanja. Vlasta in Zoja (Skušek), s pomočjo Ingrid Bakše in Zdenke Šimonovič, torej mirovnice, so tiste dni uspele iz nas, torej »iz materiala fantov«, zgraditi nekaj takega, kot so zametki novega političnega gibanja, ki sta ga prvi dve tudi uspešno pripeljali na volitve. Nekaj tednov pred volitvami, na katerih smo nastopali kot Neodvisna lista novih družbenih gibanj (Marko Hren je bil tisti, ki naj bi »šel v nos« in je bil na vrhu liste), sem v Fužinah skuhal škampov brodet. Povabil sem »tovarišijo« in nekega lepega večera smo občepeli *in the middle of the nowhere*. Ob viškem plovcu smo se spominjali preteklih let, se smejali. V bistvu smo se poslavljali. Jasno je bilo, da po volitvah nič več ne bo tako, kot je bilo poprej. Spomnim se Marje, kako vesela je bila Janeza, ki ga je tolikokrat videla po TV kot heroja-zapornika, poznala pa ga je kot mojega prijatelja in sošolca, kot fuzbalerja, ki je skupaj z mano igral v Fotogrupi M (*Mladinina* fuzbalska ekipa pod nesmrtnim vodstvom Blaža Ogorevca). Marko (in Tomaž, se mi zdi) je skušal zadeve obdržati skupaj, Grega (Tomc) je bil indiferenten, meni in Vlasti pa se je zdelo, da je to vendarle treba vzeti kot nekakšno »zadnjo večerjo« in morda ohraniti vsaj prijateljske vezi. Pred samim odhodom je Janez dejal, da se »ne bo šel politike«, da bo izdajal *Demokracijo*. Tudi ponudil mi je, da pišem, ko sem ga pospremil do dvigala. Če se prav spomnim, sem tudi napisal en tekst, a mi je takoj postalo jasno, kam pes taco moli s to njegovo *Demokracijo*. Jezus je torej odhajal in postajal *No. 1*, vsi ostali pa smo postajali takšni ali drugačni izdajalci. Le eno še ni bilo jasno: kdo bo igral vlogo Judeža v tej postani in do dobrega poscani štoriji vračanja Enega in istega. Da bi ubranila vsaj mir v hiši in Marjo pred slikami, ki so prihajale, sva pregnala iz nje televizijo. Ko je Vlasta prinesla črno-belo napravo na smetišče in povedala, da povsem normalno deluje, so jo tam zaposleni gledali, kot da je z lune padla. Sicer pa – ali ne pomeni zares »z lune pasti«, če se v dobi, kot je ta, greš nekaj takega, kot je biti mirovnik? Kar je bilo v osemdesetih normalno in samoumevno – biti mirovnik namreč –, je zdaj postalo isto kot biti lunatik. Naše »pravo mesto« je bilo v tej ali oni »družbeni ustanovi«, kot se nadvse zadeto reče norišnicam.

SLIKA 5

Junija 1991 je bilo svinjsko vroče. Na Kodeljevem, kjer smo tudi sicer igrali ljubljansko ligo malega fuzbala, smo po neki tekmi prepoteni srebali pivo – Grega, Pero (Lovšin), morda je bil Kreslin (Vlado), Vlasta je na

kolesu prišla z Marjo – in debatirali osamosvojitve. Nadvse pa seveda Mirovni inštitut, ki smo ga naslednje jutro svečano »odpirali«. Na skromno ustanovitev je prišel Peter Tancig, minister za znanost. Poleg njega je vsaj znake simpatij do Mirovne ideje kazal še Dušan (Plut), ostali pa so se bolj ali manj muzali in zmrdovali, češ kaj ti »idealisti« tukaj sploh počno. Smo že bili ali pa smo ravnokar postajali ne le lunatiki, pač pa naravnost Marsovci (pozneje bomo – po hollywoodsko, seveda, še »mali rdeči«!). Naslednji dan sem odbrzel v Schlainning, sporočit Avstrijcem in Evropejcem veselo novico o Inštitutu v Ljubljani. Na mirovni konferenci sem govoril o nevarnostih vojne na področju SFR Jugoslavije – skušal sem biti karseda naturalističen, vlekel sem Zolaja. Zelo jasno in s krvavimi besedami sem risal prihodnost, predvsem tisto v Bosni. Ko sem prišel nazaj, me je Marko (Hren) zgodaj zjutraj zbudil: »Poglej skozi okno,« je dejal, »ali so tanki tudi v Fužinah!« Nisem jih videl, a klic je vendarle pomenil, da se je začelo tisto, kar smo z vsemi močmi skušali preprečiti. Zastonj! Po televiziji so začeli marširati mrki obrazi. *No. 1* je, skupaj z Bavčarjem in Kacinom (s pištolami in po harryjevsko), absolutno zasedel medijski prostor. Začelo se je novo obdobje, tokrat »naše resnice«. Spet se je spremenil jezik. Nastopile so nove jezikovne igre: iz hirajoče ne-več-kardeljevščine se je povsem jasno kazala zmagoslavna beblerjevščina, govornica FDV katedre za ONO in DSZ. Neustavljivo se je po medijih razširjala čedalje večja količina Strahu in (samo)ustrahovanja. Vsepovsod naokoli so udrihali Prometeji z visoko dvignjenimi spodnjimi vilicami. V teh alkoholiščinah ni bilo več prostora ne za mir in ne za mirovnike, za Mirovni inštitut pa še najmanj. Pridobiti sredstva za raziskavo v položaju, ko je bil *No. 1* obrambni minister in tudi – tako ali drugače – prvi človek vlade, je bilo nemogoče. Muze mišljenja so obmolknile, Metis se je zvila v kot, vojske pa so korakale. Tudi tiste, ki jih še ni bilo: nastopila je doba rojstva vojsk in smrti iz duha svobode. Tragedija! Na vrsti so bili le še presežno militaristični Beblerjevi (Anton) fantje in pa seveda njegove punčke, ki bodo *žarile i palile* naslednjih 20 let. »Kolikor slabše, toliko boljše,« (Stalin) je obveljalo. Vsi mirovniki in mirovnice, Mirovni inštitut pa še posebej, so postali kolektivni Judeži. »Objektivno gledano« so namreč sproti izdajali tisto, kar je vse bolj postajalo svetinja novonastajajoče *cose nostre*. Le da se je na začetku v govorih varljivo kazalo, da gre za »nacionalni interes«. Seveda je bilo to o »nacionalnem interesu« le televizirano blebetanje FDV-jevskih *consiglierijev*, namenjeno tistim, ki ne vedo, da interes ni ne nekaj »imeti« (*ehein*) in tudi ne nekaj, kar smo »Mi«, pač pa, da gre za *inter esse*, kot bi temu dejala Hannah Arendt. Nastopila so svinčena leta rajanja nekaterih (nove kaste, med njimi najprej vojaška

in consiglierijevska), denacionalizacije, uničevanja vsega, kar se je dalo uničiti in je nastalo iz potu poprejšnjih generacij ... Sledile so – sicer postopoma, a kljub temu vse bolj vidno – množične procesije obubožanja številnih in predvsem hlastanja po Zahodu. Namesto nemških dikcij (tudi tistih tajnih služb), ki so bile značilne za osemdeseta in ki jih je ponavadi izgovarjal Pučnik, so zdaj nastopile ameriške (tudi tiste tajnih služb in številnih *secret societies*). Slednje so najbolj izrekli Beblerji in Rupli, žal tudi Drnovšek in njegovi nadebudni, nadvse povzpetniški LDS fantini. Čas je bil za resen študij, za Hannah Arendt in za Aristotela. Garal sem na Antipolitiki, Vlasta pa se je lotila pojma nasilja in vsaj enkrat na mesec odhajala »na oddih« na Dunaj, kjer je delala doktorat.

SLIKA 6

Sredina devetdesetih: huda depresija, mistika neo-slovenstva, megla učinkovitosti in produktivizma, po TV in radiu pa mesarsko klanje »na Balkanu«! Toda Slovenija in Slovenci »niso Balkanci«, tukaj so doma »Evropejci«! *Men in the Dark Times*, navzven pa se pojejo ode »zgodbi o uspehu«. Mediji kričijo na ves glas, nekako tako, kot se dogaja v »Na njeni strani« v Italiji dvajsetih. Eni so srečni, drugi pa trezni, eni vidijo bele miške, drugi prince na belih konjih, ne razumejo pa, da se svetovni duh zajebava z njimi kot »zvijačni Um«. Slovenija se nadvse uspešno in pospešeno zabija v samo dno le-še produciranja in razvoja, vse skupaj pa »napreduje svakog dana sve više i to u svakom pogledu« direktno v vnebovzetje! Enormni krediti za »cestni križ«, vse skupaj pa bi se dalo na tako majhnem teritoriju, kot je Slovenija, z levo roko povezati s švicarskimi železnicami in celo s podzemno (Vlastina ideja). Skušam ostati trezen v občem norenju množičnih odpušćanj in leasing nakupovanja bleščeče pločevine, ki se lažno kaže kot blaginja, in vlečem novo potezo: DPU (Delavsko-punkerska univerza). Sax (Iztok Saksida) mi je še najbližje, zraven pa pride tudi moj profesor nemške klasične filozofije, Božidar Debenjak. Nanj namreč lahko vedno računaš. Je kot čedalje boljše vino in povrhu vsega še zanesljiv kot stena. Še najbolj je tukaj takrat, ko je najtežje in ko gre za resne stvari. Če so že vsi (do Žižka tja do Hribarja, Urbančiča ...) padli na amerocentrično finto liberalizma (»osvobodilne vojne« ...), »razvoja in napredka« ter predvsem Nata, pa se on ne pusti in (z)drži pokončno. Mislim si: pogнал bom DPU, Darko (Debenjak) pa bo otrokom začel predavati Hegla, Blocha ... Teh ta-mladih ne smemo pustiti na cesti gibanja v slabo neskončnost, saj še niti treh navadnih Marxovih ali kakih drugih stavkov niso zmožni resno prebrati. So nepismeni, FDV mašinerija pa jih

presežno poneumlja! S Saxom sva se dobro razumela še iz časov Neodvisne liste novih družbenih gibanj, ko sva na Radiu Študent predvolilno nastopala z idejo: »Jedrske bombe v vsako slovensko vas!« Treba je bilo zapičiti resno temo, zbrati 5–6 alter ljudi in začeti z Univerzo. Tako sem tudi delal, in sicer kar nekaj let, sproti pa izdal štiri knjige predavanj. A kaj ko so zraven prišli lacanovci in kot kobilice vse skupaj pohrustali. Kako lačni so, kako požrešni, kako željni slave in napredovanja ter odrskih luči!? Kako mogočen apetitus/željo imajo (sam apetit jih je!), hkrati pa niso zmožni prebrati niti enega mojstrovega oreksis-stavka ... Kaj češ, tako pač je: če si na *speedu* subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve, se vrtiš okoli matemov, mišljenje pa imaš v kurcu, v tistem kastriranem in Freudovem pa še posebej. Iz atiške ideje, vsaj po intenci, je nastajal neki sirakuški cirkus, retorični, visokooktanski, revolveraški sofistion, Aristofana pa od nikoder. Po eni strani več nisem zmogel goniti zadev (moral sem služiti kruh), ženska ekipa mojih nekdanjih študentk (in študentov; mislim, da je bil Gorazd Kovačič zraven), ki je hotela nekaj delati tudi v smeri feminizma (FDV-jevke), pa je bila gladko premagana. S čim drugim kot z ljubeznijo s strani FF-jevih žižkovcev. Lacanovci so mojstri manipulacije in ljubezni, so tisto družbeno in družboslovno v čisti obliki, to jim je treba priznati, v kombinaciji s družboslovnimi FDV-jevci pa so idealna *licence to kill*. A to je tudi vse, saj so eni in drugi kot otroški balončki velikih besed, ki se razpočijo, brž ko nastopi prva resna težava. Škoda DPU projekta, ki je bil dokaj resna zadeva, končal pa se je – kje drugje kot v vnebovzetju ali v Oblakih, bi verjetno dejal omenjeni Aristofan. Hja, če ne gre tako, bom pa štartal nekaj drugega, sem si rekel in začel snovati Lykeion. Kot da bi tiste dni začeljenal štekati, kaj pomeni ne le današnja Akademija, pač pa tudi tista Platonova. Na trenutke se mi je začenjalo svitati, da dojemam, zakaj je Aristotel pravzaprav moral zapustiti Akademijo. Sax je tiste dni govoril: »Če že tonemo, potonimo s plapolajočimi zastavami!«

SLIKA 7

Obljub poln začetek XXI. stoletja: pred referendumom je zunanji minister Rupel v vladnih, reprezentančnih dvorih Rožne doline sklical nekakšno *easy* srečanje v zvezi s prihajajočim Nato referendumom. Pred tem je poslal naokoli celo neko vabilo (seveda ga še zmeraj hranim), ki je bilo vredno njegovega poznavanja sveta, Nata, predvsem pa ZDA. Dejansko je bilo to slabo ponavljanje fraz ameriških *think-tankov* ter bolj ali manj kozje molitvice znanih *half-secret societies*. Takrat sem še lahko pouče-

val na FDV (politični ekstremizem) ter svojim študentkam in študentom (brez omembe avtorstva in namena, seveda) razdelil vsebino omenjenega vabila in jih poprosil za komentarje. Nadvse prisrčno smo se smejali stavkom in zblojenim jezikovnim igram ameriških tajnih služb, ki so tam nastopale kot v gledališču senc. Na samem srečanju v Rožni dolini, kjer je dominirala prva, reprezentančna postava *Nove revije*, je bilo vsem po vrsti popolnoma samoumevno, da je v Nato nujno treba iti! Kontrirala sva samo dva, Jože Mencinger in jaz. Oba sva bila videna kot naivna, neinformirana, predvsem pa nerealna infantilneža, ki se pečata z moškimi, hudo »resnimi stvarmi«. Spomnim se, da sta najbolj pesniško-narodnjaške tirade o strahu in varnosti proizvajala Ivo Urbančič in Tine Hribar. Slednji se je celo zavlekel v neko alegorijo »brisanega polja« in pa tega, da se je vendarle »treba skriti pod neko marelo« (zapiske ravno tako hranim še danes). Ta alegorična scena – mene je spominjala na nekega nemškega avtorja (morda Grassa ali pa Fassbinderja) –, ki sem jo razumel kot »skriti se pod kiklo«, me je hkrati spravljala v smeh in tudi dotolkla. Počutil sem se nekako kot krompir. Takrat sem prvič dobil občutek (tudi vonj), kaj pomeni »biti krompir«, ali »krompirovati«, če naj to spravim v ustrezno heideggerjansko govorico. Sicer pa je bila zadeva ob povprečni hrani in nekoliko boljšem štajercu običajno dolgočasna, na trenutke pa vendarle celo zabavna: Kacin (Jelko) in Gantar (Pavel) – drugi so pri tem sekundirali – sta nastopala kot glavna klovna (tehnološkega) progresivizma in sta naju z Jožetom (drugih ni bilo treba, oni so to že vedeli!) oštevala, češ da »nam bo« Nato prinesel »nove tehnologije«, štipendije, *know-how* in kakšne vse še ne danajske daritve. Ko smo šli na čik, sta me Ivo Urbančič in Frane Adam za povrhu dokaj suho informirala, da sem tujec, da pravzaprav tukaj nimam pravice govoriti o vojski in Natu, ker da je to »slovenska zadeva«. *Last but not least* sta pribila žebliček, da »nimam rad Slovenije«! Toliko o ljubezni v tistih bleščečih dneh velikega zmagoslavja in napredovanja na streho sveta. Škoda, da že takrat nisem resno študiral Wittgensteina, saj bi nemudoma in z lahkoto zapopadel, da imam pri vsem tem pravzaprav opravka z nekimi cankarjanskimi, kvečjemu kosmačevskimi liki, ki v en glas trobezljajo največ dva tanta-drujska refrena: tistega o »rous et patacis«, torej »repa in krompir«, in pa onega o »božorno (pa) boserna«!

SLIKA 8

Na neki TV razpravi o NATU sem se vendarle *face-to-face* srečal z No. 1. Vsak na svoji strani v slačilnici (pri fuzbalu sva ponavadi sedela skupaj)

sva odlagala plašče (zima je bila), a se je vendarle približal in me pozdravil. Živjo, sem odvrnil, on pa – pol za hec pol za res (pri njem to nikoli ni povsem jasno) –, da »me bo tožil«. Zakaj pa?, sem vprašal, misleč, da se zajebava. Zato, ker da sem ga v *Mladini* (*Mladina* je povzela nekaj, kar sem govoril na radiu ali na TV) očrnil, ko sem ga primerjal s Karadžićem. Ja, seveda, saj gre za zadevi, ki sta v neki bistveni točki primerljivi, sem odvrnil. Ni argumentiral v zvezi s to točko, rekel je le, kaj pa misliš, kako se moja dva tamala počutita v šoli (in vrtcu) ob takih izjavah? Oprosti, toda o tem, kar ti počneš, bi moral prej dobro premisliti sam. Tako, kot je tvoje, da počneš, je moje, da govorim, a ne? Sicer pa, naj ti še nekaj zaupam: v dosedanem življenju se mi je zgolj enkrat zgodilo, da se poleti nisem šel kopat na Vis. To je bilo takrat, ko sem namesto morja izbral, da te bom pomagal spraviti iz zapora. In tukaj si, živ in zdrav. Če me hočeš tožiti, izvoli! In to je bilo vse. Na »argumentacijskem« srečanju (zdi se mi, da je mašo vodil monsigneur Možina) smo se mesarsko klali. Prefinjeno in nadvse kulturno, pač tako, kot se to spodobi v »demokraciji« (oprosti Metis, a tukaj se pač jezika o »demokraciji« tako, kot komur pade na pamet). Vlasta je gonila sto na uro (od kod ji takšna *energeia*?), *No. 1* pa je bil večji del pomirjen in celo mrko-vljuden. Ni mu bilo treba v ogenj. Zanj so to opravili Rop (takratni predsednik vlade) ter predvsem Beblerjevi amero-rušilci (Kacin, Jelušič ...). Okus je ostal grenek tudi potem, ko sem govoril o Natu kot o piromanu, ki najprej zakuri, potem pa se heroično začne dreti, češ da gori! Ni bilo nobenega dvoma, mirovniki smo *tutto completo* postali Judeži velikega vnebovzetja. Prav, naj tako tudi bo!

SLIKA 9

Takoj po Nato referendumu – ki sem ga detajlno dokumentiral in o njem še zmeraj hranim gradivo – pridem na neko sejo Mirovnega inštituta z idejo, da je treba narediti poglobljeno analizo referenduma in o tem tudi objaviti knjigo, ki bo zadeve natančno dokumentirala in razsvetlila manipulativne tehnike. Vsaj za naslednje generacije in zavoljo zgodovine, ki je ne bi kazalo prepuščati polpismenim novinarkam in novinarjem na nacionalki, sem dodal. Češ da – tako sem argumentiral – je to ključni dogodek, pravzaprav krona vsega, kar se je do zdaj sploh zgodilo v Sloveniji, in da je to obrat, od katerega več ni možnosti vrnitve. *Point of no return!* A kdo bi lahko sploh razumel, kaj to bitje s pol strešice govori. Vedel sem, da smo vsi skupaj utrujeni od kampanje, da so moči pošle, da smo se povsem izčrpali, a da na tej točki ni bilo podpore na samem Mirovnem inštitutu, tega si nisem znal predstavljati in tudi nisem zmo-

gel razumeti. Ostal sem »sam« (natančneje, Vlasta je natančno vedela, kaj govorim), vse skupaj pa mi je dalo debelo misliti o tem, kaj Mirovni inštitut sploh je oz. postaja!? In sem natančno to tudi postoril: trezno (to pri meni pomeni s pomočjo Aristotelovih *sylogismos*) sem skušal pretehtati, kaj to pomeni – ko v »svojem lastnem okolju«, na Mirovnem inštitutu, obvisiš na točki, za katero si sveto prepričan, da je usodnega pomena! Kako razumeti, da gre lahko tako velikanski (večji sploh ne more biti!) dogodek za mirovnike, kot je Nato, neobdelan v pozabo? Ali to ne pomeni, da hkrati tudi lastno zgodovino in politično delovanje prepuščamo v interpretacijo realpolitičnim beblerjcem, lakoničnim čvekačem, ki jim je zmeraj že vse jasno in ki lahko to svojo »jasno resnico« trobezlajo po vseh medijskih trobilih? Ali ni to razprodaja vsega, za kar gre na točki razlike med političnim delovanjem Atencev (*praxis*) in vseh poznejših demokratov na eni strani, na drugi pa vojaško-koristnim delom (*poiesis*, *poiein*) Špartancev in kvečjemu še realpolitičnih republikancev? Seveda je! Nekako od te točke dalje sem se začel obnašati kot večji del povsem osamljena politična žival, ki zasleduje svoje in deluje kot to, kar je. Brez milosti. Počutil sem se žalostnega, razočaranega, a hkrati tudi lahkotnega, osvobojenega. Nisem več pripadal nikamor, tudi Mirovnemu inštitutu ne. Šlo je le še za stvar samo in pa za različne odvode v moje lastne smeri. Toda, Metis, kaj pa to »stvar sama« (sploh) je? Nisem vedel in tudi danes tega ne vem, a kljub temu rijem natanko po tem, česar ne vem. Mar ves štos ni ravno v tem? Neusmiljeni in zajebantski Wittgenstein se mi je čedalje bolj nasmihal na horizontu.

SLIKA 10

Če ne gre Nato, sem si mislil, bo šlo pa odpiranje nove fronte. Na Inštitutu inštaliram zadevo »medijskega opazovanja«, in sicer na točki rasizma. Po analizi nočne kronike *Ne-dela*, kjer sem pokazal, da gre za kulturni rasizem (v knjigi *Bitja s pol strešice*), zberem kakšnih deset mlajših ljudi (večji del moji študentje ekstremizma s FDV); lotimo se prebiranja, analiziranja in objavljanja tistega pofla, ki ga sproti proizvedejo slovenski novinarji in novinarke, večji del vrli FDV-jevci izpod taktirke Mance Košir. Takole si mislim: odpreti je treba tematiko, potem bodo že poprijeli preživetja lačni novinarji, na kar lahko opustim zadevo in se odpravim naprej. Toda, zatika se že na ravni imena. Z družboslovjem opiti (posebej ena, ki bo pozneje postala »vrhunska«) FDV-jevčki mi argumentirajo, da tukaj sploh ne gre ne za rasizem (ker da tega na Slovenskem pravzaprav ni) niti ne za kulturni rasizem, pač pa kvečjemu za »nestrpnost«! O moj

bogec, si mislim, ubogi Mirovni inštitut, če bo padel pod FDV-jevščino in tamkajšnje socio-jezikanje. Je bil še argument »posebnosti (naše) kulture«, a se za tega takrat nisem preveč zavzel. Na točki poimenovanja popustim (govori se o »Monitoringu nestrpnosti«) in, seveda, naredim napako! V objave večji del stopijo predpotopne jezikovne igre (ameriški behaviorizem, zabeljen s postmodernističnim čvekanjem *à la* Žižek), s katerimi ni moč ne misliti in ne pojasniti ničesar. Zmaga kombinacija empirizma, na katerem se plodno zaredijo bedaste interpretacije na ravni tošologije, oplemenitene z »nezavednim« in »Željo«. Vse skupaj pa še dodatno zabeljeno z mladostnim povzpetništvom tistih družboslovcev in družboslovk, ki bodo jutri prevzeli predmete na FDV, FF, in ki bodo krojili čedalje bolj bleščečo usodo deželice. Depresivno! Do dna! Jebi ga. Po treh letih vztrajanja – urejam *Monitoring nestrpnosti* – obupam in vse skupaj prepustim mladim socialrevolucionarjem in povzpetnikom, ki zdržijo kvečjemu eno ali dve številki, nato jim *energeia* poide. Kako se jim je mudilo, da bi prišli do svojih referenc in postali pridno zavaljeni produktorji družbeno koristnega gnoja! »Gnoj je zlato,« pravijo. A Srečko tako ne konča svoje postavitve, on namreč doda vsaj še en obrat, in sicer tegale: »In zlato je gnoj!« Točno v tej zlati dobi sem se začel pogrezati navzdol in »napredovati ritensko« (»ubogal« sem Kleeja), toliko lažje, kolikor bolj je splošna zadeva »zgodbe o uspehu« odhajala v vnebovzetje, kolikor bolj je padala v brezno managerske revolucije, Mirovni inštitut pa v brezno družboslovne latovščine. Pogosteje sem odhajal k Heglu, nato pa še bolj nazaj. Nekaj debelega je bilo narobe v deželi Danski, ki pa se je videla, kot da bi bila še zmeraj na sončni strani, in se udobno sončila v potu obrazov poprejšnje generacije, na katere rezultatih dela je parazitirala. Nisem se pustil motiti. Odšel sem pogledat, kako »stvari stojijo« pri Leibnitzu, in Lockeju, Hobbesu in Eckhartu, Akvincu, Abélardu, Avguštinu ... Spet sem garal in se »zleknil« na Peripatosu. Heidegger me ni zmozel premakniti k predsokratikom, ostal sem na gea-terenu politike, Aristotela in Aristofana, ter si skušal pomagati s Hannah Arendt in Ludwigom Wittgensteinom. Iz teh novih naskočišč se mi je vse postsocialistično pokazalo v povsem drugi luči: v luči bede in žalosti, kilometrina pa je tudi prinesla svoje. Vedno bolj jasno mi je bilo, da je treba zadevo zgrabiti »pri korenini«. Toda, kje je korenina, o kateri vsi tako radi sanjajo? Kaj pa če je na samem površju? Kaj pa če »ljudje« sploh nismo nikakršne rastline – družbena bitja s koreninami, pač pa živali, politične živali namreč?! Znova sem začel resno razmišljati o grščini, atiščini, drugače pač več ni šlo.

SLIKA 11

Moje »predzadnje« mirovne demonstracije, tokrat v Kopru. Priložnost je bila vezana na »Američane« – problem bombardiranja Iraka (Bagdad, Sadam ...). Po uspešnem bombardiranju Babilonije so se ubogi in od dela preutrujeni vojaki ZDA prišli spočit v Koper. Prispeli so na »prijateljski obisk« (tako se temu še zmeraj reče), in sicer kar s svojo letalonosilko. Na demonstraciji nas je bilo kakih deset-petnajst. Mediji množičnega poneumljanja so kričali in vabili prebivalstvo, naj pride gledat čudež moderne tehnologije (letalonosilka kot predmet fascinacije/oboževanja!). Množice osvobojenih Slovencev in Slovenk so čez vikend zasedle letalonosilko, si jo ogledovale skupaj z otroki in uživale v pogledu na »naše oborožene sile«, ki nas bodo varovale pred Strahom! Sam pa sem (mislim da skupaj z Jurijem Frankom, če se prav spomnim, in še nekom) imel v zvezi s tem nekaj podobnega tiskovni konferenci. Na njej sem se pred mediji retorično vpraševal: kje so tisti časi, ko bi se bil zlahka našel nekdo, ki bi ZDA-jevcem po mirovniško dejal: »Fuck off!?!« Naslednji dan me je neki *Delov* novinar vzel v obdelavo in v *Delovi* veliki kolumni razcefral, češ da se tako ne spodobi govoriti o naših zaveznikih (Bush je temu takrat pravil »our friends and allies«). Ta bontonska argumentacija ni bila več socialistična in totalitarna, to je bilo zdaj postsocialistično in »demokratično« *paideuomai* jezikanje osamosvojenih (sprivatiziranih) medijev in njih polizobraženih režimčkov, ki so pripravljeni za svojo plačo pokončati še lastno mater. Resda tokrat ne v imenu »totalitarnega socializma«, pač pa toliko bolj v imenu »demokratičnega kapitalizma«, nadvse pa tukajšnjega, domačijskega narodnjaštva. Beblerjevščina je postala vodilni podžargon managerskega diskurza.

SLIKA 12

Moje zadnje mirovne demonstracije, spet v Ljubljani, tokrat pred slovenskim Pentagonom. Vozim se z Golnika in premišlujem o zadnjih letih ter o tem, kako je vse skupaj matematično kazalo, da se bodo morali domačijski vojaki prej ali slej znajti v vojni. Tokrat se odpravljajo v Irak ... Skozi glavo mi preletavajo flashi različnih govorcov po televiziji in pa vrsta FDV-jevskega strokovnjaškega diskurzivnega blebetanja, na kar so se vsakokratne vlade sklicevale kot na »strokovne podlage«. To je tisto, kar je s takšno lahkoto vso državo za več generacij pahnilo v permanentno vojno in jih – nemara vključno s tistimi, ki se še rodili niso – odpeljalo sredi čedalje večjega Strahu. Vse skupaj seveda v imenu Varnosti, »stro-

kovnosti« in »znanstvenih podlag« ter medsebojnega krožnega/tavtološkega legitimiranja: FDV-jevski strokovnjaki in znanstveniki legitimirajo vsakokratno vlado, vlada pa FDV-jevske znanstvenike in strokovnjake legitimira nazaj, oboje pa presežno požegnajo narodnjaki, ki moledujejo v imenu narodovega blagra. *Circulus vitiosus*, skratka, in sicer v imenu blažene device Varnosti. Varnost pa danes Slovenija in Zahod branita v Iraku in Afganistanu! Kaj pa če Iranci in Afganistanci začno svojo varnost braniti v Ljubljani in v Mariboru? Sicer pa – Varnost? Čigava? Varnost naroda, varnost države ...? Naj to tudi pomeni, da si bodo ti lakaji elementarne realdružboslovne zabitosti omislili še kakšen zakon za zaščito države oz. za zaščito naroda – ali pa kar zakon za zaščito varnosti same!? Se mora res vse skupaj ponavljati v tej frdamani zahodni zgodnji? Premlevam številne banalne stavke velikih doktorjev družboslovja od Antona Beblerja in Dimitrija Rupla, prek Antona Grizolda in Ljubice Jelušič, tja do Bogomira Ferfile. Kako je bilo mogoče, da se je tako lahkotno pripetila in »inštalirala« taka samoumevnost banalnega, instucionalnega zla? Zvižčnost Uma!? Kakor koli že, tokrat smo, seveda demokratično, običali pred visoko železno ograjo, zadaj pa se je v stekleno-aluminijastem lesketu bohotila arhitektonska lepota, pred katero je manjkal le še Meister. Mrzlo je bilo kot satan, snega ob robovih cestišča pa več kot meter. Megla se mi zažira v ušesa, v brke, ki od mraza otrdijo in me pikajo. Ne rokavice, ne bunda, ne šal in ne cigareta ne pomagajo. Pridem v gručo, morda nas je kakšnih dvajset, trideset, iz nahrbtnika potegnem zastavo (stilizirano slovensko-ameriška, čez katero piše NOT IN OUR NAME!) in jo obesim na ograjo. Tam so že manjši in večji transparenti, nekaj otrok, pet-šest žalostnih svečk brli ob vznožju inštalacije. Komemorativno, nekakšna sedmina na prostem. Nekaj znanih obrazov, Đuro (Branko Đurić) je tudi zraven, zdi se mi, da Mitja Velikonja ... Prideta novinarka in kamerman, da naj povem »nekaj o politiki«! Odvrnem, da jaz nimam pojma o politiki, da pa naj vprašata tegale gospoda poleg, da je on boljši od mene za te reči. In res je Aleš Debeljak potem dal krajši intervju. Čez nekaj časa smo kot mokri in prezebli cucki pobrali šila in kopita in se razšli vsak na svojo stran. Še na pir nismo šli. Naslednji dan na TV dnevniku vidim Aleša, kako skuša kontrirati Ljubici Jelušič v zvezi z odhodom slovenske vojske v iraško vojno. Na zobe se meče, izvaja diskurzivne piruete, loteva se metafor, skuša biti populističen ... Vse zastonj! Gospa meljejo brez argumenta. Kot *machine-gun*, kot tank, kot daljinsko vodeni robot, naravnost po beblerjevsko in z nasmeškom, namesto kontra-argumenta povozi sogovornika z elementarno ignoranco sile. No, potem sem ugasnil televizijo, šel na stranišče, za seboj pa spustil vodo.

Spomnil sem se Markove (Brecelj) umetnine bruhanja, zdi se mi, da je na koncu Gnjus-bluesa in njegovega spuščanja vode. Gnjus-blues? Ja!

SLIKA 13

Pravijo, da na koncu pride sladica. Kako slabo leto prej mi Vlasta pove, da *Mladina* zbira podpise za »ukinitev slovenske vojske«. Poprej bi se bila resno usedla in preudarjala takšne tematike, tokrat pa sva se zgolj spogledala in se sladko nasmejala. Vprašal sem le, »kdo pa«? Pri imenih, ki jih je na hitrico naštel, sem obžaloval le podpis Jožeta Mencingerja, saj je šlo pri ostalih večji del zgolj za prikupne infantilne medvede in pa za še bolj sladkaste medvedke, ki so se začele pretegovati in zbuhati po dveh desetletjih pridnega transatlantskega, Nato in euro-spanca. Rekel sem si, tudi *Mladina* se spet prebuja, in sicer po hudem, hudem mačku. A tokrat ne več iz nedolžnega, samoupravnega, pač pa iz postsocialističnega in postkapitalističnega, predvsem pa narodnjaškega mačka, za katerega nisem prepričan, da se iz njega sploh da prebuditi! *Mladina* se zbuja nekako tako, kot se v lanskoletni božični (seveda, Božični!) Sobotni prilogi *Večera* zbuja tudi Tine Hribar. V intervjuju mora delati nešteta salta, ko se skuša izviti iz lastnega Nato paberkovanja izpred dveh desetletij. Le da to zdaj počne s pridno pomočjo neke četrt pismene novinark, ki – namesto, da bi ga stisnila v kot z elementarnimi dejstvi, ki bi jih *ex professo* morala poznati – suflira temu velikemu slovenskemu filozofu, da lahko še bolj priveže svoje otrobčke na temo, kako da je on pravzaprav od zmeraj bil proti Natu. Bruh! Kaj je hudiča narobe s to deželo Dansko? Ali to pomeni, da bom doživel podobne prijeme tudi s strani velikega socialrevolucionarja in svetovne znamke Slavoj Žižka, ki je v dneh pred referendumom – s pomočjo ravno tako velikega slovenskega novinarja, Marcela Štefančiča jr. – v *Mladini* nalagal, da je treba »vstopiti v Nato« in ga na to »razbiti od znotraj«!? Človeška neumnost je zares neizmerna, vse pa kaže, da kolikor bolj gremo proti tukajšnjim razumnikom in umnikom, toliko bolj je razvita in tudi bolj bogato rodi. Obrodi namreč nekako tako kot tista pamet, ki so jo sejali Butalci. Podobno se mi (z)godi tudi v Zagrebu. Povabijo me mirovniki, da bi govoril na neki skupni okrogli mizi z vlado. Govorim običajno in razumljivo, umirjeno. Argumentiram, odpiram grenko slovensko izkušnjo, vame pa boljčijo neke prazne oči, nemi obrazi, po vojaško postrženi lasje, kvadrataste glave, v katerih ni začititi kančka premisleka. Stroji! So tudi tukaj beblerjevčki?! Nato poskušam bolj ostro, analitično: skalpiram problem, vpeljem naturalistično retoriko ... Zaman! So le še bolj vijolični, trifazni pogledi izgubljenih

v vnebovzetni trans-časovnosti. Potem pa se zahvalim Vesni Teršelič in grem po antikvariatih. Najdem Proto-tractatus, *not bad at all*, si mislim. Potem pa se zbrihtam in usekam po tej lastni misli: kako malo je potrebno za srečo, ko te oropajo za elementarne možnosti, kako lahko je biti svoboden, ko te predhodno zaslužnijo na ravni perspektive! Kaj ni svoboda zadeva zaslužnenih? Seveda je!

II. NARODNJAŠKO VNEBOVZETJE, KI NITI TEGA NE VE, DA JE V VOJNI

Kakor koli že, preidimo zdaj iz slik v govorjenje. Vmes, med sliko 1 in pa sliko 13, se je marsikaj pripetilo. Med drugim je nastopila neodvisnost in tudi Ustava. V tej obstaja tudi povsem pozabljen člen o »Kulturi miru in nenasilja«. Udomačil se je tudi Nato, beblerjevčki pa so postali najbolj čislana vrsta rodu družbenih bitij. A kljub vsemu je referendumsko rajanje in velika medijska maša, v kateri je vse, kar lazi in gre (politični tehnologi, akademija, univerza, cerkve, Evropa, stranke, televizije in radii ...), navijalo za Nato, dosegla to, da je proti Natu glasovalo približno 34 % udeleženih! Te politične živali niso rastline, očitno mislijo, vidijo, razumejo in tudi razsojajo. To so bili in ostajajo tisti, ki niso presrani in ki jih niso uspeli ustrahovati s pomočjo medijev množičnega poneumljanja ter čvekanja o Varnosti. Tudi to je nekaj za neko novo začenjanje, a ne?

Sicer pa danes vsi predobro vemo, kako stojijo stvari in reči v zvezi s tukajšnjo in siceršnjo solzno dolino postkapitalizmov. Slovenska vojska, slovenski vojaki in vojakinje, starešine in pomožno osebje bodisi »osvobajajo« ves zaslužneni svet (predvsem islamski) ali pa mu kar tako pri-
našajo svobodo in demokracijo ter vrhu vsega še Mir! Ti nadvse resni in hrabri možje igrajo dve postmoderni igrici: *peace-making* in pa *peace-keeping* (ta, drugi, jim je bolj všeč). Tisti med vami, ki bi hoteli razumeti, za kaj gre pri tej latovščini, naj se potrudijo sami ali pa vprašajo dr. Beblerja in njegov podmladek. Oni že dobro vedo, za kaj gre pri takih in podobnih sofisterijah Ezopovega tipa. Ne nazadnje, kot pribito je obveljalo še praktično tole: oditi na »mirovno misijo v tujino« je v danem trenutku eden najbolj donosnih poslov, in sicer tako za posameznika kot za vsakokratno vlado in njene očenaške. Vrhu vsega pa je še zmeraj treba kupovati patrie (kako zadeto ime!) in pa sprejemati danajske daritve: »najvišjo tehnologijo«, o kateri so nas Beblerjevi fantje in punčke tako neutrudno prepričevali zadnja leta, z neusmiljeno pomočjo medijskih strojev poneumljanja.

Na samem absolutnem vrhu vseh dosežkov pa je seveda tale: da je Slovenija – pa naj se državljani in državljanke tega zavedajo ali ne, naj si zatiskajo oči ali ne – skupaj z Natom v vojni, in sicer vsaj v Iraku in Afganistanu! Spoštovane gospe in dragi gospodje iz sveta realnosti: dobro in tudi natančno ste slišali oz. prebrali, kar sem ravnokar zapisal! Slovenija je že nekaj let dejavno udeležena v dveh trajajočih vojnah, SLOVENIJA JE V VOJNI, dragi medijski pacienti in pacientke televizijskih maš. Slovenija je v vojni, in sicer povsem neustavno, proti svoji lastni Ustavi! Za študentske vaje na FDV, FF in Pravni fakulteti (za študente in profesorje, seveda) v tej zvezi imam tole »deplasirano« vprašanje: na osnovi katerih ustavno-pravnih dokumentov je RS Slovenija udeležena v teh dveh vojnah? Pri tem vprašanju seveda nimam v mislih »mednarodno-pravnih osnov«, pač pa »notranje«, ustavno-pravne, torej slovenske osnove!

A kdo bi se za te in podobne malenkosti sploh zmenil (vojna gor ali dol), če se še pravniki in celo predsednik države ne spomnijo, kaj pravzaprav sploh piše v tej nesrečni Ustavi v zvezi s »Kulturo miru in nenasilja«. Sicer pa, kdo bi Ustavo sploh resno jemal, saj imamo še preveč drugih in večjih skrbi, posebej zdaj, ko je »kriza«, a ne?

III. ZAPRAVLJENA ENAJSTMETROVKA ZGODOVINE

Ko tole pišem, se po krščansko šteje začetek gospodovega leta 2011. Moja naloga je bila spraviti na papir nekaj v zvezi in v kontekstu »20. obletnice Mirovnega inštituta«. Slaba, žalostna priložnost. Kajti kako praznovati in obujati, kaj praznovati in čemu se veseliti, ko pa je razlogov za to bore malo. Ali pa se tako zdi meni, ki sem praviloma prezahteven do sebe in drugih? Ne vem, a v zvezi s celoto je treba reči vsaj tole: enkratna zgodovinska priložnost Slovenije (tudi Hrvaške in še koga na prostorih postsocializmov) je bila silno poceni zapravljena. Razprodano, sprivatizirano, uničeno, zapravljeno, zapuščeno je bilo velikansko delo in delovanje (to je bil Kapital!) številnih poprejšnjih generacij, in sicer s strani polpismenih, večji del elementarno zabitih nosilcev tako javnega mnenja kot tudi tistih, ki so predvsem v kontekstu radikalne presranosti neposredno odločali – v imenu nečesa takega, kot je »Varnost«. Če bi bili mirovniki v osemdesetih presranci in če bi tudi nam šlo za varnost, o kateri danes čeblijo beblerjevčki, bi se bilo vse skupaj nemara bistveno drugače izteklo.

Zavoljo tega in še marsičesa drugega sem naravnost prisiljen govoriti o nečem takšnem, kot sta »dve smrti«. Prva je »smrt mirovnega gibanja«, druga pa je »smrt Mirovnega inštituta«. Smrt je tukaj mišljena bolj na

široko in ne kot smrt tega ali onega bitja. Gre za nekaj takega, kot je »konec« neke biti in bistva (v obeh primerih je »ens«, pa naj je to *Sein* ali pa *Wesen*), nekega duha časa, ki je v teku zadnjih dvajsetih let počasi, a zagotovo hiral, kot hira tisti, ki ga doleti ta ali ona bolezen. Le da tukaj ni šlo za vidno bolezen, pač pa za čilost in zdravje, za vrhunske dosežke in celo za tiste najvišje. Izkazalo se je, da so bili ti odmerki presežnega zdravja in čilosti, vrhunskih dosežkov in sploh »zgodbe o uspehu« naravnost smrtonosni. To pomeni, da so natanko ti vrhunski dosežki tisti, ki so bili in tudi ostajajo bolezen sama! To je tisto, kar je pokončalo nekega zares velikega duha časa, ki je bil *in nuce* prakticiranje politike in demokracije (vsaj v osemdesetih, pozneje pa vedno manj). Utegne se zgoditi, da bodo morale naslednje generacije čakati stoletje ali več, da bi se jim vsaj od daleč ponudila podobna priložnost, kajti to je zgrabila in razgrabila neka nadvse zanikrna generacija, ki si je sploh ni zaslužila. Šlo je za priložnost, ki jo je treba primerjati z enajstmetrovko v nogometu. Temu se namreč reče »stoodstotna priložnost« – in to je tisto, kar je bilo zamujeno, zgrešeno, kar je pošlo, kar je mrtvo na vsej črti in v vseh elementih oz. česar ni več mogoče obuditi na noben način.

IV. SMRT MIROVNEGA GIBANJA

Tu ne mislim na slovensko mirovno gibanje, saj kaj takega nikoli ni zares obstajalo. Šlo je kvečjemu za nekaj deset posameznikov in posameznic (večji del omenjenih v mojih spominskih slikah) iz takrat mlajše in srednje generacije, intelektualcev humanistike in družboslovnih smeri, osredotočenih v Ljubljani. Politično (ne pa družbeno!) smo delovali »na terenu« miru in tistega, kar se je pozneje nekoliko zavajajoče imenovalo »mirovna kultura« ali »kultura miru in nenasilja«. Splošni kontekst pa so bila nova družbena gibanja (mirovno je bilo eno izmed njih) in pa celota teh gibanj, ki si je nadela prikupno in nadvse zavajajočo (lockeevsko) oznako »civilna družba« (*civil society*). Ni nam šlo za nikakršno družbeno in nobeno družbo kar tako, tu je šlo za politiko in politično delovanje, za demokracijo – a to je neka druga tematika!

Ko govorim o smrti mirovnega gibanja, merim na kontekst, v katerem je šele moč razumeti, kar se je zgodilo, tudi z Mirovnim inštitutom. Merim na »evropsko mirovno gibanje«, ki je tam od zgodnjih sedemdesetih (Vietnam ...) večji del hiral in ki je bilo še najbolj živahno v Nemčiji, pač zato, ker je šlo tam vsaj za troje: za stacionirane Nato postojanke (v zvezi s tem za letala, prelete letal, padce letal ipd.), a tudi za jedrske elektrarne in jedrsko energijo – tu so se združili z ekologi. Ne nazadnje je šlo v Nem-

čiji tudi za živo zavedanje o tako pomembnih rečeh, kot je nacionalsocializem, in še za marsikaj, od česar pa v »našem okolju« ni ostalo nič. Vse skupaj je bilo kvečjemu požgano na grmadah najprej narodnjaške, nato pa še managerske revolucije, in je večinoma pošlo v gnusnih reinterpretacijah zgodovine. Kakor koli že, nekaj podobnega kot v Nemčiji je bilo mogoče najti tudi drugod po Evropi. Podobne stvari in reči so potekale v Franciji in Italiji, na Danskem in tudi v Španiji, na Britanskem otočju, a tam spet nekoliko drugače, predvsem v povezavi s tistim, kar sta svoj čas pognala v tek Russell in Einstein, kar se je nanašalo na jedrske bombe in znanost, fiziko, a tudi na špartansko »filozofijo vojne«.

O smrti evropskega mirovnega gibanja govorim v povezavi s Slovenijo in tukajšnjimi dogodki predvsem zavoljo dveh razlogov: področje bivše Jugoslavije je bilo po drugi svetovni vojni prva oprijemljiva mirovna prilžnost iz povsem banalnega razloga. Tukaj je namreč prišlo do vojn (v pluralu), in sicer najprej v Sloveniji (na vso srečo »operetno«), nato pa še na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. In drugič, ko je bilo treba pomagati, so nam tudi pomagali; predvsem Nemci, a tudi Italijani, Francozi, Norvežani, Avstrijci ... A kaj ko smo se takoj zataknili okoli nasilja in rabe sile: Zahodnjaki so mleli o »nenasilju« kot absolutni postavitvi, tukajšnji mirovniki pa smo skušali braniti – tudi s pravico do oborožitve – Bosance pred pokončanjem! Niso nas razumeli, mi njih pa tudi ne! Skratka, tam, kjer bi se lahko mirovno gibanje zares postavilo na noge ali vsaj obnovilo in nekaj zares doseglo, se je razletelo. Namesto mirovnikov pa so – in to je drugo, tisto hujše – na področje bivše Jugoslavije prihajale cele trume mednarodnih enot, vse po vrsti iz takšnih ali drugačnih »črnih internacional«. Kot da bi se španska državljanska vojna obrnila v grobu: postfašističnim strukturam na Hrvaškem, v Srbiji in Bosni so začele prihajati na pomoč internacionalne enote, tistim, ki so se bojevali za demokratske cilje, pa ni zmozel pomagati nihče. Še najhujšemu sovražniku ne privoščim, da bi okusil takšno občutenje nemoči, kot je bilo tisto, v katerem smo bili mirovnice in mirovniki zajeti na točki, ki je kulminirala v Srebrenici. Vse ti je »jasno«, govoriš in potuješ po vsem svetu, na vsaki konferenci razlagaš vse na novo, vse skupaj pa je bob ob steno. Zmagujejo neki lunatiki, ki pridigajo postreligiozne prijeme, manageriranje vojsk maršira po vsej nekdanji Jugoslaviji, »conflict resolution«, garnirano s čvekanjem o *peace-keeping* in *peace-making*, se razrašča do neba, Mladičeve enote pa zažigajo lepa sela. Tam koljejo in streljajo, v Sloveniji pa vse skupaj v domačijemskem *moodu*, češ, nas se to ne tiče, to ni naš problem, predvsem pa je »preveč imigrantov« ... Na koncu pa kajpada vse bolj intenzivne molitve za dež, ki so seveda usmerjene, tako kot danes

proti Bruslju, proti EU in Natu. Da bi sploh razumeli, kar hočem ubesediti o smrti Mirovnega inštituta, je treba načeloma dojeti vsaj nakazano v zvezi s smrtjo evropskega mirovnega gibanja, ki vendarle predstavlja naddoločujoč kontekst in kazalec splošne bede nekega zahodnega duha časa. Duha poraznega časa, ki sploh še ni opisan oz. je lahko opisan le na način resnega premisleka resnice tega duha – tistega, kar se je zgodilo v Vukovarju in Srebrenici.

V. SMRT MIROVNEGA INŠTITUTA

Smrt Mirovnega inštituta je seveda »vsebinska smrt«; na ravni forme in institucije se zdi – in tudi je – obratno. Institucija je še zmeraj čila in krepka, čedalje mlajša in lepša je. Na ravni vsebine pa gre za nekaj drugega, takega, kar bo ravno tako prej ali slej postalo »forma« in/ali se bo institucionaliziralo na ravni vidnosti. Pri tej vsebinski smrti seveda ni šlo ne za Vukovar in ne za Srebrenico kar tako, pač pa za to, da ne enega in ne drugega ni bilo moč zares misliti in pojasniti na ravni vzrokov in povzročanja (*arhein*), ker ti zadevajo ob najgloblje in najbolj temačno naše dobe; to pa ni dostopno nobenemu družboslovnemu paberkovanju, ker gre za družboslovje samo in njegovo (klinično) norost! Tisti, ki smo skušali vrtati v te teme, smo ostajali osamljeni in marginalizirani. Še manj pa se je skušalo resno misliti – kot makro projekt vse institucije – celokupno vnebovzetno stanje zadnjih 20–25 let na Slovenskem in v Evropi, to, kar se zdaj povsem jasno kaže, ko tudi slepci lahko vidijo, iz česa je bilo vse skupaj narejeno (predvsem v zadnji četrtini stoletja) in kam nas je zapeljalo. Namesto tega »fundamentalnega dela«, če poenostavim, se je začelo ugajati vsakokratni vladi, sprejelo se je igro površne »projekto-manije« in torej služnostno sledenje temu ali onemu ministrstvu, temu ali onemu (strankarskemu) okusu in nekakšnim »identitetnim politikam«, ki so bile takrat v modi in ki so del problema, ne pa njegova (od)rešitev.

Tisto bistveno, kar je bila posebnost Mirovnega inštituta, pa je počasi, a zagotovo začenjalo izginjati. In kaj je bilo bistveno? To, da Mirovni inštitut ni bil ne alternativa in ne kontra samo tej ali oni vojski in militarizmu nasploh (tako razumejo tisti, ki ničesar ne razumejo; to je lahko pozicija gibanja, ne pa Inštituta!), pač pa je tako to ali ono vojsko ter ta ali oni militarizem jasno vezal na njegove znanstvene in strokovne (*knowledge*), družboslovne oprode in nosilce, v končni instanci pa na samo družboslovje. Družboslovje, današnja Akademija in Univerza, to je dejansko leglo problema in resnični generator vseh vladnih politik, s katerim se je treba soočiti ne le na ravni vlade, pač pa na ravni povzročanja, kar

pomeni družboslovja samega! Preiskovanje samih osnov, tako rekoč osnovnih kategorij družboslovja (družba, država, mir, vojna, varnost, sila, nasilje, rasizem ...), je tisto, kar je bilo, kar bi moralo biti poglavitno, ne pa ta ali ona »uporaba«, ta ali ona »praktičnost« izvedbe te ali one vlade, ministra ... Mirovni inštitut je bil izrazito politična, teoretična, anti-družboslovna postojanka; svojo nalogo je izpolnjeval in učinkoval le do tiste točke, ko se je pustil ujeti v družboslovno jezikanje (vključno z lacanovsko latovščino, ki je krona družboslovja) uporabnosti in uporabnikov, in dokler ni začel jesti drobtinic z omizja družboslovnega raziskovanja. Ko pa se je to zgodilo, je bilo konec: vse, kar je ostalo, je bil le še nekakšen *quasi* spopad na terenu FDV-jevščine ali FF-jevščine, samoizguba v nalaganju sociologov, antropologov in politologov ter filozofov (večji del kulturnih). To je pomenilo in tudi pomeni ujeti se v zlato kletko, v kateri je sicer mogoče v nedogled jezicati (in objavljati), jamrati in moralizirati, tudi demonstrirati, ni pa moč misliti in še manj povedati ničesar resnega in zadetega o katastrofalnosti lastnega časa. Vse, kar preostane, je namreč ritualno obnavljanje teh ali onih konferenčnih maš, to, da ponavljáš in citiraš »velike mojstre«, da si zagledan v Zahodnjake in njihove »bleščeče publikacije«, da se bojiš Južnjakov in Vzhodnjakov ter da mlatiš prazno slamo objav in citiranosti, ki ti zagotavlja, *publish or perish*, zgolj eksistenco.

Točno to je tisto, kar se je zgodilo Mirovnem inštitutu in kar imenujem »njegova smrt«, ne glede na siceršnjo poskočnost, mladost in lepoto, v kateri se namaka do vratu. Postal je, drugače rečeno, *main-stream* – tudi tako je to moč ubesediti – institucija, le še ena izmed številnih, ki ni zmožna več povedati ničesar novega oz. postaja nema, neslišna. V tem položaju zadostuje že ponavljanje starega in prežvekovanje znanega. Še slabše, preostane le še izvrševanje nalog oblastnikov in izpolnjevanje raziskovalnih nalog ter formularjev vsakokratne znanstveno-tehnične oblasti; to pomeni biti priden vojak velike managerske revolucije, ki naj nas pelje na »vrh sveta« in ki jo tako ali drugače vodijo vsakokratni beblerčki. Tu nekje se je zagozdil Mirovni inštitut in – tako se zdi vsaj meni – pri tem ni videti nobenega izhoda.

Zato govorim o smrti Mirovnega inštituta. Ob skiciranem pa je – kot simptom! – prišlo še otroško levičarjenje na način '68. Prišli so desperadosi, ki v vsem, kar je, vidijo le še Kapital, ki se bojujejo zoper kapitalizem in študirajo »Rane radove«, ki sanjajo fašizem in se pripravljajo na hosto, bolščijo, kratko malo, kot začarani v »Okupacijo v 26 slikah« ... Hkrati pa s svojim molkom na odločilni točki pridno podpirajo uničujočo managersko revolucijo. O postfašizmu, denimo, v tem kontekstu »kritike fašizma«

ni moč reči ne bev in ne mev, da o nasmejanih militaristih iz omenjenega beblerjevskega gnezda, ki za vsem tem varno čepijo, niti ne govorim. To »spremembo paradigme« in novo/staro jezikanje razumem kot izraz radikalne teoretske in mišljenjske nemoči in oprijemljivega obupa! Rezultat je naslednji: *main-stream* raziskovanje à la FDV plus predpotopno levičarjenje, ki sanja mokre sanje o razrednih bojih in socialnem delu, tisto pristno Mirovnega inštituta pa je šlo rakom žvižgat. Naj to izrečem še na terenu nekega svežega primera, da bo bolj jasno, na kaj merim: iz mrtvih ne-več-pozicij današnjega Mirovnega inštituta namreč zlahka lahko zaslediš, denimo, da je nekaj narobe z Romi ali pa z geji ipd. Še lažje pa nekaj takega, da nekdo ne rabi dikcije razrednega boja, da potemtakem »ni naš« in da se je treba iti anti-kapitalizem. Tisto, kar pa v tem položaju vnebovzetja in slepote vednosti absolutnega nemišljenja prezreš, je seveda poglavitno, vmesno in hkrati nadrejeno vsemu. Pred kratkim so povabljeni gospodje v »Studiu ob 17h« nekaj jezikali v zvezi s Sudanom. Tam je pač bil referendum o odcepitvi juga, jezik, v katerem, je vse skupaj potekalo po nacionalnem radiu, pa je bil naravnost zastrašujoč, dobesedno postfašističen! Na Mirovnem inštitutu nečesa, kot je ta jezik, sploh ni več moč slišati, ker pač ni pomemben. Posledično ga ni, kaj šele da bi ga kdo sploh lahko vzel v analitični precep in temu ustrezno vodil politično delovanje (ne pa nalagal o socialnem delu). V tisti oddaji se je namreč o Afriki striktno jezikalo v kategorijah rase in rasizma! Neka FDV-jevsko zblojena novinarka je namreč že izhodiščno vpeljala jezikovne igre »ras« v Afriko, za kar so vsi prisotni, seveda družno, poprijeli in potem celo oddajo nalagali o rasah v Afriki! Povedati hočem, da je občutek za detajl, za jezik in jezikanje družboslovja in družboslovcev samih kot ključnih odgovornih v vsej štoriji tega (torej družboslovje in družboslovci kot problem in ne kot rešitev!), za kar danes sploh še gre – in je bilo pri Mirovnem inštitutu ključno vsaj 15 let –, gladko šel po gobe. Lomasti se le še po »majhnih narativih« (identitetne politike ...) ali pa po ultra makro narativih tipa neo/post marksizem, neo/post strukturalizem in podobnih, ki pa glagolijo samo še o Želji in nezavednem ter o strukturah in zakonih, nujah in zakonitostih. Vse skupaj je le še »razredno«, od koder se, kajpada, znova pričakuje socialno revolucijo! Pot h Godotu je na ta način povsem odprta. Tisto, kar je vmes – in tu je ves hec – in kar je posebno, kjer se terja zmožnost analitike konkretnega in posebnega, ki je zmeraj lahko le topično, pa je povsem izginilo. In v tem izginjajo tudi tako velike ribe, kot je ponovna vpeljava in javna legitimacija jezikanja o rasah in rasizmu (na nacionalnem radiu!).

Geslo, »glavno je preživetje«, je politika mišje luknje, v katero se je Inštitut zavlekel in iz katere se ne da priti ven, saj na vhodu že čakajo beblerjevčki in eksterminatorji. Če bi šlo v osemdesetih in devetdesetih za strah pred preživetjem, bi preprosto zaklenili štacuno in se šli preživljanje, ne bi pa se preživljali na Mirovnem inštitutu. Tisti, ki se bojijo za preživetje in za plačo, naj trgujejo in ustvarjajo prihodke za preživetje v gospodarskih družbah; Mirovni inštitut ni institucija gospodarskega preživljanja, pač pa razpiranja in oblikovanja novega na ravni mišljenja, idej in političnega delovanja. Tisti, ki se peča z mišljenjem in z idejami, ki je politična žival, pa že po definiciji tudi jemlje v zakup, da je to nekaj, kjer je preživetje *per definitionem* daleč najbolj ogroženo. Ko pa se to dvoje zameša – in prav za to gre pri Mirovnem inštitutu – ter zmaga logika preživetja, je s kakršnim koli mišljenjem, razumevanjem, razsojanjem, predvsem pa s političnim delovanjem konec. In Mirovni inštitut se je znašel točno na tem koncu zadeve o koncu, zato govorim o njegovi smrti. Sicer pa tudi o mrtvih, kot se spodobi, vse najboljše. Se razume.

Konec? Ga ni. To je pravzaprav začetek, ki bi lahko zapel tudi takole: »Odkrijte se, umrl je klovn.« Ali pa bolj po domače: *Wellcome to the desert of the social, my dear friends of the Real!*

»Pa še to«. Na neki drugi ravni in za morebiten novi začetek: zakaj smrt, zakaj odmiranje ali celo zakaj več »ne potrebujemo« mirovnega gibanja, Mirovnega inštituta ...? Menda ne zato, ker je vse v zvezi z mirovniški in Mirovnim inštitutom odločno preveč površno, amatersko, neprofesionalno? Kaj bi pravzaprav s tem, ko že imamo vrhunske strokovnjake in profesionalce, ki se gredo mirovne politike, mirovne države, mirovne Ustave, mirovne vlade, mirovne predsednike, mirovne projekte, mirovne razpise, mirovne sile, mirovne enote, mirovne vojske, mirovne vojne ... Skratka, vse v našem *Brave New World* je postalo mirovno. Tudi sam mir je postal miroven! Toda (hvala Ludwig!) – kaj pa je že to »mirovni mir«?

PRVOBORCI

SAŠO GAZDIĆ

I.

Težko prebavim, da se v naših krajih glede statusa prvoborstva od mojih šolskih dni do danes ni veliko spremenilo.¹ Prvoborci so vladali, ko sem se rodil. To je bilo sedemnajst let po drugi svetovni vojni, kar se mi je v osnovni šoli, torej kakih deset let pozneje, ko so bili še vedno trdno v sedlu, zdelo čudno, saj sem takrat že fasciniran spremljal polet na luno in TV oddaji *Po sledeh napredka* in *XXI. stoletje*. Živo se spomnim napovedi iz slednje, da bodo v 21. stoletju tudi gospodinjstvom za računanje na voljo naprave, kakršne sem lahko videl v nadzorni hali vesoljskih poletov ali v znanstvenofantastični nanizanki *Vesolje 1999*. Takrat se mi je preskok v naslednje tisočletje, ko naj bi ljudje Zemljo zapustili kakor nekoč jamo, zdel enako oddaljen kot preteklost, v kateri so si prvoborci – ta pretežno mitološka bitja, katerih pogumne boje so obeleževala številna spominska obeležja in rituali, recimo Dražgoška ceremonija – ob gozdnem ognju tovariško delili en sam čik.

Še danes, ko z otrokoma, ki študirata na Nizozemskem in Škotskem, zares komuniciram tako, kot je bilo prikazano v *Odiseji 2001* – z živo sliko prek računalniškega ekrana, kar se mi je takrat zdelo enako nemogoče kot današnja filmska teleportacija –, ne morem verjeti, da je prvoborska scenografija preživela tako usoden civilizacijski preskok. Ker sem torej od preloma tisočletja že v otroških letih zelo veliko pričakoval, sem danes bolj fasciniran nad obstojnostjo ritualov in mitologij, ki so jih prvoborci ustvarili ob tabornem ognju, kakor pa nad pospeševalnikom bozonov v CERNu.

Fasciniran, ampak prav nič navdušen. Že v srednji šoli, kakih trideset let po vojni torej, mi je bilo namreč jasno, da intelektualni bebavosti šole in splošnemu družabnemu mrtvilu botrujejo prav ti prvoborci, ki smo

¹ V ilustracijo navajam napis s spominskega obeležja na Rožniku v Ljubljani: »V vojni za Slovenijo 1991 *** Pripadniki voda vojaške policije 5. PŠTO Ljubljana so dne 18. junija 1991 z drzno bojno akcijo osvojili center za elektronsko delovanje jugoslovanske armade na Rožniku. Junij 2006. Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo mesta Ljubljane«

jih še vedno prisilno slavili. Še bolj na živce so mi šli tisti, za katere sem vedel, da nikakor ne morejo biti prvoborci, a se vseeno obnašajo, kot da so. Celo nekateri moji vrstniki so se to igro družbene mimikrije šli tako, da so postali politkomisarji Zveze socialistične mladine ali celo Zveze komunistov.

Mi, ki smo si, kot nekoč partizani čik, za šolo podajali joint, med prvoborci in seboj nismo uvideli nobene podobnosti. Ne da bi vedel za Goli otok, poveljne poboje in druge nesrečne zgodbe, mi je vendarle bilo jasno, da mi življenjsko radost duši neka iz vojne in na vojsko vezana frustracija. To je, ravno zaradi histeričnega ponavljanja borčevskih in vojaških ritualov, vsaj nezavedno slutila vsa moja generacija, ki se je nazadnje uprla in rekla, da ima učenja obrambe in zaščite, vojaških parad in butaste ljudske armade poln kufer. Tedaj se je izkazalo, da so imeli te igre dovolj celo nekateri izmed zgoraj omenjenih mimikov.

V enem od svojih odvodov se je splošno protivojaško razpoloženje moje generacije izrazilo v mirovništvu. To je bilo pravzaprav precej čudna zmes hipijevskih in punkerskih strategij upora, napaberkovanih skozi šestdeseta in sedemdeseta leta, pretežno iz Berlina, Amsterdama in Londona.

Po nekaj letih vsesplošnega žura, kajti osemdeseta so bila (vsaj zame) nadvse aktivna, zabavna in evforična leta, se je zdelo, da so prvoborci končno legli k počitku in da bodo skupaj z njimi zamrli tudi njihovi rituali. Jugoslovanska ljudska armada je zapustila Slovenijo. Nam mirovnikom se je zdelo, da imamo velike zasluge za totalni bojkot vsega, kar je ta organizacija bila in predstavljala. Še zdaj sem prepričan, da smo odločilno pripomogli k temu, da smo se v Sloveniji izognili vojni. Prepričani smo bili, da smo pometli z rigidnimi strukturami, ki blokirajo ustvarjalnost, sodelovanje in samoiniciativnost, z miselnostjo in organizacijo, ki jo je poosebljala glavna vojaška komanda na Metelkovi ulici v Ljubljani. Vesele smo bili, ko je kasarno navsezadnje zares uspelo odpreti kulturnemu brbotanju, namesto da bi na njenem mestu zgradili trgovski center.

Kako, hudiča, je potem mogoče, da je po naslednjih dvajsetih letih slovenska družba še vedno v primežu prvoborcev?

II.

Današnjih prvoborcev ne bi bilo, če se ne bi uveljavila interpretacija, da je pred dvajsetimi leti slovenska vojska v desetdnevni vojni premagala okupatorsko jugoslovansko. Ta interpretacija seveda ne drži. Prvič, slovenska vojska preprosto še ni obstajala. Slovenske oblasti so takrat mo-

bilizirale sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite, ki je vključeval tudi aktiviranje Teritorialne obrambe in Ljudske milice, vendar se odpor ni izkazal za učinkovitega zaradi vojaške premoči, temveč zaradi tistega, kar je nosil v imenu. Velika večina uporabljenih sredstev, recimo blokade cest in vojašnic, pasivni odpor civilnega prebivalstva, nagovarjanje medijev, pogajanja in podobno, je bila iz zakladnice pacifističnih strategij upora. Prav zaradi uporabe nenasilnih sredstev je bila tudi uporaba orožja z nasprotne strani tako zelo omejena. Drugič, desetdnevni konflikt, v katerem je žal preminulo nekaj ljudi, ne ustreza nobeni definiciji vojne. In tretjič, jugoslovanska oblast je sicer res poskusila zasesti meje in z vojaško silo poseči v civilno sfero, vendar to ni dovolj, da bi poseg lahko označili s pojmom okupacija, ki pomeni zasedbo tujega ozemlja z namenom, da bi na njem ustvarili drugo državo.²

Na tem mestu se ne bom spuščal v reinterpretacijo, a vseeno mislim, da je pomembno postaviti vprašanje, komu in zakaj je ustrezalo, da se namesto zgodbe o uspešnem in pretežno nenasilnem uporju ljudstva uveljavi zgodba o zmagi slovenske vojske? Zakaj je (bilo) treba slovensko samostojnost utemeljiti na metafiziki nasilja, torej kot suvereno nacijo, ki se vzdržuje z nenehnim reproduciranjem po definiciji izključevalnega nasilnega diskurza?³ Zakaj je nasproti tej tako težko uveljaviti misel, da je prostor svobode tam, kjer ljudje v medsebojnem delovanju in komuniciranju nasilju preprečijo vstop?

Mirovni inštitut naj bi bil ustanovljen kot center za reševanje konfliktov, kot mesto, kjer bi se mnenjski in drugi (sprti) voditelji iz Jugoslavije in tujine pogajali o nenasilnih rešitvah jugoslovanske krize, a so nasilni dogodki prehiteli začetek takšnega poslanstva. Te funkcije ni nikoli opravljal. Žal se je odrekel tudi postavljanju in pogrevanju vprašanj, ki sem jih omenil. Odrekel se je aktivnemu afirmiranju zlahka dojemljivega dejstva, da se je v Sloveniji zgodilo to, kar je za Hannah Arendt izvirno politično dejanje: ljudje so v medsebojnem delovanju in komuniciranju odprli prostor svobode. Z izvirno politično močjo so se zoperstavili nasilju! Ali kot sem zapisal, ko sem že nekoliko bolj zrel skušal doumeti, kako delujejo mehanizmi nasilja: »Zgolj zato, ker je bil ta prostor moči dovolj širok, je bilo zoper gospodovalno silo nasilja možno uporabiti tako malo protinasilja.« In: »Poveljevanje nasilja deluje pogubno na moč, zato imajo interpretacije, ki slovensko osamosvojitev vidijo izključno kot rezultat

² Cf. The Free Dictionary (<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Military+Occupation>)

³ Apter 1997.

vojaške zmage, ne da bi jo umestile v kontekst 'žametne revolucije', ki je pretresla evropski vzhod, daljnosežne in negativne politične posledice.«⁴ Do takšnih sklepov sem prišel leta 1998.

Za razliko od mene, ki sem se formiral in profiliral skozi mirovniški aktivizem in študij v osemdesetih in devetdesetih letih, je večina drugih soustanoviteljev k uveljavitvi inštituta prispevala s profilom, ki se je začel oblikovati že ob koncu šestdesetih ali celo prej. Moja zgodba iz prvega poglavja je le eden izmed odtisov v genetskem zapisu Mirovnega inštituta, a bo skozi zbornik verjetno mogoče vsaj med vrsticami zatipati tudi ostale. Tisto, kar daje temu genetskemu (pravzaprav bi moral reči memskemu⁵) zapisu življenjsko moč, pa se odraža v nenehnem stremljenju po širjenju polja svobode. Teme, ki jih je inštitut obdeloval v naslednjih letih, so bile ves čas pomembno sidro politične svobode.

Naj si zato, kot eden izmed borcev za svobodo – kot prvoborec! – vzamem pravico še malo obregniti ob prizadevanja teh, ki so nadaljevali naše delo. Najprej na splošni ravni. Inštitut si je ves čas prizadeval tudi za »enakost in bratstvo«, za pravico ljudi do sodelovanja in argumentiranega nasprotovanja, ne glede na njihov spol, spolno usmerjenost, raso, nacionalno pripadnost, kulturo, veroizpoved in podobno. Na osnovi tega se je jasno postavil tudi v bran multikulturalizmu.⁶ Daleč od tega, da bi zagovarjal neoliberalistična in konservativna stališča, vendar se včasih vseeno vprašam, ali se Anton Stres in Janko Kos s svojima refleksijama na nedavno izjavo nemške kanclerke Angele Merkel: »Multikulti je mrtev!«,⁷ reševanju problema ne približata bolj kot Jože Vogrinc? Kako naj si pomagam z ugotovitvijo, da je kapitalizem pač nepravilčen? Vem, *Pogledi* (in Angela Merkel) nimajo zveze z Mirovnim inštitutom, s tem primerom bi rad ilustriral le načelno stališče, da je včasih bolje razmisliti o razlogih za neučinkovitost določenih politik, kot vztrajati v miselnih in družbenih vzorcih, ki ne delujejo.

Brez »levičarskega« kalupa bi lažje svobodno mislili in delovali. Besedo »levičarskega« sem dal v navednice, da bi poudaril razliko med prizadevanji, ki so leva po svoji zavezanosti izvornim vrednotam svobode, enakosti in bratstva, ter tistimi, ki se kot »leva« potrjujejo v odnosu do »domnevno desničarskih« politik. Besedo »domnevno« pa sem uporabil

⁴ Gazdić 1998.

⁵ Dawkins 1989.

⁶ Glej recimo zbornik *Mi in oni*, kjer se avtorji postavijo v bran multikulturalizmu kot državnemu regulacijskemu in evalvacijskemu sistemu upravljanja z multikulturno družbo (Leskošek 2005).

⁷ Multikulti 2010, 18–20.

zato, ker je politika Angele Merkel v marsičem bolj socialna in leva kot politika slovenske socialdemokracije. Konkretno: menim, da bi pri obravnavi primera romske družine Strojani ali pri imenovanju nadzornih organov RTV Slovenija ljudje, ki so govorili v imenu Mirovnega inštituta, ne brcnili mimo, če bi se namesto v Janeza Janšo zagnali v iskanje odgovora na vprašanje, kaj in zakaj v resnici ne deluje? Primer obravnave prostitucije⁸ pa na drugi strani kaže, da se je moč izogniti klišejskemu portretiranju žrtev (svetovne kapitalistične trgovine) in s tem spodbuditi učinkovitejše iskanje rešitev.

III.

Ne maram niti zveneti paternalistično, kaj šele biti tak. Z zadnjimi primeri sem hotel samo poudariti potrebo po nenehnem preizkušanju lastnih stališč, saj se jim v dvajsetih letih lahko zgodi, da izgubijo prožnost in skladnost s časom. Zato sem kljub temu, da me pogled nazaj, za katerega sta me prosila urednik in urednica, na neki način napeljuje v past prvoborske drže, vesel, da bomo ustanovitelji še enkrat premislili, za kaj je pri ustanovitvi in delovanju Mirovnega inštituta šlo – in ali gre še vedno za to?

Jaz mislim, da gre. Mislim pa tudi, da ne bi bilo slabo, če bi mimo klasičnega vprašanja prvoborcev – »Smo se za to borili?« – posegli še globlje. Tako kot sta se svojčas Dušan Pirjevec in Edvard Kocbek zazrla globlje od Toneta Svetine, v eksistencializmu, bi se morda kdo od nas moral potopiti v anarho-pacifizem.

Mogoče pa ni treba, da to stori kdo izmed nas, saj se nekaj podobnega že leta vrši v okviru Delavsko-punkerske univerze. Kakorkoli že, pisanje tega članka je v meni prebudilo čisto osebno željo po premisleku, ki je sčasoma nadomestila mladostno vihravost. Sem po dvajsetih letih delovanja – kjerkoli sem bil in karkoli sem počel, so moja dejanja in misli izhajala iz duha, ki sem ga skiciral – še sploh zmožen tako radikalnega mišljenja? Kajti misel, da je življenje brez nasilja možno, je radikalna. Naj se ji Mirovni inštitut ne izneveri.

⁸ Pajnik 2008.

LITERATURA

- Apter, David E. 1997. *The Legitimization of Violence*. New York: New York University Press.
- Dawkins, Richard. 1989. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Gazdić, Sašo. 1998. S politiko nad kulturo ali z nenasiljem nad nasilje. *Nova revija*, št. 193.
- Leskošek, Vesna (ur.). 2005. *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- »Multikulti: še ne ali ne več?«, tematski blok, *Pogledi*, 1. 12. 2010, str. 17–23.
- Pajnik, Mojca. 2008. *Prostitucija in trgovanje z ljudmi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

RAZLIČNA RAZUMEVANJA MIROVNIŠTVA NE RDEČI, NE ČRNI, NE ZELENI ... AMPAK POSAMEZNI

GREGOR TOMC

1. UVOD

V sodobnih modernih družbah obstajata dve diametralno različni razumevanji mirovništva. Prvo, bolj pogosto, izhaja iz radikalne kritike modernosti iz perspektive preteklih ideologij. Lahko gre za romantične kritike modernosti iz 19. stoletja, kakršno predstavlja na primer marksizem, lahko pa tudi za novodobniške kritike modernosti, ki gnezdijo v religijskih tradicijah in so približno 5000 let starejše. Skupno tako enim kot drugim je, da njihovi zagovorniki v mirovništvu iščejo »dokončno rešitev« problema organiziranega družbenega nasilja v človeških skupnostih. Ti mirovniki se zavzemajo za nič manj kot za trajen mir na svetu. Na drugi strani je razumevanje, ki ne izhaja iz neke celovite kritike modernosti in vizije njenega predrugečenja, ampak se ukvarja le s konkretnimi problemi nasilja nad posamezniki in z načini, na katere ga lahko omejimo. Poglejmo na kratko vse tri mirovniške drže, dve ideološko in eno politično utemeljeno.

Na strani ideoloških konstrukcij gre za, recimo temu »levo« in »desno« razumevanje mirovništva. Razumljivo je, da je bila v 80. letih prejšnjega stoletja leva ideološka opcija v Sloveniji daleč najbolj prisotna, saj smo živeli v avtoritarnem političnem sistemu samoupravnega socializma. Družbeni kritiki, ki so takrat predstavljali nekakšno »lojalno opozicijo« političnemu režimu, so zagovarjali socializem s »človeškim obrazom«, medtem ko so bili do konkretne inkarnacije samoupravnega socializma v Sloveniji na način Franceta Popita konstruktivno kritični. Po tranziciji v demokracijo v 90. letih so hitro postali »nelojalni kritiki« novokomponiranega kapitalizma, saj so se zaradi romantične marksistične drže v moderni industrijski družbi počutili nelagodno.

2. LEVI

Vzemimo za ilustracijo romantične leve kritike industrijske družbe Tomaža Mastnaka. V uvodu v *Doktrino šoka* Naomi Klein opredeli svoje razumevanje sodobne industrijske družbe kot inherentno nasilnega in

globalnega pojava: »Kapitalizem je nastal z nasiljem in se ni nikdar ločil od njega. Vzpostavljane pogojev za kapitalistično produkcijo, tako imenovana prvotna akumulacija kapitala, je bilo izrazito nasilno spreminjanje družbe.«¹

V kapitalizmu se reveže izkorišča, jemlje se jim zemljo in se jih na ta način sili v industrijsko delo: »Kapitalizem je bolj ali manj od začetka globalen. [...] Ta sistem je vzpostavila evropska ekonomska, tehnološka in vojaška premoč, njegova temeljna značilnost pa je ekonomska in političnovojaška neenakost med evropskim centrom in svetom, ki je postal njegova periferija, ter stalna reprodukcija te neenakosti.«²

Posledica tega razvoja je bila marginalizacija in eksterminacija drugih kultur: »Medtem ko je v razsvetljenski dobi trgovina kot svobodni pretok blaga, ljudi in idej v evropski družbi, zlasti v njenih salonih, uglaševala običaje, je bilo njeno vdiranje v neevropski svet grobo in brutalno.«³

Trgovina in vojna sta bili dve strani istega kovanca, zaradi česar je kapitalizem vedno tudi destruktiven:

Najbolj dobičkonosna trgovina je bila zunanja trgovina. Nacije so si za to morale izbojevati vstop v svetovno trgovino, izbojevati so si morale položaj na obstoječih globalnih tržiščih ali odkriti nova. Vojaške potrebe so torej gnale v trgovsko ekspanzijo, ta pa je porajala nove vojne. Državna oblast je zato, ker je imela pravico in moč voditi vojno, postala steber trgovine, trgovina pa steber vojskovanja. [...] Nove vojne so bile permanentne in svetovne. Država, ki je skrbela za nacionalno varnost, temelječo na bogastvu, ki ga je prinašala trgovina, je morala biti v nenehni vojaški pripravljenosti, da bi lahko ščitila svoje trgovske interese.⁴

Vidimo, da Mastnak industrijsko proizvodnjo povezuje z nasiljem nasploh, še posebej pa v povezavi z manj razvitimi državami. S tem se lahko le strinjamo. Prav tako se lahko strinjamo tudi z njegovo drugo trditvijo, da iskanje novih tržišč in iskanje novih naravnih virov pogosto vodi v mednarodne vojaške spopade. Res je, kot ugotavlja Mastnak, da so industrijske družbe inherentno nasilne. Vendar pa se ne moremo strinjati z implicitno predpostavko v ozadju njegovega razmišljanja, da so topogledno industrijske družbe kakor koli izjemne. Iz Mastnakove analize je namreč mogoče sklepati, da so bile pretekle družbe manj ali pa sploh ne nasilne. V nasprotnem primeru bi bila njegova kritika sodobnega industrializma težko razumljiva. Vendar pa nas zgodovina uči, da

¹ Mastnak v Klein 2009, 555.

² Ibid., 555.

³ Ibid., 556.

⁴ Ibid., 558.

je nasilje prisotno v vseh človeških skupnostih in v odnosih med ljudmi. Tako so skupnosti poljedelskih proizvajalcev nasilno izrinile skupnosti lovcev in nabiralcev, skupnosti lovcev in nabiralcev pa tudi niso bile prav nič miroljubne druga z drugo, kot se pogosto romantizira danes, ampak so se neprestano spopadale za ozemlje. Ljudje smo namreč teritorialna bitja in teritorij ščitimo, kadar je mogoče pa tudi širimo, zaradi svojih sebičnih [re]produkcijskih interesov. Nasilje v medčloveških odnosih ni nastopilo z industrializmom, ampak je ves čas prisotno, je sestavni del tega, kaj pomeni biti človek. Nasilje gnezdi v naši biologiji in je zaradi tega kulturno univerzalen pojav. Lahko bi celo trdili, da se število konfliktov v sodobni globalni skupnosti, v kateri so različne države med seboj vse bolj odvisne, celo zmanjšuje, kar pa seveda še ne pomeni, da nasilja v družbah prihodnosti ne bo.

Lahko sklenemo s trditvijo, da gnezdi romantična leva mirovniška drža v zgrešeni romantični idealizaciji preteklosti in posledično v demonizaciji sodobnih industrijskih družb kot izstopajoče nasilnih. Za levega mirovnika je odgovor zato na dlani: ukiniti je treba sodobni kapitalizem, pa bo zavladal mir na svetu. Vendar pa je tak odgovor v osnovi zgrešen, ker gnezdi v biološko nemogoči teoriji.

3. DESNI

Na drugi strani je ideološka mirovniška drža, ki gnezdi v duhovnosti. Duhovnost je tako onkraj materialnega (ontološko realnega) kot duševnega (torej subjektivne realnosti), torej ne preseneča, da ostaja tematizacija tega enigmatičnega pojava – ki je v našem vesolju nemogoč – blago rečeno nedorečena. Je tisto, o čemer se ne da govoriti, čeprav mnogi novodobniki o tem vseeno razpredajo na dolgo in široko (in ne kot zenovski mistiki zgolj z »gromsko tišino«). Je nova dovzetnost, do katere se dokopljemo z mistično izkušnjo, čeprav imajo tisti, ki so se do nje dokopali, vse slabosti navadnih ljudi. Zato je morda duhovnost bolje opredeliti relacijsko, v odnosu do tradicionalne religije. Duhovnost bomo v našem razmišljanju razumeli kot tradicijo religije, predelano za potrebe sodobnega modernega človeka; ta nima več potrpljenja z organizacijami, ki posredujejo med posameznikom in nadnaravnim. Od religijske tradicije vzame novodobnik osnovno podmeno o neki nematerialni instanci, ki je v ozadju vsega našega delovanja in ki šele osmišlja naše vsakdanje življenje, mu daje globlji pomen, nekaj, kar je plitkemu empiričnemu umu in znanstvenemu preverjanju v načelu nedostopno. Dostop do te instance je mogoč le s pomočjo duhovnosti, v različnih tradicijah različno defini-

rane (kot nečesa višjega, bistvenega, intuitivnega, nezavednega in podobno). Individualna duhovnost se na ravni skupnosti razume kot *new age* (novodobništvo), eklektična osebna fuzija različnih kulturnih vplivov, glede na okus posameznika. Ta duhovnost se od tradicionalne religije razlikuje po tem, da sodobni moderni verniki ne priznavajo več avtoritete religijske organizacije nad seboj, ampak vzpostavljajo z nadmaterialnim neposredno povezavo s pomočjo svoje duhovnosti. Končni cilj novodobnika je torej lastno pobožanstvenje, preko osebnega zgleda pa lahko tudi skupnosti. V vsakem primeru pa je pot do duhovnega »opolnomočenja« za sodobnega novodobnika stvar individualne odločitve, pobude in iskanja.

Od mirovništva, ki išče navdih v marksistični romantični interpretaciji zgodovine, se v duhovnosti utemeljeno mirovništvo ne razlikuje po viziji »dokončne rešitve«, ki je v obeh primerih ista (konec zgodovine kot mir na svetu), ampak po načinu, kako do končnega cilja pridemo. Marksističnim romantikom je bližja razlaga s pomočjo »baze« (potrebni sta sprememba materialnih pogojev življenja ljudi in ukinitve kapitalistične proizvodnje s pomočjo razrednega boja), medtem ko je novodobnikom bližje pot skozi »nadstavbo« (posamezniki, ki »spregledajo«, ki so v posesti prave duhovnosti, bodo izvedli preobrat v načinu razumevanja ljudi s svojim individualnim zgledom).

Najbolj znan mirovnik 80. let v Sloveniji, ki je svojo mirovniško držo utemeljeval z duhovnostjo, je bil Marko Hren. Delovanje Gibanja za kulturo miru in nenasilja je skušal proti koncu delovanja mirovniškega gibanja utemeljiti z demilitarizacijo, ki jo je opredelil kot: »[...] proces demontiranja vzorcev vojaške miselnosti na vseh ravneh, od mišljenja do železja ter vzpostavljanja odnosov na načelih kulture različnosti, dialoga in nenasilja. Demilitarizacijo razumemo kot stvar kulture.«⁵

Na drugem mestu razmišlja o »vsebinskem preboju na ravni zavesti«: »Zakaj toliko besed o tem, od kod ideja za Slovenijo brez vojske? Zato, da bi se povedalo, da je ideja, hvala bogu, transcendentna in imanentna – kot Bog. Vsakogaršnja je in vsem dostopna. Vedno v zgodovini se je našel kdo, ki jo je potegnil na zemljo iz nebes misli, možnosti in aspiracije.«⁶

In kako lahko po Hrenovem mišljenju do tega preboja na ravni zavesti pride? Kako skratka spraviti mir in nenasilje v vsakdanje življenje ljudi? To skuša ilustrirati na primeru Mreže za Metelkovo. Ljudje, ki so po njegovem mišljenju najbolj primerni za širjenje nove zavesti miru, so

⁵ Hren v Grizold, Jelušič in Korošec 1991, 163.

⁶ Ibid., 165.

kulturniki in umetniki: »... s samoiniciativo in ustvarjalnostjo pregnati vojaškost, sovraštvo in sivozeleni dolgčas – s kulturo in akcijo napolniti mesto, z mestom zadovoljiti tiste, ki imajo kaj ponuditi, z življenjem zapolniti paralizirani in ograjeni tampon sredi jedra Ljubljane.«⁷

Na duhovnosti utemeljeno mirovništvo gnezdi v idealistični veri v moč osebnega zgleda manjšega števila posameznikov, ki transcendirajo »tukaj in zdaj« in tako rekoč *ex nihilo* ustvari pogoje za vzpostavitev skupnosti, utemeljene na – od obstoječega – radikalno drugačnih vrednotah od obstoječih. Zgledi iz preteklosti, ne nazadnje pa tudi neslaven propad demilitarizacijske pobude na tleh druge Jugoslavije, kažejo na utopično naravo tovrstnih pobud.

4. SKUPAJ

Obe ideološki konceptualizaciji mirovništva sta si blizu, ko gre za sam cilj. Ločita pa se po strategiji, ki do uresničitve cilja vodi. Ker je uresničitev odmaknjena v oddaljeno prihodnost, razlika v načinu delovanja tako enih kot drugih ne moti preveč. Zato si je mogoče z lahkoto predstavljati, kako eni in drugi z enako vnemo pojejo pesem Johna Lennona *Imagine*, ki opeva ideale hipijevskega gibanja iz 60. let prejšnjega stoletja:

*Imagine there's no countries
It isn't hard to do
Nothing to kill or die for
And no religion too
Imagine all the people
Living life in peace
You may say I'm a dreamer
But I'm not the only one
I hope some day you will join us
And the world will be as one
Imagine all the people living life in peace.*⁸

Da so podobnosti večje od razlik, ne nazadnje ilustrira tudi predstavnica leve romantične ideologije Marta Gregorčič, ki združuje oba pristopa – potrebo po spremembi vzorcev vojaške miselnosti (kjer se naslanja na duhovnost Hrena) in zahtevo po takojšnji odpravi/izničenju vojaške strukture (kar moramo razumeti kot poziv k revolucionarni akciji, pri čemer gre avtorica celo tako daleč, da pledira za [de]institucionalizacijo

⁷ Ibid., 173.

⁸ <http://www.lyrics007.com/John%20Lennon%20lyrics/Imagine%20lyrics.html>.

človeških skupnosti, torej za ukinjanje institucij in birokracije, češ da ubijajo kreativnosti in individualnost ljudi):

Moja predpostavka je paradigma miru, ki pomeni nadomestitev strukture vojne s strukturo miru – »proces demontiranja vzorcev vojaške miselnosti na vseh ravneh, od mišljenja do železja, ter vzpostavljanje odnosov na načelih kulturne različnosti, dialoga in nenasilja« (M. Hren). Toda kako? Temeljno vprašanje ni, ali namesto investiranja v vojsko, vojaško industrijo, tehnologijo, medicino, birokracijo itn. investiramo v »produkcijo miru«, »enakost« ali produkcijo naravnega ravnovesja, industrijo farmacije in zdravstva, tehnologijo strpnosti in kulturnih posebnosti ali tehnologijo eksperimentiranja na področjih, kjer je to najbolj potrebno, kot na primer industrijo [de]institucionalizacije itn. Alternativa je takojšnja odprava/izničenje vojaške strukture na vseh ravneh in vzpostavitev strukture miru – na vseh ravneh (kar bi avtomatično pomenilo tudi strukturo enakosti, dialoga itn.).⁹

Vidimo, da med levimi in desnimi v resnici ni velike razlike – oboji se zavzemajo za mir na svetu, cilj pa je v obeh primerih enako oddaljen v prostoru in času, tako da razlika v delovanju ostaja irelevantna.

5. SREDINSKI

Morda je smiselno za uvod v moje razumevanje mirovništva vpeljati distinkcijo dveh različnih drž, kot jih opredeli Tonči Kuzmanić. Z mirovništvom razume gibanja, ki se osredotočajo »le« na konkretne probleme vojne in miru (na primer v prejšnjem stoletju na gibanje proti vojni v Vietnamu v 60. in 70. letih ali pa na gibanje proti nekaterim vidikom delovanja JLA v Sloveniji v 80. letih). Mirovništvo v tem pomenu je po njegovem mišljenju ujet v ozko koncepcijo razlikovanja med vojno in mirom. Na drugi strani je demilitarizacijska ideja po njegovem mišljenju nekaj več:

Ne gre več samo za bolj ali manj angažirano držo, za vsestransko zavzemanje za mir ali proti vojni, temveč za nek širši, konceptualni poskus nasprotovanja vsemu, kar je na ta ali drug način povezano z vojaškim in z vsem tistim, kar vojaško generira ali utegne generirati: od produkcije ustreznih orodij in orožij, preko produkcijskih opravil samih do miselnih vzorcev, ki vojaško proizvajajo. Ne samo vojaško v neposrednem smislu, temveč vojaško kot možnost in način »gledanja« oziroma urejanja družbenih političnih [...] odnosov kot obstoječih ali nastajajočih struktur vojaštva, vključno z odnosi ljudi do »narave«. Gre torej za premik od posrednega, »konkretnega« mirovniškega nasprotovanja tej ali oni vojski/vojni proti neposrednemu, »abstraktnemu« nasprotovanju vojaškemu kot takemu. Z demilitarizacijo pa pride do »odcepitev« od prejšnje, mirovne vpetosti v opcijo vojna/mir.¹⁰

⁹ Gregorčič v Gregorčič in Kovačič 2002, 46–47.

¹⁰ Kuzmanić v Grizold, Jelušič in Korošec 1991, 178–179.

Če Kuzmaniča prav razumem, je zanj mirovništvo pravzaprav le druga beseda za celovito odklanjanje sodobnih industrijskih družb, organiziranih v nacionalnih državah, je le drugo ime za politično revolucijo. Če so kapitalistično organizirane industrijske družbe inherentno nasilne, je demilitarizacija lahko le revolucionaren projekt.

Sam sem svoje mirovništvo vsekakor doživljal v ožjem pomenu besede in vanj nisem polagal tako velikih pričakovanj. Odraščal sem v avtoritar-nemu in dolgočasnemu socializmu in moje osnovno stališče je bilo, da je bila že ena revolucija preveč. Nisem pa bil skeptičen le do samih substan-tivnih ciljev, ki so jih ponujali ideologi komunizma; zelo skeptičen sem bil tudi do sredstev, ki so jih imeli na voljo za spreminjanje sveta. Revoluci-onarji, ki so leta 1945 prišli na oblast, so bili absolutno prepričani v svoj prav, bili so idealisti, ki so hoteli »množice dvigniti« na višjo raven, vzposta-viti skupnost, v kateri bi bil zadnji kmet genialnejši od Aristotela. Doletela jih je ironija zgodovine – ker so si zastavili nalogo za bogove, bili pa so le ljudje, se je uresničevanje utopične skupnosti na Zemlji končalo s tepta-njem temeljnih človekovih pravic in pomanjkanjem posameznikov. Enako kot me ni zanimalo izboljševanje človeštva na levisi, sem bil indiferenten tudi do poskusov izboljševanja posameznika, ki so bili v ozadju duhovnih gibanj in ki koreninijo v religijskih ideologijah vseh mogočih vrst.

Moj odnos do revolucionarnih gibanj je v približno tistem času izrazila skupina Niet v pesmi Ritem človeštva:

[...] in vsaka oblast
pomeni policijo
in vsaka policija je orožje
v surovih rokah
in vsako orožje prinaša
trpljenje
in vsako trpljenje se
sprevrže v upor
in vsak upor tiho
preraste v revolucijo
in revolucija prinaša novo
oblast
in vsaka oblast pomeni
policijo [...].¹¹

Vsaka revolucionarna oblast se neogibno zvede na to, kako ostati na oblasti, ker za to, kar bi morala početi (izvajati revolucionarne spremem-be), nima ne ustreznih vrednot, ne znanja, ne moči. Oblastniki sicer še

¹¹ Niet v Lovšin, Mlakar in Vidmar 2002, 115.

naprej ponavljajo, da svoje zgodovinske vloge ne morejo »zakockati« na volitvah, vendar na koncu tega niti sami več ne verjamejo. Moje stališče do idealističnih projektov so nekoliko kasneje lepo izrazili S.D.A.:

Komunizem
Ha, ha, ha
Socializem
Bla, bla, bla
Nočem spremenit sveta.¹²

Ideološko angažiranje za novo dokončno rešitev sveta me takrat – in me še danes – čisto nič ne zanima. Življenje v socializmu me je streznilo – gimnazijski idealizem je hitro zamenjala cinična distanca do vseh idealizmov. Zato mi tudi v mirovništvu ni šlo za rdečo, črno, zeleno ali katero koli drugo rešitev, ampak za avtonomijo posameznika. Morda je to za revolucionarja videti kot nekaj manj, kot »le« zavzemanje za mir namesto za vojno (kar je za Kuzmaniča premalo), vendar pa je bilo zame neprijemno bolj pomembno.

Bolj kot miroljubna vzgoja otrok v osnovnih šolah, bolj kot socializacija z nenasilnimi igračami in bolj kot sanje o svetovnem miru me je kot mirovnika zanimala pobuda za civilno služenje namesto vojaškega roka. Če bi jo uspeli uresničiti, sicer ne bi demilitarizirali druge Jugoslavije, bi pa omogočili vsakemu državljanu, ki bi to želel, da odkloni sodelovanje v nasilnih prireditvah avtoritarne države. Vsakdo, ki bi dobil vabilo JLA na služenje vojaščine, bi lahko mirno odvrnil: »Ne, hvala!« Res je sicer, da uresničitve pobude civilnega služenja namesto vojaškega roka ne bi ustavila morije zadnje balkanske vojne, bi pa omogočila vsakemu moškemu, ki bi to hotel, da ne sodeluje v njenih zločinih. Res je tudi, da pobuda ne rešuje problema svetovnega miru, omogoča pa vsakomur, ki to želi, da živi v miru pred vojaškim aparatom. Pomembno se mi je skratka zdelo – in se mi še danes –, da se opolnomoči posameznika v odnosu do represivnega aparata države, ne pa da se sanja o trajnem miru jutri.

6. POBUDA

Pobudnik civilnega služenja namesto vojaškega roka je bila Delovna skupina za mirovna gibanja, ki je nastala v 80. letih prejšnjega stoletja.¹³ Ker v avtoritarnem socialističnem političnem sistemu avtonomno organizi-

¹² S.D.A. v *ibid.*, 121.

¹³ Tomc 1987, 264–266.

ranje ni bilo mogoče, je skupina delovala v okviru RK ZSMS (Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije), mladinske organizacije, ki je bila podrejena ZKS (Zvezi komunistov Slovenije). Formalno gledano je bilo mirovno gibanje torej v dvakrat podrejenem položaju, vendar je bila njegova avtonomija zaradi specifičnih političnih razmer v Sloveniji v 80. letih dejansko velika. Kakor koli, ena od pobud tega gibanja je bila tudi pobuda za civilno služenje. Težava druge Jugoslavije je bila v tem, da je bila obramba države ustavna pravica, dolžnost in čast vsakega državljana, služenje vojaškega roka pa za vse sposobne obveznike med 19. in 30. letom, ne glede na prepričanje, obvezno. Ugovor vesti ni bil zakonsko predviden. Nabornik, ki se ni odzval na vpoklic, je bil za svoje dejanje kazensko odgovoren. V zakonu sicer nikjer ni pisalo, kaj se zgodi s tistimi, ki so prvič odklonili služenje in prestali zaporno kazen, vendar so mnogi dobili nov poziv za služenje in bili spet kaznovani večkrat zapored, vse do dopolnjenega 30. leta. To je bil torej problem, na katerega se je odzvalo mirovno gibanje in ga preko mladinske organizacije posredovalo vojaškim oblastem v letu 1985 in 1986, konkretno Komisiji za splošni ljudski odpor in družbeno samozaščito (SLO in DS). Mirovno gibanje je predlagalo tri alternativne predloge za rešitev problema, in sicer:

- ukinitve ponovnega zapornega kaznovanja,
- alternativno obliko služenja v civilnih institucijah in
- nadomestno služenje v civilnih institucijah.

Na 12. Kongresu ZSMS leta 1986 se je mladinska organizacija zavezala, da bo med drugim predstavila SZDL (Socialistični zvezi delovnega ljudstva, formalno frontni organizaciji vseh delovnih ljudi) tudi pobudo za civilno služenje.

Kakšni so bili odzivi na to pobudo? Omejimo se le na odzive politikov (medijskih odzivov novinarjev je bilo še neprimerno več, vendar niso bili vsebinsko pomembno drugačni od odzivov nosilcev vladajoče politike). Tako eni kot drugi so bili po pravilu odklonilni. Najprej pa navedimo dve izjemi tega pravila, obe iz Slovenije.

Komisija CK ZKS (Centralni komite, najvišje telo ZKS) za SLO in DS je razpravljala o pobudi in ugotovila, da je korektna in sprejemljiva za razpravo. Vendar pa sta se razpravljavcem zdela sporna pojma »civilna služba« in »ugovor vesti«, ker sta bila prinesena iz Zahodne Evrope. V samoupravnem socializmu bi morali imeti za iste stvari popolnoma druge izraze. Komisija je oblikovala stališče, ki ni bilo v celoti odklonilno do pobude. Po njenem mišljenju bi morale biti usposabljanje za »obrambo na drugačen način« (ta sintagma je bila očitno za socializem primerna) izjema in ne pravilo, uvajati bi se morale postopoma, obremenitve bi morale

biti večje kot pri normalnem služenju, ugovor pa bi lahko bil možen le na religiozni osnovi (a le za tiste religije, ki to zahtevo izrecno postavljajo v svoji dogmi, tako da katoliki na primer ne bi prišli v poštev).¹⁴

Delno afirmativen je bil tudi odziv Sveta za SLO in DS pri SZDL Slovenije, ki je predlagal, naj se prouči možnost drugačnega služenja vojaškega roka v JLA (Jugoslovanska ljudska armada) za posameznike iz dokazano religioznih razlogov, pa tudi možnost ukinitve ponavljajočih se zapornih kazni za vojaške obveznike, ki iz verskih razlogov zavračajo služenje vojske, medtem ko za ateiste ugovor vesti ne bi bil mogoč.¹⁵

Velika večina reakcij na pobudo pa je bila odklonilnih in so po pravilu prihajale iz drugih republik skupne države. Po mnenju Branka Mamule, admirala flote, je šlo pri pobudi za veliko naivnost in nerazumevanje, s čimer se različne sovražne sile spretno okoriščajo v svojem antisocialističnem in antisamoupravnem delovanju.¹⁶

Na kongresu ZSMJ (ZSM Jugoslavije) je Marjan Raušovec trdil, da si mirovniki prizadevajo JLA spremeniti v mirovno organizacijo. Milutin Milošević pa je dejal, da skušajo mirovniki JLA razorožiti, kar pomeni razbijanje naše države.¹⁷

Stanka Djaković, po funkciji mati, je na 13. Kongresu ZKJ (ZK Jugoslavije) dejala: »Me ženske obsojamo posamezne zagovornike, na žalost mlade ljudi, da se ne služi vojaški rok, da za ženske ni mesta v splošnem ljudskem odporu, kar pomeni tudi v obrambi dežele. Žalosten je dom in žalostna je mati Jugoslovanka, ki nima sina ali hčerke vojaka – branitelja domovine.«¹⁸

Na predsedstvu ZK SZDLJ (Zvezna konferenca SZDL Jugoslavije) je general Milan Daljević dejal, da bi bila javna razprava o pobudi za civilno služenje nepotrebna.¹⁹

Komisija za SLO in DS ZSMJ je ugotovila, da bi razprava o tej temi škodovala prizadevanjem za odpravo številnih problemov v družbi in oslabilo državo, bratstvo in enotnost ter našo obrambno sposobnost.²⁰

¹⁴ Ibid., 267.

¹⁵ Ibid., 267–268.

¹⁶ Ibid., 268.

¹⁷ Ibid., 269.

¹⁸ Ibid., 270.

¹⁹ Ibid., 270.

²⁰ Ibid., 270.

Po mišljenju predsednika predsedstva ZK Kosovo Azema Vllasija je bila pobuda nesprijemljiva zato, ker je bila naperjena proti vsemu, kar je bilo v naši družbi najsvetejšega.²¹

Nenad Bučin je na seji predsedstva SZDLJ dejal, da je v Jugoslaviji nesprijemljiv že sam izraz alternativa, saj bi ga bilo mogoče razumeti kot drugo možnost.²²

Molčala ni niti znanstvena javnost. Univerzitetni profesor Velizar Najman je dejal:

[...] ta zahteva nasprotuje bistvu človeškega življenja in človeške družbe, ki je osnova in iz katere izhaja tudi ustavna določba (ta torej ni proizvod »čistega uma« ali nikogaršnje kaprice). Znanost je že davno spoznala, da so osnovni nagoni človekovega preživetja prehrambeni nagon, obrambni nagon, spolni nagon in nagon po razmnoževanju. Še tako majhna radikalizacija problema, o katerem govorimo, postavlja vprašanje: ali je človek, ki mu kateri od nagonov manjka, lahko normalen? Vsak od njih namreč predstavlja pogoj, brez katerega ni življenja. Kdor ta aksiom ignorira, bodisi da gre za posameznika, ožjo ali širšo skupnost, bo propadel v neusmiljenemu boju za obstanek. Zato pobuda slovenske mladine nasprotuje smislu eksistence posameznika, kakor tudi njegove družbe [...].²³

Javna razprava (vanjo so se vključili le predstavniki vladajoče politike, novinarji v medijih pa so zagovarjali le njihova stališča) je trajala 35 dni, od 27. oktobra 1986, ko je RK ZSMS pobudo dala, do 16. decembra 1986, ko je predsednik komisije za SLO in DS pri CK ZKS sporočil, da je razprava na to temo v SZDL končana in predlagal ZSMS, da jo konča tudi sama. SZDL Slovenije je oblikovala svoje kompromisno stališče: odpravilo naj bi se ponavljajoče kazni in uvedlo »drugačno služenje vojaškega roka« za vse tiste, ki služenje vojske odklanjajo iz ustreznih verskih razlogov.²⁴

Dober teden dni kasneje, 24. decembra 1986, je Koordinacijski odbor za SLO in DS ZK SZDL (torej »delovno ljudstvo« na ravni Jugoslavije) zavrnil pobudo za civilno služenje kot tudi predlog o odpravi ponavljajočih se kazni za oporečnike. Izjeme, če bi jih dovolili, bi grobo kršile enakopravnost delovnih ljudi in socialistično moralo. Zaradi tega sta sama pobuda in razpravljanje o njej nesprijemljiva. Predsednik odbora Milan Daljević se je tudi spraševal, ali se za pobudo ne skrivajo kakšni »drugi

²¹ Ibid., 271.

²² Ibid., 272.

²³ Ibid., 272.

²⁴ Ibid., 275.

vzroki«. Sklep je bil sprejet soglasno, torej tudi s pristankom slovenskega predstavnika SZDL.²⁵

S tem je pobuda za ugovor vesti in civilno služenje dobila svoj uradni epilog, neuradno pa se je razprava nadaljevala. Na komisiji CK ZKJ za SLO in DS leta 1987 in istega leta še na predsedstvu CK ZKJ je bila pobuda ocenjena kot nesprejemljiva, ker je protiustavna in neusklajena z našimi načeli vojskovanja.²⁶

Pobudo so skušali tudi kriminalizirati. Na seji zveznega zbora skupščine SFRJ (Socialistična federativna republika Jugoslavija) so sprejeli proti-pobudo. Skupaj z odborom za ljudsko obrambo naj bi obravnavali še vprašanje nekaterih napadov na JLA.²⁷

Po mnenju Petra Matića na predsedstvu ZZB NOV (Zvezno združenje borcev narodno osvobodilne vojske) pa so bile zahteve po civilnem služenju vojske in nekateri drugi predlogi del širše fronte napadov na vse, kar je socialistično.²⁸

Če sklenemo: predstavniki slovenskih oblasti so bili pripravljeni na kompromisno rešitev (ukinitvev ponavljajočih se kazni in alternativno služenje znotraj JLA za prave verske oporečnike), medtem ko so politični predstavniki jugoslovanskih oblasti vse politične pobude zavrnil in med seboj tekmovali v različnih oblikah ideološke diskvalifikacije. O sami pobudi pa se v javni razpravi ni govorilo. Očitno je bilo, da je bila pobuda za civilno služenje za jugoslovanski politični prostor v 80. letih prejšnjega stoletja enostavno preveč politično radikalna. Jugoslovanski politiki so se zato nanjo lahko odzvali le z ideološko diskvalifikacijo.

7. DEMILITARIZACIJA

Čeprav je razlika med socialistično in demokratično organizirano industrijsko družbo pomembna, je razlika v odzivu političnih elit na obe pobudi vseeno zgovorna. Če je bila reakcija na pobudo za civilno služenje v socializmu skoraj v celoti odklonilna, so v demokratični Sloveniji politični odločevalci med seboj kar tekmovali, kdo bo prej izrazil svojo naklonjenost in podporo pobudi za demilitarizacijo.

Gibanje za kulturo miru in nenasilja je pred prvimi demokratičnimi volitvami oblikovalo dogovor o smernicah demilitarizacije kot nadstran-

²⁵ Ibid., 275.

²⁶ Ibid., 275.

²⁷ Ibid., 275–276.

²⁸ Ibid., 276.

karske pobude za politiko miru. Podpisali so jo vsi vidni tekmeci za oblast, tudi tedanji minister za obrambo Janez Janša, med strankami pa so jo prvi podprli Zeleni. Pobuda je predvidevala prehodno obdobje do popolne razorožitve in izgrajevanje institucij za mir, med njimi skupščinske mirovne komisije, mirovnega ministrstva in mirovnega inštituta.²⁹

V programu vlade R Slovenije je pisalo: »Hkrati pa bomo s podpiranjem različnih študijskih in drugih mirovnih dejavnosti pripomogli k iskanju takih poti k splošni varnosti, ki dolgoročno ne bodo več temeljile na vojaški organizaciji.«³⁰

Leta 1990 je bila ustanovljena Skupščinska komisija za mirovno politiko.³¹

Predsedstvo republike in Svet za ljudsko obrambo pri predsedstvu republike sta večkrat razpravljala o demilitarizaciji. Predsednik Milan Kučan je na Svet povabil tudi člana mirovnega gibanja, član predsedstva in predsednik Zelenih pa je zagovarjal mirovno politiko nove države. Predsedstvo je podprlo praktično vse pobude gibanja, vendar pa vlada za njih ni zagotovila sredstev. Ena od teh pobud je bila tudi ustanovitev Mirovnega inštituta.³²

Gibanje je dalo tudi pobudo za Slovensko mirovno opcijo – predlog za miroljubno razrešitev krize v Jugoslaviji ter za enostransko opredelitev Slovenije za uporabo nenasilnih in demokratičnih metod pri zavzemanju za državno samostojnost. Vlada je na to pobudo odgovorila: »... da se Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije pogosto sooča z vprašanji miru in jih sproti razrešuje pri svojem tekočem delu ... zaradi omejenih proračunskih sredstev pa v letu 1990 študije ni mogoče narediti.«³³

Vidimo, da so pobudo za demilitarizacijo Slovenije podpirali praktično vsi politični odločevalci – od predsedstva do vlade in političnih strank. Kako lahko to razložimo, če je pri pobudi šlo za nekaj več, kot trdi Kuzmanič? Po mojem mišljenju zato, ker je bila pobuda ideološka, postavljena v nedefinirano prihodnost, razdelani pa niso bili niti operacionalni koraki na poti k uresničitvi tega cilja. Videli smo, da pobudniki niso preprosto predlagali razorožitve. Pot do miru na svetu je dolga in zahteva logiko postopnih korakov. Začeti je treba z izgrajevanjem institucij za mir (mirovna skupščinska komisija, mirovno ministrstvo, mirovni inšti-

²⁹ Hren 1991, 168.

³⁰ Ibid., 168.

³¹ Ibid., 168–169.

³² Ibid., 169–170.

³³ Ibid., 171.

tut in podobno), pri čemer pa je ostajalo popolnoma nejasno, kako bi lahko ta »birokracija za mir« vodila k zelenemu cilju in kdaj bi bil ta cilj uresničen. Težava pobude je skratka bila, da je bila totalna in kot takšna neprimerna za demokratično politično odločanje. V naravi demokratične politike pa je, da se ukvarja z razreševanjem dnevnih političnih problemov, medtem ko oddaljeno prihodnost prepušča prerokom vseh vrst, od jehovcev do marksistov. Politiki zato enostavno niso vedeli, kaj s pobudo za demilitarizacijo početi. Na načelni ravni so lahko izražali le svoje strinjanje, saj pobuda gnezdi v univerzalni prepovedi ubijanja drugih ljudi. V političnem pogledu pa je bila pobuda povsem neuporabna, ker je bila postavljena v čisto drugačen prostorsko časovni horizont – v oddaljeno in nedoločeno prihodnost. Kar je na prvi pogled videti kot nekaj več, v našem primeru romantično ali novodobniško koncipirano zavzemanje za mir na svetu, je iz perspektive politike v resnici nekaj manj, nekaj neuporabnega. Prepričan sem, da bi pobuda za demilitarizacijo tudi v socialistični Jugoslaviji naletela na bolj mešane odzive kot pobuda za civilno služenje. Konec koncev: kdo pa ni za mir, pod svojimi pogoji, seveda? Ali kot so dejali Pankrti:

Na pladnju so lignji, olive in sir
Po grlu pa teče karlovački pir
Na plesišču igra godba, bas, bobni, klavir
Švabi pa tuljo mi smo bli vedno za mir³⁴

Na drugi strani je bila pobuda za civilno služenje pobuda v horizontu političnega delovanja – njeni cilji so bili jasni, zahteve za spremembe operacionalizirane in političnim odločevalcem jasne. Če bi pobudo v avtoritarnemu socialističnemu režimu uresničili, bi to vodilo v opolnomočenje državljanov Jugoslavije v odnosu do represivnega vojaškega aparata. Za razliko od demilitarizacijske pobude je bila pobuda za civilno služenje razumljiva tudi v kontekstu demokratične Slovenije. Največja zasluga za to, da se je slovenska politika senzibilizirala za odnos med posameznikom in vojaškim aparatom ter po osamosvojitvi zgledno reševala problem razmerja med njima, gre prav pobudi za civilno služenje namesto vojaškega roka, ki ga je sprožilo mirovno gibanje. V tem pogledu je bila ta zahteva po mojem mišljenju najradikalnejša pobuda slovenskega mirovnega gibanja. Izhajala je iz podmene, da se je iluzorno boriti proti abstraktnemu Zlu v imenu človeštva, omogočiti pa je treba posamezniku, da se lahko umakne pred zlom, ki ga nasilje povzroča.

³⁴ <http://www.svastara.com/muzika/?/text=18618>.

B. SKLEP

Mirovniško gibanje se je v 80. letih delilo na dve vrsti pobud: na eni strani vzgoja za mir in na drugi zavzemanje za to, da vojska posameznika, ki tako želi, pusti pri miru. Idealistično zavzemanje za mir, ki je iskalo navdih v novodobniški duhovnosti, na mikro ravni na primer pobuda »dajmo otrokom nenasilne igrače« in na makro ravni že omenjena pobuda za demilitarizacijo, ni imelo nikakršnega političnega učinka. Na drugi strani se je konkretna pobuda za civilno služenje v demokratični Sloveniji uresničila in Slovencem omogočila, da živijo, če hočejo, v miru pred vojsko.

Kaj lahko na koncu sklenemo o razmerju med ideološko in politično koncipiranim javnim delovanjem? Politično delovanje, pogojeno s horizontom razsvetljenske industrijske družbe, je omejeno na delovanje »tukaj in zdaj«. Tovrstne politične pobude lahko zgolj ekstrapolirajo sedanjost v prihodnost. Ali ideološka refleksija ponuja večjo časovno distanco do javnega delovanja? Vzemimo za ilustracijo le romantična gibanja, kot je bil komunizem. Časovne distance ne ponuja, ko gre za prihodnost (ki je na načelni ravni nepredvidljiva), omogoča pa jo, ko gre za preteklost (ko postavlja pretekle standarde kot merilo za spreminjanje sodobnih delovanj). Ti standardi so lahko izmišljeni, vendar vseeno navdihujejo k delovanju, ki presega zgolj ekstrapolacijo sedanjosti v prihodnost. Tipičen primer takšnega delovanja je bilo delavsko gibanje v 19. in 20. stoletju (navdihneno z nostalgijo po preteklosti je vzpostavilo demokratično interakcijo z meščanskimi strankami, ki je postopno vodila v sodobno državo blaginje). Romantična ideologija je torej omogočila vzpostavitev distance do sedanjosti in s tem bolj ustvarjalno politično delovanje. S tem pa je uporabna vloga romantičnih ideologij izčrpana. Kadar so ta gibanja namreč prišla na oblast, je to neogibno imelo pogubne posledice za rast in razvoj industrijskih družb, saj so v imenu vzpostavljanja nove skupnosti zmanjševale kompleksnost, kar je neogibno vodilo v represijo (komunizem kot totalitarni projekt predruženja razsvetljenske družbe).

LITERATURA

- Gregorčič, Marta. 2002. »Paradigma miru: v vsaki vojni je šibkost države njena moč«. V: *Ne NATO – mir nam dajte!*, ur. M. Gregorčič in G. Kovačič. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 33–52.
- Hren, Marko. 1991. »Za koga je pripravljena umreti država?«. V: *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, ur. A. Grizold, L. Jelušič in T. Korošec. Ljubljana: ZPS, str. 163–174.
- Kuzmanić, Tonči. 1991. »Mirovno-demilitarizacijski konflikt«. V: *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, ur. A. Grizold, L. Jelušič in T. Korošec. Ljubljana: ZPS, str. 178–183.
- Lennon, John. *Imagine*. Dostopno tudi na spletnem naslovu: <http://www.lyrics007.com/John%20Lennon%20lyrics/Imagine%20lyrics.html> (zadnjič pregledano, 12. 12. 2010).
- Mastnak, Tomaž. 2009. »Uničevalen in globalen od začetka«. V: *Doktrina šoka*, N. Klein. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 553–560.
- Niet. 2002. »Ritem človeštva«. V: *Punk je bil prej. 25 let punka pod Slovenci*, ur. P. Lovšin, P. Mlakar in I. Vidmar. Ljubljana: Cankarjeva založba in ROPOT, str. 115.
- Pankrti. *Počitnice na morju*. Dostopno tudi na spletnem naslovu: <http://www.sva-stara.com/muzika/?text=18618> (zadnjič pregledano, 12. 12. 2010).
- S.D.A.. 2002. »Bla«. V: *Punk je bil prej. 25 let punka pod Slovenci*, ur. P. Lovšin, P. Mlakar in I. Vidmar. Ljubljana: Cankarjeva založba in ROPOT, str. 121.
- Tomc, Gregor. 1987. »Alternativna politika«. V: *Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*, ur. I. Bernik et al. Ljubljana: SSD, str. 251–285.

KAKO MIROVNI INŠTITUT OBRAVNAVA STRUKTURNO NASILJE?

GORAZD KOVAČIČ

Kritika vsebinske politike Mirovnega inštituta v tem članku ne pomeni, da je – primerjalno gledano – to, kar počne Mirovni inštitut, nekaj izrazito slabega. Ta kritika, ki jo za to priložnost razvijam skozi analizo znanstvene, publicistične in politične produkcije Mirovnega inštituta, velja tudi za prevladujoče težnje v sodobnem družboslovju. Sovpadanje je logična posledica dejstva, da se je Mirovni inštitut vsebinsko integriral vanje, in v tem vidim njegov temeljni problem. Paradigmatske omejitve »Mirovnega inštituta, inštituta za sodobne družbene in politične študije« so zgolj del paradigmatskih omejitev sodobnih družbenih in političnih študij nasploh. Še več, Mirovni inštitut kot relativno majhna akademska institucija brez rednega financiranja ni najprimernejša tarča očitkov, da ne zmore paradigmatskega preboja, ki ga tudi v širši družboslovni srenji ni videti.¹ Prav gotovo tudi ni primerno moraliziranje, ki bi prekariziranim in od financerjev znanstvenega raziskovanja odvisnim raziskovalcem na osebni ravni očitalo prevzemanje agende, ki jim jo vsiljujejo financerji.

Kljub temu pa menim, da je prav opozoriti na utečene podmene raziskovanja – vsaj zato, da bi spodbudil kritično samorefleksijo v akademski skupnosti. Refleksija lastnega dela je pomembna iz dveh razlogov.

¹ Teoretska plitvost, ki jo bom v nadaljevanju članka prikazal na primeru znanstvene produkcije Mirovnega inštituta, prav nič manj ne velja za produkcijo univerze in drugih finančno privilegiranih raziskovalnih institucij. To dejstvo na eni strani ponuja alibi Mirovnemu inštitutu, ki je bil nekoč nemara resda ustanovljen zato, da bi bil prodornejši od okostenele univerze, a so ga okoliščine boja za preživetje prisilile v (ne)teoretsko konformnost. Na drugi strani pa dejstvo teoretske lenobe univerze odpira vprašanje, kaj vse poleg finančne odvisnosti od ideoloških financerjev še vpliva na zanemarjanje kritične teorije v sodobnem družboslovju. V tem članku ni mogoče širše razviti odgovorov na to vprašanje. Veljalo pa bi razmisliti ne le v smeri zunanjih pogojev za (teoretsko) znanstveno produkcijo, temveč tudi v smeri motivov, ki posameznike ženejo v »akademsko kariero« (prizadevanje za družbeni ugled v imaginarnem svetu akademskih nazivov, ki pa ga ne spremljata vpliv in bogatenje, kar povzroči frustrirajoč vakuum »kariernih« rezultatov) in v smeri klientelističnih notranjih razmerij v akademskih institucijah (klientelizem duši teoretske preboje mlajših, odvisnih oseb zoper znanstveno avtoriteto njihovih nadrejenih).

Prvič zaradi pozornosti na to, v katerem od naslednjih dveh položajev se je nekdo znašel. V prvem možnem položaju se raziskovalec, katerega plača je odvisna od prilagajanja razpisnim pogojem, na površini prilagodi financerjevi agendi, a vsaj intimno ohrani raziskovalno avtonomijo in jo tudi uveljavlja (kolikor razpisni pogoji to dopuščajo) znotraj predpisanih okvirjev raziskav. Financerju v prijavi in poročilu prikaže pričakovani ideološki diskurz, a raziskovalna sredstva vsaj deloma porabi tudi za kritično raziskovalno prakso, ki prebija določen ideološki okvir oziroma iz njega uhaja. V drugem možnem položaju pa raziskovalec tudi zares verjame v predpostavke prevladujoče raziskovalne agende institucij, ki obvladujejo tok denarja za znanost. V prvem primeru se zdi dovolj, da zaupamo raziskovalčevi avtonomiji v pričakovanju, da z ideološko zaznamovanimi sredstvi ravna po svoji znanstveni vesti; drugi primer pa terja javno predočenje ideologije, ki se reproducira znotraj znanstvene skupnosti.²

MIROVNA RAZISKOVALNA PERSPEKTIVA V ČASU VOJNE IN V ČASU MIRU

Drugi pomemben razlog za opozorilo na določene aktualne ideološke težnje v družboslovju je povezan z vsebinsko dediščino Mirovnega inštituta, ki je vpisana tudi v njegovo ime. Gre za razlog, ki upravičuje uvrstitev takega članka ravno v zbornik ob njegovi 20-letnici. Mirovni inštitut je nastal in se programsko oblikoval v kontekstu vojn na območju nekdanje Jugoslavije. Teza, da je njegova ustanovitev nasledek mirovnega gibanja v drugi polovici 80. let, je preveč enostavna. Res je, da je šlo v precejšnji meri za isti krog oseb. Toda razlogi za sprožanje mirovnih tem v 80. in v 90. letih 20. stoletja so bili različni, prav tako pa tudi pogledi na izvore militarnosti. V 80. letih je bila ključna okoliščina mirovnega gibanja ta, da je Jugoslovanska ljudska armada predstavljala simbol in realno vozlišče vsega, čemur je nasprotovala demokratična javnost v Sloveniji: avtoritarizma, centralizma, uniformiranosti, omejevanja osebnih svoboščin in tako dalje. Osrednji motiv za nasprotovanje moči JLA ni bilo le zavračanje samega vojaškega aparata, temveč zavračanje vsega tedanjega režima. Mirovništvo v 80. letih je bilo oblika zahteve po splošni demokratizaciji.

² Dejstvo, da Mirovni inštitut za razliko od nekaterih drugih akademskih okolij dopušča in celo spodbuja samokritiko, ga vendarle kvalificira za verodostojno akademsko institucijo, ki zmore in si upa misliti samo sebe – prim. op. 15.

S približevanjem oboroženega konflikta znotraj (nekdanje) Jugoslavije pa je mirovništvo dobilo povsem drugačnega nasprotnika, in sicer realno vojno z vsemi njenimi okrutnimi razsežnostmi. Te so močno posegle v življenje civilistov in porušile osnovne oblike varnosti, ki so samoumevne v obdobjih miru. Šokantnih posledic vojne ni bilo mogoče razumeti brez premisleka temeljnih konceptov na stičišču vojne in miru. V tem je bila temeljna naloga Mirovnega inštituta v kontekstu vojne. Poleg tega je premislek o vzrokih za vojno in za njene surove oblike pokazal, da so nekatere sestavine vojne, kot na primer rasizem, seksizem in identitetsna politika, le razbohotene oblike teh pojavov, ki so obstajali že v mirni dobi. Pokazalo se je, da je vojna v marsičem nadaljevanje in zaostritev civiliziranega stanja družbe z drugimi sredstvi. Zato je bilo treba zavoljo ustreznega razumevanja vseh razsežnosti vojne kritično premisliti tudi strukturno nasilje, ki je cvetelo – in zopet cveti – že v času miru. Vrženost Mirovnega inštituta v vojno situacijo je torej definirala dvojno nalogo mirovne raziskovalne perspektive: prvič, kritično se spoprijeti z aktualnim fenomenom vojne, in drugič, kritično se spoprijeti s fenomenom strukturnega nasilja,³ ki pa se časovno in problemsko raztezajo daleč preko obdobja aktualne vojne.

Problem strukturnega nasilja je potemtakem konstitutivna tema mirovne raziskovalne perspektive, ki sploh ni izgubila svoje aktualnosti z vrnitvijo v normalno stanje družbe brez oboroženih konfliktov. Mirovni inštitut lahko tudi v času miru ostane zvest svoji mirovni perspektivi, le da mora razumeti, da je njegov osrednji raziskovalni predmet v času miru ravno normalno stanje družbe in vanj vgrajeno strukturno nasilje.⁴

Normalno stanje družbe ima v prevladujočem družboslovju status nevtralne predpostavke ali podlage, na katero raziskovanje postavlja svoj empirični okvir. Mirovna perspektiva pa je nujno kritična tako, da v strukturah in »praksah« normalnega funkcioniranja družbenih odnosov išče in prepozna različne oblike strukturnega nasilja in gospostva, kot so: diskriminiranje, izključevanje, izkoriščanje, podrejanje, konformnost in tako dalje. Raziskovanje tovrstnih nezaželenih družbenih pojavov lahko opredelimo kot negativno raziskovalno nalogo. Poleg te pa ima mirovništvo tudi neko pozitivno nalogo. Prikazal jo bom po ovinku: prek

³ Enega redkih raziskovalnih spoprijemov s strukturnim nasiljem pri nas najdemo v: Kanduč 2003.

⁴ Sam sem do sklepa, da je strukturno nasilje odločilna lastnost družbenih odnosov, prišel prek študija koncepta družbenosti pri Hannah Arendt (Kovačič 2010).

analize določenega manka pozitivnega programa tako imenovanega kritičnega družboslovja, zlasti tistega, ki goji strukturalistični pristop.

Omenjeni fokus na strukturno nasilje tradicionalno konstituira kritični del spektra družboslovnih paradigem. Na tem mestu se ne bom spuščal v analizo aktualne marginalizacije kritičnega družboslovja s strani financerjev.⁵ Poudaril bom nekaj drugega. Kritično družboslovje, ki se osredotoča na tako imenovana »razmerja moči«,⁶ pogosto ne zmore predlagati nobene alternative. Njegov opis sveta vsepovsod prikazuje v neskončnost razširjeno polje raznih razmerij gospodstva. Zdi se, da sta položaja nadrejenosti in podrejenosti edina možna. Če je tako, potem sploh ni mogoča emancipacija podrejenih brez podreditve nekoga drugega. V takem primeru se zamenja le zasedba vlog, gospodstvena struktura pa ostaja. Ker tako imenovano kritično družboslovje pravzaprav zatrjuje, da zoper strukturo ni mogoče kaj dosti storiti, se zdi praktično najbolje, da se tisti, ki razumejo mehanizme gospodstva, s pomočjo teh mehanizmov umestijo na zanje ugodne položaje. Dejstvo, da je mnogo nekoč nadarjenih študentov kritičnih družboslovnih študijskih programov v Sloveniji naredilo uspešne kariere v aparatih gospodstva, zlasti v marketingu in v menedžmentu odnosov z »javnostmi«, ni po moji oceni niti naključje niti nekaj, kar bi veljalo pojasniti zgolj na ravni individualnih predakademijskih dispozicij. Nasprotno, ravno njihova domnevno kritična, a dejansko – v teoretskem, pa tudi političnem smislu – brezupna intelektualna formacija je bila tista, ki jim je olajšala uporabo kritične kulturne, socialne in psihološke vednosti na ciničen način.⁷

Preučevanje razmerij gospodstva je skupna negativna naloga strukturalistične kritične teorije, ki je nasedla na čereh teoretskega in praktičnega cinizma, ter neke druge kritične teorije, ki jo v kontekstu 20-letnice Mirovnega inštituta imenujem mirovna (lahko pa bi jo tudi kako drugače). Toda za razliko od strukturalistične perspektive, ki vidi mrežo odnosov gospodstva kot edino možno realnost, je »mirovna« paradigma kos tudi pozitivni nalogi: teoretsko in posledično tudi politično razvijati in promovirati, če ne celo prakticirati realne alternative strukturnemu nasilju.

⁵ O tem več v tematskem bloku »Humanistika in družboslovje na periferiji« (Breznik in Močnik 2008), ki je – resnici na ljubo – rezultat raziskovalnega projekta Mirovnega inštituta. Na teoretski ravni glej tudi: Močnik 2009, 363–438.

⁶ S tem so pravzaprav mišljena razmerja premoči, prevlade oziroma gospodstva, in ne sodelovalna moč.

⁷ Prim. Sloterdijk 2003; Kurz 2000.

KAKŠNO POJMOVANJE ENAKOSTI GOJI MIROVNI INŠTITUT?

Ključni raziskovalci Mirovnega inštituta so to pozitivno nalogo utemeljevanja in promoviranja realnih alternativ strukturnemu nasilju zastavili predvsem s pomočjo teoretskega opusa Hannah Arendt. Protipol razmerjem strukturnega nasilja so razvijali s pomočjo konceptov delovanja in sodelovalne moči ter ideje enakosti.⁸

Toda omenjeni koncepti in ideje so splošna mišljenjska orodja. V konkretni raziskovalni in javni praksi jih je treba šele aplicirati na konkretne probleme na konkreten način. Možnih načinov aplikacije je več, prav tako pa obstaja več možnih načinov pojmovanja njihovega pomena. Zlasti to velja za enakost, ki sem jo tule opredelil kot idejo in ne kot koncept. Če sta delovanje in sodelovalna moč koncepta v tem smislu, da z njima opisujemo določen tip realnih praks, ki (celo po definiciji) sprožajo realne učinke,⁹ pa je »enakost« predvsem regulativna ideja, ki si jo lastijo številni nazori in ideologije. Še več, soglasje o vsebini enakosti sploh ne obstaja, saj jo različne teoretske šole različno pojmujejo.

Klasični liberalizem obravnava enakost kot enakopravnost, ki naj jamči prosto sodelovanje oziroma tržno tekmo; liberalni egalitarizem pojmuje enakost kot enakopravnost, nadgrajeno z izenačenimi možnostmi; (multi)kulturalistično pojmovanje enakosti zahteva prilagoditev pogojev raznolikim kulturno določenim razumevanjem in pojmovanjem okoliščin, ki vplivajo na enake možnosti; leva tradicija se zavzema za dejansko materialno enakost plačil, razpoložljivih dobrin in statusov in tako dalje.¹⁰ Navedena pojmovanja enakosti je mogoče razvrstiti na kvantitativno lestvico manj in bolj obsežnih oziroma globokih pojmovanj in obveznosti, ki izhajajo iz njih. Pri tem večja obsežnost oziroma globina pojmovanja enakosti pomeni širši obseg ali nabor (institucionalno) zajamčenih okoliščin, katerih polno dostopnost se pojmuje kot enakost.

Postavil sem tezo, da je naloga Mirovnega inštituta bila in še vedno je kritično raziskovanje strukturnega nasilja. Ugotovil sem, da so se sodelavci Mirovnega inštituta te naloge lotevali med drugim iz perspektive enakosti: v enakosti so videli pozitivni antipod strukturnemu nasilju. Toda za katero od pojmovanj enakosti gre tu? Na katere, kako obsežne oziroma globoke koncepte enakosti se opirajo raziskovalne in publici-

⁸ Najizraziteje Jalušič 1996; 2006; 2009.

⁹ Prim. Arendt 1996, 181–262; 2006, 151–178.

¹⁰ Podrobnejša razdelava v: Kymlicka 2005.

stične dejavnosti Mirovnega inštituta? Če je enakost po prepričanju intelektualne tradicije Mirovnega inštituta antipod strukturnemu nasilju, sta globini pojmovanj enakosti in strukturnega nasilja komplementarno povezani. Radikalna kritika strukturnega nasilja, ki bi prepoznala svoje kritične raziskovalne in politične naloge tudi v kontekstu nevojne družbene normalnosti, mora biti podkrepljena z nekim radikalnim pojmovanjem enakosti.

Iz tega izhodišča bom pogledal, kakšno pojmovanje enakosti (in njenih nasprotij) Mirovni inštitut goji danes in koliko je potemtakem na ravni svoje naloge (če izhajamo iz njegovega imena), naloge transformiranega, radikalnega mirovništva, ki je aktualno tudi v kontekstu razcveta družbe miru in visoke stopnje blaginje. Preveril bom, ali pojmovanje enakosti, ki ga raziskovalno in politično zagovarja Mirovni inštitut, odstopa od pojmovanj enakosti v prevladujoči družboslovni agendi, ki normalni tok družbenega življenja jemlje predvsem kot nevtralno podlago in manj kot nekaj, kar je samo na sebi problematično. Hkrati bom preveril tudi glavne poteze pojmovanja strukturnega nasilja, ki ga v različnih tematskih kontekstih razpoznava raziskovalna, publicistična in organizacijska produkcija Mirovnega inštituta.

Obseg tega članka je premajhen, da bi lahko predstavil podrobnejšo analizo obsežne raziskovalne, publicistične in organizacijske produkcije Mirovnega inštituta skozi dvajset let. Tezo, ki sledi, bom razvil na osnovi nekaterih dokaj splošnih, a ponavljajočih se opažanj ob spremljanju dobršnega dela te produkcije. Podkrepitev veljavnosti teze, ki jo lahko na tem mestu ponudim, ni rezultat neke eksaktne kvantitativne analize, temveč predvsem precej skromne bilance iskanja tistih presežkov, ki bi izstopali iz prevladujoče problemske paradigme v smeri bolj radikalne kritike strukturnega nasilja in globljega pojmovanja enakosti. Če je bera produktov, ki po svoji radikalnosti štrlijo iz paradigmatskih trendov v sodobnem družboslovju, majhna, lahko upravičeno domnevam, da bi tudi kvantitativna meritev pokazala na precejšnjo skladnost produkcije inštituta z omenjenimi trendi.

Izpostavil bom dve ključni paradigmatski značilnosti kritične produkcije Mirovnega inštituta: politiko vključevanja izključenih v družbo (v posebnem sklopu bom analiziral zasebniško obravnavo strukturnega nasilja v zasebni sferi) in taktični reformizem.

VKLJUČEVANJE IZKLJUČENIH V DRUŽBO

Velik del kritične produkcije Mirovnega inštituta se posveča problemom izključenosti družbeno marginaliziranih skupin iz tistih sistemov dobrin, možnosti, pravic, družbenega statusa in medčloveških stikov, ki so večini prebivalstva določene države bistveno lažje dostopni. Kritičnost tovrstne produkcije inštituta je v tem, da opozarja na izjeme, ki so v slabšem položaju od normalnega standarda, in da kaže na diskriminatornost določenih družbenih institucij, regulacij, norm in ravnanj. Izključenost izključenih skupin je opredeljena predvsem kot formalna ali neformalna diskriminacija in kot prikrajšanost za enakopravnost in izenačujoče, specifičnim okoliščinam prilagojene možnosti.

Pojmovanje enakosti, na katero se naslanja tovrstna kritika izključevanja, obsega enakopravnost in ponudbo izenačujočih možnosti. Njegova institucionalna referenca je pravna in socialna država. Kritika izključevanja marginalnih skupin opozarja na nepopolnost delovanja referenčnih (predvsem javnih) institucij. Poleg tega kritika izključevanja v primeru manjšin življenjskega sloga ali osebnih okoliščin meri na zapostavljenost in zatiranje določenih skupin na ravni njihovega zasebnega življenja. Ključni akterji tega izključevanja v zasebni sferi so drugi zasebniki, ki ravnajo v skladu z določenimi zakoreninjenimi predsodki in normami, kot so na primer heteronormativnost, patriarhat in ksenofobija.

Kolikor je referenca kritike izključevanja nepopolna pravna in socialna država, je jasno, da se ta kritika opira na liberalno in liberalno egalitarno (z multikulturalističnim dodatkom) oziroma socialdemokratsko pojmovanje enakosti. Skupna poanta teh pojmovanj enakosti in na njih temelječih kritik družbenih problemov meri na to, da imajo določene skupine slabše možnosti pri vključevanju v normalno družbeno življenje. To pa v sodobnih družbah blaginje obsega predvsem plačano delo, potrošnja, javne institucionalne storitve, nekaj prostočasnih aktivnosti in pri vsem tem sodelovanje z različnimi krogi oseb.

V čem je plitvost te kritične perspektive? V tem, da parametrov, determinant, ustroja in učinkov zgoraj opisanega normalnega družbenega življenja kot takega nikakor ne postavljajo pod vprašaj. Izključevanje na primer v kontekstu plačanega dela kritizirajo zato, ker nekateri niso enako obravnavani na trgu dela, medtem ko sploh ne vidijo nikakršnega problema v samem izkoriščanju in podrejanju heteronomnemu delu, ki sta temeljni sestavini modernega režima plačanega dela. Nepravičnost naj bi bila v tem, da nekateri nimajo enakih pravic in možnosti biti izkoriščani in podrejeni, ne pa v delovnem izkoriščanju in podrejanju kot

takih. Kritika izključenosti na področju potrošnje vidi moralni problem v manjši dosegljivi količini trošenja, ne pa tudi v logiki naraščanja potrošnje in v večanju osebne odvisnosti potrošnikov od sistema podružbljene blagovne produkcije in tako dalje.¹¹

ZASEBNIŠKO PREPREČEVANJE ZASEBNEGA NASILJA

Če zavzamemo stališče, da so prednosti moderne civilizacije, katere sestavni in neizogibni del so poblagovljanje, podrejanje in discipliniranje,¹² večje od cene zanjo, ki jo moramo plačati na osebni ravni, potem lahko radikalnejšo kritiko vpetosti v podružbljeni režim plačanega dela in blagovne potrošnje ter v disciplinarne institucije zavrremo kot nekaj utopičnega. Iz omenjene instrumentalne perspektive se kritika strukturnega nasilja, ki je vpisano v kompleks modernega gospodarstva in institucij, zdi nesmiselna.

Kaj pa kritika strukturnega nasilja na ravni medosebnih odnosov? Katere so ključne predpostavke te akademske kritike? Za nasilje v zasebni sferi se z ravnokar navedenega stališča racionalne organizacije virov zdi, da je povsem arbitrarno in da bi se mu lahko odpovedali brez splošne škode, kakršna naj bi nastala na primer z omejitvijo sfer heteronomnega dela, potrošnje in disciplinskih institucij. Če bi zasebniki gojili in izražali manj predsodkov in če bi se odpovedali poniževanju manjšin življenjskega sloga in osebnih okoliščin, ne bi prišlo do kaosa, obubožanja in porasta tveganj, temveč bi ohranili vse pridobitve civilizacije in jih nemara lahko nadgradili s pravično zasebno sfero. Ali je torej kritika strukturnega nasilja v medosebnih odnosih prava (in hkrati realistična) naloga mirovne perspektive v nevojnih časih? Morda.

Toda pogledjmo, kakšna je njena aktualna izvedba. Katere stališče zastopa diskurz zasebne emancipacije manjšin življenjskega sloga in osebnih okoliščin, diskurz, ki je močno zastopan tudi v produkciji Mirovnega inštituta? Kaj postavlja kot ideal, kot protipol nepravičnemu nasilnemu vmešavanju večinskih zasebnikov v življenje manjšinskih zasebnikov?

Njegovo stališče je približno tako: »Pustite me pri miru!«, »Ne vmešajte se v moje zasebno življenje!«, »Ne očitajte mi nečesa, kar se vas ne tiče!«, »Ne vsiljujte mi svojih norm!« Kritika zasebnega nasilja nad manj-

¹¹ V kontekstu liberalnih smernic državljanske vzgoje sem razvil takšno kritiko takšnega paradoksalnega zagovora vključevanja v družbo, kakršna je, a brez njenih ekscesnih strukturnih učinkov, tudi v: Kovačič 2009.

¹² Foucault 2004; Elias 2000–2001.

šinami življenjskega sloga in osebnih okoliščin se zavzema za tolerantno distanco med posamezniki, za nevmešavanje v zasebnost drugih in za razločitev med sferami: stališča, norme in predsodki, ki jih posamezniki gojijo v svoji zasebni sferi in jih nemara uveljavljajo sami zase, v lastnem zasebnem življenju, naj ne bi določali odnosov v drugih sferah, na primer v poslovnih, javnih, šolskih in drugih interakcijah. Pozivi k nevmešavanju v zasebno življenje drugih pravzaprav slonijo na še plitvejšem pojmovanju enakosti, kot je tisto, ki se nanaša na pomanjkljivosti socialdemokratske države. V jedru teh pozivov gre za pravico do zasebnosti.

Zakaj pride do tega, da je liberalna kritika strukturnega nasilja blažja in da postavlja nižje zahteve takrat, kadar to nasilje izvajajo zasebniki, kot takrat, kadar ga izvajajo oziroma so zanj odgovorne javne institucije? Liberalna zahteva po strpnosti oziroma po nevmešavanju v zasebnost drugih posameznike naslavlja kot zasebnike. Obenem pa liberalni diskurz seveda tudi spoštuje zasebnost tistih, od katerih zahteva spoštovanje zasebnosti drugih zasebnikov. Prav v tem je razlog za plitvo zahtevo po enaki medsebojni obravnavi med zasebniki. Če bi liberalizem od zasebnikov zahteval globlje priznanje enakosti, bi s tem preveč posegel v njihove zasebne preference in stališča. Pravica do zasebnosti vključuje pravico misliti si karkoli o drugih in se z drugimi povezovati le toliko, kolikor to ustreza posameznikovim lastnim posebnim interesom. Kar je več od tega, npr. zahtevo po jamčenju za enake možnosti in kulturno priznanje, lahko potemtakem liberalizem naslovi le na (socialdemokratske in multikulturalistične) javne institucije, in ne na posameznike kot zasebnike. Od posameznikov zahteva le to, naj drugih posameznikov ne nadlegujejo, čeprav so jim morda antipatični. V tej prepovedi nadlegovanja kot hrbtne strani pravice do zasebnosti je zaobsežena vsa vsebina enakosti, za katero se zavzema liberalna kritika nasilja v zasebni sferi.

Zahteva po tolerantni distanci med antipatičnimi si posamezniki prepoveduje le neposredno agresivne oblike zasebnega nasilja med posamezniki, bolj perfidnih, na primer ignorance in socialne distance, pa ne. Diskretnejše oblike izključevanja v imenu pravice do zasebnosti pravzaprav izrecno dopušča ali pa v njih vidi celo rešitev oziroma ventil, skozi katerega lahko zasebniki na dopusten način izražajo svoje negativne preference, ne da bi aktivno nadlegovali tiste, ki jih ne marajo. Če je distanca do antipatične osebe rešitev, in ne del problema, lahko sklenemo, da se ta liberalna perspektiva ukvarja le s preprečevanjem neposrednega nasilja, ne pa s celovitim problemom strukturnega nasilja, ki se pojavlja v raznih oblikah, tudi v obliki socialne distance.

REFORMIZEM

Reformizem je druga glavna značilnost raziskovalne produkcije Mirovnega inštituta. Delno je neposredno povezan s tematskim poljem vključevanja in izključevanja, ki sem ga analiziral v prvi točki, delno pa predstavlja samostojno značilnost produkcije Mirovnega inštituta, ki se pojavlja tudi na drugih tematskih področjih.

Na kaj merim z izrazom reformizem? Naj začnem z vpeljavo dodatnega koncepta, s katerim je reformizem tesno povezan: s »policy« pristopom. »Policy« pristop je aplikativno naravnan raziskovalni pristop, ki raziskovalni problem obdela tako, da ponudi njegovo rešitev oziroma korekcijo z ukrepi javnih in zasebnih institucij ter z javnomnenjskimi kampanjami. Operativno polje »policy« pristopa je predvsem polje birokratsko organiziranih institucij. Delno se izvaja tudi z množično pedagogiko oziroma andragogiko, to je z ozaveščanjem raznih ciljnih skupin oziroma plasti »javnosti«: mnenjskih voditeljev, izvajalcev določenih storitev, njihovih uporabnikov, skupin z višjim določenim tveganjem, včasih celo najširšega prebivalstva, ali pa (neredko) samih udeležencev nekega projektnega dogodka (delavnice, poletne šole in podobno).

Z reformizmom označujem obliko taktičnih ciljev v zvezi z obravnavanimi družbenimi problemi. Za reformizem je značilno zaupanje v uspešnost taktike postopnih sprememb institucionalnega ustroja, regulacije ali ukrepov. Reformizem zaupa v splošno zmožnost institucij za regulacijo družbenih problemov. Predlaga korekcije regulacije, ki se je v zvezi z določenim problemom izkazala za neučinkovito ali pomanjkljivo. Večkrat predlaga tudi ustanavljanje novih, dodatnih institucij, ki naj nadgradijo kompleks obstoječih, njihovih pristojnosti in učinkov. Reformizem je oblika konservativne politike. Prizadeva si za spremembe, vendar fine in postopne. Povsem tuja mu je misel na kakršnokoli revolucijo. V zvezi s potekom sprememb daje prednost stabilnosti sistema pred hitrostjo sprememb. Njegov konservativizem se kaže tudi v tem, da se zelo rad zgleduje po že obstoječih uspešnih primerih reformiranih institucij v tujini, zlasti seveda v Zahodni Evropi. Pri tem ne gre toliko za provincialno nesamozavest kakor za zaupanje v tisto, kar deluje. Gre za tole stališče: novosti da, vendar take, ki delujejo. To, da delujejo, pa pomeni, da delujejo tako, da ne podirajo obstoječega sistema javnih in zasebnih institucij, njegovih zavor in ravnotežij.¹³

¹³ Prim. Wallersteinov oris liberalizma kot moderne politične geokulture, Wallerstein 2006, 81–88.

Reformizem je splošna naravnost »policy« aplikacij, te pa so faza »policy« raziskovanja. »Policy« raziskava v splošnem obsega dve fazi: prvič, raziskavo nekega pojava, in drugič, »policy« aplikacijo ukrepov za spremembo raziskanega pojava. Reformizem, kot sem ga opisal, je lastnost druge faze. Toda ali reformizem vpliva tudi na prvo, raziskovalno fazo? Ali oblika rezultatov, kakršne zahteva reformistično naravnana druga, aplikativna faza, vpliva na obliko rezultatov, ki jih proizvede prva, raziskovalna faza? Kako lahko reformistična »filozofija«, ki zavrača revolucionarno zrušenje sistema in se namesto tega zavzema za njegove previdne korekcije, vpliva na raziskovalne rezultate?

Če bi potvarjali meritve in matematično obdelavo izmerjenih podatkov zato, da bi upravičili neko (vnaprej hoteno) željo po institucionalni oziroma »javnomnenski« intervenciji, potem takšnemu »raziskovanju« prav gotovo ne bi mogli reči znanost, temveč kaj drugega, npr. manipulacija. Toda upoštevati je treba dejstvo, da samo izvajanje meritev ni prvi korak raziskovalnega postopka. Prvi korak predstavlja opredelitev oziroma prepoznanje raziskovalnega problema. Tega ne pridobimo z zbiranjem podatkov, temveč ga vzpostavi teorija. Metodološki aparat za zbiranje podatkov šele sledi teoretsko vzpostavljenemu spoznavnemu predmetu znotraj nekega spoznavnega polja.¹⁴ Teoretski poseg v realnost, ki v njej prepozna raziskovalno vprašanje, predhodi empiričnemu merilnemu posegu v realnost. Empirično merjenje realnosti meri to, kar mu je za meriti naložila teorija. Teorija ali pa neki drug sistematični (na primer ideološki) diskurz,¹⁵ ki na določen način zameji horizont možnih raziskovalnih vprašanj.

Potem ko sem nekoliko podrobneje razdelal raziskovalno fazo »policy« aplikativnega raziskovanja, lahko pokažem, kje nastopa vpliv reformistično naravnane aplikativnosti na raziskovanje. Vpliv se vrši v podfazi opredelitve raziskovalnih problemov. Reformistični aplikativni rezultati na koncu »policy« projekta vplivajo na stopnjo radikalnosti zastavitve raziskovalnega problema na začetku »policy« projekta. Reformistična samocenzura terja takšne izsledke raziskovanja, da jih je mogoče preve-

¹⁴ Močnik 2009, 403–408, 434–437.

¹⁵ Razlika med teorijo in ideologijo je po historično materialistični teoriji refleksivnosti v tem, da je teorija zmožna reflektirati sebe, svoj nastanek in pogoje svoje možnosti, ideologija pa ne (prim. Močnik 2009, 404, 434; Bourdieu in Wacquant 2006; Bourdieu 2004). Do tako ostre ločnice sem nekoliko zadržan, saj sta si oba diskurza vendarle v nečem nenavadno podobna. Sta totalitetna miselna sistema, ki izhajata iz določenih predpostavk in iz njih izpeljeta totalno razlago sveta. Tako teorija utemeljuje samo sebe (in izpelje razliko med sabo in »ideologijo«) iz same sebe, torej tautološko. Njene lastne predpostavke jo pripeljejo do pravilnosti njenih lastnih zaključkov.

sti v takšne aplikativne ukrepe, ki so zvesti splošni konservativni maksimi ohranjanja stabilnosti institucionalnega sistema. Če bi raziskovanje proizvedlo izsledke, katerih konsistenten praktičen sklep bi bila revolucionarna politika, potem druga, aplikativna faza, pač ne bi mogla biti reformistična. Solidna znanstvena dejavnost si ne more privoščiti nekon-sistentnosti med ugotovitvami in predlagani ukrepi, prav tako kot si ne more privoščiti poseganja v merske postopke, da bi »dejstva« prikrojili zaželeni aplikaciji. Če hoče reformistična »policy« znanost ostati uporabna v obstoječem sistemu in obenem znanstveno konsistentna, se najlažje izogne nekonsistentnosti tako, da raziskovalni problem opredeli znotraj-sistemsko in plitvo.¹⁶

SKLEP

Ugotavljam, da danes prevladujoča zastavitev raziskovalnega, publicističnega in političnega dela oziroma angažmaja, ki prevladuje v družboslovju in ki ga goji tudi Mirovni inštitut, ne izhaja iz kakšne radikalnejše kritike družbenega reda. Tako probleme kot rešitve teh problemov povezuje predvsem z učinkovitostjo podpornih institucij obstoječega družbenega reda. Najsplošnejši cilj izboljševalnih politik, ki jih zagovarja, je polnopravna vključitev vseh ljudi v družbo, v obstoječi družbeni red. Strukturnega nasilja ne obravnava kot sestavnega dela normalnega učinkovanja družbenih odnosov in struktur, temveč predvsem kot robni eksces, kot proizvodjanje izključenih izjem. Če pa strukturno nasilje pojmuje kot jedro družbe, kot njen sestavni del in kot učinek družbene normalnosti,¹⁷ potem so pozivi k vključevanju vseh v družbo videti tako rekoč v neposrednem nasprotju s stališčem boja proti strukturnemu nasilju. Tudi v predlogu tolerantne distance med posamezniki, ki ga politika vključevanja v družbo predlaga kot zdravilo zoper strukturno nasilje v zasebni sferi, vidim nekaj, kar utegne biti bližje dopuščanju strukturnega nasilja kot njegovemu spodkopavanju. Plitvo pojmovanje problemov strukturnega nasilja je skladno z reformistično politiko sistemskih korekcij.

Na drugi strani priznavam težko izvedljivost praktičnih konsekvenc tiste »policy« znanstvene dejavnosti, ki izhaja iz radikalnih problemskih izhodišč in pride do radikalnih uvidov. Ko se skuša prevesti v aplikacijo, trči ob »realnost« inertne trdnosti in rigidnosti obstoječega sistema. Na

¹⁶ V prvi točki sem to operacijo prikazal na primeru posebnega problema strukturnega nasilja.

¹⁷ Kovačič 2010.

reformistični kompromis težko pristane, če ji je jasno, da je tisto, kar vidi kot problem, vgrajeno v sam sistem institucij in družbenih struktur. V smislu reformne uporabnosti in vpliva utegneta radikalna teorija in znanost ostati relativno marginalni – seveda dokler obstoječi sistem ostaja stabilen.

Takšna marginalizacija se je zgodila tistim redkim posameznikom iz kroga Mirovnega inštituta, ki so ostali zvesti radikalnemu pojmovanju problemskih nalog mirovne perspektive, zlasti strukturnega nasilja in njegovih normativnih antipodov, ne glede na to, ali te iščejo na področju enakosti ali osebne svobode ali drznosti mišljenja. Pristali so na obrobju vplivnosti – in to celo v svojem ožjem akademskem oziroma institucionalnem krogu.

Položaj inštituta je danes približno naslednji: Mirovni inštitut se je razcepil na mirovni inštitut in na inštitut za sodobne družbene in politične študije. Glavnina sodelavcev, ki se ukvarjajo z različnimi študijami, se je usmerila v reformizem in v plitvo politiko promoviranja vključevanja (izključenih) v družbo. Pri tem so uspešno našli stično točko s financerji znanosti. Nekaj¹⁸ pa jih je ostalo zvestih radikalni kritični misli oziroma so jo celo izostrili. Ker jih preostali svet ne razume (v najboljšem primeru jih sicer razume, vendar zavrača njihovo perspektivo mišljenja), si v želji ostati zvesti sami sebi vse bolj dajo duška: ne le na ravni sklepanja, temveč vse bolj tudi na ravni sloga.

LITERATURA

- Arendt, Hannah. 1996. *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
- . 2006. *Med preteklostjo in prihodnostjo: Šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina.
- Breznik, Maja, in Močnik, Rastko (ur.). 2008. »Humanistika in družboslovje na periferiji«. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 233, str. 119–198.
- Bourdieu, Pierre. 2004. *Znanost o znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Bourdieu, Pierre, in Wacquant, Loïc. 2006. *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Založba Annales.
- Elias, Norbert. 2000–2001. *O procesu civiliziranja*, zv. 1–2. Ljubljana: Založba /*cf.
- Foucault, Michel. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.

¹⁸ Izrazito Tonči Kuzmanić, soustanovitelj MI, in tudi Zoran Kanduč kot zunanji sopotnik inštituta.

- Jalušič, Vlasta. 1996. »Hannah Arendt: Politika kot možnost«. Spremnna beseda v: Arendt, Hannah. *Vita activa*. Ljubljana: Krtina, str. VII–LIII.
- . 2006. »Vaditi politično mišljenje v posttotalitarnih časih«. Spremnna beseda v: Arendt, Hannah. *Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina, str. 233–274.
- . 2009. *Zlo nemišljenja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kanduč, Zoran. 2003. *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.
- Kovačič, Gorazd. 2009. »Liberalna državljanska vzgoja brez aktivnega državljanstva?«. V: *Za manj negotovosti: Aktivno državljanstvo, zdrav življenjski slog, varovanje okolja*, ur. S. Gaber et al. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- . 2010. Koncept družbe in družbenega pri Hannah Arendt kot prispevek k dekonstrukciji sociologije. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kurz, Robert. 2000. *Svet kot volja in dizajn: Postmoderna levica in estetizacija krize*. Ljubljana: Krtina.
- Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija: uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, Rastko. 2009. *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Sloterdijk, Peter. 2003. *Kritika ciničnega uma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Wallerstein, Immanuel. 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba /*cf.

O NEKATERIH POMENIH POJMA CIVILNE DRUŽBE

DARKO ŠTRAJN

UVOD

Naš namen tu ni, da bi obnavljali znano zgodovino tistega, kar so označili kot »revolucijo proti komunizmu«. Nekaj uvodnih bolj ali manj splošnih opomb in nekaterih specifičnih vpogledov, ki zadevajo precej zapleteno zgodovino, skuša spomniti na širok kontekst, ki se je izoblikoval pred veliko družbeno spremembo. Od tu dalje se namreč postavljajo vprašanja, kaj se je zgodilo z gibanji »civilne družbe«, potem ko so v nekdanjih socialističnih deželah domnevno uspeli prevrati ali pa so se v njih ustalile relativno definitivne posledice dejavnosti omenjenih gibanj. Z gledišča zgodovine je še prezgodaj, da bi izrekli končne posplošitve ali povsem gotove sodbe; bolj ali manj je očitno, da so zadevna gibanja uspela v svojem negativnem cilju vreči enopartijsko oblast, hkrati pa je tudi očitno, da so zgrešila pozitivne cilje, ki pa še zdaleč niso bili enako dobro definirani kot negativni cilj. Pri tem je treba upoštevati, da so bili družbeni procesi in dogajanja v večini »novih demokracij« (še posebej tistih v Srednji Evropi) kljub vsem razlikam precej podobni. Vendar pa je mogoče reči, da se z vojno prizadeti predeli Vzhodne Evrope in drugi, kjer so nekatere nove diktature sledile prejšnji »komunistični«, povsem razlikujejo od tistih, kjer se je zgodil mirni prehod v demokratični sistem, ne glede na to, kako nedokončni in varljivi so bili posamezni poteki dogajanj. Menim, da bi lahko s precejšnjo gotovostjo tudi s konkretno historično analizo dokazali, da so najbolj problematični predeli nekdanjega socialističnega sveta (zlasti deli Jugoslavije in Sovjetske zveze) pogrešali to vrsto družbenih gibanj, o kateri v glavnem govorimo v zapisu. Na drugi strani nekatere dežele, kot nekaj nekdanjih sovjetskih republik na robovih imperija, preprosto niso bile pripravljene in so jih velike spremembe zalotile v tej nepripravljenosti. Vseeno pa slednjič le kaže sprejeti poudarek, ki ga je postavil Marc Morjé Howard: »Čeprav seveda obstajajo razlike med postkomunističnimi deželami – govorimo o ravneh včlanjenosti v organizacije, ki niso enake po vsej regiji –, pa so te razlike razmeroma majhne, če jih gledamo v širši perspektivi«.¹ Naj bo kakorkoli že, naš namen tu-

¹ Howard 2003, 5.

kaj je, da si ogledamo procese, ki so se zgodili v republiki Sloveniji, ki ni samo »nova demokracija«, ampak tudi nova država, izšla iz razpustitve nekdanje Jugoslavije. Seveda ne smemo izgubiti izpred oči širših procesov in primerljivih pojavov drugod, a bližji pogled na nekatere refleksije in naracije dejavnikov v družbenem gibanju nam lahko omogoči razumevanje razlogov za (že spet) spotikajočo se demokratično revolucijo.

HEGLOVE OPREDELITVE CIVILNE DRUŽBE

Opozorimo najprej na pomembno konceptualno paradigmo iz devetnajstega stoletja. Ko beremo Hegla, predvsem pa njegove *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Osnovne črte filozofije prava), uvidimo, da je ta mislec, ki ga celo številni profesionalni filozofi štejejo za dokaj hermetičnega in abstraktnega, konceptualiziral pomembnost mnogih razsežnosti vsakdanjega življenja. Hegel je svoj sistem seveda razvil z uporabo spekulativne metode, vendar pa je treba upoštevati tudi empirične zgodovinske okoliščine njegovih postavk v kontekstu revolucionarnih časov, ki jim je bil priča. Kot je znano, je Hegel razvil svoj pojem civilne družbe (*bürgerliche Gesellschaft*) tako, da ga je utemeljil na ideji prehoda (tranzicije). Hegel tako pravi, da civilna družba postane neka entiteta v prehodu od družine k civilni družbi: »Heglove vse preveč nedoločne opombe lahko vzamemo v pomenu, da širša družina oblikuje sorodstvo, v katerem pa sčasoma odnosi postanejo vse bolj zunanji.«² Gibanje v tej tranziciji lahko vzamemo kot emancipativni premik za posameznike, zajete v procesu. To se ujema s Kortianovim opažanjem, po katerem na ravni samorefleksije »[...] subjektivnost v procesu teoretičnega preizpraševanja pridobi vpogled v objektivne forme družbene in politične dominacije; v praksi pa se zainteresira za osvoboditev in neodvisnost.«³ Hegel najbrž ne bi prišel do teh sklepov, če ne bi opravil kritike kategorije identitete v svoji zgodnejši obravnavi Fichteja in Schellinga – namreč v spisu o razliki med njima. Tu naj zadostuje, če povemo, da Heglova kritika formulacij identitete njegovih predhodnikov »dekonstruira« to kategorijo (kot bi lahko rekli danes), saj pokaže, kako identiteta ne more zaključiti, izključiti ali eliminirati razlike. Še več, identiteta se izkaže za formulo proizvodnje razlik. Končno pa Hegel razume identiteto pluralistično, kar odseva njegovo stališče o posamezniku v družbi:

² Ilting 1984, 213.

³ Kortian 1984, 209.

Posamezniki, ki s svojimi cilji sledijo lastnim interesom kot državljani te države, so zasebniki. Ker so ti interesi posredovani z občim, ki se jim tako kaže kot sredstvo, jih lahko dosežejo samo, kolikor se ti posamezniki v svojem védenju, volji in dejavnosti uskladijo z občim in postanejo člani v verigi teh soodvisnosti.⁴

To je ena izmed najbolj obravnavanih točk heglovske misli med socialnimi in političnimi filozofi. V teoretskem ozadju tega ugotavljanja gre za Heglovo idejo države v razmerju s posameznikom in/ali državljanom. Globlja razprava Heglovega prispevka k temeljni teoriji presega namen tega zapisa, zato samo poudarimo Iltingovo razlago, o kateri sicer ni splošnega strinjanja, da se »posameznik lahko zave svoje svobode, ko je ta uresničena v moderni državi«.⁵ Ni dvoma, da je Hegel videl civilno družbo v terminih, ki bi jih lahko všteli v sodobni pojem »politike razlike«. Seveda pa »posameznik, zavedajoč se svoje svobode«, ravno tako nazira meje njegove ali njene svobodne volje ter prav tako restrikcije svobode, ki jih lahko uvaja država. Tako lahko postavimo, da je bila renesansa civilne družbe v »komunističnih« državah predvsem posledica dojemanja restrikcij svobode. Da bi to videli, gotovo ne potrebujemo Hegla, toda njegove distinkcije nam olajšujejo razumevanje oblikovanja agensov, ki so se prikazali v procesih razpadanja komunističnih družb.

SUBVERTIRANJE VLADAJOČE IDEOLOGIJE

Vsakdo, ki je resno spremljal dogodke v osemdesetih letih 20. stoletja v socialističnih deželah, in diskurze, ki so spremljali presenetljive družbene in politične spremembe, je bil bolj ali manj obveščen o konceptu civilne družbe in o njeni vlogi v družbenih gibanjih, ki so zrušila enopartijske sisteme. Sam termin ni bil nov, vendar pa je pridobil mnogo različnih pomenov v kontekstu živahnih teoretskih in političnih razprav v atmosferi anticipacije družbenih sprememb. Pomen besede izpred nekaj stoletij, ki pa je zlasti v času razsvetljenstva z vrhom v Heglovi sintezi sporočal koncept razlike med pravno in politično državo ter drugimi plastmi družbe, je skorajda nenadno postal jedro, okoli katerega se je strukturirala opozicija vladajočim birokracijam v socialističnih deželah. Ta opozicija je bila svojevrstna in daleč od tega, da bi jo lahko definirali zgolj v političnih okvirih (še posebej na Poljskem, Češkoslovaškem, Madžarskem, v Vzhodni Nemčiji, v nekaterih delih Jugoslavije, v skoraj vseh drugih

⁴ Hegel 1970, 343.

⁵ Ilting 1984, 213.

»ljudskih demokracijah« pa v manjšem obsegu). Specifična in zelo raznolika gibanja so oblikovala precej podobne cilje, ki pa so bili na splošno zelo nejasni glede vizije nove konstrukcije skupnosti v njenih družbenih, političnih in gospodarskih vidikih. Ne glede na to, katerega od teh fenomenov pogledamo, denimo Solidarnost in KOR (Komitet Obrony Robotników – Delavski obrambni odbor) na Poljskem, Državlanski forum v Vzhodni Nemčiji, Listo 77 na Češkoslovaškem, Debatni klub 89 v Sloveniji itn., v vsakem od teh primerov vidimo v osnovi podobne drže, zahteve in taktike. Vsi so merili na uvedbo demokratičnega sistema z vsebovanimi človekovimi pravicami in mnogimi svoboščinami, političnim pluralizmom in – ne povsem brez dvomov – s tržno ekonomijo. Vsa gibanja so ustanovile ali vsaj podpirale kake zelo zgovorne intelektualne skupine in vsa so imela vzporednice v »alternativnih« množičnih ter medijskih dejavnostih. Diskurz, ki je sodil k tem gibanjem, je dokaj dobro komuniciral z zahodnimi, večinoma (novo)levičarskimi intelektualnimi krogi in alternativnimi gibanji, ki so že nekaj časa sanjala o »demokratičnem socializmu.«⁶

Čeprav se večina sveta ni niti zavedala obstoja Slovenije kot posebne dežele, naroda in nacije, vse dokler jugoslovanska armada ni skušala zasedati njenih meja,⁷ da bi preprečila njeno odcepitev, je treba poudariti, da je v Jugoslaviji Slovenija vendarle uživala visoko stopnjo avtonomije. Ker je imela ločeno in specifično kulturo, povezano z njenimi etničnimi posebnostmi, vključno z lastnim jezikom, je imela tudi priložnosti (kakor konec koncev vse jugoslovanske republike) za razvijanje lastne politične dinamike. Vprašanje, ki se tu po inherentni logiki postavlja samo po sebi, je: kako to, da so se določena dogajanja odvila v Sloveniji in zelo različna v Srbiji? Na tovrstna vprašanja bi bilo mogoče odgovoriti z obširnimi zgodovinskim raziskovanjem, kar tu ni naš namen. Vendar pa je tudi brez tega mogoče razumeti vlogo nekaterih »subjektivnih faktorjev« in zelo posebnih dejavnikov, ki so jih generirala sama družbena dogajanja.

⁶ Zelo dober primer med številnimi takimi besedili, objavljenimi v osemdesetih letih, je članek Helda in Keana iz l. 1984, v katerem avtorja pri obravnavi politike britanske leveice iščeta »socialistično civilno družbo«. (Glej: Held in Keane 1984, 181.) Njun kritični premislek je očitno motiviral način, na katerega je država delovala pod vlado Margaret Thatcher. Kakršnakoli dekonstrukcija družbenih gibanj v političnem okviru, v katerem so le-ta delovala v tistem času, bi verjetno morala upoštevati vzporednice med koncepti in dogajanjem v nekdanih socialističnih deželah ter koncepti in gibanji pod neokonservativnimi vladavinami.

⁷ Kot se večinoma še spominjamo, je JLA utemeljevala svojo akcijo s potrebo po »zavarovanju zunanjih meja« Jugoslavije, potem ko je 25. junija 1991 Slovenija razglasila začetek »procesa« oblikovanja popolne neodvisnosti.

Za ilustracijo te trditve v delu tega besedila podajam pogled, temelječ na bolj ali manj osebnih izkušnjah, ki sem jih pridobil kot član opozicije.

V zgodnjih osemdesetih letih smo se v mlajši generaciji v okviru intelektualne opozicije – tisti namreč, ki smo razvili kritična gledišča na družbo v zgodnjih sedemdesetih letih znotraj nove levice in študentskih gibanj – počutili precej izolirane nasproti konsolidiranemu socialističnemu režimu; ta je takrat zagotavljal sorazmerno prosperiteto, polno zaposlenost, delavsko samoupravljanje in svobodo gibanja, ki je bila zelo pomemben vidik razlike med Jugoslavijo in drugimi socialističnimi državami. Čeprav režim ni izvajal ravno ostre represije, pa so bile intelektualne svoboščine, vključno s svobodo tiska, pomembno omejene, prav tako pa je tajna policija nadzirala vse »nezaželene« politične aktivnosti. Naj bo kakorkoli že, v takem vzdušju je jeseni 1983 majhna skupina okoli desetih filozofov in sociologov ustanovila »Sekcijo Slovenskega sociološkega društva za proučevanje novih družbenih gibanj«.

Žal ni skoraj nobene neposredne evidence o delovanju te zelo neformalne skupine v obliki dokumentacije, ki bi opisovala njeno sestavo, kraje in čase, kjer se je sestajala. Ni nobenih zapisanih protokolov razpravljanj v skupini in tudi ne nobenih posnetkov. Obstaja edino verjetnost, da je skupina omenjena v kakem poročilu tajne policije. Zato za zdaj o obstoju in delovanju te skupine lahko pričajo samo njeni člani, med katerimi so Frane Adam, Tomaž Mastnak, Pavle Gantar, Darka Podmenik, Ivan Urbančič, Srečo Kirn in še vrsta občasnih udeležencev. Člani skupine so danes večinoma uveljavljeni družboslovci, najdemo pa tudi poslovneže in politike. Pavle Gantar, profesor urbane sociologije, je na primer po volitvah l. 2008 postal predsednik parlamenta, pred tem pa je bil, med drugim, tudi minister v dveh resorjih, poslanec in mestni svetnik v Ljubljani. Velja pa omeniti, da na aktivnosti skupine posredno kaže vrsta značilnih publikacij iz časa, ko so imeli člani pomemben vpliv v javnosti. Med temi publikacijami najdemo članke v dveh strokovnih revijah – *Problemi* in *Časopis za kritiko znanosti* –, v zbirkah prevodnih in izvirnih besedil o političnih, družbenih ter kulturnih temah, ne nazadnje pa najdemo kolumne in druge zapise predvsem v tedniku *Mladina*, kasneje vse več tudi v dnevnem tisku.

Ta dokaj obskurna študijska in diskusijska skupina je merila na refleksijo danega družbenega položaja in na formuliranje kritike, a tudi zamisli in taktik »subverzije vladajoče ideologije«. Člani nismo bili preprosto naivni občudovalci zahodnih oblik demokracije. Zato ni bilo nič kaj čudnega, da se je sam termin »civilna družba« izrisal v razpravi z britanskim sociologom Johnom Keanom. Izkušnje londonskega mestnega

sveta (Greater London Council), feminističnih gibanj, mirovniških skupin, pa tudi stališča uradne politične leveice v Veliki Britaniji v času vlade Margaret Thatcher, so ponujali nekaj novih pristopov k opredelitvam in odporom kakršnimkoli oblikam dominacije, vključno s »komunističnim sistemom«.

»Sekciji« se je predelani koncept civilne družbe zazdel zanimiv. Skupina je postopoma razvila ohlapen okvir za nov pristop k oblikovanju družbenega gibanja, vendar pa smo člani ohranili tudi nekaj dvomov o možnosti, da bi kompleksnemu pojmu civilne družbe pripisali nedvoumni in praktično operativni pomen. Vsekakor smo kot posamezniki premlevali idejo v vrsti strokovnih revij z nizko naklado, do širšega občinstva pa smo segli v takrat uradnem glasilu Zveze socialistične mladine Slovenije *Mladina*, k čemur je pripomoglo tudi dejstvo, da sem bil podpisani takrat zaposlen pri tedniku kot urednik – novinar. Danes v Sloveniji spričo učinkov brisanja kolektivnega spomina s strani nekaterih pomembnih »državotvornih in narodotvornih« agensov v javnosti, kot so *Nova revija*, na »narodno/nacionalno« tematiko fokusirano zgodovinopisje in del politične elite, vloga tednika *Mladina* in alternativnih gibanj ni tako jasno razvidna, kot je nemara bila v kolektivnem spominu še v času okoli začetka novega tisočletja. »Sekcija« sicer niti ni prav dolgo ohranjala svojih zakotnih dejavnosti. Vsekakor pa so dogajanja, ki so sledila, namreč široki javni protest proti novi reformi srednjega šolstva in protest proti političnim procesom v Beogradu konec l. 1983, člane skupine presenetila. Še vedno hipotetični pojem civilne družbe, ki smo ga uporabljali v kontekstu zgoraj omenjenih kritičnih pisav, je pridobil širok javni odmev in je služil za označevanje različnih »novih družbenih gibanj«. Zdelo se je, kot da je neka napol dokončana ideja o antagonizmu med »nedemokratsko državo« in seštevkom posebnih interesov različnih glasnejših družbenih skupin sprožila plaz splošnega nezadovoljstva. Kot vemo, so sledile mnoge »alternativne« politične dejavnosti, vključno z gibanji, med katerimi so bili vidni mirovno gibanje, okoljske skupine, raznovrstne državljanske pobude, politična, kulturna in umetniška gibanja, feministične skupine, gibanje istospolno usmerjenih, Kmečka zveza itn. Tomaž Mastnak in Pavle Gantar sta ob tem zapisala, da je kljub dolgotrajni zgodovini pojma civilne družbe bil ta v Sloveniji »na novo odkrit«, ko je bil definiran kot alternativni koncept. Po njunem sklepanju je ta nova invencija uspela »strukturirati diskurzivno polje«.⁸

⁸ Prim.: Gantar in Mastnak 1988, 71.

V nasprotju z disciplinirano intelektualno razpravo v sociološki »sekciji« je pojem civilne družbe v široki areni javnega življenja postal nekakšen samoumevni označevalec in nič več predmet analize. Prešel je v »divjo« rabo v vsakovrstnih nepričakovanih kontekstih. Celo nekateri partijski ideologi so skušali najti primerno interpretacijo, rekoč, da samoupravní sistem v svoji izpolnitvi pravzaprav pomeni priložnost za razcvet civilne družbe. Ob teh poskusih se je Gantar začutil poklicanega, da je zapisal:

Če si razmeroma hitro recepcijo diskurza o civilni družbi v delu odzivne javnosti (med novinarji, publicisti, književniki itd.) še lahko razlagamo kot željo po demokratizaciji, pa se moramo vprašati, zakaj je diskurz o civilni družbi, ali pa vsaj določeni elementi tega diskurza, tako hitro postal sestavni del samoupravnega diskurza? Še posebej zato, ker koncept civilne družbe v eni bistvenih točk nasprotuje samoupravnemu diskurzu.⁹

Čeprav so ti novi pomeni (ali kar prazni smisli besede) zbudili pozornost nekaterih intelektualcev, pa se nikomur ni zdelo potrebno popravljati napačnih razlag in zgrešenih identifikacij. V trenutku, ko so državljaní pričakovali prihajajočo družbeno spremembo, je bilo kratko malo dovolj že to, da je pojem »strukturiral polje diskurza« (kot sta se izrazila zgoraj citirana avtorja).

Podobno dobro je delovalo tudi prekrivanje pomenov v širšem spektru označevalnosti pojma ideologije. Naj je šlo za »sistem vodilnih idej partije« ali za »napačno zavest«, kakor jo je opredelil Karl Marx v metafori *camere obscure*, sta se oba pomena združila glede na kritično držo nasproti vladajočemu sistemu, ki se je soočal z bližajočo se spremembo. Če to držo primerjamo z disidentsko držo maloštevilne »anti-totalitarne« opozicije v desetletjih pred nastopom slovenskega študentskega gibanja v letih 1968–1973, lahko rečemo, da je bila taktika gibanj v osemdesetih letih veliko bolj prožna, nekako izmikajoča se in hkrati neskončno vplivnejša ter je zadevala mnoge vidike vsakdanjega življenja državljanov. Te taktike tudi ni bilo treba izrecno politično razglašati. Razpršeni pomen pojma civilne družbe je nekako služil namenu beganja »birokracije«, ker je taktika temeljila na »legalizmu«. Bolj teoretsko pogledano pa tisto, kar je bilo novega v »[...] novih družbenih gibanjih, ni [bila] njihova partikularnost ali razpršenost kot taka: kar je [bilo] novo, je bilo to, *da je v njihovih dejavnostih univerzalno povzelo značilnost najbolj partikularnega*«. ¹⁰ Ta opazka nas vrne k Heglovemu pojmu posameznikov, ki postanejo »členi v verigi soodvisnosti«. Drugače rečeno, gibanja so zakone vzela

⁹ Gantar 1987, 43.

¹⁰ Riha 1988, 137.

zelo resno in so tako dosegla učinek zadrege v vladajočih strukturah, ker je politični (ideološki) diskurz deloval na podlagi predpostavke o tihi »cinični distanci«, vsebovani v vladajoči ideologiji. Predpostavka o univerzalni določenosti vsega partikularnega in individualnega je bila vpisana v kodo vsakodnevne komunikacije med državljani in predstavniki oblasti na vseh ravneh. Ta »koda« je pomenila, da se je vsakdo moral na zunaj obnašati tako, da bi se zdelo, kot da univerzalna določila sistema delujejo, a hkrati je »vsakdo vedel«, da to dejansko ni res. Nova družbena gibanja so torej pokazala na to iluzorično univerzalnost vladajoče ideologije. V številnih zahtevah, da morajo institucije in izvrševalni uradniki spoštovati deklarirana pravila in načela v ustavi ali posebnih zakonih, je bila vsebovana paradokсна gesta. Tako se je vsa kritika režima zdela, kot da predstavlja »konstruktivno« držo.¹¹

Ko se je bližal konec socializma, je Slavoj Žižek v *Mladini* septembra 1989 »[...] opozoril slovenskega komunističnega voditelja Milana Kučana, naj se 'kaj nauči' od Jaruzelskega, naj opusti iluzijo, da so si komunisti nekako zaslužili ostati na oblasti in naj oblikuje razmere za mirni prehod v vlado široke koalicije, v kateri bi bili komunisti samo eni od partnerjev«.¹² Dejavnosti gibanj in tudi različni bolj ali manj diskretni prispevki reformistične frakcije v slovenski Zvezi komunistov so vodili k zapletenim sporom, ki so vključevali instance zveznih oblasti (Vrhovni štab JLA, Centralni komite ZKJ, organe srbske ZK in njenega populističnega gibanja, ki ga je že vodil bodoči vojni zločinec Slobodan Milošević, itn.). Končno slovensko soglasje o »razdružitvi« od Jugoslavije se je vsaj na začetku zdelo kot izbira za okrepitev procesa demokratizacije, ker je projugoslovanski srbsko obarvani pritisk grozil pluralizmu in državljanskim svoboščinam, ki so v Sloveniji že praktično veljale. Seveda pa se je kasneje pokazalo, da tudi Slovenija ni bila imuna na virus nacionalizma.

PO SPREMEMBI

Sociološka slika slovenske družbe je bila (in je še) precej kontrastno različna glede na vtis, ki bi ga lahko imel opazovalec dogajanj, denimo leta

¹¹ Samo pomislite: vse »komunistične« države so imele ustave, ki so se sklicevale na človekove pravice; teh pa zelo dolgo niso jemali »preveč zares«, češ da gre predvsem za nekakšno retoriko režima. Nova družbena gibanja pa so se nenadoma začela obnašati, kot da so ta sklicevanja na človekove pravice zares bila norme pravne države.

¹² Patterson 2000, 434–435.

1989. To dobro ilustrira študija Janeza Kolenca, ki je povzel sociološke raziskave in ankete javnega mnenja o družbenih vrednotah:

Analiza nekaterih agentov politične socializacije kaže, da se je na Slovenskem ohranila in prevladuje tradicionalna politična kultura, za katero so značilne egocentrične osebne, socialne, politične in narodne značajske poteze in orientacije.¹³

V nadaljevanju Kolenc podaja širok popis usmeritev, utemeljenih v vzorcu politične kulture, med katerimi najdemo patriarhalne drže, težnjo k uniformnosti načina življenja in mentalitet, splošni konservativizem in podobno. Četudi so sklepi tovrstnih raziskav praviloma nedokončni, pa se v danem primeru niso izkazali za napačne, zlasti če upoštevamo rezultate prvih svobodnih volitev v Sloveniji. Te prve volitve so, v nasprotju s pričakovanji aktivistov gibanj civilne družbe, pripeljale na oblast koalicijo pretežno antikomunističnih političnih strank namesto liberalnih in socialno demokratskih, ki so jih ta gibanja bolj jasno podpirala, če odštejemo stranko Zelenih, ki se je takrat pravzaprav za vedno odcepila od politično leve paradigme.¹⁴ Nadalje hibridna politična stranka, ki se je poimenovala »Nova družbena gibanja« in je na teh volitvah l. 1990 kandidirala vrsto popularnih imen iz časov odpora, ni uspela priti v nacionalno skupščino, že na prvih naslednjih volitvah l. 1992, zdaj že v povsem neodvisni Sloveniji, pa sploh ni več obstajala.

Neprijetne izkušnje za gibanja civilne družbe so se začele kopičiti kmalu po politični spremembi (najprej še v okviru meja nekdanje Jugoslavije), čeprav so še ohranila nekaj javnega vpliva. Njihov zadnji pomemben uspeh je bil feministično označen protest proti ukinitvi ali omejitvam dostopa do splava v okviru priprave novega ustavnega besedila. Vendar pa je prav ta konflikt že pokazal na jasno tendenco nove politične družbe, da pomete z gibanji civilne družbe v njihovi dotedanji formi, namesto da bi zanje oblikovala pomembnejši institucionaliziran prostor. Prostor, ki ga je zapustila jugoslovanska armada na Metelkovi ulici in ki so ga dobesedno okupirala alternativna gibanja, kulturne in mladinske skupine, zdaj simbolno reprezentira getoizacijo gibanj skupaj s pomenom pojma *civilna družba* v njihovi interpretaciji. Na valu razpoloženja vznemirjene javnosti, ki je nastalo po agresiji JLA, so nacionalistični in konservativni politični agensi v demokratično izvoljeni vladi pravzaprav zlahka zani-

¹³ Kolenc 1993, 232.

¹⁴ To seveda ne velja enako za številne posameznike, ki so se angažirali v zelenih gibanjih, še preden je ta del gibanj oblikoval stranko, in so kasneje razočarano izstopili iz stranke, ki pa se je končno povsem notranje razsula. Vsekakor je zgodovinska ocena vloge »ekološke stranke« v Sloveniji lahko precej ambivalentna.

kali mirovno gibanje kot glavnega in najbolj reprezentativnega predstavnika vseh gibanj za avtonomijo civilne družbe. Tako so ti agensi sprožili proces družbene amnezije, razbili sam pomen pojma civilne družbe in so konec koncev tudi pripomogli k bornemu izkupičku od nejasne definicije pojma iz časov pred spremembo. Ameriški proučevalec slovenskih dogajanj Patterson je ob tem zapisal: »Po vsej zgrešeni federaciji je lojalnost etnično definirani naciji zmagala nad pluralistično vizijo civilne družbe, ki jo je *Mladina* predpisala kot zdravilo za bolezni Jugoslavije. Tednik je pripomogel k sprostitvi sil, za katere ni bilo upanja, da bi jih obvladali.«¹⁵ Namesto »politiki razlike«¹⁶ se je javni prostor odprl politiki identitete, ko so državljani začeli hrepeneti po novi enotnosti pod etničnim označevalcem. Te dogodke (ki v mnogočem spominjajo na dogajanja v drugih post-komunističnih deželah) lahko beremo kot tiste učinke, ki so razdrli samo družbeno bazo civilne družbe, kakršno so gibanja projicirala pred politično spremembo. Če se vrnemo k Heglu, lahko rečemo, da se je pripetila nova oblika tranzicije od civilne družbe nazaj k družini, ali natančneje, k njenemu abstraktnemu nadomestku, narodu, definiranem v etničnih in deloma verskih terminih.

Kakor hitro je politični sistem začel dobivati svojo formo, se je začel drugi proces, ki je učinkoval na nova družbena gibanja. V sociološkem pogledu je te posledice zelo dobro opisal M. M. Howard v svoji knjigi o slabostih civilne družbe.¹⁷ Namreč prav »narava« gibanj civilne družbe, ki je pomenila njihovo prednost v času spopada z enopartijskim režimom, je postala hiba po spremembi sistema. Ta »narava« se nanaša na dokaj ohlapno organizacijo s širokim mreženjem med različnimi dejavniki: sindikati, lokalnimi skupnostmi, umetniškimi kolektivi in seveda z novimi iznajdbami novih družbenih gibanj v vseh oblikah in barvah, med katere je v Sloveniji še prav posebej sodilo mirovno gibanje spričo razmeroma visoke stopnje militariziranosti ustanov političnega sistema v Jugoslaviji. Potemtakem je oblast, kot smo že rekli, imela velike težave pri določanju pravega povzročitelja težav, kar poprej ni bilo tako težko, ko je imela opraviti z izoliranimi disidenti. Take mreže gibanj so dobro služile namenu v večini vzhodnoevropskih dežel, kjer so se odvila pogajanja za okroglimi mizami o političnih prehodih, v kasnejših procesih pa so se te mreže potrgale, med drugim tudi zato, ker so številne posamezne akterje inkorporirale politične stranke. Pred spremembami sistema se

¹⁵ Patterson 2000, 455.

¹⁶ Yeatman 1995, 49.

¹⁷ Howard 2003.

je široka javnost strinjala z zahtevami po večji svobodi in politični demokraciji, ki so jih artikulirala nova družbena gibanja. Tako lahko domnevamo, da so sami aktivisti (pa tudi teoretiki, publicisti ipd.) precenjevali razsežnosti, v katerih naj bi gibanja reprezentirala splošne družbene aspiracije. Poleg tega so ohlapne povezave med različnimi gibanji pomenile soglasje predvsem o osnovnih namenih, niso pa omogočile trdnejše podlage za politični načrt o organizaciji celotne družbe v prihodnosti, če niti ne govorimo o odsotnosti razmišljanj o zoperstavitvi novim formam dominacije, ki bi jih lahko anticipirali v pričakovanem sistemu privatizacije ekonomije. Prav tako ni bil nič kaj izčrpen razmislek o bodoči institucionalni strukturi, ki bi za civilno družbo zagotovila prostor, drugačen od političnega prostora zahodni podobne predstavniške demokracije. »Postmoderna odsotnost subjektivnosti« se je manifestirala v revoluciji brez Subjekta. Ta filozofska formula v sociološki izreki pomeni, da so se aktivisti in izpostavljeni teoretiki civilne družbe (čeprav jim ne gre očitati pomanjkanja zavzetosti in sofisticiranosti) zmotili, ko so civilno družbo identificirali kot družbo nasploh, kar je še bolj kot na teoretski ravni veljalo na ravni političnih praks.

ZAKLJUČEK

Četudi popolna teoretska razlaga ni mogoča, je Badioujeva ideja formule »nastajanja Subjekta« lahko uporabna za opredelitev prepada ali zevi, v katero je padel Subjekt-agens revolucije proti socializmu.

[S]vet povnanja različico prepada med državo in afirmativno kapaciteto množice ljudi, med A (prezentacijo) in St (A) (reprezentacijo). Velika moč St (A) je nezanesljiva. To ureja dogodek: $\epsilon \Rightarrow (St(A) = a)$. Telo preide k temu, da se konstruira pod prepovedjo ϵ , ki vedno privzame formo organizacije. Točko za točko artikulirano subjektivirano telo dopusti proizvodnjo sedanosti, ki jo lahko imenujemo, če si izposodimo koncept Sylvaina Lazarusa, »historični modus politike«.¹⁸

Taka »matematika« Badiouju omogoči, da razloži upore in revolucije od Spartaka do boljševizma, njihove posamezne uspehe in napake. Citirana formula, ki jo avtor razvije naprej v drugih delih besedila, predpostavlja kategorijo Subjekta kot nečesa v nastajanju v vzajemni igri sil, ki delujejo v družbenem simbolnem redu. V tem pa kategorija resnice igra vlogo odločilnega agensa. Potemtakem Subjekt ne eksistira, ampak je pripeljan do eksistiranja. Glede na to lahko rečemo, da so gibanja civilne

¹⁸ Badiou 2009, 72.

družbe v zadnjem desetletju komunizma bolj reprezentirala »množice ljudi«, kot pa da bi bila zares postavljena nasproti državi v formi civilne družbe, kakršne pač ni mogoče dokončno definirati v okviru totalnosti države. Gibanja so se zdela – in so sama sebe kot taka tudi videla – kot reprezentanti te avtonomne sfere družbe, zajemajoče družino, neformalna združenja, nevladna društva in nepregledno število neodvisnih mrež ter povezav. Nekateri avtentični primeri refleksij o civilni družbi – v našem primeru v Sloveniji – ilustrirajo, da je med protagonisti gibanj obstajalo negotovo verjetje v moč reprezentacije. Ta gibanja bi seveda tudi morala iznajti nove forme družbene organizacije, kar bi predstavljalo konstrukcijo Subjekta (»subjektiviranega telesa« v Badioujevi dikciji). Toda izid je bilo fascinantno dogajanje (padec berlinskega zidu in mnoge simbolične ponovitve vsepovsod v socialističnem svetu), ki je povnanjilo negotovost samo-percepcije gibanj kot reprezentativnih za civilno družbo. Dogajanja so odprla pot za implementacijo demokracije, kar je lahko prineslo samo veliko deziluzijo. To pomeni, da naša izhodiščna hipoteza o neuspehu gibanj civilne družbe glede uresničitve njihovih pozitivnih ciljev žal prestane empirični in teoretski preizkus. S pomočjo Badioujeve formule vidimo, da gibanja niso dosegla ravni polne subjektivnosti, so pa izoblikovala okoliščine za nastajanje novega Subjekta – v njegovih terminih bi ga poimenovali za »obskurnega subjekta«, ki »sprojektira destrukcijo telesa«.¹⁹ Uvedba demokracije je »obskurnemu subjektu« omogočila, da je zasedel mesto reprezentacije, ki ga gibanja niso več mogla zahtevati zase po odigranem dogodku.

Če bi strogo sledili Badiouju, bi tu morali uvesti termin *fašizem*, kajti v istem besedilu avtor pravi: »Treba je govoriti o generičnem fašizmu, da bi mogli opisati destrukcijo organiziranega telesa, s katerim se je pred tem odvila konstrukcija sedanjosti (sekvence).«²⁰ Kolikor je ta abstraktni stavek mogoče vzeti kot natančen opis zgodbe gibanj civilne družbe, ne vztrajam na terminu *fašizma* kot primerni oznaki stanja stvari v post-komunističnih deželah. Sprejetje termina bi zahtevalo veliko podrobnejšo razpravo o Badioujevi teoriji. To pa ne pomeni, da pojem, kot je »generični fašizem«, ne odpira vzporednic med zgodovinskimi mladimi demokracijami tipa weimarske Nemčije in post-komunističnimi »novimi demokracijami«.

Civilna družba je v post-komunističnih okoliščinah spet enkrat pravzaprav postala sfera pasivnega družbenega telesa, ki ga strukturirajo

¹⁹ Ibid., 72.

²⁰ Ibid., 72.

tradicionalne institucije, kot so sorodstvo in cerkve, ter mnoge grupacije v spektru izmišljenih tradicij. Gibanja civilne družbe, ki so jih večinoma označevale razsvetljenske in progresivistične usmeritve, so se morala soočiti z nasprotnimi učinki svojih prizadevanj od zaželenih in pričakovanih. Tradicionalne forme civilne družbe, ki so se ohranile v vsem socialističnem obdobju, četudi jih je postmoderni kontekst nekoliko predelal, so postale podlaga novega »zgodovinskega modusa politike«. Naslednje poglavje, ki bo sledilo temu, ki ga »pišejo« mnogi avtorji v raznolikih poljih, bo zaobseglo naracije o neobvladanih prisvajanjih skupnih posesti iz časov socializma, o posledicah de-industrializacije in zgodbe o korupciji ter zlorabah oblasti novih vladarjev. Vse to že predstavlja integracijo nekdanjih socialističnih držav v tržno ekonomijo, torej v kapitalistični sistem s takimi mehanizmi, kakršen je bil znameniti washingtonski konsenz v neoliberalističnem okviru. V kulturni sferi pa se zdi, da post-komunizem uvaža proizvodnjo novih mitov in nemočne nostalgije po socialistični preteklosti.

LITERATURA

- Badiou, A. 2009. *Logics of Worlds* (prevedel A. Toscano). London & New York: Continuum.
- Gantar, P. 1987. Sociologija in civilna družba. *Družboslovne razprave*, št. 5, str. 41–49.
- Gantar, P., in Mastnak, T. 1988. Civilna družba na Slovenskem – prva petletka. *Problemi Eseji*, št. 5, str. 70–89.
- Hegel, G. W. F. 1970. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke 7. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Held, D., in Keane, J. 1984. Socialism and the limits of state action. V: Curran J. (ur.) *The future of the left*, Cambridge: Polity Press & New Socialist, str. 170–181.
- Howard, M. M. 2003. *The Weakness of Civil society in Post-communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilting, K.-H. 1984. The dialectic of civil society. V: Pelczynski, Z. A. (ur.) *The State and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 211–226.
- Kolenc, J. 1993. *Politična kultura Slovencev*, Ljubljana: Karantanija.
- Kortian, G. 1984. Subjectivity and civil society. V: Pelczynski, Z. A. (ur.) *The State and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 197–210.
- Patterson, P. H. 2000. The East is read: The end of communism, Slovenian exceptionalism, and the independent journalism of *Mladina*. *East European politics and societies*, let. 14, št. 2, str. 411–459.

- Riha, R. 1988. On the concept of radical democracy. V: Mastnak, T. in Riha, R. (ur.) *The subject in democracy*, Ljubljana: Delavska enotnost, Inštitut za marksistične študije, str. 128–138.
- Yeatman, A. 1995. Interlocking oppressions. V: Caine B. in Pringle, R. (ur.) *Transitions: New Australian Feminism*, Sydney: Allen & Unwin, str. 42–56.

II.

KRIVULJE POSTKOMUNISTIČNE TRANSFORMACIJE: MITI IN KONKURENČNE TEORIJE O SPREMEMBAH V SREDNJI IN JUGOVZHODNI EVROPI

SABRINA P. RAMET

I.

Padec komunizma v Srednji in Jugovzhodni Evropi ter razpad Sovjetske zveze sta se dolgo pripravljala, ko pa sta stekla, sta se zaključila razmeroma hitro. Če za začetek najopaznejšega obdobja padca štejemo pogovore za okroglo mizo na Poljskem februarja 1989 in za konec miren razpad Sovjetske zveze decembra 1991, lahko rečemo, da je celotno obdobje zajeto v petintridesetih mesecih. Ko pa pogledamo širše, bi lahko rekli, da se je padec komunizma v tej regiji začel z ustanovitvijo neodvisnega sindikata Solidarnost na Poljskem poleti leta 1980 ali z oblikovanjem Listine 77 na Češkoslovaškem januarja 1977 ali, če začetek padca potisnemo še dlje nazaj, z madžarsko revolucijo leta 1956, z vstajo v Nemški demokratični republiki junija 1953 ali pa celo že s samo vzpostavitvijo komunističnih režimov – v Srednji in Jugovzhodni Evropi ob koncu druge svetovne vojne in v Sovjetski zvezi leta 1917, če verjamemo, da komunisti nikdar niso razrešili vprašanja legitimnosti. Kriza legitimnosti je bila resnično v jedru dolgega propadanja, kajti – kot sem že pisala – »temeljna naloga politike je vzpostavitev in vzdrževanje legitimnega političnega reda«.¹ In politična legitimnost v dvajsetem in enaindvajsetem stoletju je med drugim odvisna tudi od občutka javnosti, da lahko igra pomembno vlogo v političnem sistemu (običajno najprej preko svobodnih in poštenih volitev), od spoštovanja, ki ga določen režim pokaže do pravne države in človekovih pravic, ter upoštevanja splošne politike strpnosti.²

Že od samega začetka pa so s padcem komunizma in postkomunističnim razvojem regije povezani določeni miti in polemike. Prvi mit je trdil, da v desetletju pred letom 1989 *nihče* ni predvidel padca komunizma

¹ Ramet 1992, 289.

² Ramet 1997.

ali ponudil kakršnekoli povedne napovedi.³ Ta trditev pa implicitno vsebuje še drugo, in sicer da bi lahko kdorkoli prebral in si zapomnil vse, kar je bilo v tem desetletju pomembnega napisano v kateremkoli jeziku – kar bi bil prav gotovo dosežek, ki bi presegal zmožnosti še tako vnetega raziskovalca. Drugi mit pravi, da to, kar se je zgodilo v Srednji in Jugovzhodni Evropi, sploh ni bila revolucija, ampak primer »samouničenja aparata – njegovih kadrov in birokratov«, ki so sodelovali pri »uničevanju [komunističnega] političnega sistema« zato, da bi privatizacijo, ki je sledila, usmerili v svoj »osebni dobiček«.⁴ Ta mit, ki ga zagovarja majhna skupina samooklicanih »odpadnikov«, trdi, da je bila postkomunistična tranzicija v Srednji in Jugovzhodni Evropi »v resnici nazadnjaški – regresiven – proces, ki je regijo potiskal nazaj k njenim predmodernim institucijam«.⁵

Poleg teh dveh mitov so se poznavalci soočali še v štirih polemikah o političnih spremembah v tej regiji. Prva je bila nenavadno pregreta polemika o besedišču in se je osredotočala na to, ali bi procese sprememb ustrezneje poimenovali kot *tranzicijo* ali *transformacijo*. Druga polemika, ki jo bomo preučili, odpira vprašanje, kaj šteje kot demokratična utrditev, kdaj je konsolidacija zaključena in kdaj je tranzicija – če gre za to – končana. Tretja in četrta polemika, ki sta med seboj tesno povezani, čeprav različni, se vrtita okrog pojasnjevanja razlik v političnem razvoju, ki so mu sledile države v regiji po letu 1989, in razlik v stopnji uspeha pri demokratizaciji.

V poglavju, ki sledi, se bom lotila teh raznolikih mitov in polemik ter skušala pokazati, da je vsaj nekatere že razjasnil nedavni razvoj v regiji, pri čemer se bom osredotočila na naslednje države: Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Romunija, Bolgarija, Albanija in države naslednice Jugoslavije. Rusijo sem v razpredelnicah 1 in 2 vključila zaradi primerjave, drugače pa je omenjena bolj mimogrede. Prav tako bom zagovarjala tezo, da je demokratična konsolidacija odvisna od vrste dejavnikov, med katerimi so ugodno mednarodno okolje, gospodarska stabilizacija ter marginalizacija in delegitimizacija ekstremističnih političnih pogledov. Nazadnje, ob koncu poglavja, pa bom obravnavala še mit in z njim povezano polemiko o razpadu socialistične Jugoslavije. Na začetku je najbrž smiselno poudariti, da vseobsegajoča transformacija, ki se je zgodila na področju Srednje in Jugovzhodne Evrope, ni potekala neodvisno

³ Lipset 1994.

⁴ Poznanski 1993, 19, 21.

⁵ Poznanski 2001, 217.

od razvoja dogodkov v Sovjetski zvezi. Kakor je dobro znano, je Mihail Gorbačov, generalni sekretar Komunistične partije Sovjetske zveze med letoma 1985 in 1991 ter predsednik Sovjetske zveze od marca 1990 do decembra 1991, državam sovjetskega bloka svetoval, naj se o svoji prihodnosti odločajo same, kar je postalo znano kot »sinatrovska doktrina« (po navdihu papevke Franka Sinatre »My Way«). Obenem pa je jasno, da so bile korenine »velike preobrazbe« večinoma samonikle, zaradi česar so »močnejše družbe« kot Slovenija, Hrvaška, Poljska in Madžarska napredovale hitreje kot »šibkejšje družbe«, na primer Bolgarija in Romunija (ali pa, če smo že pri tem, Makedonija in Kosovo) – še posebej na začetku transformacije.

11.

Prvi mit. Vztrajnost mita, da »nihče ni vedel«, da je komunizem v nevarnosti, je ob dokazih za precej konkretne napovedi različnih poznavalcev nenavadna. Že marca 1980 je Ernst Kux zapisal, da bi bile lahko, če se Poljska in druge države v tej regiji ne bodo zmogle učinkovito soočiti z ekonomskimi težavami, posledice družbeni nemiri in »preobrtati ... v mnogih ali vseh vzhodnoevropskih državah bolj ali manj istočasno«. ⁶ George Schöpflin je z nekoliko drugačnim poudarkom, a z enakim zaključkom v neki publikaciji leta 1985 zatrdil, da so komunistični sistemi v poznem stanju razpadanja. ⁷ Tudi J. F. Brown je leta 1984 domneval, da je »poljska izkušnja nemara povzročila postopen premik v razmerjih moči znotraj komunističnega sistema«. ⁸ Ivan Volgyes je leta 1987 pri opazovanju madžarskega konteksta uvidel, da se država že pomika v politično »nevihto«. ⁹ Kar zadeva Romunijo, je Anneli Gabanyi septembra 1988 ocenila, da so Nikolaeju Ceaușescuju škrti dnevi za krmilom oblasti. ¹⁰ Tudi Zbigniew Brzezinski je na začetku leta 1989 samozavestno označil: »Skoraj povsem gotovo je, da se bo nekoč v bližnji prihodnosti, ob nekakšnem velikem gospodarskem in političnem preobratu, v življenje Vzhodne Evrope vrnila politika kot izraz avtentične družbene težnje po večstrankarski demokraciji.« ¹¹ Drugi opazovalci, kot je na primer Vla-

⁶ Kux 1980, 37.

⁷ Schöpflin 1985, 307–311.

⁸ Citirano v Sanford 1986, 40.

⁹ Volgyes 1987, 373.

¹⁰ Gabanyi 1988.

¹¹ Brzezinski 1989, 135–136.

dimir Tismaneanu,¹² so prav tako čutili, da je konec blizu; najslavnejša pa je bila najbrž objava pogosto narobe razumljenega spisa Francisa Fukuyame »Konec zgodovine?«. Ves smisel Fukuyamovega članka je v prepričanju v »končno zmago zahodnjaške liberalne demokracije«, torej v »univerzalizaciji zahodnjaške liberalne demokracije kot končne oblike človeškega vladanja«.¹³ Ne glede na to, ali se bo izkazalo, da je imel Fukuyama glede liberalne demokracije prav ali ne, je povsem jasno, da je predvidel neizogiben padec komunizma v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi. Zelo povedno je, da je poleti 1990 Robert Conquest objavil članek o razpravah o političnih spremembah v Vzhodni Evropi z naslovom »Kdo je imel prav, kdo se je motil in zakaj?«.¹⁴

Pri iskanju izvorov tega mita opazimo, da ni nastal samo zato, ker strokovnjaki ne bi spremljali svojega področja. Dodaten izvor je bila selektivna percepcija, ki je izhajala iz »realistične« perspektive, po kateri – z besedami njenega najspoštljivejšega zagovornika – »tako komunistične totalitarne države kot zahodne liberalne države v splošnem spadajo v kategorijo učinkovitih, ne pa šibkih političnih sistemov«,¹⁵ poleg tega pa komunistične države »izkazujejo visoko stopnjo politične stabilnosti in institucionalizacije«.¹⁶

To pa tudi priča, da je bil razlog za prezrtje ponavljajočih se opozoril in napovedi o končnem padcu komunizma dvojen: najprej je šlo za nasprotje s prevladujočo, a zmotno paradigmo, ki je namesto legitimnosti kot pglavitnega dejavnika za doseganje sistemske stabilnosti poudarjala politični red; in drugič, napovedi dramatičnih sprememb zmeraj trčijo ob odpor ljudi na splošno (ne le strokovnjakov), ki si težko predstavljajo karkoli drugega od nadaljevanja *statusa quo*. (Zato je le redkokdo pozoren na svarila tistih, ki opozarjajo na bližajoče se pomanjkanje vode, izčrpanje zalog nafte, zlom ameriškega gospodarstva in načine, na katere nenehno uničevanje okolja in različnih vrst vpliva tudi na človeško vrsto. Ljudje si le težka predstavljajo dramatične spremembe in so zatoorej naravno nagnjeni k temu, da ne verjamejo, da je kaj takega mogoče.)

Drugi mit. Drugi mit, ki pravi, da se leta 1989 oziroma kasneje ni zgodilo nič revolucionarnega, je neločljivo povezan s polemikami o tem, kako bi lahko najboljše definirali besedo *revolucija*. Raziskovalci, kot so

¹² Tismaneanu 1990.

¹³ Fukuyama 1990, 1275.

¹⁴ Conquest 1990.

¹⁵ Huntington 1968, 1.

¹⁶ Huntington 1968, 336.

Huntington, Roper in Poznanski,¹⁷ poudarjajo središčno vlogo nasilja, s čimer nasilje postaja sestavni del definicije revolucije. Pri Roperju to pomeni, da je moč samo dogodke v Romuniji označiti za revolucijo, medtem ko Poznanski pri dogajanju v Romuniji posebej izključi kakršnokoli revolucionarnost, saj po njegovem nasilje tam ni trajalo dovolj dolgo, da bi ga lahko upoštevali; Poznanski izključi tudi Jugoslavijo, to pa argumentira s svojim videnjem razpada Jugoslavije kot posledice slovenske, hrvaške in drugih želja po »nacionalni neodvisnosti«. ¹⁸ Pravzaprav pa Poznanski svojo argumentacijo razširi tudi na zanikanje obstoja kakršnekoli revolucionarne preobrazbe in vztraja, kot sem že omenila, da so propad komunističnega sistema zaradi lastnega dobička orkestrirali komunistični menedžerji. Komunizem je bil, tako je vsaj mislil leta 1993, »uresničljiv sistem«, ki se je po spremembah po letu 1989 razvil v »naprednejšo« obliko. ¹⁹ Osem let pozneje Poznanski vendarle ni več tako prepričan, da je ta »poskus kadrov, da bi politično oblast pretvorili v ekonomsko moč«, ²⁰ uspel, in leta 2001 zapiše, da so v regiji vzniknili »edinole disfunkcionalni trgi«. ²¹ Namesto tekoče evolucije v »naprednejšo« fazo komunizma Poznanski leta 2001 v tej regiji opaza, da je propad komunističnega organizacijskega monopola »povsod sprožil večinoma sile, ki so uničile še tisto, kar je že obstajalo, in zdi se, da tega niso zmožne nadomestiti s čimerkoli funkcionalnim«. ²²

Alternativni pogled pa revolucije ne razume toliko v smislu velikega poka, ampak bolj kot proces transformacije, ki je povezan, kakor ga razume Alexis de Toqueville, z »obdobjem intenzivnih socialnih, političnih in ekonomskih sprememb«. ²³ Podobno je tudi Michael McFaul revolucijo definiral kot »obširne, temeljne spremembe v politični organizaciji, družbeni strukturi, nadzoru ekonomske lastnine in prevladujočem mitu o družbenem redu«. ²⁴ Tudi Howard Kaminsky je revolucijo definiral kot »nenadno nadomestitev enega družbenega in intelektualnega sveta z drugim«. ²⁵ Če torej pomislimo, da je družbeni red utemeljen na prepo-

¹⁷ Huntington 1968, 264; Roper 1994, 402; Poznanski 1993, 4.

¹⁸ Poznanski 1993, 5.

¹⁹ Ibid., 9.

²⁰ Ibid., 23.

²¹ Poznanski 2001, 212.

²² Ibid., 219.

²³ Stališče de Toquevilla povzeto v Tanter in Midlarsky 1967, 265.

²⁴ Citirano v Schmitter in Karl 1994, 181.

²⁵ Kaminsky 1957, 62.

znavnih moralnih, političnih in ekonomskih načelih (kot so na primer sekularna teokracija, enostrankarska oblast, plansko gospodarstvo v nasprotju s konsekvencializmom, z demokratičnim vladanjem in gospodarskim prostim trgom), in če sledimo takšnemu razmišljanju, lahko spremembe pri kateremkoli od teh načel štejemo za revolucionarne, ne glede na to, ali jih spremlja nasilje ali ne, spremembe v vseh treh razsežnostih pa lahko označimo za *vsestransko* revolucijo.²⁶ Ugotovitev Poznanskega, da se vsestranske spremembe lahko dogajajo več let (ali, bi dodala sama, več desetletij), je relevantna in jo podpira argument, ki ga je v svoji klasični zgodovini revolucionarnih procesov v sovjetski Rusiji razvil Bertram Wolfe.²⁷

Poznanski je imel seveda prav, ko je zapisal, da dogodki v obdobju med letoma 1989 in 1991 niso pomenili smrti komunističnih strank. Opazimo lahko, na primer, volilne uspehe postkomunističnih strank v Albaniji, Bolgariji, na Hrvaškem, Madžarskem, Poljskem, v Makedoniji in Romuniji v devetdesetih letih dvajsetega stoletja ter postkomunističnih strank v Makedoniji (leta 2002), Bolgariji (2005) in Sloveniji (2008). Te preoblikovane stranke pa sestavljajo novi ljudje in novi programi, in poleg tega ni videti, da bi jih gnala želja po kovanju dobička na osnovi volilnega uspeha. Na Češkem je Komunistična stranka Bohemije in Moravske (KSČM) še zmeraj pomembna, čeprav gre za neprenovljeno stranko.²⁸ Srbija je izjemen primer, saj se je Srbska socialistična stranka (kakor se je imenovala njena komunistična stranka) preobrazila v nacionalistično stranko z ekspanzionističnim programom. Srbija je tako najjasnejši primer vrste polastitve, o kateri govori Poznanski, in čeprav se zdi, da predsednik te stranke, Slobodan Milošević, iz te polastitve ni pridobil kakšnega posebnega bogastva, je imelo korist veliko njegovih pajdašev.²⁹

III.

Prva polemika. Prva polemika, ki jo je deloma najbrž podžigala zmeda oziroma nesoglasje glede pomena uporabljenih izrazov, se je spraševala, ali je spremembe v regiji bolj smiselno opisovati kot *tranzicijo* ali kot *transformacijo*. Ta polemika je bila v sredini devetdesetih let že dodobra

²⁶ Ramet 1997, 169.

²⁷ Wolfe 1948.

²⁸ Lach et al. 2010.

²⁹ Miljković in Hoare 2005.

razvita.³⁰ Petr Pavlínek jo povzame kot spor med tistimi, ki so bili prepričani, da v regiji poteka *tranzicija* proti določenemu cilju, kot je moderni kapitalizem – pogled, ki ga ima Pavlínek za »teleološkega«, torej za nekaj slabega –, in tistimi, ki so bili po drugi strani prepričani, da države v regiji niso bile na poti proti nobenemu jasnemu cilju oziroma določeni smeri, zaradi česar je treba *transformacijo* razumeti kot nekaj kompleksnega.³¹ Ben Fowkes je konec devetdesetih let razmere opisal takole: »Tranzicija nakazuje tako izhodišče kakor tudi namen, končni cilj. Izhodišče je mogoče določiti s precejšnjo mero jasnosti. Tu gre za komunistične režime in sisteme v času, ki se je izkazal za njihove poslednje dni – konec osemdesetih let dvajsetega stoletja. Končni cilj pa je izjemno nejasen.«³² Fowkes je tako kot Pavlínek tiste, ki so bili prepričani, da imajo elite v regiji jasen cilj, okrivil zaradi teleološkega mišljenja.³³

Za namen tega poglavja *tranzicijo* po Cassellovem slovarju razumem kot »prehod ali spremembo iz enega kraja, stanja, dejanja v drugega«.³⁴ Zato pri mojem razumevanju in uporabi besede »tranzicija« ni prav nič teleološkega, kaj šele da bi predvidevala, da so spremembe, ki jih s tem označujemo, potekale v zaželeni smeri (s stališča opazovalcev ali pa vpletenih). Dobesedni pomen izraza »tranzicija« je v tem, da so stvari na koncu drugačne, kot so bile prej. Ne verjamem, da obstajajo opazovalci postkomunistične regije, ki bi še danes trdili, da se ni spremenilo nič bistvenega.

Beseda *transformacija* ima drugačen pomen. Cassell jo označi kot »dejanje preobražanja; ... metamorfozo, transmutacijo«.³⁵ Torej gre za sam proces sprememb in vsaka tranzicija jasno vključuje transformacijo, čeprav si lahko predstavljamo tudi transformacije, ki bi zgolj ohranjale kaos, ne da bi vodile h kakšnemu določenemu ali vsaj delno stabilnemu ravnovesju. Tranzicija torej za sabo potegne transformacijo.

Thomas Carothers v članku, objavljenem v *Journal of Democracy* (2002), temu, kar imenuje tranzicijska paradigma, pripiše pet domnev; skupaj z njim zavračam vseh pet, čeprav sem še naprej prepričana, da so tiste postkomunistične države, ki so zapustile Varšavski pakt ter se pridružile Natu in Evropski uniji, med drugim izvedle »prehod ali spre-

³⁰ Bunce 1995; Verdery 1996.

³¹ Pavlínek 2003, 86–87.

³² Fowkes 1999, 3.

³³ Fowkes 1999, 4.

³⁴ Cassell 1991, 876.

³⁵ Ibid., 875.

membo iz enega kraja, stanja, dejanja v drugega«, kot temu pravi Cassell. Pet domnev, ki jih našteje Carothers, je: (1) za vsako državo, kjer strmoglavijo diktatorja, moramo domnevati, da se napoti proti demokraciji, (2) demokratizacija mora zmeraj slediti isti formuli v identičnem zaporedju, (3) volitve so jamstvo za stabilno, liberalno demokracijo, (4) stvari, kot so stopnja gospodarske razvitosti, politična zgodovina in raznovrstne zapuščine, so nepomembne za potek ali možnosti demokratizacije in (5) tako imenovani »tretji val« demokratičnih prehodov je potekal v notranje povezanih, funkcionalnih državah.³⁶ Te domneve, če jih je tudi v resnici kdo izražal, se mi zdijo nesmiselne. Na žalost pa Carothers, ali zaradi občutljivosti ali pa česa drugega, krivcev ni poimenoval. Sama bi vendarle rada poudarila, da ni *nobenega razloga*, da bi kdorkoli, ki verjame, da se je politika v Srednji in Jugovzhodni Evropi glede na njeno stanje pred letom 1989 spremenila, uporabljal *katerokoli* od teh domnev.

Vsakdo, ki vsaj malo pozna posledice strmoglavljenja iranskega šaha (leta 1979) ali razpada Sovjetske zveze (leta 1991) bi le težka pritrdil prvi domnevi, preučevalci demokratizacije pa so prav tako opazili razlike v izgrajevanju demokracije, ki med drugim vsebujejo izbiro med predsedniškim in parlamentarnim sistemom, izbiro med proporcionalnim predstavništvom in večinskim volilnim sistemom ter zaporedje zakonodajnih reform. Poleg tega pa tudi drugi opozarjajo, da volitve niso jamstvo za liberalno demokracijo in da je hitenje z volitvami, preden se pomirijo medetnična sovraštva in se vzpostavi pravna država, recept za disfunkcionalnost, ne pa za liberalno demokracijo.³⁷ Glede spremenljivk, kot je zapuščina preteklosti, pa imamo obširne študije, ki opozarjajo, kakšen vpliv ima lahko na politično evolucijo.³⁸ In končno tudi ni verjetno, da bi katerikoli strokovnjak za srednje- in jugovzhodnoevropske zadeve ne opazil vznika novih držav, ki so bile posledica razpada Sovjetske zveze, Češkoslovaške in socialistične Jugoslavije, ali pa težav, ki so jih imele nekatere države naslednice Sovjetske zveze in Jugoslavije; zaradi tega je precej neverjetno, da bi postkomunistične tranzicije kdorkoli zares videl kot stvar »notranje povezanih, funkcionalnih držav«, čeprav sprejetje v Evropsko unijo jasno kaže, da so znotraj svetov EU za tiste, ki so jih sprejeli, presodili, da so dosegle ustrezno stopnjo funkcionalnosti za članstvo.

³⁶ Carothers 2002, 6–8.

³⁷ Ramet 2006, poglavje 16.

³⁸ Kopstein 2003; Pop-Eleches 2007. Glej tudi Johnson 2001, 256–258; Minkenberg 2010.

Jordan Gans-Morse je v imenitnem članku za *Post-Soviet Affairs* pregledal argumente o postkomunistični evoluciji v 131 člankih, ki so izšli v desetih najpomembnejših revijah o tem področju ter primerjalnopolitičnih revijah. Ugotovil je, da medtem ko mnogi strokovnjaki napadajo domnevno hegemonski model »tranzitologije« (kar je žaljivka), »analitiki postkomunizma redko izražajo mnenje, da je liberalna demokracija (ali katerakoli druga vrsta politične ureditve) enkrat, naraven, neizbežen ali celo verjeten izid tranzicij«. ³⁹ Kopstein to analizo potrjuje in opaža, da preučevalci postkomunizma »nikoli niso trdili, da je demokracija neizbežna«. ⁴⁰ Še več, ko so bili neimenovani strokovnjaki obtoženi domišljanja, da bo razvoj v Srednji in Jugovzhodni Evropi neizbežno odseval predhodne dogodke v Latinski Ameriki, je Gans-Morse ugotovil, da strokovnjaki, ki so se osredotočali na Srednjo in Jugovzhodno Evropo, svojih analiz niso opirali na preučevanje Latinske Amerike, ampak regije, za katero so bili strokovnjaki, in so zatorej identificirali razne dejavnike, ki so to regijo ločili od Latinske Amerike. ⁴¹

Gans-Morse je pregledal tudi ponavljajoče se trditve (in navedel tiste, ki jih izrekajo), da je precejšen kontingent strokovnjakov kriv naivnih oblik teleološkega mišljenja. ⁴² Navedel je opozorilo Katherine Verdery, »da je napačno domnevati, da smo priče prehodu od socializma v kapitalizem, demokracijo ali tržno gospodarstvo«. ⁴³ Z mislijo na politično evolucijo na Poljskem, Češkem, Madžarskem, Hrvaškem, Slovaškem in v Sloveniji, se človek vpraša, ali bi bila Katherine Verdery svoje opozorilo pripravljena ponoviti tudi danes. Ampak glede teleologije se lahko tudi vprašamo, ali obstajajo analitiki, ki so ravno nasprotnega mnenja – da po letu 1989 ljudje v Srednji in Jugovzhodni Evropi niso imeli nobenega posebnega upanja ali da elite v deželah te regije niso imele nikakršne ideje – če gre za to – kaj hočejo doseči. Še več, medtem ko je za teleologijo videti, kot da bi šlo prav gotovo za smrtni greh, je treba stopiti korak nazaj in se vprašati, kaj je narobe s prepričanjem, da imajo politične elite v mislih določene cilje. In v bistvu, kot poudarja Milada Vachudova, »še celo preden so v Pragi novembra 1989 demonstranti z ulic odšli domov, so prihajajoči demokratični voditelji Češkoslovaške, Poljske in Madžarske članstvo v Evropski uniji določili za svoj najpomembnejši zunanjepolitič-

³⁹ Gans-Morse 2004, 323.

⁴⁰ Kopstein 2009, 291.

⁴¹ Gans-Morse 2004, 328, 332.

⁴² Gans-Morse 2004, 334–335.

⁴³ Verdery 1996, 15, citirano v Gans-Morse 204, 335.

ni cilj». ⁴⁴ Če pogledamo še dlje v preteklost, bomo opazili, da so opozicijski aktivisti na Poljskem že na začetku osemdesetih let zavestno gradili vzporedno družbo, v kateri, kakor piše Wiktor Kulerski, »bo oblast nadzorovala prazne trgovine, ne pa trga; zaposlovanje delavcev, ne pa njihovega preživetja; uradne medije, ne pa kroženja informacij; tiskarne, ne pa založniškega gibanja; pošto in telefone, ne pa komunikacije; in šolski sistem, ne pa izobrazbe«, ⁴⁵ in njihov končni cilj ni bil nič manj od ponovne vzpostavitve pluralnega političnega sistema. ⁴⁶ Na Češkoslovaškem so se neodvisni aktivisti, povezani z Listino 77, Odborom za obrambo po krivem preganjanih, Jazzovsko sekcijo in Katoliško cerkvijo, med drugim trudili za dosego pravne države (kjer bi oblast spoštovala svojo lastno ustavo in zakone), informacijsko in kulturno svobodo, konec represije in obnovo verske svobode, vključno z avtonomijo Katoliške cerkve. ⁴⁷ Poudarimo lahko še tokove neodvisnega aktivizma v osemdesetih letih v Nemški demokratični republiki, Sloveniji in na Madžarskem, kakor tudi šibkejše primere v Bolgariji, Srbiji in na Hrvaškem.

Ko se je komunistični organizacijski monopol enkrat sesul, so se nove elite lotile razgradnje starih političnih struktur in – ob posvetovanju s Srednje- in Vzhodnoevropsko pravno pobudo Ameriške odvetniške zbornice (American Bar Association – Central and East European Legal Initiative) in organiziranju odborov za preučevanje ustav različnih držav v Zahodni Evropi in drugod – sprejemanja novih ustav ter zakonov, postavljanja novih institucij in spodbujanja sprememb v smeri pluralnosti. Te elite so se prav tako zavzemale za privatizacijo gospodarstva in oživitev produktivnosti. Čeprav je proces dekonstrukcije in rekonstrukcije odprl možnosti za korupcijo, ki je v nekaterih družbah v regiji dobila resne razsežnosti, ⁴⁸ spremembe niso bile zapletene zaradi pomanjkanja jasnega namena, ampak zaradi vsaj dveh različnih namenov, ki so ju zasledovale vsaj nekatere lokalne elite: po eni strani izgradnja pluralističnih sistemov, oživitev gospodarstva in vstop v Evropsko unijo; po drugi strani pa, kot je opazal Poznanski, polnjenje lastnih žepov in predaja nadzora nad dobičkonosno lastnino v roke sorodnikov in pajdašev. ⁴⁹ Slednja motivacija je bila še posebej zaskrbljujoča v državah naslednicah Jugoslavije

⁴⁴ Vachudova 2005, 3.

⁴⁵ Toch 1986, 7.

⁴⁶ Dokumentirano v Ramet 1991, poglavje 3.

⁴⁷ Bugajski 1987; Skilling 1989.

⁴⁸ Karklins 2002.

⁴⁹ Glej npr. Festic in Rausche 2004.

v vojnem območju, pa tudi v Albaniji, Bolgariji, Makedoniji in Romuniji. Še več, pripravljenost lokalnih elit, da se zavežejo izpolnjevanju zahtevnih pogojev, ki jih vsebuje *acquis communautaire* Evropske unije (celotna zbirka sprejete zakonodaje) prepričljivo kaže, da je bil vstop v EU za postkomunistične države jasen cilj.⁵⁰ Po mojem mnenju so se države Vzhodne Evrope konec leta 1989 torej lotile tranzicije, ki je neizbežno vključevala transformacijo političnih, pravnih, ekonomskih in medijskih sistemov.

Pri prvi polemiki sem se ustavila za kar nekaj časa prav zaradi silovitosti njenih argumentacij, še posebej v prvem desetletju po padcu komunizma leta 1989. To kaže, da se je udeležencem in udeleženkam te polemike zdelo, da gre za nekaj pomembnega; po najboljših močeh sem se potrudila razjasniti, za kaj je šlo in za kaj ni šlo. Pa vendar tvegam še zadnjo opazko, in sicer da je *status quo* nekaj negotovega, ne pa končna točka, to pa ne zaradi političnih pritiskov, ampak zaradi okoljske krize, kar vključuje globalno segrevanje in njegove posledice, in tudi grozeč zlom gospodarstva ZDA, ki ga je povzročila predvsem, čeprav ne izključno, fiskalno neodgovorna politika administracije Georgea W. Busha. Zavedati se moramo, da imata okoljska kriza in gospodarska kriza politične posledice. In tako pridemo do druge polemike.

Druga polemika: kdaj je tranzicija zaključena in kdaj imamo demokracijo lahko za utrjeno? Čeprav pritrujem modrosti Bergerjevega in Luckmannovega opažanja o negotovosti vse družbene realnosti,⁵¹ soglašam s Kornaijevo idejo, da je tranzicija zaključena takrat, ko komunistična stranka nima več organizacijskega in oblastnega monopola, ko je pretežni del gospodarstva v zasebnih rokah in ko je v gospodarstvu glavna determinanta trg;⁵² vendarle raje, kot da bi trdila, da je z dosego teh nalog tranzicija zaključena, mislim, da predstavljajo (samo) pomemben mejnik na poti do stabilne liberalne demokracije (in članstva v Evropski uniji). Alan Gelb je (leta 1999) podobno zapisal, da je »tranzicija končana, ko težave in politična vprašanja, s katerimi se soočajo današnje 'tranzicijske države', spominjajo na tiste, s katerimi so se soočale druge države na podobnih stopnjah razvoja«.⁵³ V tej povezavi je zanimivo, da sta Ermelinda Meksi, takrat namestnica albanskega predsednika vlade in ministrica za evropsko integracijo, ter Auron Pasha, izvršni direktor

⁵⁰ Schimmelfennig in Sedelmeier 2005.

⁵¹ Berger in Luckmann 1967, 121.

⁵² Povzeto v Brown 1999, 6.

⁵³ Citirano v Brown 1999, 6.

Inštituta za razvojne raziskave in alternative (Institute for Development Research and Alternatives), leta 2003 prišla do zaključka, da čeprav za neko državo lahko rečemo, da je zaključila tranzicijo, in vendar ni članica Evropske unije, šele članstvo v Evropski uniji služi kot jasen znak, da je ekonomska, če ne tudi politična, tranzicija zaključena.⁵⁴ Za zaključek politične tranzicije je pomembno, da vlada suverenost učinkovito izvaja nad vsem državnim teritorijem.

Povezano vprašanje – kdaj lahko rečemo, da je demokracija konsolidirana? – je vprašanje o kriterijih. Tukaj predlagam naslednje kriterije, po katerih imamo neko demokracijo lahko za utrjeno:

- ko korupcija pade na raven, da država na indeksu zaznave korupcije organizacije Transparency International doseže 4,0 točke ali več,
- ko se število pomembnejših političnih strank ustali na dveh ali treh in ko se število strank, ki lahko izvolijo poslance v parlament, ustali pri osemih ali manj,
- ko vzgojno-izobraževalni sistem spodbuja liberalne vrednote
- in ko se volilni zakoni ustalijo.

V tem smislu dejstvo, da je po letu 1989 prvih šest parlamentarnih volitev na Hrvaškem (1990, 1992, 1993, 1995, 2000 in 2003) potekalo vsakič po drugačni volilni zakonodaji,⁵⁵ govori najmanj o tem, da do leta 2003 na Hrvaškem ni bilo utrjenega stabilnega demokratičnega sistema.

Prva razpredelnica (spodaj) kaže, katere države so bile sprejete v Evropsko unijo, kako jih Freedom House uvršča glede demokratične konsolidiranosti in navaja točke indeksa zaznave korupcije, kot jih določa Transparency International:

⁵⁴ Meksi in Pasha 2003, 4.

⁵⁵ Vrcan 2003, 243.

RAZPREDELNICA 1: MEDNARODNE MERITVE REGIONALNEGA NAPREDKA PO LETU 1989

Članstvo v EU	Nations in Transit	Transparency Int.
Članice po 2004:	Kazalci demokratičnosti 2,00 ali več:	Kazalci koruptivnosti 4,0 ali več:
Češka	Češka	Češka (4,9)
Madžarska	Madžarska	Madžarska (5,1)
Poljska	Poljska	Poljska (5,0)
Slovaška	Slovaška	Slovaška (4,5)
Slovenija	Slovenija	Slovenija (6,6)
	Bolgarija	Hrvaška (4,1)
Članice po 2007:	Kazalci demokratičnosti med 3,25 in 2,75:	Kazalci koruptivnosti med 3,5 in 4,0:
Romunija	Romunija	Romunija (3,8)
Bolgarija	Hrvaška	Bolgarija (3,8)
	Srbija	Makedonija (3,8)
	Črna gora	Črna gora (3,9)
	Bosna in Hercegovina	
	Makedonija	
Kmalu:		Kazalci koruptivnosti med 3,0 in 3,5
Hrvaška		
Srbija		Srbija (3,5)
Črna gora		Bosna in Hercegovina (3,0)
		Albanija (3,2)
Druge:	Kazalci demokratičnosti med 4,50 in 4,00	Leta 2009 neuvrščena:
Albanija	Albanija	
Kosovo	Kosovo	Kosovo
Bosna in Hercegovina		
Makedonija		

Viri: Jeannette Goehring (ur.). 2008. *Nations in Transit 2008: Democratization from Central Europe to Eurasia* New York/Washington D.C./Budimpešta: Freedom House, str. 37; in Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2009*, dostopno na: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009/cpi_2009_table [zadnjič pregledano 23. 8. 2010]. (Kazalci koruptivnosti = Corruption Perceptions Index)

Razpredelnica prikazuje, da so Češka, Madžarska, Poljska, Slovaška in Slovenija (po abecednem vrstnem redu) uvrščene v najvišjo kategorijo

glede na vsa tri merila, Bolgarija, Hrvaška in Romunija pa so kmalu za njimi. Med preostalimi državami sta Srbija in Črna gora v najboljšem položaju za pridružitev Evropski uniji, Albanija, Bosna in Hercegovina ter Kosovo pa imajo resne gospodarske probleme, težave s korupcijo, Bosna in Hercegovina pa še nesposobnost lokalnih elit, da bi presegle razcep države v dve entiteti, kakor je določil Daytonski mirovni sporazum iz leta 1995. Temu seznamu težav bi lahko dodali še sporno zakonodajo na področju medijev in komunikacij, ki sta jo sprejeli Srbija in Makedonija – in je v obeh primerih predmet pritožb na ustavnem sodišču⁵⁶ –, medtem ko imajo v Bosni in Hercegovini, Makedoniji in Srbiji težave z zasebnimi varnostnimi družbami, saj so bile povezane z vohunjenjem (v Srbiji), prevarami in umori (v Makedoniji) ter organiziranim kriminalom v Bosni in Srbiji.⁵⁷ Prav tako s seznama težav, s katerimi se sooča regija, ne smemo spustiti organiziranega kriminala. Čeprav je organiziran kriminal najhujši v Jugovzhodni Evropi, ni nobena država v regiji povsem neprizadeta.

IV.

Tretja polemika: kako pojasniti razlike v tranziciji? Tretja polemika je v nekem smislu najzanimivejša in najzapletenejša hkrati. V pregledu razpoložljivih teorij, ki jih je predstavil ta ali oni strokovnjak, Paul Lewis navede naslednje:

- zgodovinsko-kulturne teorije (ki poudarjajo zapuščino otomanske vladavine v nasprotju z zapuščino habsburške vladavine);
- zgodovina opozicije v državah severnega dela (ki jo simbolizirajo izbruhi leta 1953 v NDR in leta 1956 na Madžarskem in Poljskem, ter vznik Solidarnosti in povezanih neodvisnih organizacij na Poljskem leta 1980) v nasprotju s stabilnejšimi avtoritarnimi vzorci v državah južnega dela;
- relativna moč civilne družbe in neodvisnega aktivizma v vsaki od držav;
- načini izhoda iz komunistične vladavine (npr. pogajanja za okroglo mizo na Poljskem in Češkoslovaškem v nasprotju z notranjim udarom npr. v Srbiji in Bolgariji);
- in stopnja družbeno-ekonomskega razvoja.⁵⁸

⁵⁶ SEEMO 2009; Marušić 2010.

⁵⁷ Cain 2010.

⁵⁸ Lewis 1997, 6–8.

Munck in Leff poudarjata pomen načina tranzicije in poljski model (transakcija) primerjata z madžarskim (osvoboditev), s češkoslovaškim (prelom) in z bolgarskim modelom (revolucija od zgoraj).⁵⁹ Helga Welsh pa, ravno nasprotno, želi načinom tranzicije odvzeti poudarek, ki ga namesto tega raje pripiše spremembam praks reševanja konfliktov med tranzicijo.⁶⁰ Spet drugačen pristop pa ponudi Elena Prohnițchi, ki po natančni primerjavi načinov tranzicije Madžarske in Poljske zaključi, da na razlike v poteh in rezultatih večinoma vplivata dva dejavnika: »začetni pogoji tranzicije (stopnja komunistične legitimnosti, stopnja družbene mobilizacije, odnosi med opozicijo in vladajočimi) in strateško ved nje elit, ki so vključene v proces transformacije«.⁶¹ Darden in Grzymala-Busse sta ob upoštevanju kulturnih dejavnikov proučila razlike v izbiri pravega trenutka in vsebini splošne izobrazbe v regiji ter ugotovila, da »splošna izobrazba bolje razloži vzorce komunističnega odhoda, kot to zmorejo opisi strukturne, modernizacijske ali komunistične zapuščine, poleg tega pa ponudi tudi jasno in trdno vzročno-posledično verigo«.⁶² Vachudova v briljantni analizi tranzicijskih poti Poljske, Češke, Slovaške, Madžarske, Romunije in Bolgarije trdi, da sta bila dejavnika, ki sta se izkazala kot najspodbudnejša pri vzpostavitvi stabilne demokracije v regiji, moč (tako v smislu organizacije kot tudi participacije) protikomunistične opozicije v osemdesetih letih ter prisotnost reformirane komunistične stranke.⁶³ Slednje je pripomoglo k razvoju zdravega tekmovalnega političnega okolja in, nadaljuje Vachudova, »po letu 1989 je kakovost politične tekmovalnosti določala, ali se bo država lotila ... liberalnega ali neliberalnega vzorca sprememb«.⁶⁴ Deset let pred izidom knjige Vachudove je Ishiyama poudaril »spodbujanje politične zmernosti v glavnih političnih strankah« kot glavno determinanto za uspeh demokratizacije.⁶⁵ Bohle in Greskovits pa menita, da razlike v tranzicijskih poteh izhajajo iz alternativnih modelov kapitalistične transformacije, ki so jih prevzeli v regiji. Razlikujeta med »državno ustvarjenim neoliberalizmom«, ki ga prepoznata v baltskih državah, »zakoreninjenim liberalizmom«, ki so ga, tako menita, po letu 1989 prakticirali na Poljskem, Češkem, Slovaškem in

⁵⁹ Munck in Leff 1997, 344, 357–359.

⁶⁰ Welsh 1994, 379.

⁶¹ Prohnițchi 2006, 5.

⁶² Darden in Grzymala-Busse 2006 (povzetek).

⁶³ Vachudova 2005, 13, 18.

⁶⁴ Ibid., 21.

⁶⁵ Ishiyama 1995, 147.

Madžarskem, slovenskim neokorporativizmom ter kasnejšo privatizacijo in zamujenim gospodarskim okrevanjem, ki je tipično za Jugovzhodno Evropo.⁶⁶

Četrta polemika: kako pojasniti razlike v stopnjah uspeha pri demokratizaciji? Aktivnosti programa PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies), iz katerega je med letoma 1990 in 1995⁶⁷ samo Madžarska načrpala 582,8 milijonov ECU, Poljska pa še dodatna sredstva, so prav gotovo koristile upravičenkam (med katere se je pozneje uvrstilo 10 pridruženih članic EU), celoten proces pridruževanja Evropski uniji pa je bil zastavljen izrazito namensko. Poleg teh dejavnikov je še cela vrsta drugih, uvrščenih med tiste, ki so vplivali na postkomunistično tranzicijo v Vzhodni Evropi, mednje pa spadajo: izbire in strategije elit na oblasti;⁶⁸ stopnje modernizacije in ekonomskega razvoja ter zgodovinske izkušnje z demokracijo;⁶⁹ izbira izvršne strukture (predsedniški, polpredsedniški ali parlamentarni sistem), zakonodajna struktura (enodomna ali dvodomna) in volilni sistem (večinski, proporcionalni ali mešani);⁷⁰ ali se je nacionalistična mobilizacija zgodila na začetku ali pa ob koncu procesa tranzicije;⁷¹ in preživetje oblik totalitarnosti zavesti, ki se odraža v nostalgiji za komunistično avtoritarnostjo, fenomenu, ki je v Vzhodni Evropi šibkejši kot v Rusiji.⁷² Glede zadnjega dejavnika sta Petr Macek in Ivana Marková opozorila (leta 2004), da se vzorci mišljenja, ki so bili zgrajeni v času komunizma, vključno s stopnjami nezaupanja, negotovosti in skepticizma, v različnih stopnjah nadaljujejo iz ene družbe v drugo.⁷³ Bunce pa, nasprotno, meni, da »imajo najuspešnejše demokracije v postsocialističnem svetu – Poljska, Madžarska, Češka, Slovenija in baltske države – eno skupno točko: popolno politično zavrnitev socialistične preteklosti in socialističnih elit v letih vzpostavljanja demokratične oblasti«.⁷⁴

Sama raje poudarjam, da so pri določanju relativnega uspeha, ki je bil dosežen z demokratizacijo in razvojem liberalne kulture v regiji,

⁶⁶ Bohle in Greskovits 2007, 445–446, povzeto v Kaser 2010, 92.

⁶⁷ Kovrig 1999, 258.

⁶⁸ Kopecky in Mudde 2000, 74, 79.

⁶⁹ Pop-Eleches 2007a, 143.

⁷⁰ Andreev 2004, 38.

⁷¹ Bunce 2003, 177.

⁷² Vainshtein 1994, 248, 252, 255; Ekiert et al. 2007, 18.

⁷³ Macek in Marková 2004, 173–174.

⁷⁴ Bunce 2000, 717.

vlogo odigrali različni dejavniki. Mednje ne uvrščam le izhodnih strategij in pogojev, na katere opozarjata Vachudova in Bunce, ampak tudi ključno vlogo, ki jo je s svojim *acquis communautaire*⁷⁵ odigrala Evropska unija, ter vsebine in politična sporočila, ki so jih prenašali zgodovinski učbeniki v šolski rabi.⁷⁶ Tem dejavnikom bi lahko dodali še vpliv korupcije, organiziranega kriminala, s strani elit podžganega nacionalističnega sovraštva,⁷⁷ in vprašanje, ali se je določena država uspela izogniti vojni ali ne.

V.

Po pregledu stanja v desetih postsocialističnih evropskih državah Fink-Hafner in Hafner-Fink zaključita, da so štiri ključne politične determinante uspeha pri demokratizaciji v regiji odsotnost vojne, odsotnost tujih mirovnih sil, prisotnost parlamentarnega sistema, ki deluje po proporcionalnem volilnem sistemu, in aktivno vključevanje civilne družbe v zgodnji fazi tranzicije.⁷⁸ Njuna argumentacija je prepričljiva.

Ali pa bi demografski in kulturni dejavniki prav tako lahko igrali določeno vlogo? Druga razpredelnica kaže odstotek urbaniziranosti v državah v regiji leta 2008, povprečno število let šolanja leta 2006 (s podatki iz leta 2004 za Albanijo in 2005 za Makedonijo) ter odstotek BDP, ki ga države porabijo za vzgojo in izobraževanje (večina podatkov je iz let 2002–2005).

⁷⁵ Schimmelfennig in Sedelmeier 2005.

⁷⁶ Glej Höpken 2007, zlasti str. 171 in 174.

⁷⁷ Zlasti v Srbiji: glej Di Lellio 2009.

⁷⁸ Fink-Hafner in Hafner-Fink 2009, 1613–1614, 1618–1619.

RAZPREDELNICA 2: KULTURNI IN DEMOGRAFSKI DEJAVNIKI

% urbaniziranosti (2008)		Povprečno št. let šolanja (2006)	Izdatki za vzgojo in izobraževanje v % BDP (2005)
		15-17 let	5,5-7,1 %
Češka	73	Slovenija	Črna gora
Rusija	73	Madžarska	Slovenija
Bolgarija	71	Poljska	Madžarska
Madžarska	68	Češka	Poljska
Makedonija	67	Slovaška	
Poljska	61		
Črna gora	60	14 let	4,4-4,5 %
Hrvaška	57	Hrvaška	Hrvaška
Slovaška	56	Romunija	Bolgarija
Romunija	54	Bolgarija	Češka
Srbija	52	Rusija	
Slovenija	48		
BIH	47	11-12 let	3,5-3,9 %
Albanija	47	Srbija	Slovaška
Kosovo	10	Makedonija	Rusija
		Albanija	Romunija
			Makedonija
		Ni podatka	Manj kot 3,0 %
		Srbija	Albanija
		Kosovo	
		Bosna in Hercegovina	
		Črna gora	

Viri: Za odstotek urbaniziranosti (razen Kosova) in povprečno število let šolanja, Central Intelligence Agency (CIA), *The World Factbook*, dostopno na: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ [zadnjič pregledano 24. 1. 2010]; za odstotek urbaniziranosti na Kosovu, www.citypopulation.de/Kosovo.html [zadnjič pregledano 24. 1. 2010]; za izdatke za vzgojo in izobraževanje na Madžarskem, Poljskem, Češkem, Slovaškem, Hrvaškem, v Romuniji, Bolgariji, Rusiji, Makedoniji, Albaniji in Sloveniji, CIA, *The World Factbook*; za izdatke za vzgojo in izobraževanje v Srbiji (1998) in Črni gori (2000), »Serbia – Administration, Finance, & Educational Research«, dostopno na: education.stateuniversity.com/pages/1326/Serbia-ADMINISTRATION-FINANCE-EDUCATIONAL-RESEARCH.html in »Montenegro – Administration, Finance, & Educational Research«, dostopno na: education.stateuniversity.com/pages/1010/Montenegro-ADMINISTRATION-FINANCE-EDUCATIONAL-RESEARCH.html [oboje zadnjič pregledano 24. 1. 2010].

Zaradi obsežne mednarodne denarne pomoči so izdatki za vzgojo in izobraževanje v Bosni in Hercegovini leta 1998 dosegli 10,8 % BDP, izdatki za vzgojo in izobraževanje na Kosovu pa so leta 2001 dosegli 14 % BDP. Novejši podatki za Bosno in Hercegovino in Kosovo niso dostopni. Glej »Bosnia – Administration, Finance, & Educational Research«, dostopno na: education.stateuniversity.com/pages/180/Bosnia-Herzegovina-ADMINISTRATION-FINANCE-EDUCATIONAL-RESEARCH.html [zadnjič pregledano 24. 1. 2010]; in *Reviews of National Policies for Education: South Eastern Europe, Vol. 1: Albania, Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Kosovo* (Pariz: OECD, 2003; ponatisnjeno 2004), str. 330.

Iz druge razpredelnice je takoj razvidno dvoje. Najprej, da ni nobene povezave med neobdelanimi podatki o urbaniziranosti, predstavljenimi v tej razpredelnici, in katerimkoli podatkom o napredku v smeri stabilne demokracije, razvidnim iz prve razpredelnice. Drugo, da so Madžarska, Poljska in Slovenija, ki so bile uvrščene v najvišje kategorije v prvi razpredelnici, prav tako uvrščene najvišje pri kazalcih, povezanih z izobraževanjem, medtem ko sta Albanija in Makedonija, ki sta se v smislu demokratske konsolidiranosti in spopadanja s korupcijo odrezali slabše, uvrščeni najnižje tudi pri kazalcih investiranja v vzgojo in izobraževanje ter izobraževalnih dosežkih. Na žalost ob pisanju tega prispevka nimam podatkov za povprečno število let šolanja v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Črni gori in na Kosovu; prav tako ne novejših podatkov o izdatkih za vzgojo in izobraževanje v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu. A tudi nepopolni podatki, ki jih prikazuje druga razpredelnica, lahko podkrepijo, kar pravita Fink-Hafner in Hafner-Fink, da »noben posamezen dejavnik ni dovolj za [popolno pojasnitev] uspešne tranzicije in utrditve demokracije«.⁷⁹

V enačbo lahko vstopijo še drugi dejavniki, kot so na primer stopnja, do katere je liberalnim intelektualcem omogočeno igrati pomembno vlogo v javnem dialogu o sodobnih vprašanjih, in niso, ravno obratno, odtujeni od pomembnih javnih forumov in celo podvrženi občasnim napadom večinskih medijev. Ali pa, če vzamemo lažje merljiv dejavnik, stopnja, do katere so novinarji, ki preiskujejo vladno korupcijo ali kritično pišejo o vladi, utišani. V Sloveniji, če vzamemo primer države, za katero na splošno velja, da je pri izgradnji demokracije med najboljšimi v regiji, vse od časa, ko so komunisti na volitvah leta 1990 izgubili oblast, poteka nenehna polemika o medijih, ki se med drugim osredotoča tudi na vladno manipuliranje in vprašanja lastništva.⁸⁰

In končno, pomembno je tudi imeti v mislih, da korupcija, ki jo to poglavje večkrat omenja, ne vključuje le dajanja prednosti zasebnemu dobičku pred javnim interesom pri odločanju koruptivnih uradnikov, ampak ustvarja tudi organsko vez med koruptivnimi uradniki in organiziranim kriminalom – vez, ki resno ogroža napore za utrditev pravne države.⁸¹ Niti Slovenija ni imuna proti organiziranemu kriminalu.⁸²

⁷⁹ Ibid., 1607.

⁸⁰ Hrvatin in Petković 2008.

⁸¹ Chandler 2002, 102–103; Pleines 2004; Pešić 2007; Divjak in Pugh 2008; Ramet 2008, 32–34.

⁸² Meško et al. 2009.

VI.

Ko beseda nanese na razpad Jugoslavije, je najzloglasnejši mit trditev, ki jo je zapisal Robert Kaplan (1993), da spopadi, ki so izbruhnili na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja – po Kaplanovem mnenju –, niso imeli nobene povezave s kakršnimikoli sodobnimi problemi. Kaplan je zagovarjal iluzijo »starodavnih sovražnosti« in vzroke za konflikt v devetdesetih letih – neverjetno – iskal v težavah iz časa še pred padcem Rima leta 476 (standardni datum za označevanje konca antičnega obdobja). V tistem času predniki južnih Slovanov še sploh niso prišli do Jugovzhodne Evrope, bili pa so še tudi politeisti; človek se sprašuje, kaj je imel Kaplan v mislih. »Cela stoletja,« si je zamišljal Kaplan,

so predniki [Jugoslovanov] živeli v stanju revščine in nepismenosti, govorice pa so polnile praznino, ki jo je ustvarjala odsotnost knjig in dokumentov. Potem so prišla štiri desetletja in pol komunističnega totalitarizma, ko so izšle mnoge, mnoge knjige – vse pa so vsebovale laži. Srbsko-hrvaška vojna v Jugoslaviji je posledica tega, da je bilo nekaj milijonov glav kolektivno dezorientiranih in jim je bila vsem skupaj končno priznana svoboda izražanja.⁸³

Kaplan Miloševića vidi kot nekakšnega »neandertalca«,⁸⁴ Srbe pa opisuje kot »zagrenjen narod ... [čigar] zagrenjenost pogloblja morbidna fascinacija z njegovimi lastnimi porazi«. ⁸⁵ Vsem resnim preučevalcem regije je bilo povsem jasno, da je Kaplanovo popolnoma napačno razumevanje in interpretiranje tako preteklosti kot sedanjosti izjemno zavajajoče. Henry R. Cooper je izrazil mnenje večine, če že ne vseh, s področja slovanskih študij, ko je Kaplanovo knjigo opisal kot »grozljivo mešanico neutemeljenih posplošitev, napačnih informacij, zastarelih virov, osebnih predsodkov in slabega pisanja«. ⁸⁶

Mit o »starodavnih sovražnosti« pa je vseeno imel škodljiv vpliv na javno mišljenje, saj je dobra prodaja knjigo *Balkan Ghosts* (Balkanski duhovi) uvrstila na seznam najbolj prodajanih knjig časopisa *New York Times*. Britanski predsednik vlade John Major je mitu za nekaj časa nasedel,⁸⁷ in dokler so se oblikovalci politike nagibali k pripisovanju vzrokov za sodobne konflikte starodavnim izvorom, so bili ti zaradi tega, *ipso facto*, neobvladljivi, vsak diplomatski ali vojaški odziv pa se je zdel nesmiseln.

⁸³ Kaplan 1991c, 18.

⁸⁴ Kaplan 1991b, 10.

⁸⁵ Kaplan 1991a, 15.

⁸⁶ Cooper 1993, 592.

⁸⁷ Glej razpravo v Ramet 2002, 72.

Prav ta mit je torej ponudil izgovor za zahodno nedejavnost, navkljub vojni, ki je na koncu zahtevala od 100.000 do 250.000 življenj.⁸⁸

A če »starodavne sovražnosti« niso bile razlog za jugoslovanski razpad in vojno za nasledstvo (1991–1995), kaj pa so bili vzroki za to obdobje težav? Srbski režim je v tem smislu spodbujal dva mita, ki sta se medsebojno podpirala: včasih so za izbruh vojne krivili Slovenijo – ta mit je očitno vplival tudi na stališča Warrena Zimmermanna, čeprav je Slovence okrivil le za samozaverovanost in jih obtoževal »garbovskega nacionalizma« – želeli so le, da jih pustijo pri miru⁸⁹ –, včasih pa so krivdo zaradi domnevno »prezgodnjega« priznanja Slovenije in Hrvaške pripisovali Nemcem. Nenavadni mit, da je bila zaradi diplomatskega priznanja teh dveh držav vojna v Bosni in Hercegovini nekako verjetnejša, zanemarija dejstvo, da je srbska politična elita oblikovala »načrte in projekte«, ki so vključevali priključitev celo 60 % Bosne in Hercegovine, že dolgo preden sta Slovenija in Hrvaška dosegli diplomatsko priznanje⁹⁰ – kar je dokumentirano v telefonskih prisluhih pogovorom med Slobodanom Miloševićem, Dobrico Ćosićem in Radovanom Karadžićem.⁹¹ Kljub nestvarni naravi tega mita ga je prevzela Beverly Crawford (1996), nemara pa je vplival tudi na razmišljanje še drugih opazovalcev.⁹² V resnici nemško priznanje nikakor ni bilo »enostransko«, kakor je trdila Crawfordova, ampak je bilo v Evropski uniji natančno usklajeno⁹³ in mu je nemudoma sledilo premirje na Hrvaškem.

Čeprav ponekod lahko odkrijemo določene težnje po izenačevanju hrvaške in srbske krivde za vojno, so, v smislu dejavnikov, Milošević in njegova klika (v kateri Ćosić, Karadžić in Borislav Jović izstopajo kot vodilne osebe) jasno prepoznani kot gonilne sile razpada, saj so v devetdesetih načrtovali vojno, oboroževali in urili srbske milice na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, zasegli večino orožja, ki ga je imela slovenska Teritorialna obramba ter vse orožje njene hrvaške in bosanske različice, iz Bosne pa so v Srbijo preselili celo tovarne orožja.⁹⁴ A čeprav so bili Milošević in njegovi sodelavci gonilne sile, so državo lahko popeljali v vojno le zaradi določenih predpogojev. Zato sem leta 2005 zapisala, da so bili

⁸⁸ Ramet 2002, 239.

⁸⁹ Zimmermann 1996, citirano v Ramet 2005, 85.

⁹⁰ Banac 2009, 462.

⁹¹ Glaurdić 2009, 92–93.

⁹² Cohen 1995, 238–239; Woodward 1995a (passim) in 1997, 223–224.

⁹³ Major 2000.

⁹⁴ Dokumentirano v Ramet 2002, 58–59; in Ramet 2006, poglavja 14–15.

»osrednji sistemski dejavniki razpada socialistične Jugoslavije (1) težave, povezane z nelegitimnostjo sistema, (2) gospodarsko nazadovanje in (3) etnično utemeljeni federalni sistem, (4) človeški dejavnik (posebej, a ne izključno, Milošević) pa je odigral glavno vlogo pri tem, da je šla država po nasilni poti«. ⁹⁵ Ideja, da je Slovenija nosila kakšno posebno odgovornost za vojno, v katero je bila komajda vključena, je preveč nesmiselna, da bi prenesla resno analizo.

Strokovnjaki so razpad Jugoslavije skušali pojasniti še z drugimi teorijami. Mednje spadajo poskusi, da bi izvore za vojno za nasledstvo iskali v narodnem značaju, kot se je izoblikoval v času otomanske nadvlade, ⁹⁶ da bi brezposelnost prikazali kot ključni dejavnik, ki je generiral nezadovoljstvo in pripravljenost ljudi za oborožene spopade, ⁹⁷ in da bi dolgotrajne procese političnega propadanja videli kot potiskanje jugoslovanske države v krizo. ⁹⁸ Ampak navsezadnje bi se bilo mogoče katastrofi, ki je doletela Jugoslavijo, kot trdi Dennison Rusinow, izogniti – vsaj pred letom 1989 ali 1990. ⁹⁹ Leta 1990 pa sta se čarovnik in njegov vajenec že dejavno pripravljala na to, za kar sta predvidevala, da bo zavojevalna vojna za širjenje meja srbske države. ¹⁰⁰

VII.

Na predhodnih straneh sem skušala pokazati, da je dovolj dokazov za zavrnitev mita, kako domnevno »nihče« ni predvidel, da se bo bolezen, ki je težila komunistične sisteme, izkazala za usodno. Enako velja za drugi mit, ki trdi, da so komunisti domnevno sodelovali pri rušenju socialističnega sistema, s čimer so, kot pravi ta mit, sprožili »nazadnjaški – regresiven – proces, ki je regijo potiskal nazaj k njenim predmodernim institucijam«, ¹⁰¹ kakor sem navedla že prej. Lotila sem se tudi razprave o štirih med seboj povezanih polemikah. Polemiko o terminologiji smo zdaj najbrž že presegli, saj le še redki, če sploh kateri, strokovnjaki dvomijo, da so se sistemi v regiji na tak ali drugačen način preobrazili, in le redki strokovnjaki, če sploh, dvomijo, da je bilo – ali postalo – članstvo v

⁹⁵ Ramet 2005, 67.

⁹⁶ Glede te teorije glej npr. Cohen 2001, 81–82; tudi Cohen 1995, 20–21, 246.

⁹⁷ Woodward 1995b.

⁹⁸ Schöpflin 1985, 309, 312; glej tudi Allcock 2000, 418–423, 428–429.

⁹⁹ Rusinow 1995.

¹⁰⁰ Dizdarević 1999; Nava 1999; Sell 2002.

¹⁰¹ Poznanski 2001, 217.

Evropski uniji/Natu cilj političnih elit v vseh državah, ki sem jih obravnavala (ne pa v Rusiji). Celo v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, kjer nekatere elite nasprotujejo članstvu v teh mednarodnih organizacijah, obstajajo zahodno usmerjene elite, ki zagovarjajo pridruževanje Evropski uniji in Natu.

Druga polemika – kdaj je tranzicija končana in kdaj je demokracija utrjena – se deloma opira na samodojemanje, vsaj kar zadeva »tranzicijo«. Kajti tistim elitam, ki članstvo v Evropski uniji/Natu vidijo kot glavni cilj, ta cilj predstavlja simboličen zaključek tranzicije iz socialistične/postsocialistične ekonomije v vključitev v zahodni globalni trg in iz mesta v sovjetskem vplivnem območju v vključitev pod zahodni kolektivni varnostni ščit.

Tretja polemika se vrti okrog izvorov razlik v tranziciji, četrta pa se podrobneje osredotoča na razloge za različne ravni uspeha pri demokratizaciji. Ti dve polemiki sta med seboj povezani, a vendar ločeni. Strokovnjaki, katerih dela sem navajala, opozarjajo na različne dejavnike, ki so vplivali na krivulje tranzicije, med katerimi so relativna moč civilne družbe in neodvisnega aktivizma, način izhoda iz komunistične vladavine, prakse razreševanja konfliktov v samih tranzicijskih letih, prisotnost reformirane komunistične stranke in izbira med alternativnimi modeli kapitalistične transformacije. Čeprav zavračam teorije, ki skušajo iskati začetke sedanjih krivulj več stoletij v preteklosti, sem prepričana, da je treba vse druge zgoraj omenjene dejavnike, povezane z razmerami in praksami in dejavnostmi po letu 1980, v takšni ali drugačni meri upoštevati.

Pri četrti polemiki se mi zdi pomembno dejstvo, ki ga opažata Fink-Hafner in Hafner-Fink, da je treba upoštevati večplastno delovanje skupine spremenljivk. Strinjam se tudi z njunim razvrščanjem dejavnikov po pomembnosti. Omeniti moramo tudi, da so države, ki so v prvi in drugi razpredelnici v večini kategorij uvrščene najnižje (po abecednem vrstnem redu: Albanija, Bosna in Hercegovina, Makedonija in Srbija), med letoma 1991 in 1999 neposredno ali posredno prizadeli oboroženi spopadi.

Zdaj se morajo, kot že rečeno, države Srednje in Jugovzhodne Evrope, poleg spopadanja s korupcijo in v večini primerov utrjevanja še zmeraj mladih demokracij, soočati še s posledicami globalne recesije, ki se je začela jeseni 2008, ter z izzivi, ki jih prednje postavlja globalno segrevanje, uničevanje naravnih habitatov in izumiranje vrst – z izzivi, katerih posledic še zmeraj ne moremo dobro predvideti.

In nazadnje sem se ob obravnavi jugoslovanskega razpada znova ustavila ob oguljenem mitu o »starodavnih sovražnostih«, zarisala njegove škodljive posledice ter na kratko pregledala še druge teorije, ki ta razpad razlagajo.¹⁰² Danes, desetletje in pol po Daytonskem mirovnem sporazumu, ki je končal vojno za jugoslovansko nasledstvo – vojno za Kosovo imam za ločeno vojno –, so se mnogi v regiji vsaj začeli otresati zatopljenosti v »apokaliptične pošasti sovraštva in jeze«¹⁰³ ter se lotili procesov sprave. In sestavni del sprave je tudi resen trud za objektivno in pošteno ovrednotenje, ali prevrednotenje, bližnje preteklosti ter sprejemanje posledic takšnega (pre)vrednotenja.

LITERATURA

- Allcock, John B. 2000. *Explaining Yugoslavia*. New York: Columbia University Press.
- Andreev, Svetlozar A. 2004. »Political Institutions and the Democratisation of Post-Communist Eastern Europe (1989–2000)«. *The Romanian Journal of Political Science*, št. 1, str. 37–50, dostopno na: www.cceol.com.
- Banac, Ivo. 2002. »Post-Communism as Post-Yugoslavism: The Yugoslav Non-Revolution of 1989–1990«. V: Ivo Banac (ur.), *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, str. 168–187.
- . 2009. »What Happened in the Balkans (or Rather ex-Yugoslavia)?«. *East European Politics and Societies*, let. 23, št. 4 (jesen), str. 461–478.
- Berger, Peter L., Luckmann, Thomas. 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Press.
- Bohle, Dorothee, Greskovits, Béla. 2007. »Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe«. *West European Politics*, let. 30, št. 3 (maj), str. 443–466.
- Brown, Annette N. 1999. »When Is Transition Over?«. W. E. Upjohn Institute for Employment Research, dostopno na: www.upjohninst.org/publications/ch1/brownch1.pdf [zadnjič pregledano 14. 4. 2009].
- Brzeziński, Zbigniew. 1989. *The Grand Failure: Communism's terminal crisis*. New York: Scribner's.
- Bugajski, Janusz. 1987. *Czechoslovakia: Charter 77's Decade of Dissent*. Washington Paper No. 125. New York: Praeger.

¹⁰² Podrobnejša razprava v Ramet 2004a in 2004b.

¹⁰³ Banac 1992, 187.

- Bunce, Valerie. 1995. »Should Transitologists be Grounded?«. *Slavic Review*, let. 54, št. 1 (poletje), str. 111–127.
- . 2000. »Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations«. *Comparative Political Studies*, let. 33, št. 6/7 (avgust/september), str. 703–734.
- . 2003. »Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience«. *World Politics*, let. 55, št. 2 (januar), str. 167–192.
- Cain, Phil. 2010. »Eastern Europe's private armies«. *Global Post* (21. 8. 2010), dostopno na: <http://www.globalpost.com/print/5572726> [zadnjič pregledano 22. 8. 2010].
- Carothers, Thomas. 2002. »The End of the Transition Paradigm«. *Journal of Democracy*, let. 13, št. 1 (januar), str. 5–21.
- Cassell. 1991. *The Cassell Pocket English Dictionary* (ur. Betty Kirkpatrick). London: Arrow Books.
- Chandler, David. 2002. »Anti-Corruption Strategies and Democratization in Bosnia-Herzegovina«. *Democratization*, let. 9, št. 2 (poletje), str. 101–120.
- Cohen, Lenard J. 1995. *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, 2. izdaja. Boulder, Colo.: Westview Press.
- . 2001. *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Cooper, Henry R. 1993. Review of Robert D. Kaplan's *Balkan Ghosts* (1993). *Slavic Review*, let. 52, št. 3 (jesen), str. 592–593.
- Conquest, Robert. 1990. »Who was right, who was wrong, and why?«. *Encounter* (julij – avgust), str. 3–18.
- Crawford, Beverly. 1996. »Explaining Defection from International Cooperation: Germany's Unilateral Recognition of Croatia«. *World Politics*, let. 48, št. 4 (julij), str. 482–521.
- Darden, Keith, Grzymala-Busse, Anna. 2006. »The Great Divide: Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse«. *World Politics*, let. 59, št. 1 (oktober), str. 83–115.
- Di Lellio, Anna. 2009. »The Missing Democratic Revolution and Serbia's Anti-European Choice: 1989–2008«. *International Journal of Politics, Culture and Society*, let. 22, št. 3 (september), str. 373–384.
- Divjak, Boris, Pugh, Michael. 2008. »The Political Economy of Corruption in Bosnia and Herzegovina«. *International Peacekeeping*, let. 15, št. 3 (junij), str. 373–386.
- Dizdarević, Raif. 1999. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: Svjedočenja*. Sarajevo: Svjedok.

- Ekiert, Grzegorz, Kubik, Jan, Vachudova, Milada Ana. 2007. »Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?«. *East European Politics and Societies*, let. 21, št. 7 (februar), str. 7–30.
- Festić, Amra, Rausche, Adrian. 2004. »War by Other Means: How Bosnia's Clan-destine Political Economies Obstruct Peace and State Building«. *Problems of Post-Communism*, let. 51, št. 3 (maj – junij), str. 27–34.
- Fink-Hafner, Danica, Hafner-Fink, Mitja. 2009. »The Determinants of the Success of Transitions to Democracy«. *Europe-Asia Studies*, let. 61, št. 9 (november), str. 1603–1625.
- Fowkes, Ben. 1999. *The Post-Communist Era: Change and Continuity in Eastern Europe*. London/New York: Macmillan/St. Martin's Press.
- Fukuyama, Francis. 1990. »Konec zgodovine?«. Prevedel Igor Bratož. *Nova revija*, let. 9, št. 101/102 (september – oktober), str. 1275–1289.
- Gabanyi, Anneli Ute. 1988. »Ceaușescu und kein Ende? Der Kampf um die Nachfolge hat bereits begonnen«. *Südost Europa*, let. 37, št. 9 (september), str. 437–456.
- Gans-Morse, Jordan. 2004. »Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm«. *Post-Soviet Affairs*, let. 20, št. 4, str. 320–349.
- Glaurdić, Josip. 2009. »Inside the Serbian War Machine: The Milošević Telephone Intercepts, 1991–1992«. *East European Politics and Societies*, let. 23, št. 1 (februar), str. 86–104.
- Höpken, Wolfgang. 2007. »Between Civic Identity and Nationalism: History Textbooks in East-Central and Southeastern Europe«. V: Sabrina P. Ramet and Davora Matić (ur.), *Democratic Transition in Croatia: Value transformation, education & media*. College Station, Tex.: Texas A&M University Press.
- Hrvatini, Sandra B., Petković, Brankica. 2008. *You Call This a Media Market? The Role of the State in the Media Sector in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, London: Yale University Press.
- Ishiyama, John T. 1995. »Communist Parties in Transition: Structures, Leaders, and Processes of Democratization in Eastern Europe«. *Comparative Politics*, let. 27, št. 2 (januar), str. 147–166.
- Johnson, Juliet. 2001. »Path Contingency in Postcommunist Transformations«. *Comparative Politics*, let. 33, št. 3 (april), str. 253–274.
- Kaminsky, Howard. 1957. »Chiliasm and the Hussite Revolution«. *Church History*, let. 26, št. 1 (marec), str. 43–71.
- Kaplan, Robert D. 1991a. »Bloody Balkans«. *The New Republic* (8. 4. 1991), str. 14–15.

- . 1991b. »Yugo first«. *The New Republic* (2. 9. 1991), str. 10–12.
- . 1991c. »Croatianism«. *The New Republic* (25. 11. 1991), str. 17–18.
- . 1993. *Balkan Ghosts: A Journey through History*. New York: St. Martin's Press.
- Karklins, Rasma. 2002. »Typology of Post-Communist Corruption«. *Problems of Post-Communism*, let. 49, št. 4 (julij – avgust), str. 22–32.
- Kaser, Karl. 2010. »Economic reforms and the illusion of transition«. V: Sabrina P. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 91–110.
- Kopecky, Petr, Mudde, Cas. 2000. »Explaining Different Paths of Democratization: The Czech and Slovak Republics«. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, let. 16, št. 3 (september), str. 63–84.
- Kopstein, Jeffrey. 2003. »Postcommunist Democracy: Legacies and Outcomes«. *Comparative Politics*, let. 35, št. 2 (januar), str. 231–250.
- . 2009. »1989 as a Lens for the Communist Past and Post-communist Future«. *Contemporary European History*, let. 18, št. 3, str. 289–302.
- Kovrig, Bennett. 1999. »European Integration«. V: Aurel Braun, Zoltan Barany (ur.), *Dilemmas of Transition: The Hungarian Experience*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, str. 253–271.
- Kux, Ernst. 1980. »Growing Tensions in Eastern Europe«. *Problems of Communism*, let. 29, št. 2 (marec – april), str. 21–37.
- Lach, Jiří, LaPlant, James T., Peterson, Jim, Hill, David. 2010. »The Party Isn't Over: An Analysis of the Communist Party in the Czech Republic«. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, let. 26, št. 3 (september), str. 363–388.
- Lewis, Paul G. 1997. »Theories of democratization and patterns of regime change in Eastern Europe«. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, let. 13, št. 1 (mart), str. 4–26.
- Lipset, Seymour Martin. 1994. »Why Didn't We Anticipate the Failure of Communism«. V: J. H. Moore (ur.), *Legends of the Collapse of Marxism*. Fairfax, Virginia: George Mason University Press.
- Macek, Petr, Marková, Ivana. 2004. »Trust and Distrust in Old and New Democracies«. V: Ivana Marková (ur.), *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, str. 173–193.
- Major, John. 2000. *The Autobiography*. New York: HarperCollins.
- Marušić, Siniša Jakov. 2010. »Macedonia: NGO Slams Electronic Communications Law«. *Balkan Insight* (23. 6. 2010), dostopno na: <http://www.balkaninsight.com/en/main/news/28988> [zadnjič pregledano 26. 6. 2010].

- Meksi, Ermelinda, Pasha, Auran. 2003. »When is Transition Over? Theory versus Reality in [the] Albanian Case«, dostopno na: www.bankofalbania.org/web/pub/meksi_pasha_248_1.pdf [zadnjič pregledano 14. 4. 2009].
- Meško, Gorazd, Dobovšek, Bojan, Kešetović, Želimir. 2009. »Measuring Organized Crime in Slovenia«. *Problems of Post-Communism*, let. 56, št. 2 (marec – april), str. 58–62.
- Miljković, Maja, Attila Hoare, Marko. 2005. »Crime and the Economy under Milošević and His Successors«. V: Sabrina P. Ramet in Vjeran Pavlaković (ur.), *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*. Seattle: University of Washington Press.
- Minkenberg, Michael (ur.). 2010. *Historical Legacies and the Radical Right in Post-Cold War Central and Eastern Europe*. Stuttgart: ibidem Verlag (v tisku).
- Munck, Gerardo L., Skalnik Leff, Carol. 1997. »Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective«. *Comparative Politics*, let. 29, št. 3 (april), str. 343–362.
- Nava, Massimo. 1999. *Milosevic. La tragedia di un popolo*. Milano: Rizzoli.
- Pavlinek, Petr. 2003. »Alternative Theoretical Approaches to Post-Communist Transformations in Central and Eastern Europe«. *Acta Slavica Iaponica*, št. 20, dostopno na: www.ceeol.com, str. 85–108.
- Pešić, Vesna. 2007. »State Capture and Widespread Corruption in Serbia«. *Centre for European Policy Studies*, CEPS Working Document, št. 262 (mart), dostopno na: www.ceps.be/ceps/download/1309/ [zadnjič pregledano 16. 1. 2010].
- Pleines, Heiko. 2004. »Aufstieg und Fall. Oligarchen in Rußland«. *Osteuropa*, let. 54, št. 3 (marec), str. 71–81.
- Pop-Eleches, Grigore. 2007a. »Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration: Democratic Conditionality after Communism«. *East European Politics and Societies*, let. 21, št. 1 (jesen), str. 142–161.
- . 2007b. »Historical Legacies and Post-Communist Regime Change«. *Journal of Politics*, let. 69, št. 4 (november), str. 908–926.
- Poznanski, Kazimierz. 1993. »An Interpretation of Communist Decay: The Role of Evolutionary Mechanisms«. *Communist and Post-Communist Studies*, let. 26, št. 1 (marec), str. 3–24.
- . 2001. »Transition and its Dissenters: An Introduction«. *East European Politics and Societies*, let. 15, št. 2 (marec), str. 207–220.
- Prohnițchi, Elena. 2006. »Comparative Analysis of the Modes of Transition in Hungary and Poland and their Impact on the Electoral Systems of these States«. *CEU Political Science Journal*, št. 3, dostopno na: www.ceeol.com, str. 5–10.

- Ramet, Sabrina P. 1991. *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Meaning of the Great Transformation*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- . 1992. »When Systems Collapse: Toward a Theory about the Relationship between System Decay and Civil Strife«. V: Sabrina Petra Ramet (ur.), *Adaptation and Transformation in Communist and Post-Communist Systems*. Boulder, Colo.: Westview Press, str. 279–300.
- . 1997. *Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- . 2004a. »Explaining the Yugoslav meltdown, 1 – ‘For a charm of pow’rful trouble, Like a hellbroth boil and bubble’: Theories about the Roots of the Yugoslav Troubles«. *Nationalities Papers*, let. 32, št. 4 (december), str. 731–763.
- . 2004b. »Explaining the Yugoslav meltdown, 2 – A Theory about the Causes of the Yugoslav Meltdown: The Serbian National Awakening as a ‘Revitalization Movement’«. *Nationalities Papers*, let. 32, št. 4 (december), str. 765–779.
- . 2005. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2006. *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Washington D.C. and Bloomington: The Woodrow Wilson Center Press and Indiana University Press.
- . 2008. »Politics in Croatia since 1990«. V: Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing in Reneo Lukic (ur.), *Croatia since Independence: War, Politics, Society, Foreign Relations*. München: R. Oldenbourg Verlag, str. 31–57.
- Roper, Steven D. 1994. »The Romanian Revolution from a Theoretical Perspective«. *Communist and Post-Communist Studies*, let. 27, št. 4 (december), str. 401–410.
- Rusinow, Dennison. 1995. »The Avoidable Catastrophe«. V: Sabrina Petra Ramet in Ljubiša S. Adamovich (ur.), *Beyond Yugoslavia: Politics, economics, and culture in a shattered community*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Sanford, George. 1986. *Military Rule in Poland: The Rebuilding of Communist Power, 1981–1983*. New York: St. Martin’s Press.
- Schimmelfennig, Frank Sedelmeier, Ulrich. 2005. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Schmitter, Philippe C., Lyn Karl, Terry. 1994. »The Conceptual Travels of Translators and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?«. *Slavic Review*, let. 53, št. 1 (poletje), str. 173–185.
- Schöpflin, George. 1985. »Political Decay in One-Party Systems: Yugoslav Patterns«. V: Pedro Ramet (ur.), *Yugoslavia in the 1980s*. Boulder, Colo.: Westview Press, str. 307–324.

- SEEMO. 2009. »SEEMO/IPI Concerned about Proposed Amendments to Serbian Law on Public Information«. *Southeast Europe Media Organisation* (SEEMO), 30. 7. 2009, dostopno na: <http://www.seemo.org/activities/pressfreedom/09/press0932.html> [zadnjič pregledano 1. 10. 2009].
- Sell, Louis. 2002. *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Skilling, H. Gordon. 1989. *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Columbus: Ohio State University Press.
- Tanter, Raymond, Midlarsky, Manus. 1967. »A Theory of Revolution«. *Journal of Conflict Resolution*, let. 11, št. 3 (september), str. 264–280.
- Tismaneanu, Vladimir (ur.). 1990. *In Search of Civil Society: Independent peace movements in the Soviet bloc*. New York: Routledge.
- Toch, Marta. 1986. *Reinventing Civil Society: Poland's quiet revolution, 1981–1986*. New York: Helsinki Watch.
- Vachudova, Milada Anna. 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford: Oxford University Press.
- Vainshtein, Grigory. 1994. »Totalitarian Public Consciousness in a Post-Totalitarian Society: The Russian Case in the General Context of Post-Communist Developments«. *Communist and Post-Communist Studies*, let. 27, št. 3 (september), str. 247–259.
- Verdery, Katherine. 1996. *What was socialism, and what comes next?*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Volgyes, Ivan. 1987. »Hungary: Before the Storm Breaks«. *Current History*, let. 86, št. 523 (november), str. 373–390.
- Vrcan, Srdjan. 2003. »Elections in Croatia: A Symptomatic Case or an Anomaly?«. V: Dragica Vujadinović, Lino Veljak, Vladimir Goati, Veselin Pavićević (ur.), *Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia – Vol. 1, Institutional Framework*. Beograd: CEDET.
- Welsh, Helga A. 1994. »Political Transition Processes in Central and Eastern Europe«. *Comparative Politics*, let. 26, št. 4 (julij), str. 379–394.
- Wolfe, Bertram D. 1948. *Three Who Made a Revolution: A biographical history*. New York: Dial Press.
- Woodward, Susan J. 1995a. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- . 1995b. *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- . 1997. »International Aspects of the Wars in Former Yugoslavia«. Jasminka Udovički, James Ridgeway (ur.), *Burn this House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Zimmermann, Warren. 1996. *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its destroyers*. New York: Times Books.

Prevedel Andrej Zavrl

BOSNA IN RUANDA: SPOMINJANJE KOT SREDSTVO POZABE IN NE RAZUMEVANJA?

VLASTA JALUŠIČ

UVOD¹

Evropska preteklost uteleša vrsto zgodb o minulih genocidih, nasilju in totalitarnih eksperimentih. Večina Evropejcev vidi drugo svetovno vojno kot osrednji dogodek 20. stoletja,² kar kaže na izjemen vpliv vojne in množičnega nasilja na večino Evropske skupnosti. Evropo po drugi svetovni vojni je tako mogoče obravnavati tudi kot kraj zahodne civilizacije z »množičnim, industrijskim umorom« v svojem središču.³ Zdi se, da se identiteta evropskih držav vse bolj opira na to dediščino. Obstaja težnja, da bi tudi evropsko skupnost spomina oblikovali predvsem okoli te skupne travmatične preteklosti. Hkrati pa je cela vrsta kontroverz v povezavi s poskusi nove organizacije kolektivnega spomina.⁴ Načini te organizacije tako ne kažejo samo na sporne koncepte in asimetrične procese, ampak jih lahko vidimo tudi kot kritične teme preteklih in najbrž tudi prihodnjih spopadov identitet. Pritisk na turško priznanje armenskega genocida, označevanje osvoboditve Auschwitza kot dneva spomina na žrtve nacističnega holokavsta v letu 2006, proklamacija 23. avgusta kot vseevropskega dneva spomina na žrtve totalitarnih in avtoritarnih režimov (in hkratno ohranjanje holokavsta kot fokusa) leta 2009, sprejetje deklaracije o Srebrenici in resolucij o Srebrenici leta 2005 in 2009, pritisk EU na srbsko vlado, naj sprejme svojo lastno deklaracijo leta 2010 – vse to so samo nekatera zunanja znamenja tega procesa. Evropski spominski koledar postaja poln številnih dni spominjanja in zdi se, kot da spremljamo nekakšno spominsko tekmo, ki pa ne zadeva samo evropskega ali

¹ Prvotna različica tega teksta je bila objavljena kot prispevek s konference – »Internationale Sommerakademie« na temo »Vojna na robu (Krieg im Abseits)« na Mednarodnem centru za proučevanje konfliktov v Stadtschlainingu, Avstrija, julija 2010 (<http://www.aspr.ac.at/sak/SAK2010/broschuere2010.pdf>).

² Minaudier 2006.

³ Bartov 1996.

⁴ Ibid.

EU okvira. Razprava o relevantnosti preteklosti v pojmi kolektivnega spominjanja na določene množične nasilne dogodke, kakršen je denimo genocid, postaja zelo pomembna zadeva na dnevnem redu »svetovne politike«, vsaj tiste, ki je povezana z evro-atlantsko tradicijo. Nastajajo novi memoriali in nove forme memorializacije. Koledar Združenih narodov ravno tako vključuje številne dneve, ki komemorializirajo nasilne dogodke – kot je denimo »Dan refleksije« ob obletnici ruandskega genocida 7. aprila vsako leto.

V tem okviru se v pričujočem tekstu osredotočam na načine spominjanja na vojne dogodke in kolektivno nasilje. Zanimajo me predvsem nekatere poteze spominjanja v primerih dveh nedavnih vojn, v katerih je prišlo do genocida: vojne v Bosni in Hercegovini (v nekdanji Jugoslaviji) in v Ruandi (v afriški regiji Velikih jezer). Razpravljati želim o tem, kakšen vpliv imajo danes prevladujoče evropske in tudi evro-atlantske mednarodne politike spominjanja in reprezentacije navedenih dveh dogodkov na njuno morebitno razumevanje – pa tudi na razumevanje drugih primerov kolektivnega množičnega nasilja.⁵ Moj prispevek je zato specifična obravnava vprašanja »pozabljenih« vojn in posledic »pozabljanja«: v njem ne gre tako zelo za vprašanje zapostavljenosti in nevidnosti teh vojn samih kot spregledanih dogodkov, ampak bolj za poudarek na nekaterih specifičnih, doslej spregledanih, nepredelanih ali nerazkritih in nerazumljenih elementov teh nedavno končanih vojn.

Če hočemo govoriti o »pozabi« vojn in z njimi povezanimi pojavi, kot so množični poboji ali genocid in o vprašanju politik spomina, si moramo najprej zastaviti nekaj vprašanj o naravi in delovanju spomina, spominjanja in pozabe, ter osvetliti nekaj s tem povezanih problemov. Govoriti o skupnem spominu ali skupni pozabi znanih (torej javnih, razkritih, vidnih in/ali javno slišanih, prebranih, znanih) pojavov namreč pomeni predpostavljati, da obstaja nekaj takega, kot je kolektivna memorializacija. Predpostavlja torej neko *skupno* spominsko sposobnost. Za nas se tu odpre vprašanje, v kakšnem kontekstu takšna skupna spominska sposobnost lahko obstaja in kakšno spominjanje omogoča? Kaj so njene osnove in kakšni so pogoji za njen obstoj? Od kod izvira?

Spomin sodi med bistvene duhovne kapacitete v smislu shranjevanja in predstavljanja tistega, česar več ni. Po Hannah Arendt spadata spomin in zmožnost spominjanja k predpogojem mišljenja in razumevanja sveta in dogodkov. Toda spomin ni samo pasivni vtis nekih preprosto

⁵ Pojem »politike spominjanja« se v tem primeru nanaša predvsem na uradne, institucionalizirane politike spominjanja in uradna stališča.

najdenih stvari (*mnēmē*) – poleg tega obsega še neko aktivnost, namreč spominjanje kot iskanje (*anamnēsis*). Ta razcep v spominu, dejstvo, da se nekaj hkrati »vtisne« in da je spomin obenem zmožen »dela« spominjanja in »predelave« spominjanega v duhu, ki sta povezana zlasti s sposobnostjo imaginacije kot pomembno komponento spominjanja, implicira nenehno nevarnost, da bomo spominjanje zamenjali z imaginacijo. Vpliva pa tudi na sposobnost in na trditev spominjanja, da je resnično in da se odvija v skladu z dejstvi.⁶ A vendar ravno naporno delo spominjanja pomaga pri tem, da lahko postavimo pod vprašaj tudi morebiti sfabricirane »resnice« in vsiljene imidže.

Ricoeur in Antohi poudarjata, da spomin vedno obsega tudi pozabo. Toda pozaba ni nujno zmeraj tudi popolna amnezija, ki povzroči stanja zanikanja,⁷ s katerimi tvegamo izgubo same preteklosti. Po Ricoeurju lahko morebiti obstaja tudi »pozaba«, ki izhaja iz predhodnega odgovornega spominjanja in se utrdi kot »pomirjeni spomin« (*»appeased memory«*).⁸

Družbeni konstruktivizem govori o kolektivnem spominu kot o pojavu, ki je zmeraj proizveden in ki nastane v vzajemnem procesu med konkurenčnima diskurzoma spominjanja, med osebnim in kolektivnim, in je zato vedno podvržen oblasti ter njeni produkciji in reprodukciji. Nekateri trdijo, da je ta spomin, ki je razumljen kot »kolektiven«, zato karseda dovzeten za manipulacijo – da je vedno manipuliran in da se ga vedno manipulira, danes zlasti z vplivi politike, delovanja države in mediji. A četudi hočem tukaj problematizirati uradne politike spomina, za izhodišče ne jemljem tovrstnega razumevanja skupnega spomina kot nečesa, kar je mogoče vsestransko in neskončno manipulirati. Raje bom gradila na razliki med skupnim in kolektivnim spominom – pri čemer bom poudarila razliko med možnostjo skupnega spominjanja, ki lahko privede do razumevanja, in vedno bolj problematičnim uradno produciranim, kolektivnim spominom.⁹

⁶ Ricoeur 2004, 7.

⁷ Cohen 2001.

⁸ Glej Ricoeur in Antohi 2005. Glej tudi Ricoeur 2004, 7: »Pot pozabe, ki več ne bi bila strategija, niti delo, niti leno pozabljanje. Bila bi paralelna spominu, vendar ne kot spominjanje tega, kar je bilo, niti kot memorializacija načina, kako, in celo ne kot komemoracija ustanovitvenih dogodkov identitete, temveč kot skrbna dovzetnost, vzpostavljena v trajanju.«

⁹ Trenutno nadvse očitna dovzetnost kolektivnega spomina za manipulacijo utegne slediti predvsem iz specifičnih okoliščin, ki otežujejo in v veliki meri onemogočijo presojanje o faktičnih resnicah (bližnje ali oddaljene) preteklosti, zlasti zaradi zatona politične javnosti. V situaciji, ko več ni mogoče javno sporočanje različnih izkustvenih perspektiv,

Skupnega spominjanja potemtakem ni treba razumeti kot »fabricirane« kolektivnega spomina, temveč ima pomen tistega skupnega, kar nastane v javnem prostoru, če se v njem lahko srečajo različni spomini in procesi spominjanja ter se med seboj »pogovarjajo«. Takšno spominjanje zato ni preprosto refleks neke fiksne preteklosti,¹⁰ temveč se vedno dogaja kot postopek razkrivanja dejstev in razprave o njih v političnem okviru javnosti. Tako nastaja in nastopa predvsem kot skrb za ohranjanje skupnega sveta,¹¹ v katerem lahko bodisi drug z drugim ali pa drug proti drugemu presojamo in *razumemo* pretekle dogodke ter s tem ustvarimo izhodišče za prihodnje skupno delovanje. Skupno spominjanje je zato vedno politično spominjanje in odgovornost članov politične skupnosti. Ni nič izgotovljenega, temveč predstavlja proces, ki ga ni mogoče diktirati ali homogenizirati »od zgoraj« in ki ga tudi ne more nadomestiti zgolj delo zgodovinarjev ali zgodovinopisje.¹²

Na osnovi tovrstnega razumevanja skupnega spominjanja bi se torej rada vprašala, kako problematika upodabljanja in memoriziranja obeh navedenih primerov določa možnost njunega razumevanja. Česa se spominjamo in kaj pozabimo? A preden se lotim tega vprašanja, bom na kratko opisala nekatere pomembne poteze dogodkov v Bosni in Hercegovini ter Ruandi.

BOSNA IN HERCEGOVINA

Vojna v Bosni in Hercegovini (1992–1995), ki je sledila razpadu jugoslovanske federativne države 1990/91, predstavlja enega najkompleksnejših vojaških spopadov v seriji vojn in družbenih konfliktov v nekdanji Jugoslaviji pred in po prelomu stoletja. Ti konflikti so se med seboj razlikovali tako po trajanju, obsegu in intenzivnosti kot po vrstah množič-

več ne nastaja prostor skupnega premišljanja in skupnega razumevanja tistega, kar se je zgodilo. V takšni situaciji se lahko vsili gospostvo imidžev in namesto spominjanja na dejstva pride do prevladovanja utvar, ki jih fabricirajo različni akterji oblasti ali mediji. Takšne utvare lahko, kot kažeta primer Srbije v jugoslovanski predvojni preteklosti ali poročila o ameriških pripravah na napad na Irak, služijo kot učinkovite in manipulatorne »resnice« (dejansko pa miti) za podporo pripravi in izvedbi vojn. Glej tudi Mertus 1999a, Jalušić 2004, Anzulović 1999.

¹⁰ Traverso 2009.

¹¹ Ricoeur 2004, 505.

¹² Ricoeur poudarja: »Nič boljšega od spomina nimamo, kar bi nam zagotavljalo, da se je nekaj zgodilo, preden to v duh priključimo kot spomin. Zgodovinopisje samo, naj to vendarle že rečemo, ne bo uspelo razveljaviti nenehno zasmehovanega in nenehno ponovno uveljavljanega prepričanja, da je končni referent spomina preteklo, karkoli že ta preteklost pomeni.« (Ricoeur 2004, 7.)

nega nasilja in zločinov, ki so se v njih zgodili. Bosansko-hercegovsko prebivalstvo so v nekdanji Jugoslaviji sestavljale tri etnično-nacionalne skupnosti (skupine-narodi), ki so se ujemale z danimi religioznimi oziroma kulturnimi razlikami: bošnjaško-muslimanska, hrvaško-katoliška in srbsko-pravoslavna skupina. V osemdesetih in na začetku devetdesetih so se obstoječe skupinske identitete (ki so se oblikovale in nastajale v časih pred socializmom, a hkrati tudi v socialističnem sistemu) okrepile in se začele prikazovati kot neizogibne pripadnosti. Krepitev identitet se je v glavnem odvijala v intenzivnih procesih samoviktimizacije posameznih etnij/nacij skozi različne žrtvene diskurze v vsej Jugoslaviji – začeni s Srbi v navezavi na Kosovo v osemdesetih –, ¹³ ti procesi pa so se povezali s pospoljenimi in seksualiziranimi nacionalističnimi zgodbami o preteklem, sedanjem in prihodnjem grozečem nasilju ter so uspeli mobilizirati dele prebivalstva v celotni Jugoslaviji. Diskurz samoviktimizacije se je v veliki meri navezoval na že zgodaj razširjene zgodbe o posilstvih. ¹⁴ Žrtveni diskurzi, v okviru katerih je vsak narod zase trdil, da je v preteklosti najbolj in najmočnejše trpel, bil najbolj zapostavljen in utrpel največ žrtev, so bili tudi močno zaznamovani z dimenzijo spola, bili so »uspoljeni« (*gendered*). Drugače povedano, ustvarjali so spolno-specifične-nacionalistične oziroma rasistične simbole, podobe in zgodbe, ki so predstavljali bistveni vidik narodnjaško-nacionalističnega imaginarija z mobilizacijskim potencialom. Te zgodbe so spodbujale vedno bolj pozitivno naravnost do nasilja kot »rešitve« in zbujale prepričanje, da se je treba braniti pred grožnjo bodočega nasilja, ki ga povzroča skonstruirani neoprijemljivi sovražnik. Od tod izvira tudi fantazma o zaščitniku (predvsem o »močnemu« moškemu vodji), ki bo zaščitil šibko, viktimizirano in feminizirano nacijo pred morebitnim bodočim nasiljem. V tem vidiku priprave na vojno (obramba pred neoprijemljivim, izmuzljivim skonstruiranim sovražnikom) so pretekli procesi v nekdanji Jugoslaviji primerljivi s procesi konstrukcije rase v Ruandi. Rasistična konstrukcija radikalnega Drugega v Jugoslaviji je zadevala predvsem Albance in bosanske Muslimane (danes Bošnjake).

Na višku konflikta, leta 1993, so bile v Bosni in Hercegovini v vojno vpletene štiri velike oborožene vojaške skupine (vojska Bosne in Hercegovine, vojska bošnjaških Srbov in srbske paravojaške enote, hrvaški

¹³ Jalušič 2004.

¹⁴ Dejansko se je vsa zgodba o posilstvih začela na Kosovu v osemdesetih letih in je bila – v okviru mitologizirajočega narodnjaško-nacionalističnega srbskega imaginarija – prenesena na Bosno in njeno prebivalstvo (prim. analizo v Jalušič 2004, glede analize narodnjaštva – »*völkisch*« nacionalizma – pa prim. Jalušič 2009).

obrambni svet in oborožene sile avtonomne zahodne Bosne). Poleg drugih značilnosti je imela vojna v BiH tako elemente državljanske kot agresivne meddržavne vojne. Ta vojna obenem predstavlja tudi eno najeklatantnejših »humanitarnih« kriz in kršitev človekovih pravic oziroma odkritih strategij za uničenje delov prebivalstva v nekdanji Jugoslaviji in v Evropi po drugi svetovni vojni. Čeprav je bila politika tako imenovanega etničnega čiščenja¹⁵ uporabljena že v vojni na Hrvaškem (1991), je bila v vojni v Bosni uveljavljana tako rekoč »brez primere«, in sicer z grozljivimi množičnimi zločini nad civilnim prebivalstvom, npr. množičnimi usmrčitvami, koncentracijskimi taborišči, obsežnimi zlorabami v teh koncentracijskih taboriščih, z lakoto ter s sistematičnimi posilstvi – ki so imela za posledico številne kasnejše prisilne nosečnosti, itd. Med vojno so sicer vse strani izvajale množične zločine nad civilnim prebivalstvom drugih narodov. Danes je to na ravni dejstev deloma že dokazano, vendar je vedno znova zanikano.¹⁶ Kljub temu odgovornost za največji del teh zločinov nosijo srbske vojaške in paravojaške enote, ravno tako kot je največje število žrtev na bošnjaški strani. Največ pozornosti je bil deležen pokol v Srebrenici, genocidno uničenje Muslimanov (danes Bošnjaki), moških in dečkov, ki so bili na podlagi rasnega konstrukta označeni za »tujce«, »Turke«, turške vsiljivce. Ta pokol se je zgodil tako rekoč pred očmi in s pomočjo nizozemskega UNO-bataljona, ki je bil odgovoren za zaščito civilnega prebivalstva v muslimanski enklavi Srebrenica.¹⁷

Med vojno v BiH je bilo ubitih več kot 100.000 ljudi, več kot 20.000 žensk je bilo posiljenih, pri čemer je bilo največ žrtev Muslimank (Bošnjakinj). Vojna se je končala s tako imenovanim *Daytonskim mirovnim sporazumom* med političnimi voditelji Bosne in Hercegovine, Hrvaške ter Srbije in Črne gore (ki se je tedaj še imenovala Federativna Republika Jugoslavija).

Primer Bosne in Hercegovine ne uteleša samo enega najočitnejših primerov medsebojnega učinkovanja konstruktov uspoljenih etničnih ali religioznih identitet in izvedbe kolektivnega nasilja. Ta primer hkrati tudi kliče po spremembi načina, kako razmišljamo o spolno specifič-

¹⁵ Ta pojem je tipičen evfemizem, ki zločine v glavnem relativizira in prekriva realnost početja – prim. Bringa 2002.

¹⁶ Dejstva so bila ugotovljena tako na sodnih procesih mednarodnega sodišča (ICTY) in na regionalnih sodiščih kot tudi s pomočjo nekaterih nevladnih organizacij. Velikega pomena pri tem je regionalna pobuda za REKOM – regionalno komisijo za ugotovitev dejstev o vojnih zločinih in drugih hudih kršitvah človekovih pravic. Deluje od leta 2006; glej www.korekom.org.

¹⁷ Prim. Netherlands Institute 2002 in Nuhanović 2007.

nem nasilju v vojnah in o izjemni moči tako imenovanih intersekcijskih »identitetnih konstruktov«. Tovrstna nasilna križišča, v katerih se rasni, etnični, religiozni in spolno specifični diskurzi ter politike stečejo v močan mobilizacijski konstrukt, namreč ne predstavljajo zgolj ideološkega okvirja teh dveh primerov, temveč v njih lahko zaznamo zdaj že zgodovinsko preizkušene poti za pripravo kolektivnega nasilja, ki se potrjujejo v številnih drugih primerih. Številne študije razkrivajo sistematično rabo »orožja« spolnega nasilja kot sistematičnega terorja nad ženskami in celotnimi skupnostmi¹⁸ in tudi nad moškimi (čeprav je o tem znanega mnogo manj), ki obsegajo tako poškodbe spolnih organov kot kastracijo, posilstvo ali prisilni »spolni odnos« med ujetimi moškimi sorodniki.¹⁹ Vse to kaže, kako izjemno močan je bil vpliv dimenzije spola v predvojni, na žrtve osredotočenih reprezentacijah in tudi v neposredni propagandi (ki je dosegla višek v Bosni in Hercegovini)²⁰ ter kako pomembno vlogo je igrala funkcionalizacija posilstva kot metafore za (največje in najhujše) nasilje nad nacijo v predkonfliktnem razvoju v celotni Jugoslaviji.

RUANDA

Nasilne dogodke v Ruandi z začetka devetdesetih je mogoče v grobem razdeliti na dve fazi:²¹ *prvič* na zmes državljanske vojne in invazije iz Ugande, ki se je začela z vojaškim vdorom Ruandske patriotske fronte (RPF, v kateri so prevladovali Tutsiji, ki so bili po letu 1959 izgnani iz Ruande) oktobra 1990; *drugič* na čas genocida, ki ga je zagrešil režim »Hutu powa« (oziroma ruandska vojska, predsedniška garda, mladinske milice in veliko število hutujskih civilistov) nad tutsijsko manjšino v treh mesecih (od aprila do julija) leta 1994.

Genocid v Ruandi (1994) predstavlja enega najskečajnejših in najbolj virulentnih primerov kolektivnega nasilja v skupnosti po holokavstu. Njegove korenine segajo nazaj v kolonialno vladavino v afriški regiji Velikih jezer in so povezane s kolonialno politiko rasizacije izvirno družbeno-ekonomskih in prehodnih kategorij (te referirajo na vrsto dejavnosti, ki jo posamezniki vršijo v skupnosti: Hutu – poljedelci, Tutsi – živinorejci in Twa – lončarji in lovci). Rasizacija, ki je stekla s strani katoliških misijo-

¹⁸ Skjelsbaek 1996, Stiglmeier 1994.

¹⁹ Vranić 1996, Žarkov 2007, Jones 2004, Carpenter 2000.

²⁰ MacDonald 2002.

²¹ Če tukaj odmislimo Burundi, čeprav so imeli dogodki v Burundiju (kakor tudi v Ugandi in v DR Kongo) daljnosežen vpliv na Ruando (in ga še imajo). Ta delitev sledi naknadni perspektivi, ki rekonstruira potek procesov iz nastopa genocida.

narjev in se nadaljevala prek evropskih kolonialnih gospodarjev, sprva nemških in kasneje belgijskih, sledi tako imenovani nilohamitski hipotezi, po kateri so Tutsiji obveljali za potomce neafriškega (biblijskega) ljudstva, ki se je preselilo iz Etiopije v centralno Afriko in predstavlja evropski civilizirani tujek v Afriki.

Med Hutujci, Tutsiji in Twaji – tremi glavnimi skupinami, ki sestavljajo ruandsko prebivalstvo – ni nobenih verskih ali jezikovnih razlik. Iz njihovega skupinskega statusa (v kinyarwandi, skupni govorici, množinsko »amoko«, edninsko »ubwoko«) so nastale raso zaznamovane kategorije, ki so koreninile v prepustnem in hibridnem »družbeno«-ekonomskem sistemu in v statusu iz predkolonialnih časov. Te pripadnosti je kolonialni in postkolonialni sistem ne samo skonstruiral kot raso-etnične kategorije, ampak jih je tudi sistemsko markiral z osebnimi identifikacijskimi dokumenti. Kasnejše oblikovanje skupine potencialnih žrtev in skupine potencialnih storilcev v Ruandi, ki sta se jasno izkristalizirali pred genocidom, je temeljilo na zgornji hamitski hipotezi in dihotomiji med »tujo« in »domačo raso«, pri čemer je bila v Ruandi skupina žrtev (Tutsiji) konstruirana kot »tuja«, skupina storilcev (Hutujci) pa kot »domača«. ²² Postopki diferenciranja med skupinami so bili tudi v Ruandi povečini spolno zaznamovani (uspoljeni), pri formiranju identitet pa so igrale veliko vlogo dejanske (pretekle) in imaginarne (možne bodoče) izkušnje z nasiljem, množičnimi poboji ali kršenjem pravic. Prav v teh potezah je primer Ruande soroden Bosni, kjer je bilo muslimansko prebivalstvo prav tako definirano kot »tuji«, osmanski vsiljivec na krščanskem (evropskem) ozemlju.

Situacija je hkrati odločilno povezana s postkolonialnim razumevanjem državljskih statusov v regiji Velikih jezer in z njihovimi spremembami (zatorej tudi z vprašanjem temeljnih pravic, predvsem s pravico imeti pravice). Ob tem pa ne smemo spregledati ocene M. Mamdanija o novi obliki oblasti, ki se je oblikovala v tej regiji (tako kot v vsej postkolonialni podsaharski Afriki): gre za tako imenovani decentralizirani despotizem, ki je povezan s specifično vlogo kolonialne in postkolonialne birokracije ter od nje podedovane lokalne ureditve. To je bila ena najpomembnejših komponent nove forme oblasti, ki kombinira birokratski sistem nadzora in samovolje z decentralizacijo: v njem je »umuganda« (tako imenovano tradicionalno »prostovoljno« delo, ki izvira iz kolonialnih form eksploatacije) igralo veliko vlogo v mobilizaciji za kolektivne poboje. ²³ Genocid

²² Mamdani 2001.

²³ Ibid.

nad Tutsiji (in zmernimi Hutujci) se je v tem okviru zgodil v času državljanske vojne ruandske vlade proti v izgnanstvu oblikovani (in pretežno tutsijski) RPF. Ta se je, kot že omenjeno, začela leta 1990 in je trajala vse do vojaške zmage RPF julija 1994. Po njej je oblast v Ruandi prevzela RPF, ki jo ima še danes.

Po različnih virih je bilo med genocidom ubitih od 500.000 do 800.000 ali celo milijon Tutsijev in zmernih Hutujcev, več kot 100.000 večinoma tutsijskih žensk pa je bilo posiljenih.²⁴ Kot je pripomnil Mamdani, je takšen zločin zahteval sodelovanje vsega prebivalstva, kar za soočanje s preteklostjo pomeni posebno težavo. V genocidu so sodelovali ne samo moški in ženske vseh poklicev, ampak tudi, denimo, krščanski duhovniki in nune ter pripadniki vseh družbenih slojev. Po vojaški zmagi nad režimom Hutu Powa in prevzemu oblasti s strani RPF so hutujske oborožene sile, zlasti milice tako imenovane Interahamwe (skupaj) ter pripadniki za genocide odgovorne prehodne Hutu vlade, skupaj z znatnim delom hutujskega prebivalstva (več kot milijon) prebegnili v DR Kongo – pa tudi v Ugando in Tanzanijo. Medtem ko je RPF med in po genocidu po različnih ocenah najverjetneje pobila več deset tisoč Hutujcev (ocene govorijo o 25.000–60.000 ali celo več), so hutujske sile od leta 1994 vedno znova vpadale v Ruando iz begunskih taborišč v Kongu. To je (med drugim) služilo kot upravičevanje udeležbe ruandske vojske v prvi kongovski vojni (1996/7), za katero je znano, da so jo tolerirali in spodbujali roparski interesi tako Kongovih sosed kot tudi zahodnih sil. A če je bilo ruandsko udeležbo v tej vojni takoj po genocidu še mogoče legitimirati z »obrambnim argumentom«, je bila udeležba v drugi kongovski vojni, v kateri so poleg Ruande in Ugande sodelovale številne druge podsaharske države, veliko bolj sporna in problematična. V dolgotrajnih bojih v Kongu (v eni najgrozljivejših in z evropskega vidika najbolj spregledanih, »pozabljenih vojn«, ki ji sicer pravijo tudi afriška svetovna vojna) med kongovskimi tutsijevskimi silami (RCD) (tako imenovanimi Banyamulenge), kongovskimi državnimi vojaškimi silami (FARDC) in bivšimi ruandskimi hutujskimi silami (FDLR) v severnem Kivu (in drugih provincih) so se pokazale obsežne katastrofalne posledice dogodkov v Ruandi za vso regijo: namreč skrajno visoko število beguncev in žrtev nepredstavljivega razmaha spolnega nasilja, ki ni ponehalo niti po drugi kongovski državljanski vojni (1998–2003). Skupna ofenziva ruandskih vojaških sil in kongovske vojske leta 2009 naj bi prispevala k rešitvi problema bivših ruandskih

²⁴ Številke variirajo in dokončno število ne bo nikdar ugotovljeno, saj identifikacija žrtev (razen v manjšem obsegu) ni bila in najbrž tudi ne bo opravljena.

hutujskih vojaških sil v Kongu, ki domnevno še vedno predstavljajo genocidno grožnjo za ruandske Tutsije – vendar ni prinesla izhoda.

Ruandski genocid je tako imel dolgotrajne, uničujoče regionalne in globalne posledice. Dejstvo je, da je potekal z izjemno močno spolno specifično noto in da je bil spolno zaznamovan tako v ideološki pripravi kot tudi v sami izvedbi. V tem ekstremnem uspoljenju – utelešenem v tako imenovanih desetih hutujskih zapovedih in načinu njihove uporabe v pobijanju in hkratnem množičnem fenomenu posilstev – postane očitno, kako pomembno je razumeti dinamiko in okoliščine, pod katerimi se družbeno-identitetne razsežnosti rase/etnijske, religije in družbe kristalizirajo v presečiščih nasilno oblikovanih identitet žrtev in storilcev – ki nazadnje upravičijo in omogočijo iztrebljenje.

ČESA SE SPOMINJAMO IN KAJ POZABIMO OZIROMA SPREGLEDAMO ALI POTLAČIMO?

Opisana primera Bosne in Ruande danes ne sodita med »pozabljene vojne«. Nasprotno. Na te dogodke se/nas pogosto spominjajo tako v evropskem kot v svetovnem merilu – a to poteka v določenem, specifično artikuliranem »kolektivnem« okvirju. Ta okvir je sicer mednarodni, vendar nikakor ne ustreza kompleksnosti regionalne in mednarodne problematike, ki se za tem skriva. Zagovarjala bom trditev, ki jo bom v nadaljevanju poskušala tudi dejstveno podkrepiti: način, kako poteka evropsko in čezatlantsko spominjanje (ali raje, kako se ta spomin povzroča in nadaljuje, v ospredju je namreč neko precej nediferencirano »mnenje«), vodi k temu, da v obeh dogodkih nekaj posebej pomembnega »pozabimo« oziroma preslišimo in spregledamo – in potlačimo.²⁵ S tem pa izgubljam priložnost, da bi se prebili do uvodno orisanega skupnega spomina. Paradokсно – in to je povezano z omenjenima primeroma – lahko za oba kljub njuni današnji vsesplošni poznanosti rečemo, da sta v času nastopa (začetek devetdesetih let 20. stoletja) sodila med zapostavljene primere konfliktov, ki mednarodne skupnosti niso zanimali. Tedaj sta bila »zunaj pogleda« mednarodne skupnosti in povečini napačno razumljena – in ravno to je ustvarilo okvir začetnega nasilja, prepričanja o nekaznovanosti zločinov in kasneje spregledanih/»pozabljenih« vojnih dogodkov ter grozljivega kolektivnega nasilja.

Tako glede Bosne in Hercegovine kot glede Ruande se reprezentacija dogodkov usmerja predvsem na množične poboje oziroma na ubijanje

²⁵ O problemu skupnega evropskega spomina glej Leggewie 2009.

in golo, fizično nasilje, pri čemer je v ospredju genocid kot obsežni in okrutni množični pobjoj neke skupine. Glede na razsežnosti pobojev, ki so zajeli velike dele prebivalstva, in glede na kratko razdobje, v katerem se je v Ruandi ali bošnjaški Srebrenici zgodil genocid, je na prvi pogled zgolj samoumevno, da se spomin v obeh primerih osredotoči na to, v obeh državah pa se zrcali tudi v spominskih prireditvah, ki se odvijajo na določen dan oziroma v določenem delu leta. V Ruandi se je vladajoča elita denimo odločila za strogo enotno kolektivno politiko spomina, ki se po oceni številnih kaže tudi kot »pravičnost« zmagovalne strani (*»victor's justice«*). Danes se to zrcali v vseh elementih uradnega spomina: ta se skozi javni narativ osredotoča na genocid nad Tutsiji in na njegovo izbrano reprezentacijo.²⁶ V Bosni in Hercegovini ni tako, ker država zaradi delitve, razkolov, ki učinkujejo še naprej, pa tudi zaradi različnih perspektiv ni mogla določiti nobene enotne uradne politike spomina.²⁷

V ospredju spominjanja so tako spomini na pokole, z dodatnim poudarkom na množičnih posilstvih in tako imenovanih etničnih čiščenjih. Poleg spolnih zločinov v upodobitvah primera Ruande izstopajo še motivi plemenskega nasilja, v primeru Bosne in Hercegovine pa motivi vseprisotnih in daljnosežnih etničnih sovražnih čustev.

Medtem ko Ruanda ni dobila nobenega posebnega mesta v vseevropskem uradnem spominu,²⁸ je Bosni v spominu na množični pobjoj v Sre-

²⁶ Po koncu genocida je v Ruandi na spominskih prizoriščih kot so Nyamata, Ntarama, Nyarubuye in Murambi obstajala politika spomina, ki je v ospredje postavila razkazovanje anonimnih trupel in kosti mrtvih. Vendar pa se zdi, da tovrstna reprezentacija ni bila zmožna pokazati specifičnosti genocida, saj dejansko izbriše razliko med množično smrtjo in genocidom kot uničenjem prebivalstva (Hatzfeld 2009). V ruandski ustavni ureditvi iz leta 2003 je bil genocid definiran izključno kot »genocid nad Tutsiji«, leta 2008 pa je bil sprejet še zakon proti širjenju genocidne ideologije, v katerem je točno opisan dopusten način spominjanja, ki izključuje hutujske žrtve genocida.

²⁷ To je sicer tako pomanjkljivost kot tudi prednost, saj lahko po eni strani spodbuja politike zanikanja in reproducira obstoječe delitve, ki so bile v ozadju zločinov, po drugi strani pa se proces skupnega spominjanja morda lahko prej sproži v takšni situaciji kot pa v okviru fiksiranega kolektivnega spomina.

²⁸ Izjeme so udeležbe EU-zastopnikov na komemoracijah v Ruandi. Tako je J. Solana na žalni slovesnosti v Kigaliju aprila leta 2009 izjavil: »Ti tragični dogodki, ki so pretresli svet, so pri vseh nas pustili sledi ... poklanjamo se vsem, ki so postali žrtve sovraštva in pobojev, zagrešenih v Ruandi. Ta spominska slovesnost naj nas spodbudi k oblikovanju prihodnosti, v kateri takšni tragični dogodki ne bodo niti pozabljeni niti ponovljeni ...« (Solana 2009). Države, ki so v dogodkih v Ruandi igrale pomembno vlogo, npr. Belgija in Francija, so ob tem izrazile tudi uradna opravičila. Belgija (Guy Verhofstadt) je leta 2000 priznala »veliko odgovornost« mednarodne skupnosti in belgijske vlade (Belgian apology to Rwanda 2000). Francija (Sarkozy) je šele leta 2010 spoznala »resno napačno presojo in določeno slepoto«, »napako v oceni« in »poraz« (Terrill 2010).

brenici zagotovljen poseben status v Evropi in na zahodnem Balkanu.²⁹ Leta 2009 je Evropski parlament sprejel *Resolucijo o genocidu v Srebrenici* in določil 11. julij za dan spomina na Srebrenico. Dogodek je bil označen za »največji vojni zločin v Evropi po koncu druge svetovne vojne« in razglašen za »simbol nesposobnosti mednarodne skupnosti, da bi posredovala in zaščitila civiliste«.³⁰

Že med vojnami in genocidom, pa tudi kasneje, so javni diskurzi tako primer Bosne in Hercegovine kakor primer Ruande pretežno umeščali v rubriko tako imenovanih »etnično-političnih« konfliktov. Pri tem so bile sicer vzete na znanje nekatere poteze smrtonosnih povezav, ki v raziskovalnih krogih veljajo za »interseksijske« povezave med dimenzijami družbenega statusa, rase, etničnosti in religije, vendar v tem nikakor niso prepoznali pomembnega elementa problemov. Tako tudi ni moglo biti razumljeno, da sta bila v obeh primerih ravno razizem in seksizem (in s tem spol/*gender*) konstitutivni in mobilizacijski sili konflikta ter igrala pomembno vlogo v strategiji priprave pobojev. Ravno tako ni bilo nikoli zares upoštevano dejstvo, da so imele v obeh primerih aktivno vlogo religije oziroma verske ustanove.³¹ Vse to je bilo namreč odločilno za obseg nasilja, ki je predpostavljal mobilizacijo velikega števila prebivalcev, če ne vse nacije – tako kot v Ruandi. S tem je ušel pogledu predvsem dolgotrajen postopek priprav na kolektivno množično nasilje in na videz »nedolžni« ukrepi, dejanja in opustitve, ki so k njemu vodili. To pa je podpiralo razširjeni vzorec razlage, ki je krivdo in odgovornost preprosto prevladala na politične elite in si le redko zastavljala nadaljnja neprijetna vprašanja.³²

Katastrofalne in sramotne »napake« mednarodne »skupnosti«, do katerih je prišlo v obeh primerih in ki bi jih lahko označili tudi kot del zločinov (primer Srebrenica, »Operation Turquoise« in druge predhodne »napake«), so bile, kot že omenjeno, dolgo časa zanikane.³³ V evro-atlantskih

²⁹ Glej EU-komisija: Deklaracija o Balkanu 10 let po Srebrenici. Govor komisarja Rehna, 6. 7. 2005.

³⁰ Glej European Parliament adopts Srebrenica Genocide Resolution 2010.

³¹ Za Ruando glej Gatwa 2005 in za Bosno Sells 1996.

³² Mamdani (2001) piše, da so ta vprašanja neprijetna še posebej za intelektualce. Da je pripisovanje celotne odgovornosti elitam tudi pomemben vzorec razlage med prizadetim prebivalstvom, sem lahko sama ugotovila v intervjujih, ki sem jih med svojim projektom »Violent intersections« izvajala tako v Bosni in Hercegovini kot v Ruandi. Najpogostejši odgovor na vprašanje o najpomembnejših razlogih za množične poboje je bil: »bad governance« ali »politiki«.

³³ O tem glej: Prunier 2000, Barnett 2003, Dallaire 2005, Power 2002, Nuhanović 2007. OZN in ZDA, Francija, Belgija (glej zgoraj) in Nizozemska so se sicer nekako opravičili za

politikah spomina so bile reducirane na določeno »slepost« spričo dogajanja pred in tudi med vojno in genocidom – brez reference na dejstvo, da ta »slepost« izvira iz vpetosti v novo, globalno postkolonialno formo vladavine. Med nasilnimi dogodki se je že tako zanemarjeno in zoženo vprašanje preprečevanja (redukcija na dilemo »intervenca« ali »nevmešavanje«) zlasti v primeru Ruande končno sprevrglo v vprašanje »imenovanja«: morebitna pomoč pri preprečitvi ali končanju množičnega nasilja je bila povzdignjena v vprašanje pravilne definicije in reducirana na vprašanje, ali se poboji imenujejo »genocid« ali ne.³⁴ S tem povezan pa je tudi še vedno ne dovolj analiziran pojav globalnih gledalcev, tega »mi«, ki kasneje postane naslovnik upravičevanja legitimacije tako imenovanih humanitarnih intervencij in »vojne proti terorju«.³⁵ Temu ustrezno oba primera naknadno služita novi ideologiji, ki je omogočila, da zahodne sile in njihovi (bolj ali manj) voljni zavezniki intervenirajo v drugih svetovnih regijah – in to predvsem na osnovi slabe vesti, ki je povezana s temi primeri.

Niti primer Bosne niti primer Ruande v tem spominu ni obravnavan v postkolonialnem okvirju, namreč z vidika, da sta oba tako zgodovinsko kot tudi strukturno in izkustveno povezana z evropsko imperialistično preteklostjo in podedovanimi globalnimi oblastnimi strukturami. V primeru Ruande, ki je že tako samo majhen kos mozaika na robu celotne evropske podobe, se je namreč, kot poudarja Mahmood Mamdani v svoji knjigi *When Victims Become Killers*,³⁶ tragično uresničilo »profetsko nasilje« zatiranih kolonialnih množic iz analize Franza Fanona. Le da tu žrtve niso bili – kot se je pričakovalo – kolonialisti in imperialisti, temveč njihovi domnevni (afriški) predstavniki. Ravno zato je lahko bil upodobljen kot grozljiv, a marginalen »plemenski« spopad – kar pa ruandski primer ravno ni. Gre za centralen dogodek konec dvajsetega stoletja, ki je zaznamoval poznejša ravnanja in razmerja.³⁷

Na ravni javnih diskurzov in politik spomina oba primera (v prevladujočem evro-atlantskem izkustvenem horizontu) uokvirja novi globalizirani in javni evropski spomin, ki temelji na holokavstu kot »kozmostropolit-skem spominu«. Ta vedno bolj oblikuje tudi »civilizacijske osnove novega

svoja ravnanja, kar pa ni bistveno vplivalo na način spominjanja.

³⁴ Glej Power 2002, Strauss 2005.

³⁵ Vetlesen 2005, Jalušič 2007b, Mamdani 2001.

³⁶ Mamdani 2001.

³⁷ Glej Jalušič 2009.

uradnega evropskega spomina«. ³⁸ Trdimo lahko celo, da je holokavst postal negativni utemeljitveni mit Evrope, saj vsa Evropa obhaja dan osvoboditve Auschwitza kot dan spomina na holokavst.

Okoliščina, da je spomin na genocide in množično nasilje tako v primeru Ruande kot v primeru Bosne določen znotraj tega okvirja, ima dvojni učinek. Po eni strani zvenijo spomini predvsem kot opomin na holokavst in na njegove vzporednice. ³⁹ Skoraj neizogibna primerjava, ki so jo sicer tako politiki in avtorji kot tudi opazovalci uporabili zelo kmalu po obeh dogodkih – zlasti po ruandskem genocidu –, je bila po eni strani korak naprej v poskusu, da si v senci preteklih dogodkov »predstavljamo«, kaj se je denimo zgodilo v Ruandi – »nepredstavljivo« neizmerno trpljenje več sto tisočev ljudi, ki so bili grozljivo mučeni in ubiti samo zaradi svoje predhodno konstruirane identitete. Po drugi strani pa je ta vzporednica ustvarila tudi ovire za razumevanje. Kar se je zgodilo v Ruandi (in deloma v Bosni), je bilo po eni strani sicer nekaj, kar je treba nujno misliti v kontekstu po holokavstu. Po drugi strani pa ti dogodki zahtevajo individualno razumevanje in lastno določitev. Njihove povezave in morebitne sorodnosti s holokavstom ne smejo ostati na površju, temveč jih je treba prikazati v skupnem postkolonialnem okvirju, sicer jim manjka njihova specifičnost, lastna povezava. ⁴⁰ Za večino ruandskega prebivalstva, ki niti ni poznala besede genocid, so bile primerjave s holokavstom sprva tako ali tako brez konkretnega pomena. Šele kasneje, ko so rezultati temu ustreznih analiz dobili svoje mesto v (uradnem) spominu, so dobile določeno vrednost, težo in zlasti učinkovitost (kar spet razkrije pomen posebnega mednarodnega in postkolonialnega konteksta). ⁴¹

Hkrati pa se lahko zaradi tega okvirja spomini osredotočajo predvsem na dejanje genocida – v smislu njegove neposredno dojemljive nasilne groze. Vprašanja po globljih lastnostih, denimo vprašanje po specifični obliki oblasti, ki je pogojevala možnost iztrebljanja, so s tem potlačena. Rezultat je sicer lahko »horrible memory«, ki se je v primeru Ruande denimo izrazil v prej navedeni posebni ureditvi spominskih prizorišč

³⁸ Moses 2004, 533.

³⁹ To je deloma postal okvir uradne ruandske politike spomina. Simbol za to je osrednji memorial genocidu proti Tutsijem v Gisozi (Kigali); načrtoval in postavil ga je britanski Aegis Trust, ki je zgradil tudi britanski muzej holokavsta. Glej www.aegistrust.co.uk.

⁴⁰ Za akademske razprave o vprašanju razlikovanja med holokavstom in genocidom ter o enkratnosti holokavsta glej Moses 2004, str. 547. Za primerjavo holokavsta z genocidom v Ruandi glej Eltringham 2004, str. 51–68.

⁴¹ K nadvse daljnosežnim prikazom in refleksijam, ki odpirajo takšno perspektivo, spadajo pričevanja, ki jih je objavil Jean Hatzfeld. Glej Hatzfeld 2008a, 2008b in 2009.

(sama trupla so postala mrtvo-žive priče grozljivih dejanj)). Ta »grozljivi spomin« ima lahko podobne učinke kot »izbrana amnezija« – o kateri piše Buckley-Zistel, ko opisuje spomine ljudi, ki so preživeli holokavst v Ruandi. S takšnim pogledom na genocid ter na bolečine in trpljenje, ki jih je povzročil, je »jasnejša podoba vzrokov genocida zapadla v pozabo«. ⁴² Ti vzroki, elementi, ki so prispevali k okoliščinam, v katerih se je genocid lahko zgodil, namreč niso na sebi nič nujno grozljivega ali neposredno nasilnega, o čemer sem pisala v knjigi *Zlo nemišljenja*. ⁴³

Tudi globalnim gledalcem lahko takšen »grozljivi spomin« služi kot »comfortable horrible story«. ⁴⁴ Tisti, ki sodelujejo pri takšni vrsti spominjanja, si lahko domišljajo, da so s samim spominjanjem dovolj aktivni pri pomembnih povezavah dogodkov in se jim torej ni treba soočiti z drugimi pomembnimi problemi lastnega političnega ravnanja ali ravnanja njihove države. ⁴⁵ Pri »gledalcih« lahko to privede tudi do stališč, ki jih Stanley Cohen opisuje kot »stanja zanikanja« in lahko delujejo kot »blažilec« odgovornosti. ⁴⁶

Za tem lahko »oportunistične vlade danes poskušajo skriti svoja pretekla in sedanja genocidna ravnanja«, ⁴⁷ ki na prvi pogled ne izražajo nujno najstrašnejših potez, kot so denimo manipulacije z državljanstvi in statusi ljudi. »Grozljivi spomin« tedaj služi za to, da preprosto odvrnemo pogled od ravnanja, ki je po možnosti korak v pripravo genocidnih politik, in hlinimo prazno stališče: »Pri nas se to ne more zgoditi!« ⁴⁸ Da ne bo nesporazuma: s tem nikakor nočem sugerirati, da je treba grozljivosti in grozote dogodkov v obeh primerih genocida pustiti ob strani ali celo potlačiti. Prej gre za to, ali se grozljivega lahko spominjamo kot opomina tako, da lahko razumemo, ne da bi se pustili prevzeti.

⁴² Buckley-Zistel 2006. Avtorica je to ugotovila v svoji raziskavi o lokalnih ruandskih preživelih.

⁴³ Jalušič 2009.

⁴⁴ Linenthal v Rothberg 2009, 9. Dejstvo, da so ruandski memoriali genocidu za turistične skupine nekaj »obveznega«, lahko morda govori samo zase.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Jalušič 2007a.

⁴⁷ Stenard v Rothberg 2009, 10.

⁴⁸ Ob tem, da je ta »pri nas« že davno postal fikcija, saj se je »pri nas« že davno popolnoma vključil v globalno postkolonialno formo oblastnih struktur. Številni problemi, ki so določali potek dogodkov v primeru Ruande v regiji Velikih jezer in v primeru Bosne v prostoru nekdanje Jugoslavije, niso samo podobni nekaterim sodobnim evropskim in evro-atlantskim »notranjim« problemom (na primer problemom državljanstva, migracij, neenakosti, revščine in izkoriščanja). Imajo tudi isto politično-zgodovinsko ozadje.

ZAKLJUČNE PRIPOMBE: PARADOKS SPOMINA

Današnje politike spomina, ki zadevajo dogodke, kot sta genocida v Ruandi in v Bosni, merijo (podobno kot opomin na holokavst) na našo zavest in voljo, da bi bili v prihodnosti zmožni sodelovati pri njihovem preprečevanju. Temu pa se lahko približajo samo, če hkrati težijo k specifičnemu razumevanju. Na začetku tega prispevka sem poudarila, da imajo lahko današnje politike spomina neugodne posledice za razumevanje obravnavanih dveh primerov. Mogoče je, da gola groza in ogorčenost prikrivata siceršnjo problematiko in preprečujeta globlji vpogled v osnovne elemente grozljivih dogodkov.

Hannah Arendt je v svojem monumentalnem delu o elementih in izvori totalitarne vladavine prizadevanju za razumevanje najgrozljivejših in nepredstavljenih dogodkov (kot je delovanje uničevalnih taborišč v nacional-socialističnem režimu) zapisala naslednje:

Razumevanje... ne pomeni zanikati nezaslišano, izpeljevati neprecedenčno iz precedenčnega ali pojasnjevati pojave s takimi analogijami in posplošitvami, da vpliva realnosti in šoka izkustva sploh ne čutimo več. Prej pomeni preučevanje in zavestno prenašanje bremena, ki nam ga je naložilo naše stoletje, ne da bi zanikali njegov obstoj in ne da bi ponižno prenašali njegov pritisk. Skratka, razumevanje pomeni, da smo se pripravljene skrbno soočiti z realnostjo in se ji upirati – kakršna koli že je ali je morda bila.⁴⁹

Kaj je danes dejanskost, ki jo moramo raziskati, dojeti in se ji zoperstaviti? In kaj je breme, ki ga moramo nositi in ohraniti v spominu? Kot je ustrezno pripomnil Claus Leggewie,⁵⁰ je problem današnjega skupnega evropskega spomina v tem, kako lahko »posebni civilizacijski prelom industrijsko-birokratskega uničenja evropskih Judov« predstavimo kot prelomni dogodek, *ne da bi ga s tem dogmatično spremenili v evrocentrični vzorec razumevanja*. Samo tako bomo imeli priložnost dojeti, da je do tega preloma prišlo skozi procese, ki so bili – s tem ko so obsegali vsakdanje, drobne, banalne korake v izključevanje in rasizem – močno odvisni od imperialističnega konteksta. Samo tedaj bomo lahko tudi razumeli, da je bistvena povezava holokavsta z novimi dogodki strukturna in da ni v bolj ali manj podobni grozljivosti v površinskem smislu. V takšnem kontekstu razumevanja se tudi več ne bi bilo mogoče čuditi, kako lahko »v Evropi« pride do takšnega dogodka, kot je Srebrenica.⁵¹

⁴⁹ Arendt 2003, 10, 16. Citat je naveden po angleškem izvirniku *Izvorov totalitarizma* (Arendt 1986, viii, xiv) in se ne ujema v celoti s slovenskim prevodom, ki ni točen.

⁵⁰ Leggewie 2009.

⁵¹ Ob dogodkih in zločinih v Bosni in Hercegovini se namreč ni zastavljalo univerzalno zveneče vprašanje »Kako je bilo to mogoče?«, temveč njegova neizogibno evrocentrično

Pri tem ne bi bilo pomembno samo razumeti, da v primeru današnjih totalitarnih in post-totalitarnih nevarnosti in poskusov ne gre za enostavno razmerje med demokracijo in totalitarizmom (»dobro« in »zlo«) ali da nevarnosti, ki lahko vodijo do množičnih kolektivnih zločinov, ne moremo razumeti z dogmatično primerjavo dveh evropskih totalitarizmov in enostavnim svarjenjem pred enako ali preprosto podobno težkimi zločini. Ti zločini so bili možni šele, ko so se lahko imperialistične metropole in kolonije umestile v skupni okvir nove, globalne oblike oblasti – ki uničuje potencial varovalnega okvirja države in človekovih pravic – in sicer vsepovsod, ne več samo zunaj Evrope. Če zamolčimo ta postkolonialni kontekst dogodkov holokavsta, potlačimo tudi enega najpomembnejših problemov našega post-totalitarnega časa,⁵² in sicer: opraviti imamo z novo obliko (globalne) vladavine, ki ne le da ne potrebuje nekaterih človekovih političnih, miselnih in spominskih zmožnosti, temveč – ker so ji vedno v napoto – naravnost stremi k njihovi odpravi. Vzpostavitev te nove oblike vladavine (te nove, globalne, hibridne oblike oblasti kot takšne ni mogoče udejanjiti v posameznih državah) je tisto, kar se skriva za kršitvami pravic, zločini proti skupinam prebivalstva in težnji k ali njihovem dejanskemu fizičnemu iztrebljenju. V njej ni grozljivo samo to, da ji lahko postanejo »določene« skupine ljudi odvečne in da jim posledično grozi uničenje. Njena grozljivost je prej v tem, da lahko ti ljudje postanejo politično in državljansko »mrtvi« v smislu odvečnosti (glede odvzema ali odrekanja) njihovih človeških zmožnosti že pred dejansko smrtjo. V primeru Srebrenice in Ruande lahko to odvečnost demonstriramo ob dejstvu, da je »mednarodna skupnost« ogrožene skupine ljudi brez nadaljnjega prepustila na milost in nemilost storilcem. Tovrstne politike pa v bolj ali manj razvidni formi obstajajo še marsikje drugje.⁵³

V tem prispevku sem skušala pokazati, da lahko s poudarkom na enem samem elementu, na nasilni grozljivosti, pademo v nesposobnost mišljenja in amnezijo – namesto da bi dosegli temeljitejši premislek in razumevanje. S tem nikakor nisem hotela zanikati grozljive dejanskosti – samo nekoliko sem hotela zamajati dominantno predstavo, ki v središče spomina postavlja predvsem grozljivo nasilje in nasilno smrt. Kajti – paradokсно – na podlagi povedanega bi lahko trdili tudi, da bolj ko

obarvana verzija: »Kako je bilo kaj takšnega sredi današnje Evrope sploh mogoče?«

⁵² Leggewie (2009) je to težavo zvedel na enostavno formulo: »Kdor v Evropi govori o holokavstu, ne sme molčati o kolonializmu.«

⁵³ O temi odvečnosti ljudi in njihovih zmožnosti glej Arendt 2003. O današnjih pojavih odvečnosti glej tudi Agamben 2004. O izbrisu stalnih prebivalcev Slovenije leta 1992 kot takšnem primeru odvečnosti glej Jalušič 2009.

se v okviru današnjih uradnih spominskih politik »grozljivega spomina« borimo za to, da dogodkov »ne bi nikoli pozabili«, manj možnosti nam v resnici ostaja, da jih bomo – skozi postopek skupnega in odgovornega spominjanja – temeljito, torej v njihovih osnovah, razumeli.

LITERATURA

- Agamben, Giorgio. 2004. *Homo sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Anzulović, Branimir. 1999. *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*. London: Hurst & Company.
- Arendt, Hannah. 1986. *The Orgins of Totalitarianism*. London: André Deutsch.
- . 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Auron, Yair. 2003. *Banality of Denial. Israel and the Armenian Genocide*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Bartov, Omer. 1996. *Murder in Our Midst. The Holocaust, Industrial Killing and Representation*. New York: Oxford University Press.
- Belgian apology to Rwanda, BBC News, dostopno na naslovu: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/705402.stm> (dostop: 7. 4. 2000).
- Bringa, Tone. 2002. »Averted Gaze: Genocide in Bosnia and Herzegovina«. V: Hinton, Alexander L. (ur.). *Annihilating Difference: The Antropology of Genocide*. Berkeley, CA: University of California Press, str. 204–205.
- Barnett, Michael. 2003. *Eyewitness to a Genocide. The United Nations and Rwanda*. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Buckley-Zistel, Susanne. 2006. »Remembering to Forget: Chosen Amnesia as a Strategy for Local Coexistence in Post-Genocide Rwanda«. *Africa: The Journal of the Internationsl African Institute*, let. 76, št. 2, 2006, str. 131–150.
- . 2008. »Gewählte Amnesie. Die soziale Dimension von Erinnern und Vergessen nach dem Völkermord in Ruanda«. *Peripherie*, let. 28, št. 109/110, str. 131–147.
- Carpenter, Robyn C. 2000. »Forced Maternity, Children's Rights, and the Genocide Convention: A Theoretical Analysis«. *Journal of Genocide Research*, let. 2, št. 2, str. 213–244.
- Cohen, Stanley. 2001. *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*. Cambridge: Polity Press.
- Commissioner Rehn – Commission Declaration on the Balkans 10 years after Srebrenica. 6. 7. 2005. Dostopno na naslovu: http://www.eu-europa.eu/articles/es/article_4866_es.htm.
- Dallaire, Romero. 2005. *Shake Hands with the Devil. The Failure of Humanity in Rwanda*. New York: De Capo Press.

- Eltringham, Nigel. 2004. *Accounting for Horror. Post Genocide Debates in Rwanda*. London: Pluto Press.
- European Parliament adopts Srebrenica Genocide Resolution. 17. 1. 2009. Dostopno na naslovu: <http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2009/01/european-parliament-adopts-srebrenica.html> (dostop: 18. 8. 2010).
- Gatwa, Theoneste. 2005. *The Churches and Ethnic Ideology in the Rwandan Crises 1900-1994*. Oxford: The Oxford Centre for Mission Studies.
- Gewald, Jan-Bart. 2004. *Imperial Germany and the Herero for Suthern Africa: Genocide and the Quest for Recompense*. V: Jones, Adam (ur.). *Genocide, War Crimes & the West. History and Complicity*. London in New York: Zed Books, str. 59–77.
- Hatzfeld, Jean. 2009. *Machette Season. The Killers in Rwanda Speak*. New York.
- . 2008a. *Into the Quick of Life. The Rwandan Genocide: the Survivors Speak*. London: Serpent's Tail.
- . 2008b. *The Strategy of Antelopes. Rwanda after the Genocide*. London: Serpent's Tail.
- Jalušić, Vlasta. 2004. »Gender and Victimization of the Nation as Pre-and Post-War Identity Discourse«. V: Seifert, Ruth (ur.). *Gender, Identität und kriegerischer Konflikt. Das Beispiel des ehemaligen Jugoslawien*. Münster, str. 26–39.
- . 2007a. »Organized Innocence and Exclusion ('Nation-States' in the Aftermath of War and Collective Crime)«, *Social Research*, let. 74, št. 4, zima, str. 1173–1200.
- . 2007b. »Post-Totalitarian Elements and Eichmann's Mentality in the Yugoslav War and Mass Killing«. V: King, Richard in Stone, Dan (ur.). *Imperialism, Slavery, Genocide and the Legacy of Hannah Arendt*. New York, Oxford: Bergan Books, str. 147–170.
- . 2009. *Zlo nemišljenja. Arendtvske vaje v razumevju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Jones, Adam (ur.). 2004. *Gendercide and Genocide*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Karabegović, Dženana in Sadović, Merdijana. 2010. »Bosnia: Struggle to Overcome Male Rape Taboo«. *International Justice – ICTY TRI Issue* 642, 16. 4. 2010. <http://www.iwpr.net/report-news/bosnia-struggle-overcome-male-rape-taboo> (dostop: 25. 8. 2010).
- Leggewie, Claus. 2009. »Schlachtfeld Europa. Transnationale Erinnerung und Europäische Identität«, 28. 4. 2009. <http://eurozine.com/articles/2009-04-28-leggewie-en.html>
- MacDonald, David Bruce. 2002. *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester, New York: Manchester University Press.

- Mamdani, Mahmood. 1969. *Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton in New York: Princeton University Press.
- . 2001. *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton in New York: Princeton University Press.
- Mertus, Julie. 1999a. *Kosovo. How Myths and Truths Started a War*. Berkeley, Cambridge.
- . 1999b. »The Role of Racism as a Cause Factor in Wars and Civil Conflict«. V: International Council of Human Rights Policy. Consultation on Racism and Human Rights. Ženeva, 3–4. december, 1999, dostopno na naslovu: <http://www.ichrp.org/ac/excerpts/50.pdf> (dostop: 18. 7. 2010).
- Minaudier, Jean-Pierre. 2006. »Incompatible memories. On remembering of World War II in France and Estonia«. Gradivo s konference »History and memory. Legacies of World War II«, 8. oktober 2005, Tallinn. *Vikerkaar* 4-5/ 2006.
- Moore, Lisa M. 2009. »(Re)covering the Past, Remembering Trauma: the Politics of Commemoration at Sites of Atrocity«. *Journal of Public and International Affairs*. let. 20, pomlad 2009, str. 47–64, dostopno na: <http://www.princeton.edu/jpia/past-issues-1/2009/> (dostop: 15. 8. 2010).
- Moses, Dirk A. 2004. »The Holocaust and the Genocide«. V: Stone, Dan (ur.). *The Historiography of the Holocaust*. Basingstoke UK: Palgrave Macmillan, str. 533–555.
- Netherlands Institute for War Documentation. 2002. *Srebrenica – A »Safe« Area: Reconstruction, Background, Consequences and Analyses of the Fall of a Safe Area*. Amsterdam: Netherlands Institute for War Documentation, dostopno na naslovu: <http://213.222.3.5/srebrenica/> (dostop: 15. 8. 2010).
- Nuhanović, Hasan. 2007. *Under the UN Flag: The International Community and the Srebrenica Genocide*. Sarajevo: DE.
- Power, Samantha. 2002. *A Problem from Hell – America and the Age of Genocide*. New York: Basic Books.
- Prunier, Gérard. 2000. »Operation Turquoise: A Humanitarian Escape from a Political Dead End«. V: Adelman, Howard in Suhrke, Atri (ur.). *The Rwanda Crisis from Uganda and Zaire. The Path of a Genocide*. New Brunswick in London: Transaction Publishers, str. 281–305.
- Rothberg, Michael. 2009. *Multidimensional Memory. Remembering Holocaust in the Age of Decolonisation*. Stanford: Stanford University Press.
- Ricoeur, Paul. 2004. *Memory, History, Forgetting*. Chicag in London: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul in Antohi, Sorin. 2005. »Memory, History, Forgiveness: A Dialogue between Paul Ricoeur and Sorin Antohi«. *Janus Head*, let. 8, št. 1, str. 13–25.
- »Sarkozy apologizes to Rwanda«. *Rwanda Focus*, 29. 3. 2010 (dostop: 15. 8. 2010).
- Sells, Michael A. 1996. *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Skjelsbaek, Inger. 1996. »Sexual Violence and Gendered Constructions of Ethnicity in Former Yugoslavia«. *Social Identities*, let. 2, št. 1, 1996, str. 73–92.
- Solana, Javier. 2009. EU High Representative of the Common Foreign and Security Policy (CFSP), ob 15. komemoraciji genocida 1994, dostopno na naslovu: http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_8634_en.htm (dostop: 13. 8. 2010).
- Stiglmayer, Alexandra. 1994. »The Rapes in Bosnia-Herzegovina«. V: Stiglmayer, Alexandra (ur.). *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln: University of Nebraska Press, str. 82–169.
- Strauss, Scott. 2005. »Darfur and the Genocide Debate«. *Foreign Affairs*, let. 84, št. 1, 2005, str. 123–133.
- Terrill, Steve. 2010. Murakoze, Mr. Sarkozy ... Rwanda Focus, 29. 3. 2010, dostopno na naslovu: <http://focus.rw/content/view/1363/32/> (dostop: 15. 8. 2010).
- Traverso, Enzo. 2009. Holocaust memorial day in the European consciousness. Interview by Francesca Barca, dostopno na naslovu: www.cabebabel.co.uk/holocaust-memorial-day-enzo-traverso-interview.html (dostop: 26. 8. 2010).
- Vranić, Seada. 1996. *Pred zidom šutnje*. Zagreb: Antibarbarus.
- Vetlesen, Arne Johan. 2005. *Evil and Human Agency: Understanding Collective Evildoing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Žarkov, Dubravka. 2007. *The Body of War: Media, Ethnicity, and Gender in the Break-up of Yugoslavia*. Durham in London: Duke University Press.

Prevedel Samo Tomšič

K NOVI PARADIGMI ZA MIR IN VOJNO: DRUŽBENA VARNOST

RUDI RIZMAN

*Vojna je največji zločin. Vendar ni napadalca, ki ne bi tega
zločina opravičeval s sklicevanjem na pravičnost.*
Voltaire

*Vojaški sistem je najslabši ostanek črednega življenja in se mi gnusi ... Ta kužni
pojavi civilizacije bi bilo treba čim prej odpraviti. Herojstvo na ukaz,
nesmiselno in absurdno nasilje, ki se izvaja v imenu patriotizma,
sovražim iz dna duše!*
Albert Einstein

Od novembra leta 1918, ko se je »končala vojna, ki naj bi človeštvu za vselej prizanesla z njimi«, pa do danes je preteklo dobrih devet desetletij, vendar ostaja versajska (za)obljuba ves ta čas neizpolnjena. Še vedno smo priča vladavini paradigme varnosti, ki je v osnovi vojaška in kot taka ni (bila) zmožna zagotavljati družbene varnosti.¹ Če se bistveno več vlaga v vojno kot pa v mir in če imamo ministrstva za obrambo (vojno) namesto ministrstev za mir, potem sploh ne preseneča, da še vedno živimo v svetu, o katerem govorita zgornji navedbi Voltaira in Einsteina. Zato lahko v svetu na prste ene roke preštejemo države, ki imajo ministrstvo za mir, ali države, ki si prizadevajo vzpostaviti potrebno infrastrukturo za zagotavljanje stanovitnega miru. Članice elitnega kluba OECD ne dajejo dobrega zgleda na tem področju, saj (po)trošijo 1885-krat več denarja za vojsko kot pa za preprečevanje oboroženih konfliktov, praktično ničesar pa ne prispevajo k podpiranju civilistov (civilne družbe), ki si prizadevajo preprečiti ali zaustaviti nasilje. Globalni vojaški izdatki znašajo na leto skoraj en in pol trilijona dolarjev (217 dolarjev na vsakega prebivalca našega planeta) in so se v desetih letih, torej že po koncu »hladne vojne«, povečali za 45 odstotkov. Že več let se na svetu prodaja za 45–60 milijard dolarjev orožja, dve tretjini od te vsote so kupci držav v razvoju, največji trgovci z orožjem pa pet stalnih članic Varnostnega sveta

¹ Z »družbena varnost« prevajamo angleški izraz »human security«.

OZN, ki je sicer zadolžen za ohranjanje oziroma vzpostavljanje miru v svetu(!).

O prevladi vojaške paradigme varnosti največ pove že goli statistični podatek, ki ga navaja Scilla Elworthy,² da za financiranje programov za preprečevanje nasilnih konfliktov zadostuje v povprečju en dolar, medtem ko so stroški za njihovo bolj ali manj (ne)uspešno reševanje šestdesetkrat večji. K temu dodajmo še naslednje tri podatke: danes se več konfliktov konča s pogajanjem kot pa z vojaško zmago; v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo razmerje med njima 42:23, medtem ko se je v obdobju med letoma 2000 in 2005 to razmerje izboljšalo na 17:4. Omenjena avtorica se zato upravičeno sprašuje, kako to, da je svet še vedno brez kakršnekoli svetovne strategije, ki bi dala prednost vzpostavljanju in izgradnji miru. Vprašanje pa bi lahko zastavili tudi drugače: kako je mogoče, da se je uveljavila oziroma je dobila priložnost paradigma varnosti, ki po svojih realnih učinkih in posledicah varnost ne le zmanjšuje, temveč povečuje nasilne konflikte in v tem smislu praviloma ne prinaša rezultatov, ki jih s tako lahkoto obljublja ali napoveduje? In če naredimo še naslednji korak: ali ni že napočil čas, ko je treba dati priložnost novi paradigmi, ki bi bila v resnici manj zlagana in kot taka bolj produktivna pri večjem zagotavljanju varnosti ne le za omejeni, v bistvu privilegirani del sveta, temveč za človeštvo v celoti?

Doslej najbolj celovit prispevek k nastajajoči alternativni paradigmi družbene varnosti sta zagotovo ponudila Shannon D. Beebe in Mary Kaldor v delu z naslovom *The Ultimate Weapon Is No Weapon – Human Security and the New Rules of War and Peace*.³ Knjiga je pravzaprav sistematično zastavljena in kot taka prepričljiva kritika tradicionalne vojaške doktrine, po kateri ima lahko vojska en sam cilj – da dobiva vojne, medtem ko nima ničesar skupnega z izgrajevanjem miru (*peacebuilding*). Takšno omejeno stališče razumevanja varnosti najbolj ponazarja velikokrat citirana izjava nekdanje Busheve (ml.) svetovalke za nacionalno varnost Condoleezze Rice, da, če povzamemo, ni naloga vojske, da varno prevaža otroke v vrtce. Omenjena knjiga se praktično na vsaki strani konfrontira s tem neorealističnim pogledom na varnost ter ga označuje za zastarelega. V njem avtorja pogrešata predvsem kompleksnejše razumevanje varnosti, ki bi vključevala družbeno razsežnost, torej tako zastavljeno (družbeno) varnost in posledično radikalno spre-

² Elworthy 2010.

³ Beebe in Kaldor 2010.

membo vojaške strukture ter njene doktrine, ki bi na koncu koncev vendarle vključevala tudi »varovanje otrok na poti v vrtec«.

Če se opremo na oceno prav tako odličnega strokovnjaka na tem področju Paula Rogersa,⁴ je za analitični pristop Beebeja in Kaldorjeve ključno, da presega staro razlikovanje med mehko (civilni ljudje) in trdo (vojaštvo) močjo in je v tem pogledu ta dosti bolj primeren za čas, ko so aktualni konflikti bistveno bolj kompleksni in jih ni mogoče spraviti na izključujoči skupni imenovalac enega in edinega ključnega igralca – državo. V skladu s takim razumevanjem bi se morala vojska transformirati na način, da bi se manj osredotočala na »premagovanje nasprotnika« in bolj, če ne predvsem, upoštevati družbeno razsežnost varnosti. Lawrence Freedman je na nedavnem predavanju na Oxfordu v tej zvezi prav tako opozoril na zastarelost veljavne vojaške doktrine, ki se namesto na strategijo opira na plan, se pravi na postopno doseganje ciljev (a, b, c ...). Alternativna strategija v nasprotju s konvencionalno bi morala upoštevati tako moč orožja kot tudi, če ne predvsem, moč vedno znova uporabljene imaginacije: se pravi snovanje strategije v vsakokratnem območju negotovosti in kompleksnosti. Obstoječa varnostna paradigma je potem takem še vedno ujeta v zamišljene okvire minule hladne vojne, zato je toliko bolj upravičen radikalni prelom na tem področju in v času, ko je na hladno vojno ostal le še zgodovinski spomin. Omenjena avtorja imata zato dobre razloge za zavračanje vojaške strateške algebre iz časov hladne vojne, ki je znala svojo (pre)moč in vpliv graditi le na preštevaniu tankov in bojnih letal ter povečevanju vojaškega proračuna in ki še danes verjame, da lahko najnovejša orožja, v katera je treba skoraj neomejeno investirati, učinkovito odpravljajo aktualne grožnje varnosti držav. V resnici taka orožja v svetu hibridnih groženj – in sicer tako tistih, ki jih povzročajo družbeno-ekonomske delitve kot okoljske omejitve – nimajo več nobene ali prave vojaške teže: še več, kvečjemu le še povečujejo intenziteto nasilnih konfliktov in generirajo nove.

V samostojnem prispevku⁵ je Mary Kaldor prispevala svoja razmišljanja, s katerimi bi bilo mogoče narediti potrebne korake v smeri rekonceptualizacije pojava vojne oziroma vojske. Najprej bi se bilo treba po njenem mnenju posloviti od stare Clausewitzeve definicije vojne kot »delovanja z uporabo nasilnih sredstev z namenom, da se nasprotnika prisili k podreditvi oziroma izpolnitvi naše volje«. Kaldorjeva predlaga izboljšano definicijo vojne, in sicer »delovanje z uporabo nasilnih sred-

⁴ Rogers 2011.

⁵ Kaldor 2010.

stev, pri čemer sta udeleženi najmanj dve organizirani skupini s svojimi razlikujočimi se političnimi zahtevami«. Take skupine običajno okrepijo svojo politično moč ne le tako, da porazijo nasprotnika, temveč tudi ali predvsem s tem, da mobilizirajo podporo s spodbujanjem in širjenjem strahu. Pri generiranju strahu izkoriščajo ideologi takih skupin globoko zasidrane družbene frustracije, med njimi v prvi vrsti revščino, občutke negotovosti, pomanjkanje priložnosti ter iskanje krivca pri »drugem«. Vojna in z njo povezano nasilje odigravata pri tem glavno vlogo, da postanejo skrajneži v relativno kratkem času pogajalci in ne nazadnje tudi novi oblastniki. Take vojne se še zdaleč ne konfrontirajo z resničnimi družbenimi vzroki za nestabilne družbene razmere, temveč gre predvsem za manipuliranje z njimi in za njihovo instrumentalizacijo. V tem smislu, pri čemer se Mary Kaldor opira na francoskega sociologa Michela Wievorko,⁶ predstavlja nasilje nasprotje konfliktu: uporabljeno nasilje namreč blokira konflikt in oteži, če že ne povsem prepreči, reševanje resničnih družbenih problemov. V primeru vojn v Jugoslaviji (na primer v Bosni in Hercegovini, pa tudi med Hrvati in Srbi) in Iraku (med suniti in šiiti) se je hitro pokazalo, da so različne strani bolj kot k medsebojnemu uničenju težile k temu, da so poleg vojaškega tudi politično nadzorovale določeno območje. Obema stranema tudi ni šlo za to, da se spustita v medsebojne bitke, ampak predvsem za to, da svoje nasilne akcije usmerita proti civilistom. Glavni cilj je po Kaldorjevi ustrahovanje, pobijanje ali izgon vsakogar, ki se s tako politiko ne strinja ali pa ima njegova nacionalnost oziroma pripadnost drugačen predznak.

Poleg omenjenih političnih vidikov in koristi pa Mary Kaldor izpostavi tudi ekonomske razloge, kot so na primer plenjenje, ropanje, ugrabljanje, druge kriminalne aktivnosti, povezane s prodajo drog, ljudi (žensk, otrok, trgovanje s človeškimi organi itd.), »obdavčevanje« oziroma nasilno prisvajanje humanitarne pomoči ter prilaščanje denarnih sredstev, ki prihajajo iz diaspore. Oba, torej politični in ekonomski vidik, zahtevata rekonceptualizacijo vojn, s kakršnimi se sooča svet v času intenzivne medsebojne povezanosti (globalizacije), če hočemo resnično transformirati nastale konflikte in prispevati k vzpostavljanju in izgradnji miru. Mednarodna javnost oziroma politika se še vedno opirata na konvencionalno razumevanje narave sodobne vojne, češ da je treba dati prednost temu, da spravijo za pogajalsko mizo skrajneže – pred tem, da bi isto priložnost dali ostalim, preprostim državljanom. Na ta način oboroženim skrajnežem nezasluženo podelijo legitimnost, medtem ko margi-

⁶ Wievorka 2004.

nalizirajo vse preostale člane določene politične skupnosti. Poleg tega se je mednarodna skupnost pretirano ukvarjala z reševanjem izključno medetničnih odnosov, s porazdelitvijo politične moči med etničnimi skupnostmi na račun drugih vsakodnevnih življenjskih potreb državljanov. Zato ne preseneča, kot ugotavlja, da npr. na Kosovu svojim državljanom še danes niso zagotovili celodnevne oskrbe z elektriko ali z vodo, medtem ko vlada 70-odstotna nezaposlenost, odpadkov pa sploh ne odvažajo. Na prvem mestu je potemtakem manipuliranje s problemom etnične pripadnosti, tisto, kar je ljudem skupno – potrebe po svobodi, dostojanstvu, zaposlitvi, kakovostno izobraževanje, zdravstvena oskrba in socialna varnost –, pa ostaja zapostavljeno.

Novonastajajoča paradigma družbene varnosti ne začenja iz nič.⁷ Že leta 1975 so helsinški dokumenti koncept varnosti oprli na tri košare: *prva* košara na pravno državo za razliko od varljive varnosti, ki jo (je ne) obljublja vojaški dejavnik; *druga* košara je vključevala ekonomsko, znanstveno, tehnološko in kulturno sodelovanje; *tretja* košara je obsegala predvsem človekove pravice, se pravi varnost posameznikov in skupnosti, v katerih živijo, torej ne le varnost držav in njihovih meja. Helsinška varnostna doktrina v nastajanju je implicitno, čeprav ne tudi neposredno, napovedovala konec tradicionalne koncepcije varnosti, ki je predvide(va)la prihodnje vojaške spopade in se je bolj posvečala novim realnim varnostnim grožnjam, kot so prodaja drog, organizirani kriminal, terorizem, klimatske spremembe, širjenje ksenofobije in verski fundamentalizmi ter druge naravne ali s človekovo dejavnostjo sprožene katastrofe. Tako postavljena evropska varnostna arhitektura je na tem področju zbudila nova upanja, na katera pa so po prelomnem letu 1989 evropske politične elite kmalu pozabile. Namesto družbene varnosti so po koncu hladne vojne spet zavladali geopolitični interesi.

Danes dokazov o močni zakoreninjenosti in ponovni uporabi konvencionalne varnostne doktrine v času po koncu hladne vojne ne manjka.⁸ Ni jih treba iskati samo pri radikalnih zagovornikih alternativne varnostne doktrine, temveč jih ponujajo tudi nekdanji svetovalci za državno varnost pri ameriški administraciji. Vzemimo samo primer Zbigniewa Brzezinskega, ki je vojno v Iraku označil kot »kolonialno«, in to v času, za katerega je mogoče reči, da je »postkolonialen«. Bivši minister za obrambo v Bushevi administraciji Donald Rumsfeld, ki ni videl v hladni vojni nič drugega kot civilizacijski spopad, je v času, ko je opravljal svojo funkcijo,

⁷ Kaldor in Solana 2010.

⁸ Medish in McCleary 2010.

prejšnjega glavnega sovražnika – »kitajske in sovjetske komuniste« – po koncu hladne vojne hitro nadomestil z »islamskimi skrajneži«. Vojaški proračuni so hitro sledili že videni vojaški doktrini, zato ne preseneča, da danes Združene države Amerike trošijo dobro polovico vseh sredstev, ki so v svetu namenjena za obrambne izdatke, medtem ko je ta država skupaj z Evropo, Japonsko, Avstralijo in še nekaj drugimi zavezniki udeležena z več kot dvema tretjinama vseh vojaških izdatkov na svetu. ZDA se danes ponašajo s preko 800 vojaškimi oporišči v svetu, nemajhen delež pri tem predstavljajo oporišča v islamskem svetu, za katerega istočasno trdijo, da ogroža »krščansko« civilizacijo.

Vojaški zasedbi Iraka in Afganistana tudi dokazujeta, da se tam udeležene države niso ničesar naučile niti iz sovjetskega poraza v Afganistanu niti iz vietnamske ali bolje ameriške tragedije v tej državi. Če pa bi te države bolje poznale zgodovino oziroma se bile pripravljene kaj naučiti iz nje, bi jim lahko pomagal primer starega Rima. V času vladavine Marka Avrelija je Rim dokončno izgubil svoj vpliv in premoč, zahvaljujoč čedalje večjemu številu vojn, ki so terjale zvišanje davkov in nenehno rekrutiranje novih vojakov, česar nekdanji vsemogočni imperij na koncu ni mogel več zdržati. Ugledni ekonomist in Nobelov nagrajenec Joseph Stiglitz je izračunal samo ameriške stroške za vojni v Iraku in Afganistanu, ki dosegajo že skoraj povsem nepredstavljivo številko štiri trilijone (osemnajst ničel!) dolarjev. Samo dolgoročni stroški za zdravljenje vojakov s travmatičnimi možganskimi poškodbami znašajo nad en trilijon.

Konvencionalno razumevanje varnosti, torej militarizirane varnosti, kot podrobneje analizira Harald Kleinschmidt,⁹ izključuje iz obsega zagotovljenega varovanja ne-državne akterje. V hierarhiji političnih ciljev je na prvem in monopolnem mestu država, medtem ko pridejo posamezniki in ranljive družbene skupine na vrsto šele v primeru, ko je država že dobro zavarovana in preskrbljena. Kot odgovor na militarizacijo varnosti je mednarodno mirovno gibanje zahtevalo vključitev mednarodnih organizacij, še posebej pa mednarodne civilne družbe, v vzpostavljanje in vzdrževanje miru. Zanimivo oziroma dober znak je to, da se je na take zahteve naklonjeno odzvalo dosti več uglednih intelektualcev in civilno-družbenih skupin kot pa na politične odločitve odgovornih politikov na tem področju, da ne omenjamo aktualnih vojaških strategov. Kleinschmidt posebej izpostavlja, da bodo globalne vojne še naprej realna slika današnjega sveta, dokler bodo države na splošno ohranjale svoj monopol na področju javne sfere in posebej na področju zagotavljanja

⁹ Kleinschmidt 2009.

varnosti s tem, ko nanjo gledajo preveč ozko in predvsem izpostavljajo njen strogo omejen vojaški vidik.

Prepričljiv paradigmatični (pre)obrat na področju razumevanja in uveljavljanja varnosti bi po prepričanju Andreya Makarycheva¹⁰ moral najprej sestaviti novo gramatiko in jezik varnosti. Za to pa bo treba najprej zagotoviti nekaj ključnih pogojev. Poleg slovesa od državo-centričnega pristopa k problemu varnosti se bo treba prav tako otresti preživele delitve varnosti na »trdo« in »mehko« kot dve povsem izključujoči izbiri, pri čemer ima seveda prva v realno obstoječem razumevanju varnosti monopolno vlogo. Poleg tega sta koncept in praksa državne suverenosti v času intenzivne medsebojne povezanosti na globalni ravni doživela vidno transformacijo. Ne govorimo več o absolutni, temveč o relativni, pogojni suverenosti, za katero sta značilna samoomejevanje in upoštevanje človekovih pravic.

V tem pogledu se Makarychev povsem strinja z omenjenima avtorjema, Shannonom Beebejem in Mary Kaldor, da so takšni atributi kot absolutna državna suverenost, vojaška mentaliteta, teritorialna nedotakljivost in različni vidiki tekmovalja med velesilami ostanki industrijske dobe in imperialne dediščine. Paradigma družbene varnosti lahko zaživi le pod pogojem, da se bodo nadaljevali procesi mehčanja ali celo dokončne odprave vestfalskega mednarodnega reda in da bodo pojmovanje »trde« varnosti postopoma zamenjale bolj prijazne strategije zagotavljanja varnosti, kar bi bilo samo v duhu novonastajajoče dobe. To lahko označimo s post-industrijsko, post-imperialno, post-kolonialno in post-nacionalno oziroma post-internacionalno. Seveda pa se je treba po mnenju Makarycheva in obeh omenjenih avtorjev pri tem izogibati očitnim teleološkim in preveč optimističnim pričakovanjem. Razlog za delni optimizem je npr. pogojen z aktualnimi zahtevami po »energetski varnosti«, ki vključuje nevarno tendenco po krepitvi »trdega« (militaristično obarvanega) zagotavljanja varnosti.

»Lep« primer in dokaz tega, kako malo ima stara vojaška doktrina opraviti z dejansko varnostjo ljudi, je razvijanje in nastanek nevtronske bombe pred tridesetimi leti.¹¹ To bombo so namreč zagovarjali z »argumentom«, da je narejena tako, da ubija »le« ljudi«, medtem ko ostajajo poslopja in druga infrastruktura nepoškodovani. Konvencionalna vojaška doktrina daje varovanju lastnine očitno prednost pred varovanjem človeških življenj(!). Podoben primer so bombardiranje z velike višine in vojna

¹⁰ Makarychev 2011.

¹¹ Dejevsky 2010.

letala brez pilotov (drones), kjer najmanjša tehnična napaka povzroči, kot se je že velikokrat zgodilo, velike žrtve med neoboroženim civilnim prebivalstvom. Implicitno zagovarjanje takšne vojaške strategije – degenerirana verzija vodenja vojne, se pravi depersonalizirano ubijanje, se sklicuje na to, da je bolje žrtvovati »njihovo« civilno prebivalstvo kot pa »naše« vojake na tujih tleh. To omogoča zahodnim državam, da se glede na veliko nesorazmerje med njihovimi vojaškimi žrtvami in lokalnimi žrtvami med civilnim prebivalstvom ponašajo z relativno majhnimi človeškimi in posledično tudi političnimi stroški vojne. Kot ugotavlja Martin Shaw,¹² je takšen prenos žrtev, se pravi na stotine in tisoče nedolžnih civilistov, premišljena in sistematična odločitev zahodnih vlad. Seveda je taka politika vodenja vojne sporna z vidika tradicionalnega razumevanja oziroma zagovora pravične vojne, po kateri mora biti povzročeno nasilje sorazmerno. Civilno prebivalstvo si zagotovo zasluži več pravic: če namreč zahtevata varovanje in reševanje civilnega prebivalstva več žrtev med vojaki, potem je treba to tveganje sprejeti.

Vse od sojenja v Nürnbergu pa do današnjih dni se še vedno vleče podmena, da zmagovalci ne pišejo le zgodovine, temveč tudi določijo, kaj (in kateri) so vojni zločini ter seveda ustanovijo tudi tribunale in njihove sodnike. V aktualnih razpravah o varnosti je velikokrat poudarjeno, da živimo v času asimetričnih vojn, ko lahko tudi samo nekaj posameznikov (teroristov) ogrozi našo varnost, vendar je pri tem redko, če sploh kdaj, omenjena asimetrija, ki je v tem pogledu na strani najbolj razvitih (post)industrijskih držav. Zato pa je treba dati prav tistim avtorjem, ki se sicer zavzemajo za alternativno paradigmo družbene varnosti, vendar pri tem pozivajo na previdnost.¹³ Ker še vedno velja, da »ni vse zlato, kar se sveti«, se moramo tudi pri ponujenih konceptih družbene varnosti vprašati, čemu ali komu ta služi? Nekatere izmed njih so preoblečene v jezik pragmatizma, kot meni Roberts, ali drugače povedano, nov recept za zahodne vojaške intervencije, s katerimi se še naprej zagotavlja nadvlada njihovih političnih ciljev (interesov). Dodati pa je treba še en premislek: z varnostjo je treba misliti resno, čeprav bi zanjo težko rekli, da je objektivna kategorija. Obe, tako varnost kot ne-varnost (*insecurity*) predstavljata racionalne emocije, če pomislimo na to, da večkrat rečemo, da se počutimo bodisi varne ali ne-varne. Trenutni korekten politični jezik, ki se nanaša na varnost, se pogosto sklicuje na to, da je treba (za)varovati ljudi na jugu z namenom, da se zaščitijo ljudi na severu, ker da

¹² Shaw 2010.

¹³ Roberts 2011.

prihajajo tveganja in nevarnosti predvsem iz najprej omenjenega sveta. Tudi v tem primeru smo priča, da so prioritetni cilji zagotavljanja varnosti države in »centra« sveta, ne pa ljudje v prvem in drugem svetu. V novi paradigmi (družbene) varnosti bi morala najti prostor pravica npr. Afričanov do njihove varnosti, vendar ne na ta način, da bi jim zahodne države narekovala, kaj je treba narediti za njihovo resnično varnost. Pogoje za varnost določajo tudi druge politike, ki jih konvencionalno razumevanje postavlja na stranski tir. Vzemimo samo skupno kmetijsko politiko v EU: ta predstavlja primer čistega protekcionizma, ki kot tak ne omogoča zdrave konkurence s strani Afričanov, še več, ta še naprej slabi njihov gospodarski in socialni napredek ter generira nasilne konflikte, ki se na koncu pogosto končajo z intervencijo tistih, ki so jih bodisi neposredno bodisi posredno zakrivili.

Napovedana in izvajana »vojna proti terorizmu« je v bistvu nadaljevanje binarnega jezika oziroma delitve na »zaveznike« in sovražnike«, kakršna je bila značilna za obdobje hladne vojne. Vendar je treba z »varnostjo« misliti resno, kot to dosledno poudarja Mary Kaldor.¹⁴ Paradigma »družbene varnosti« se zato ne more omejiti zgolj na zagotavljanje varnosti za ameriške in evropske državljane, temveč mora vključevati tudi varnost za Afganistance in Iračane. Še več, družbena varnost mora vključevati tudi kompleks materialnega pomanjkanja in deprivacije ter stara in novoporajajoča se okoljska tveganja. Vzemimo samo en primer: nezaposleni in revni pogosto nimajo druge izbire, kot da se pridružijo kriminalnim skupinam ali tako imenovanim »etničnim milicam«. Absurd je, da potroši ameriška vojska vsako leto preko 700 milijard dolarjev za obe omenjeni vojni, kar je enako vsoti, ki jo je predsednik Obama namenil reševanju najhujše ekonomske krize po tisti iz tridesetih let v prejšnjem stoletju. Zavzemanje za družbeno varnost se tudi sklada s temeljnim dokumentom Organizacije združenih narodov, njeno Listino, ki prepoveduje vojne in zapoveduje vzpostavljanje miru na podlagi uveljavljanja mednarodnega prava. Odgovor na nasilje potemtakem ne more biti več nasilja oziroma poraz ene od vojskujočih se strani, temveč uporaba in vladavina prava. K temu pa Mary Kaldor dodaja še nujno vlogo civilne družbe oziroma nevladnih organizacij (NGO), ki lahko igrajo pomembno vlogo pri odpravljanju ali vsaj zmanjševanju nasilja.

Nova filozofija razumevanja in optimiziranja varnosti po Patricku Porterju¹⁵ ne more mimo spoznanja, da je svet kaotičen, vendar smo tudi

¹⁴ Kaldor 2011.

¹⁵ Porter 2010.

sami del takega kaotičnega sveta. Če hočemo resnično premagati svojega največjega sovražnika, bi po njegovem koristilo, če bi se od časa do časa tudi sami pogledali v ogledalo. Države, ki prevzemajo nase vlogo svetovnih policistov, so namreč v lastnih očeh dejavniki vzpostavljanja svetovnega reda in miru in sebe sploh ne vidijo kot možnih akterjev kaosa. Če izključimo izjemne oziroma atipične situacije, vojaška intervencija ne more opravljati vloge kirurškega noža za tako ali drugače zamišljeni politični inženiring. Isti avtor se pri tem sklicuje na vodjo britanskega generalnega štaba Davida Richarda, da npr. Al Kaide in njenih številnih vej ni mogoče popolnoma fizično in/ali ideološko premagati, mogoče pa jih je obvlad(ov)ati (*contain*), se pravi omejiti njihovo moč in smrtonosne učinke z namenom doseganja večje družbene varnosti. Takšne ali drugačne vrste teroristi bodo vedno spremljevalci človeške zgodovine. Njihovo obvladovanje (*containment*) pa se ne sme omejevat le na preventivne dejavnosti, temveč mora vključevati tudi izobraževalne aktivnosti in spodbujanje demokracije. Poleg tega pa je treba spomniti, da teroristi niso pripravljali svojih kriminalnih dejanj v Afganistanu ali Iraku, temveč na Floridi (letalsko urjenje) in v Hamburgu. Večja koordinacija med obveščevalnimi službami teh dveh držav in dosledna uporaba zakonsko dovoljenih sredstev, se pravi običajnih policijskih opravil, bi lahko zagotovo preprečila tragični dogodek 11. septembra 2001.

Torej ni dovolj, da si svet predstavljamo kot nevarnega, nepredvidljivega in nelinearnega – lahko pa ga z našimi racionalnimi ravnanji naredimo bolj predvidljivega in na ta način tudi varnega. Vsaka dejavnost prinaša tudi nenameravane posledice in pogosto nasprotno rezultate od predvidenih. Kot ugotavlja Porter, smo bili že nešteto krat priča precenjevanju vojaške (pre)moči in podcenjevanju nasprotnika. Ko je predsednik Clinton poslal vojake v Bosno in Hercegovino, je zatrdil, da bodo tam samo 12 mesecev, vendar so potem tam ostali 10 let. Prav tako se mednarodne sile spopadajo s Talibani že deseto leto, čeprav je bilo kmalu po napadu na Afganistan rečeno, da so poražene in da ne predstavljajo več kakega posebej nevarnega ali spoštovanja vrednega nasprotnika. Vendar jih je danes nedvomno več, kot pa jih je bilo na začetku vojaškega posega v tej državi.

Pri omenjanju tega, naj se vojskujoče države »pogledajo v ogledalo«, pa se ni dovolj omejiti le na metaforo. Bolj natančen sociološki vpogled lahko hitro odkrije nove družbene trende in interesne skupine, ne nazadnje pa tudi posameznike, ki so bodisi fascinirani z vojnami bodisi zainteresirani zanje in si težko zamišljajo svet brez (pogostih) vojn. Mi-

chela Telatin¹⁶ v tej zvezi opozarja na dejstvo, da predstavljajo države, ki zagovarjajo skrajno tržno inačico ekonomije, dejansko grožnjo za mir. Zahodne države namreč v svoje vojaške cilje in njihovo izvajanje čedalje bolj vključujejo zasebne (vojaške) družbe oziroma jih plačujejo. Medtem ko se literatura in publicistika na tem področju ukvarjata s tem, kako ne-uspešne države proizvajajo in izvažajo nasilje in varnostna tveganja, pa se obe deficitarno, če sploh, ukvarjata s transformacijo zahodnih držav, ki s privatizacijo (trženjem) vojaških potencialov in s posledičnim vplivanjem na obrambno oziroma vojaško politiko prispevajo k razraščanju vojnih žarišč. Seveda so zasebne vojaške družbe obstajale že v času hladne vojne, vendar so se s povečevanjem vojaških izdatkov po njenem koncu enormno razširile. Posebej to velja za ZDA in Veliko Britanijo, vendar je trend opazen tudi pri drugih državah. Te družbe so »nevidne« vsaj v dveh pogledih: prvič, ker dajejo lažen vtis, da se na ta način vojska še bolj depolitizira, in drugič, ker je njihova dejavnost v tujih (okupiranih) državah zunaj nadzora ne le njihovih matičnih držav, kaj šele držav, v katerih delujejo, predvsem pa zunaj nadzora veljavnega mednarodnega prava.

Opozorila o nevarnem širjenju in kritičnem povečevanju zasebnih vojaških družb v zadnjem času niso nekaj novega. »Novo« je predvsem to, da na ta pojav danes ne opozarjajo vodilni politiki, temveč predvsem »mirovniki« in pošteni raziskovalci, ki se zavedajo ene najbolj usodnih groženj za sedanje in prihodnje generacije v primeru, če ne bo zaustavljeno nadaljnje in skokovito oboroževanje z najbolj rušilnimi orožji, kakršnih človeštvo v svoji dosednji zgodovini ni (s)poznalo. Zadnji najvišji politik, ki je o tej nevarnosti javno spregovoril – ameriški predsednik in ugledni general iz druge svetovne vojne Dwight Eisenhower, je to naredil natančno pred pol stoletja. Eisenhower je nedvoumno uperil svojo kritiko v »vojaško-industrijski kompleks«, za katerim stoji stalna in ogromna vojaška industrija, ki ima velik vpliv na najvišje ravni političnega odločanja v državi. Pravzaprav je že osem let pred govorom, ko se je leta 1961 poslavljalo od predsedniške funkcije, govoril pred novinarji o tem, da gre za krajo denarja, ki v resnici pripada delavcem, znanstvenikom, in ne nazadnje tudi za izneverjenje upov prihodnjih generacij otrok, da bodo lahko živeli v miru. Namesto enega rušilca bi lahko po njegovem zgradili osem tisoč stanovanj in namesto enega samega bombnika postavili 30 šol itd. In vse to v imenu in s sklicevanjem na absolutno varnost, ki ni nič drugega kot iluzija ali bolje – prevara.

¹⁶ Telatin 2010.

Žal Eisenhowerjeva opozorila niso padla na plodna tla. Tudi ne pozneje kritični govori Martina Luthra Kinga na račun tragične vojne v Vietnamu, ki se je posluževal realnih metafor v smislu, da vsaka bomba, ki jo ZDA vržejo na Vietnam, v končni posledici eksplodira v ameriških mestih. Resnici na ljubo je treba povedati, da jih tudi Eisenhower ni mogel uresničiti, ko je bil še na predsedniškem položaju. Po 11. septembru 2001 pa do danes se je ameriški vojaški proračun povišal za 119 odstotkov in kaže, da se bo trend še naprej povečeval. Tega očitno ne more (za)ustaviti niti aktualna finančna kriza, če upoštevamo podatek, da se je samo leta 2009 obseg sredstev, namenjenih nakupom orožja, v svetu v primerjavi s prejšnjim letom povečal za osem odstotkov (gre za 401 milijardo dolarjev), na čelu orožarske industrije pa daleč pred ostalimi prednjačita ZDA in Evropska unija. Od 100 orožarskih podjetij jih ima kar 45 sedež v ZDA. Omenjeni Eisenhowerjev predlog je dejansko meril na to, da bi se morali ameriški in skupaj z njimi ostali svetovni politiki zavzeti za univerzalno razorožitev, za katero pa je malo možnosti, če bo »vojaško-industrijski kompleks«, ki se mu je v zadnjem obdobju pridružil »finančno-politični«, še nadalje ohranjal svojo premoč v ameriški in ne le ameriški politiki.

»Sovražnikov« družbene varnosti, če parafraziramo naslov znane knjige Karla Popperja (*Sovražniki odprte družbe*), pa ne gre iskati le v svetu najvišjih ravni političnega odločanja, temveč tudi v svetu individualnih mentalitet v civilni družbi. Corey Robin¹⁷ je imel v tej zvezi dobre razloge, da je spomnil na danes skoraj pozabljeno delo Theodorja Adorna izpred 50-ih let z naslovom *Avtoritarna osebnost*. V njem je Adorno analiziral maščevalne in k agresivnemu ravnanju usmerjene posameznike-državljanke, ki se radi hitro zatekajo k nasilju, anarhičnim impulzom in kaotični uničevalnosti, prav tako pa ne skrivajo svoje privrženosti vojni in divjanju ter razbijanju po ulicah. Nemalokrat se taki posamezniki sklicujejo na visoke politične avtoritete, kot je bil britanski ministrski predsednik Harold Macmillan, ki ni skrival, da je »užival v vojnah« – v prvi svetovni vojni je bil trikrat ranjen – in da je imel »vsako avanturo za boljše kot pa zdolgočaseno sedenje na pisarniškem stolu«. V številnih literarnih delih, ki so obravnavala dogajanja v vojni, ni ostalo skrito, da daje ta številnim posameznikom nov in dodaten smisel življenja (pomen), pravzaprav nekatere izmed njih tudi popolnoma zasvoji do te mere, da si življenja ne morejo več predstavljati brez te droge. Skratka, vojna predstavlja za nekatere življenje, medtem ko je mir zanje v bistvu smrt, če lahko sklepamo po znanem nemškem zgodovinarju Heinrichu von Tre-

¹⁷ Robin 2010.

itschkeju, da lahko »samo mrtvi doživijo konec vojne«. Za vojne zagreti posamezniki pa se nemalokrat opirajo tudi na političnega misleca Carla Schmitta, ki je v politiki videl predvsem dejstvo, da je mogoče njene aktivnosti in motive prepoznati v razlikovanju med »prijatelji in sovražniki«. V najnovejšem delu z naslovom *Washington vlada – Ameriška pot k permanentni vojni* je ugledni ameriški obramboslovec Andrew J. Bacevich tako aktualnega predsednika Obama (Nobelovega nagrajenca za mir!) kot tudi njegovega predhodnika na istem položaju, mlajšega Busha, označil kot prepričana zagovornika vojne kot sredstva, ki »vodi, rešuje, osvobaja in v končni posledici transformira svet«. ¹⁸

Alternativna paradigma družbene varnosti zavrača razumevanje vojne kot »usode« in sprejema izbiro vojne le v dveh izjemnih primerih, ki jih določa 51. člen Ustanovne listine Organizacije združenih narodov: ko jo avtorizira Varnostni svet OZN in v primeru »samoobrambe« na »oboroženi napad«. Vsaka drugačna odločitev za vojno predstavlja po Noamu Chomskem »vojni zločin«, ¹⁹ celo »najvišji mednarodni zločin«, kot je mogoče povzeti iz zasedanj v Nürnbergu. V tem smislu je omenjeno novo paradigmo mogoče razumeti kot pomemben prispevek k nastajanju »gramatike moralnih presoje« na tem področju, ker se, kot poudarja isti avtor, za zdaj ni mogoče opreti na to, da bi tradicionalne teorije o pravični vojni lahko nudile prepričljiv odgovor na vprašanje, ali je izbira uporabe oborožene državne sile upravičena ali ne.

LITERATURA

- Bacevich, J. Andrew. 2010. *Washington Rules – America's Path to Permanent War*. New York: Metropolitan Books, Henry Holt & Company.
- Beebe, Shannon D. in Mary Kaldor. 2010. *The Ultimate Weapon is No Weapon – Human Security and the New Rules of War and Peace*. New York: Public Affairs.
- Chomsky, Noam. 2006. »Just War Theory«. Dostopno na naslovu: <http://www.chomsky.info/talks/20060420.htm>.
- Dejevsky, Mary. 2010. »Let's fight future wars by other means«. *The Independent*, 23. februar.
- Eisenhower, Susan. 2011. »50 years after the 'military-industrial complex,' what Eisenhower really meant«. *Washington Post*, 14. januar.

¹⁸ Bacevich 2010.

¹⁹ Chomsky 2006.

- Elworthy, Scilla. 2010. »Is it time for a worldwide strategy for the building of peace?«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/print/54435>.
- Grant, Rebecca. 2009. *Global Deterrence*. Lexington: Lexington Institute.
- Human Security Report: War and Peace in the 21st Century*. 2005. Oxford: Oxford University Press.
- Johansen, Jorgen, 2010. »Hitler and the challenge of non-violence«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/5050/jorgen-johansen/hitler-and-challenge-of-non-violence>.
- Kaldor, Mary. 2010. »Reconceptualising War«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/5050/mary-kaldor/reconceptualising-war>.
- Kaldor, Mary and Javier Solana. 2010. »Time for the human approach«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/od-russia/mary-kaldor-javier-solana/time-for-human-approach>.
- Kalyvas, Stathis N. 2008. *International System and Technologies of Rebellion: How the Cold War Shaped Internal Conflict*. Rokopis.
- Kleinschmidt, Harald. 2009. *The Transformation of the European Culture of Security*. Hamburg: Studien zur Internationalen Politik.
- Makarychev, Andrey. 2011. »From geopolitics to human security? – a review«. Dostopno na naslovu: <http://opendemocracy.net/andrey-makarychev/from-geopolitics-to-human-security-review>.
- Medish, Mark in Joel McCleary. 2010. »Deeply rethinking defense«. Dostopno na naslovu: <http://opendemocracy.net/mark-medish-joel-mccleary/deeply-rethinking-defense>.
- Porter, Patrick. 2010. »The military is not a surgical tool of political engineering«. *Guardian*, 15. november.
- Rizman, Rudi. 2010. »In kje je Afganistan?«. *Mladina*, 15. oktober, str. 28.
- . 2008. »Problem varnosti in človekovih pravic (državljskih svoboščin)«. *Varstvoslovje*, št. 3, str. 415–422.
- Roberts, David. 2011. »Which human security?«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/david-roberts/which-human-security>.
- Robin, Corey. 2010. »Why Conservatives Love War«. *The Chronicle of Higher Education*. Dostopno na naslovu: http://chronicle.com/article/Inherently-Violent-Why/125023/?sid=cr&utm_source=cr&utm...
- Rogers, Paul. 2011. »A new military paradigm«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/print/57472>.
- Sen, Amartya in Sadako Ogata. 2003. *Human Security Now*. New York: Human Security Report.
- Scahill, Jeremy. 2007. *Blackwater: the Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*. New York: Nation Books.

- Shaw, Martin. 2010. »Risk-transfer militarism and the legitimacy of war after Iraq«. Dostopno na naslovu: <http://www.theglobalsite.ac.uk/press/402shaw.htm>.
- Singer, Peter. 2001. *Corporate Warriors – The Rise of the Privatized Military Industry*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sipri Yearbook 2009. 2009. *Armaments, Disarmament, and Security*. Oxford: Oxford University Press.
- Telatin, Michela. 2010. »Are marketised states a threat to peace?«. Dostopno na naslovu: <http://www.opendemocracy.net/opensecurity/michela-telatin/are-marketized-states-threat-to-peace>.
- Vennochi, Joan. 2010. »Owning the War – On Afghanistan, Obama gives into the status quo way of thinking about war«. *The Boston Globe*, 3. oktober.
- Wievorka, Michel. 2004. *La Violence*. Paris: Balland.

PRAVIČNI MIR NAMESTO PRAVIČNE VOJNE

DIETER SENGHAAS

I.

Filozof religije Bernhard Welte je pred več kot štiridesetimi leti v svojem še vedno aktualnem prispevku poskušal orisati mirovno problematiko s štirimi opazanji. Njegov prispevek je nosil nadpis »O vprašljivosti človeškega miru in o obljubi božjega miru«, argumentacija pa je potekala takole:

Prvi stavek, je zapisal, bi se moral glasiti: »Idealni mir, se pravi mir, ki popolnoma ustreza bistveni ideji miru, za ljudi ni možen. Ta streznitveni stavek sledi iz bistvene konstitucije človeka in se potrdi v izkustvu.« Toda temu prvemu stavku je treba dodati še drugega: »Človek se tudi ne more popolnoma odpovedati ideji miru, saj ideja mirnega, popolnoma izpolnjenega obstoja sledi iz neločljivega bistva človeka in tvori gonilno silo njegovega celotnega življenja in prizadevanja. Torej bo vedno znova stopila v ospredje in se uveljavila tudi po vseh razočaranjih in streznitvah. V tem smislu je mir za ljudi nepogrešljiv.« Iz tega po Welteju sledi tretji stavek: »Če je mir kot nekaj celotnega, se pravi idealnega, hkrati nemogoč in nepogrešljiv, mora človek vseskozi delati na omejenih oblikah možnega miru in se gibati v njihovi smeri, da bi sploh lahko bil deležen miru, ki se mu kljub vsemu ne more odpovedati, saj mu idealni mir ostaja odtegnjen.« Iz tega tretjega premisleka sledi še četrti: »Vse možne oblike miru so lahko vedno samo približki ideje miru in je nikoli ne dosežejo v celoti. Razumemo jih lahko kot asimptotično gibanje k tej ideji. Mir, ki ga je mogoče uresničiti skozi človeka, ni nikoli popoln in trajen. V vseh možnih oblikah svoje realizacije je vedno znova postavljen pod vprašaj in ga je treba vedno znova osvojiti.« Iz teh štirih premislekov po Welteju sledi jasna posledica: »Kar zadeva mir, torej človeku vedno ostaja nekaj, kar si je mogoče želeti in česar se je mogoče bati, in seveda tudi nekaj, kar je mogoče upati. To je načelna vprašljivost človeškega miru.«¹

¹ Navedek Bernharda Welteja, prvič objavljen leta 1967, je ponovno ponatisnjen v Senghaas 1995, 445–446.

Bernharda Welteja sem obširno citiral, ker se mi zdi, da njegova razmišljanja jasno obsegajo okvirni pogoj za našo današnjo razpravo in tudi za druge razprave o miru: vsi imamo predstave o zaželenem miru, ki ga je dejansko treba realizirati; hkrati pa se vedno tudi soočamo z bolj ali manj priostrenimi problematikami, v skrajnem primeru z vojaškimi spopadi, torej z najhujšim primerom, *the worst case*; kljub temu bolečemu izkustvu pa pri številnih ljudeh upanje na mir nikoli ne zamre, temveč pri njih vedno znova oživi volja, da v ožjem ali širšem obsegu prispevajo k miru, ki ga je mogoče konkretno realizirati.

II.

Odgovoriti na vprašanje, kaj je treba storiti z mirovnapolitičnega gledišča, je naloga znanosti in navsezadnje tudi raziskovanja miru in konfliktov; toda to je tudi naloga organizacij, kot so cerkve, katerih poslanstvo se v družbi in politiki pogosteje bolj sliši kot podrobna ekspertiza posameznih znanosti. Če vzamemo za osnovo dokumente preteklih 10 do 15 let, lahko glede mirovnapolitične ocene stanja in tudi mirovnoprogramske perspektive pri nas opazimo neko razveseljivo dejstvo. V prispevkih mirovnih raziskav, v mirovni besedi nemške škofovske konference iz leta 2000 z naslovom »Pravični mir«, kot tudi v spomenici sveta nemške evangeličanske cerkve – ki nosi naslov »Živeti v božjem miru – poskrbeti za pravični mir« – iz leta 2007, obstaja skupna premisa v argumentaciji, ki se v kratkem povzetku glasi: »Če hočeš mir, ga pripravi.« (*Si vis pacem, para pacem.*) Ta premisa nasprotuje svojemu programskemu nasprotju: *Si vis pacem, para bellum*. (»Če hočeš mir, pripravljaj vojno.«)²

Toda ti nedavni spisi iz znanosti in cerkvene problematike ne ostanejo pri tej premisi. Kajti tudi pod tem predznakom, ki je pomemben za knjigo s konvencionalnimi usmeritvami, se zastavlja vprašanje, kaj pomeni »para pacem«. V katero smer delujemo, če miru nočemo ustvariti ali zagotoviti s pripravami na vojno, torej z bolj ali manj spretno uprizorjenim zastrahovanjem z vojaškimi sredstvi, temveč z ukrepi za njegovo konstruktivno oblikovanje? Ali drugače rečeno: če je »pravični mir« ključno mirovnapolitično geslo, kot je v navedenih cerkvenih dokumentih razvi-

² Za znanstvene prispevke glej v Senghaas 1995 ponatisnjene študije (skupaj z izčrpno bibliografijo, ki sega do leta 1995), pa tudi Senghaas 2004. Dokument nemške škofovske konference je bil objavljen pod naslovom *Gerechter Friede* (27. september 2000); spomenica sveta nemške evangeličanske cerkve je bila objavljena pod naslovom *Aus Gottes Frieden leben – für gerechten Frieden sorgen* (2007). Reakcije na slednjo so zbrane, komentirane in dokumentirane v Pausch 2010. Diskusije je mogoče najti tudi v Dörfler-Dierken in Portugall 2010.

dno že iz konkretnih nadpisov, kaj so konkretni koraki k takšnemu, se pravi pravičnemu miru, ki naj bi jamčil, če zadeve formuliramo nekoliko priostreno, da ne bo prišlo do padca v nasilje, zlasti ne v vojaško uprizorjeno nasilje, torej v vojaški spopad?

Znanost in navedeni cerkveni dokumenti podajajo zelo konkreten odgovor na to vprašanje: prizadevanja za mir morajo meriti vsaj na štiri cilje – govorili bi lahko tudi o mirovno-političnih gradnikih: zaščita pred nasiljem, zaščita svobode, zaščita pred stisko in zaščita kulturne raznolikosti.³

Zaščita pred nasiljem: to pomeni deprivatizacijo nasilja z državnim oblastnim monopolom. Kot je znano, je to bistven novodobni civilizacijski dosežek. Toda oblastni monopol potrebuje državno-pravni okvir, torej ukrepe za *zaščito svobode* posameznikov in družbenih skupin. Brez takšnega državno-pravnega okvirja oblastnega monopola bi bila znotraj državna monopolizacija oblasti po možnosti zgolj identična z vladavino močnejšega, v skrajnem primeru z despotizmom, diktaturo ali različnimi avtokratskimi vladavinami. Zato so delitev oblasti, zaščita temeljnih svoboščin, številne možnosti demokratične udeležbe, pravna zavezanost vlade in uprave, načelo javnosti, upravno sodstvo, pravica do javnega in pravičnega sodnega postopka v primeru državnega pregona, kazenski pregon samo z ozirom na zakonsko določena dejstva, nedolžnost do sodnega dokaza krivde in drugi državno-pravni principi nujno potrebna osnova za nenasilno in torej konstruktivno obravnavo interesnih in identitetnih konfliktov, za katere vemo, da jih je v modernih ali modernizirajočih se družbah veliko.

Toda takšna državno-pravno fiksirana in ustavno določena pravila so seveda sprejeta samo, če v družbi obstajajo pravična prizadevanja za pravično socialno delitev in za enake možnosti. Takšno prizadevanje je neizogibno zlasti pod znamenjem kapitalističnega gospodarstva, ki praviloma sistematično povzroča neenakost in nad njo mobilizira protisile, in je lahko uspešno samo, če so uspešne tudi te zadružne, sindikalne in politične protisile: kot je znano, še tako dobičkonosna produkcija ne koristi ničemur, če ni povpraševanja. *Zaščito pred stisko* torej niso mišljeni samo družbenopolitični pomožni ukrepi, temveč ukrepi za zagotovitev in razvoj obstoja v širšem smislu. K temu spada tudi dobra plačanost.

³ Glede genealogije te štirikratne programske orientacije mirovne politike glej Picht 1995 ter Senghaas D. in Senghaas E. 1992. To štirikratno konceptualno orientacijo je mogoče eksplicitno najti tudi v navedeni mirovni spomenici sveta nemške evangeličanske cerkve (glej op. 2).

V Nemčiji in v evropski okolici ne bi smelo biti težko dojeti, kaj je mišljeno z *zaščito kulturne različnosti oz. raznolikosti*. Kajti navsezadnje so dramatična desetletja naše zgodovine zaznamovale verske vojne. In današnji mirni soobstoj merodajnih verskih skupnosti v naši družbi je popolnoma nereprezentativen za novejšo nemško in evropsko zgodovino. Te dni poteka drugi ekumenski cerkveni dan, ne dvajseti ali dvestoti, kar bi si načeloma lahko predstavljali!

Priznavanje kulturne in s tem tudi verske različnosti je bilo in marsikje še vedno je naporen in mučen učni postopek, ki ga prežema nasilje in večkrat tudi omejevanje, nepriznavanje in izključevanje ter ga ravno ne zaznamuje duh partnerstva. Takšna stanja so pri nas na srečo preteklost, zgodovina. Toda drugje lahko opazimo nekaj, kar se glede na našo lastno zgodovino kaže kot »predpreteklost«.

In še: morda lahko spomin na lastno mučno zgodovino tudi pri nas olajša učne postopke, ki bodo potrebni glede na integracijo migrantov, zlasti tistih z muslimanskimi prepričanji, da bi ohranili in morda celo poglobili dosežke konstruktivne kulture konflikta.

III.

Pogled nazaj na lastno zgodovino in na širši svet danes pokaže, da so nasilni spopadi verjetnejši tam, kjer manjkajo prizadevanja za omenjene štirikratne zaščitne ukrepe ali kjer so ti ukrepi resneje nedostopni. Kjer v današnjih razmerah ni mogoča poštena politična udeležba ljudi pri javnih zadevah, kjer so življenjske možnosti dramatično neenako razdeljene in kjer so ljudje kulturno, versko ali etnično zatirani, je po vsem zgodovinskem in aktualnem izkustvu zelo visoka verjetnost eskalacije političnega spopada v nasilje in v skrajnem primeru v državljansko vojno.

Nasilne, državljanske ali podobne spopade lahko najpogosteje opazimo takrat, ko večinsko prebivalstvo – ki si prizadeva za prisilno asimilacijo manjšine večini – zavestno ovira legitimna prizadevanja manjšin za različne ureditve avtonomije. Redkejši je primer politike apartheida, ko torej vladajoča manjšina, ki določa politiko, poskuša trpinčiti večinsko prebivalstvo in se slednje temu legitimno upira. Ti primeri so različice diskriminacije in boja proti diskriminaciji. V obeh primerih grozi nasilni spopad, ko propade prizadevanje za konstruktivno rešitev konflikta, ali pa se, pogosteje, ljudje proti temu prizadevanju zavestno borijo.

Pri tem lahko opazimo, da mobiliziranje administrativnih, policijskih in vojaških represivnih potencialov včasih pripelje do kratkoročnih zmag, ki pa so praviloma navidezne in torej kratkotrajne. Te zmage ne

morejo biti trajne, ker ostaja osnovna ureditvena in družbenopolitična problematika nerešena: namreč izpogajati nove modalnosti politično in ustavno zagotovljenega soobstoja med večinami in manjšinami – četudi v posameznih primerih nosilni modeli konstruktivne rešitve konflikta niso neznani.⁴

IV.

Toda kako je mogoče preprečiti eskalacijo latentnega ali potencialnega konflikta v manifesten konflikt in samo eskalacijo nasilja? Znanost in prej navedeni cerkveni dokumenti tudi v tem pogledu izrazijo jasno perspektivo: geslo je *čim zgodnejša preprečitev krize (conflict prevention)*. Tudi tukaj velja večkrat navedeni stavek (ki ga je nekoč formuliral Gorbačov): »Kdor je prepozen, ga kaznuje življenje.« Če je tako, potem bi bila naloga znanosti, nevladnih organizacij, cerkva, političnih ustanov in tudi diplomatov, da znajo grozilne situacije zgodaj spoznati kot takšne in nemudoma mobilizirati javnost. In zakaj se navedene organizacije tako redko srečajo na isti platformi, da bi problematične situacije, ki so do vzetne za eskalacijo, zaznale dovolj zgodaj, da bi tako pogosto omenjena »mednarodna skupnost« jasnovidno in tankoslušno napravila nekaj, kar bi bilo v takšnem položaju zagotovo koristno: namreč intervenirala terapevtsko?⁵ Se pravi, podala predloge za rešitev, ki so bili drugje uspešni (to velja zlasti za manjšinske konflikte glede ureditve avtonomije različnega dometa, ki so se že potrdile drugod); tudi ponudba za posredovanje sodi k instrumentom takšne intervencije, ki si prizadeva pravočasno nevtralizirati obstoječo varnostno dilemo med konfliktnima stranema – osnovo nasilne eskalacije.

Kajti konfliktni strani sta v eskalirajočem konfliktu pogosto obsedeni z nekakšno precenjevalno blodnjo: zakopljeta se v lastno pozicijo in postaneta vedno bolj samonanašalni in nekoliko avtistični. Če takšno preoblikovanje njune psihe spremlja še močna oboroženost, torej orožje, potem dobro pregovarjanje tudi v najboljših namerah ne zaleže. Tedaj se zasta-

⁴ Tretja različica etičnopolitičnih konfliktov, ki tu ni omenjena, nastopi tedaj, ko se hočejo družbenoekonomsko razvitejša območja neke države (denimo Katalonija v Španiji, Slovenija in Hrvaška v nekdanji Jugoslaviji, pa tudi severna Italija) zaradi sebične ohranitve posesti ločiti od manj razvitih območij (Galicija idr., Srbija/Kosovo, Sicilija). Glede tega glej 4. poglavje v Senghaas 1992.

⁵ Takšna intervencija meri na sledeče imperativne delovanja: ukrepi, ki gradijo zaupanje, *versus* varnostna dilema; empatija *versus* etnocentrizem; širjenje horizontov *versus* avtistična samozaslepljenost; uperjenost v rešitev problemov *versus* mentaliteta ničnega seštevka. Glede tega glej v prejšnji opombi navedeno poglavje v Senghaas 1992.

vlja vprašanje veliko obsežnejše intervencije, vključno z vprašanjem, ali je v konkretnem primeru potrebno vojaško posredovanje.

V.

Tukaj je treba z vso treznostjo ugotoviti, da vojaške intervencije v vladajočih razmerah praviloma ne morejo biti uspešne. Kajti danes pride do takšnih intervencij v družbah, ki so v več pogledih razbrazdane in zaostreno politizirane zaradi eskalirajočega konflikta. Mir v najenostavnejšem smislu prekinitve ognja je pod takšnimi pogoji komaj mogoče izsiliti, in če to uspe, je prekinitev ognja le redko trajna. Vojaška intervencija namreč ne odpravi povoda za eskalacijo konflikta. Od tod ponovni padec v nasilje in dejstvo, da so takšni konflikti neverjetno dolgotrajni. Zato jih znanost označuje kot »protracted conflicts« oziroma »protracted civil wars«.

Intervencija, ki ne meri na vojaško izsiljenje prekinitve ognja, pa je lahko koristna, ko vojska dobi mandat v *peace-keeping-force* in je njena intervencija mednarodnopravno zagotovljena, konfliktni strani pa jo sprejmeta kot dobrodošli vmesnik med obema frontama. Takšna zunanja intervencija, ki jo imamo za koristno, pri konfliktnih straneh seveda predpostavlja pripravljenost, da bosta slej ko prej prišli do konstruktivne rešitve konflikta. Pri tem je za neudeležene večkrat nerazumljivo, da konfliktni strani ne potrebujeata mesecev ali let, temveč celo desetletja.

Ciprski konflikt med grško večino in turško manjšino, vključno s *peace-keeping-forces* Združenih narodov, ki so se medtem umaknile, je klasičen evropski primer trajnosti takšne konfliktne konstelacije, pri čemer v tem primeru po več kot štirih desetletjih še vedno ni videti rešitve, ki bi bila sprejemljiva za obe konfliktni strani. Medtem pa je na drugem koncu Evrope, na severnem Irskem, izčrpanost konfliktnih strani, zlasti dejstvo, da je klientela obeh po desetletjih spopadov začela upadati, prispevala k temu, da je konflikt izgubil na vojaškosti in se je začela izrisovati rešitev, četudi proti njihovi lastni volji. Slednje – *urejanje konflikta proti lastni volji* – je običajno izkustvo, ki ga večina najprej s težavo sprejme, vendar je osnova uspešnih ureditev konfliktov, pa tudi že omenjenih civilizacijskih pridobitev in izgradnje državnopravnih načel.⁶

VI.

Ob vsej skepsi glede možnosti za uspeh intervencij v takšnih nastajajočih ali že eskaliranih konfliktih pa je v drugih zaostrenih situacijah mo-

⁶ Glede tega glej Senghaas 1998.

goče najti neizogibne prisilne poteze za intervencijo, tudi za intervencijo z vojaškimi sredstvi. To so primeri dramatičnega notranjega znašanja oblastnih elit nad lastnim prebivalstvom. Prvi povod za načeloma legitimno intervencijo je gotovo dan, ko gre za obrambo pred genocidno politiko. Druga prisilna poteza obstaja tudi takrat, ko je treba delovati proti politiki, ki si je zastavila za cilj množični pregon ljudi bodisi iz rasističnih, etnopolitičnih ali drugih razlogov. Takšna politika »etničnega čiščenja«, ki po vseh merilih krši temeljne človekove pravice, večinoma tudi prela-ga posledice navzven in pogosto ustvari globoke probleme v državah in družbah, ki nimajo nobene odgovornosti za njihovo povzročitev. Tretji povod za intervencijske mednarodne ukrepe nastopi, ko vojne, zlasti državljanske, potiskajo ljudi v katastrofalne stiske, ki jih z lastnimi močmi očitno ni več mogoče premostiti.

Četudi se v mednarodni skupnosti oblikuje občutek za pravičnost in je potemtakem kršenje osnovnih človekovih pravic v navedenih primerih nesprejemljivo, torej obstaja tudi povod za intervencijo v notranje zadeve posameznih držav, pa so odločitve za ali proti intervenciji Varnostnega sveta Združenih narodov ali regionalnih organizacij še vedno sporne. To je obžalovanja vredno, a dokler med vsemi državami ali vsaj tistimi, ki so z vidika moči merodajne, ne bo nobenega dogovora o kazuistiki legitimne intervencije, bo vsako obnašanje ostalo sporno.⁷ To je osnovna razlika med nezavrnjivim pregonom neustreznega obnašanja pod pogoji državnopravne ureditve na eni strani in na drugi mednarodno ureditvijo, v kateri na žalost vladajo oblastni in interesni politični oportunistični računi; tu nastopi situacija, v kateri primerljivih problemov ne obravnavamo enako, s čimer zmaga samovolja. To stanje sodi med najresnejše probleme sedanje mednarodne ureditve – pomanjkljivost, ki je značilna zlasti za obnašanje Varnostnega sveta Združenih narodov, ki ni dosledno usmerjen na državnopravno analogna načela.

Seveda mednarodne in regionalne organizacije, pa tudi Varnostni svet Združenih narodov, težko shajajo s problemi, ki jih mednarodno pravo po drugi svetovni vojni pravzaprav ni predvidelo. Novejše mednarodno pravo po letu 1945 sicer predstavlja prelom s tradicionalnim mednarodnim pravom, ker v okviru ustanovne listine Združenih narodov ni več *ius ad bellum*, temveč *ius contra bellum*. Če še vedno pride do vojaške agresije, torej do vojaškega napada ene države na drugo, potem normativno in v idealnem primeru stopijo v veljavo mehanizmi tako imenovane kolektivne varnosti v skladu s 7. poglavjem Ustanovne listine. Izvorno

⁷ Takšno kazuistiko sem razvil v Senghaas 1993.

niso bili predvideni nobeni posegi v notranje zadeve držav, neodvisno od tega, kaj se v njih dogaja, torej tudi ne v primeru bolj ali manj hude kršitve človekovih pravic. Spoštovanje suverenosti in nevmešavanje v notranje zadeve sta bili (in sta morda še danes) plemeniti načeli tega mednarodnega prava. A ta tip mednarodnega prava se je do neke mere obotavljaje spremenil v smeri globalnega notranjega prava oziroma globalnega prava, tako da so v skrajnem primeru posegi v notranje zadeve držav vendarle obravnavani kot legitimni, četudi ta legitimnost, kot že omenjeno, ostaja sporna.⁸

VII.

Kontroverzna nova usmeritev mednarodne politike in mednarodnega prava glede oblik vojne, v katerih ni več mogoče jasno razločiti meje med vojno (v običajnem pomenu), organiziranim nasiljem in množičnim kršenjem človekovih pravic, najde svojo terminološko utemeljitev v pojmi, kot je »nova vojna« oziroma »asimetrična vojna«. Ti novi pojmi pa navsezadnje napotujejo na stanje, v katerem se za silo obstoječa javna ureditev v smislu državne ustavnosti sesuje in nastopi ponovno oboroževanje grupacij, ki se izkristalizirajo v fronte državljanske vojne. Pri tem v njihovem obnašanju prevladajo določene značilnosti: usmeritev v etnopolitično motivirano identitetno politiko (ki meri na uničenje »nasprotnih« etničnih skupin), uporaba mednarodnih kanalov za financiranje lastnega vojnega gospodarstva (najpogosteje preko senčne globalizacije) in brutalnost v vojskovanju, zlasti glede načrtne uporabe skrajnega nasilja, vključno z genocidnimi tehnikami proti civilnemu prebivalstvu.⁹

Toda vsi ti pojavi so obstajali tudi v klasičnih (zdaj tako imenovanih simetričnih) vojnah, le da je njihov kontekst zaznamovalo mobiliziranje dveh ali več državno organiziranih vojaških mašinerij, omenjene izrazne oblike tako imenovanih »novih« vojn, ki jih občutimo kot nekaj novega, pa so bile del tega specifičnega konteksta, ki zaznamuje klasične vojne, in tako v določeni meri spremljevalni pojav meddržavnega vojaškega spopada. Strukture in načini obnašanja, ki zaznamujejo »nove vojne«, so torej zelo znani, vendar zdaj zadevajo neki tip vojne, ki jo zaznamujejo *znotrajdržavne* konfliktne fronte in vojaški spopadi, ne pa klasičen tip

⁸ O razvojih mednarodnega prava in tendenčno tudi mednarodne politike glej obsežni monografiji Wolter 2007 in Emmerich-Fritsche 2007.

⁹ Klasične študije na to temo so Kaldor 2000, Münkler 2002 in Buciak 2008.

meddržavne vojne. Slednja je danes redkejša, vendar nikakor ni pojav preteklosti.¹⁰

VIII.

Zaradi tega in zaradi specifičnega *znotraj*družbenega profila »novih vojn« so uvodno navedene ocene stanja in mirovnopolitični programi neizpodbitno merodajni glede na deficitne politične, družbenoekonomske in družbenokulturne odnose, pa tudi glede na osnovne pogoje pravičnega miru v smislu štirih navedenih zaščitnih ukrepov: zaščita pred nasiljem, zaščita svobode, zaščita pred stisko in zaščita kulturne raznolikosti. Mir, zlasti »pravični mir«, bo nastopil samo v uprizorjeni in končno uspeli kombinaciji takšnih zaščitnih ukrepov.

LITERATURA

- Aus Gottes Frieden leben – für gerechten Frieden sorgen.* 2007. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Buciak, Sebastian (ur.). 2008. *Asymmetrische Konflikte im Spiegel der Zeit.* Berlin.
- Chojnacki, Sven. 2004. »Wandel der Kriegeformen? – Ein kritischer Literaturbericht«. *Leviathan*, zv. 32, št. 3/2004, str. 402–424.
- Dörfler-Dierken, Angelika in Portugal, Gerd (ur.). 2010. *Friedensethik und Sicherheitspolitik. Weißbuch 2006 und EKD-Friedensdenkschrift 2007 in der Diskussion.* Zvezek 8. Wiesbaden: Knjižna zbirka Družboslovnega inštituta Nemške vojske.
- Emmerich-Fritsche, Angelike. 2007. *Vom Völkerrecht zum Weltrecht.* Berlin.
- Gerechter Friede.* 2000. Bonn (2. izd. 27. september 2000).
- Kahl, Martin in Teusch, Ulrich. 2004. »Sind die ‚neuen Kriege‘ wirklich neu?«. *Leviathan*, zv. 32, št. 3/2004, str. 382–401.
- Kaldor, Mary. 2000. *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung.* Frankfurt na Majni.
- Krampe, Florian. 2009. »Neue Kriege neu betrachtet«. *Zeitschrift für Genozidforschung*, zv. 10, št. 1/2009, str. 61–92.
- Münkler, Herfried. 2002. *Die neuen Kriege.* Berlin.

¹⁰ Glede soočenja s konceptom »nove vojne« glej Kahl in Teusch 2004, Chojnacki 2004 in Krampe 2009.

- Pausch, Eberhard. 2010. »Aus Gottes Frieden leben – für gerechten Frieden sorgen«. Zur Vorgeschichte, Entstehung und Rezeption einer Denkschrift des Rates der EKD. *Kirchliches Jahrbuch 2007*, let. 134, št. 1/2010, str. 74–124.
- Picht, Georg. 1995 [1971]. »Was heißt Frieden?«. V: Senghaas 1995, str. 177–195.
- Senghaas, Dieter. 1992. *Friedensprojekt Europa*. Frankfurt na Majni.
- . 1993. »Überlegungen zu einer Kasuistik internationaler Interventionen«. V: Kühne, Winrich (ur.). *Blauhelme in einer turbulenten Welt*. Baden-Baden, str. 335–443.
- . 1998. *Zivilisierung wider Willen. Der Konflikt der Kulturen mit sich selbst*. Frankfurt na Majni.
- . 2004. *Zum irdischen Frieden. Erkenntnisse und Vermutungen*. Frankfurt na Majni.
- Senghaas, Dieter (ur.). 1995. *Den Frieden denken. Si vis pacem, para pacem*. Frankfurt na Majni.
- Senghaas, Dieter in Senghaas, Eva. 1992. »Si vis pacem, para pacem. Überlegungen zu einem zeitgemäßen Friedenskonzept«. *Leviathan. Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, let. 20., št. 2/1992, str. 231–251.
- Wolter, Detlev. 2007. *A United Nations for the 21st Century. From Reaction to Prevention*. Baden-Baden.

Prevedel Samo Tomšič

TEMELJNA NAČELA ZA UČINKOVITO IZGRADNJO MIRU

ARNO TRUGER

TRADICIONALNI NAČINI OBVLADOVANJA KRIZNIH RAZMER SO SE IZKAZALI ZA NEZADOSTNE

Vojne v nekdanji Jugoslaviji in poskusi kriznih intervencij, povezani z njo, so na eni strani odražali spremenjene pristope do konfliktov, ki so prišli s koncem sovražnosti med Vzhodom in Zahodom, na drugi strani pa so pokazali, da zanašanje le na tradicionalne načine obvladovanja kriznih razmer, povezane z diplomacijo in vojaškimi strategijami, ni zadostno.

Eden glavnih izzivov, ki stoji pred obvladovanjem kriz, je dejstvo, da nam ni uspelo zaustaviti povečevanja nasilnih znotrajdržavnih konfliktov in mednarodnega terorizma, kljub temu da je zaradi konca kolonialne nadvlade in nasprotovanja med Vzhodom in Zahodom manj mednarodnih vojn. Za obojim stojijo mnogoteri vzroki ter veliko različnih udeležencev konfliktov in njihovih podpornikov. Tradicionalni pristopi, diplomacija in vojaške misije so pri takšnih kaotičnih konfliktih ponavadi neuspešni.

Dodaten izziv prinaša naraščajoča gospodarska, politična, ekološka in vojaška soodvisnost. Zaradi nje učinek kriz občutimo po vsem svetu (svetovni trg, klimatske spremembe, migracija, razgradnja demokracije, širjenje oboroževanja). Pravilo neintervencije v znotrajdržavnih konfliktih zato vse bolj prepušča mesto načelu legitimne intervencije, pri čemer so k posredovanju in razreševanju konfliktov še posebej poklicane mednarodne vladne in nevladne organizacije, ki se ukvarjajo z varnostno in mirovno politiko. Možnosti za odgovor na ta izziv so se povečale, ko so se končale delitve na interesna območja in posledično tudi manevri Nata in Varšavskega pakta za blokiranje odločitev v Varnostnem svetu Združenih narodov.

Vse večja legitimnost zunanjega posredovanja je zagotovila legitimnost tudi okrepljenim vojaškim posegom in zaščitila oblastniško-politične interese po vsem svetu. Razpadu Varšavskega pakta ni sledila zadržanost pri oblastniško-političnem in vojaškem razmišljanju. Prav nasprotno: zaradi zaščite interesov in za upravičevanje vojaških posegov se var-

nostni deficiti in obrambni koncepti spreminjajo v globalno dojemanje tveganja. Teroristični napadi 11. septembra 2001 so med dogodki, ki jih navajajo kot utemeljitev za tak pogled. Še več, obstajajo poskusi, da bi ohranjanje miru, ki tradicionalno temelji na sporazumu med udeleženci v sporu in Združenimi narodi, spremenili v uveljavljanje miru, s čimer bi v kontekstu znotrajdržavnih konfliktov lahko izpeljali kompleksne operacije. Vendar pa je vse večja legitimnost zunanjih intervencij pripeljala do razreševanja konfliktov in preprečevanja vojn skozi oboroževanje in vojaško preprečevanje, ki pa sta žrtvi šibke verodostojnosti in se najpogosteje izkažeta za kontraproduktivni. Vojaške operacije v Jugoslaviji, Zalivu, Somaliji, Afganistanu in Iraku so jasno izkazale naslednje:

- Že same priprave na vojaško operacijo kot zadnjo možnost vplivajo na to, da se napor za razrešitev konflikta že vnaprej oblikujejo in utrjujejo skozi vojaške premisleke. Celo grožnji z zunanjo vojaško silo ne uspe omiliti konfliktov. Prav nasprotno: utrdi najbolj nepopustljive udeležence konflikta in za seboj potegne še hujše stopnjevanje spora.

- Oboroževanje udeležencev konfliktov za spopadanje s sovražniki, ki jih imamo za grožnjo, pod motom, da je »sovražnik mojega sovražnika moj prijatelj«, ponavadi konflikte še zaostri, ne pa omili. To se je pokazalo tudi pri Sadamu Huseinu, Manuelu Noriegi in Osami bin Ladnu.

- V večini primerov uporaba oborožene sile prej ovira politične rešitve, kot pa da bi jih spodbujala. Taka uporaba sile ne pripomore k reševanju problemov v ozadju spopadov (npr. Kosovo).

- Uporaba vojaške sile povzroči škodo (žrtve – večinoma med civilnim prebivalstvom –, materialne poškodbe zgradb in infrastrukture, ekološko uničenje) z dolgotrajnimi posledicami v glavah ljudi.

- Pri nasilnih znotrajdržavnih konfliktih je uporaba oborožene sile še toliko vprašljivejša kot pri mednarodnih vojnah. Večinoma trpi civilno prebivalstvo (npr. kolateralna škoda).

- Posegi brez mandata OZN, ki jih izvajajo ZDA ali Nato, šibijo Združene narode in spodkopavajo vlogo mehanizmov za razreševanje konfliktov, ki so jih vzpostavile mednarodne in nacionalne organizacije, ter vlogo mednarodnega prava.

- Politične in propagandistične priprave ter podpora za uporabo oborožene sile sprožajo problematičen razvoj demokratičnega oblikovanja politike. Ustvarjajo in utrjujejo predsodke in sovražne percepcije ter idejo o vojaški varnosti, kar vključuje tudi legitimnost in izvajanje oboroževalnih ukrepov.

- Družbena cena oboroževanja in uporabe oborožene sile je ogromna.

TEMELJNA NAČELA ZA CELOVIT PRISTOP K IZGRADNJI MIRU

Ker so se tradicionalni načini obvladovanja kriznih razmer izkazali za nezadostne, so postali vse pomembnejši novi, nevojaški koncepti preprečevanja in obvladovanja kriz, ki so povezani z izrazom »izgradnja miru«. Žal pa nimamo nobene splošno sprejete definicije in razumevanja izgradnje miru.

Izraz »izgradnja miru«, ki ga je uveljavil Johan Galtung,¹ se je zelo uveljavil leta 1992, ko ga je v svojem »Dnevnem redu za mir« (Agenda for Peace)² za pokonfliktno fazo uporabil nekdanji generalni sekretar OZN Butros Butros-Gali. V tem »Dnevnem redu« je pokonfliktna izgradnja miru opisana kot dodatna zahteva za operacije OZN za vzpostavljanje in ohranjanje miru. Če želijo biti operacije vzpostavljanja in ohranjanja miru »zares uspešne«, »morajo vključevati celovite poskuse za prepoznavanje in podporo struktur, ki bodo pripomogle k utrditvi miru ter pospešile občutek zaupanja in blaginje med ljudmi«.³ Primeri pokonfliktne izgradnje miru, ki jih dokument navaja, so razoroževanje, ponovna vzpostavitev reda, varovanje in morebitno uničenje orožja, vrnitev beguncev, podpora pri svetovanju in urjenju varnostnega osebja, nadzorovanje volitev, zaščita človekovih pravic, reformiranje in utrjevanje vladnih institucij ter spodbujanje formalnih in neformalnih procesov politične participacije.

Butrosa Butros-Galija so kritizirali, ker koncepta izgradnje miru ni povezal tudi s preventivno diplomacijo že v fazi preprečevanja konfliktov. To je leta 1995 v »Dodatku k Dnevnu redu za mir« (Supplement to the Agenda for Peace) priznal tudi generalni sekretar sam: »Tehtnost koncepta pokonfliktne izgradnje miru je bila široko pripoznana. Ukrepi, ki jih je tu mogoče uporabiti – in takih je mnogo – lahko podpirajo tudi preventivno diplomacijo.«⁴

Definicijo izgradnje miru kot koncepta, ki vključuje preprečevanje konfliktov in fazo pokrizne obnove, so leta 2008 ponovno potrdili v »Operacijah Združenih narodov za ohranjanje miru: načelih in smernicah« (United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines), v t. i. »doktrini vrhnjega kamna« (Capstone Doctrine): »Izgradnja miru vklju-

¹ Galtung 1969.

² United Nations 1992.

³ Ibid., odst. 55.

⁴ United Nations 1995, odst. 47.

čuje širok razpon ukrepov, ki so namenjeni zmanjševanju tveganja za zdrs ali ponoven zdrs v konflikte, in sicer tako, da na vseh ravneh krepijo nacionalno sposobnost za obvladovanje konfliktov ter polagajo temelje za trajen mir in razvoj.«⁵ Doktrina vrhnjega kamna navaja vsaj štiri kritična področja izgradnje miru, ki prispevajo k uveljavitvi trajnega miru:

Ponovno vzpostavljanje sposobnosti države za zagotavljanje varnosti in vzdrževanje javnega reda; utrjevanje pravne države in spoštovanje človekovih pravic; podpiranje nastajanja legitimnih političnih institucij in participatornih procesov; spodbujanje družbenega in gospodarskega okrevanja ter razvoja, vključno z varno vrnitvijo in ponovno naselitvijo pregnancev znotraj države in beguncev, ki so jih pregnali konflikti.⁶

Catherine Ashton, visoka predstavnica Evropske unije za zunanje zadeve in varnostno politiko/podpredsednica Evropske komisije, izgradnjo miru razume zelo široko. Na sestanku z Odborom evropskega parlamenta za zunanje zadeve 27. oktobra 2010 je zavrnila zahtevo za Oddelek za izgradnjo miru, rekoč, da sta preprečevanje konfliktov in izgradnja miru »bistvo Evropske unije ... to ves čas počnemo ... je jedro našega delovanja pri vsem, kar delamo, v vseh deželah, kjer izvajamo operacije, ne pa samo oddelek«.⁷

V nadaljevanju ne bomo preučevali raznolikih definicij in poskušali sestaviti nove, ampak bomo razvili nekaj temeljnih načel za celovit pristop k izgradnji miru. Načela izhajajo iz različnih konceptov, povezanih z izgradnjo miru, in jih bomo izpeljali iz pomembnejših pomanjkljivosti »transformacije konfliktov«, tj. poskusov za preobrazbo konfliktov v manj nasilno fazo s civilnimi sredstvi – pa naj bo pred ali po stopnjevanju nasilnega konflikta.

ČLOVEKOVA VARNOST: UPOŠTEVATI JE TREBA IZVORE NASILNIH KONFLIKTOV V ŠIROKEM RAZPONU POLITIK IN POUĐARITI VARNOST LJUDI NASPROTI VARNOSTI DRŽAVE

Tradicionalni pristopi za soočanje s konflikti se osredotočajo na vojno ter uporabljajo vojaško moč, ki je najbrž potrebna za preprečevanje vojne ali zmago v njej. V središču so predvsem simptomi konfliktov in varnost države; razloge za konflikte pa ponavadi poenostavijo in skrčijo

⁵ *United Nations Peacekeeping Operations* 2008, 18.

⁶ *Ibid.*, 25.

⁷ *International Security Information Service* 2010.

na eno samo vprašanje, kot je bilo v jugoslovanskih vojnah vprašanje etničnosti.

Z izzivi, ki se pojavljajo na površini, se ni mogoče uspešno spopasti, če se ne lotimo raznovrstnih (predvsem civilnih) korenin kriz. Za dosego ali zaščito miru konec neposrednega nasilja in vojne ni dovolj. Johan Galtung je zahteval veliko širši pristop, ki naj upošteva tudi »strukturno nasilje«, povezano z družbenimi strukturami konfliktov.⁸

»Poročilo Združenih narodov o človekovem razvoju« (UNDP Human Development Report) za leto 1994⁹ je k izvorom konfliktov pristopilo večplastno ter se zavzelo za človekovo varnost v nasprotju z varnostjo države. Brez povezave razvojnih in varnostnih naporov s potrebami ljudi ni mogoče doseči nobenega trajnostnega razvoja. »V bistvu človekova varnost pomeni svobodo pred razširjenimi grožnjami za pravice ljudi, njihovo varnost ali celo življenja.«¹⁰ Koncept človekove varnosti vključuje širok spekter potreb, ki so povezane s »svobodo pred strahom« in »svobodo pred pomanjkanjem«.¹¹ Poročilo zaključuje, da človekov razvoj ni mogoč brez človekove varnosti in da je človekova varnost odvisna od človekovega razvoja.

Nekdanji generalni sekretar OZN je v svojem poročilu »V večji svobodi: v smeri razvoja, varnosti in človekovih pravic za vse« (In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All) še razširil koncept »človekove varnosti«. Sklicuje se na »Deklaracijo tisočletja« (Millennium Declaration), v kateri so se države članice zavezale, da se bodo »na vso moč trudile spodbujati demokracijo in utrjevati pravno državo ter spoštovati vse mednarodno priznane človekove pravice in temeljne svoboščine«.¹² »Pri tem so prepoznale, da čeprav sta svobodi pred pomanjkanjem in strahom bistveni, nista zadostni. Vsa človeška bitja imajo pravico do dostojanstvene in spoštljive obravnave. ... Noben varnostni načrt in nobena želja po razvoju ne moreta uspeti, če ne temeljita na trdnem temelju spoštovanja človekovega dostojanstva.«¹³

⁸ Galtung 1969.

⁹ UNDP 1994.

¹⁰ Human Security Network, citirano v: European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy 2002, 7.

¹¹ Poročilo navaja sedem glavnih kategorij »človekove varnosti«, ki sta jim bili kasneje dodani še dve: ekonomska varnost, finančna varnost, prehrabena varnost, zdravstvena varnost, okoljska varnost, osebna varnost, spolna varnost, skupnostna varnost in politična varnost.

¹² United Nations 2000a, odst. 124.

¹³ United Nations 2005a, odst. 127–128.

Svetovni vrh leta 2005 se je prav tako skliceval na razširjen pristop k človekovi varnosti¹⁴ in poudaril potrebo po upoštevanju glavnih izvorov največjih groženj in izzivov: »Priznavamo, da so mir in varnost, razvoj in človekove pravice stebri sistema Združenih narodov ter temelji kolektivne varnosti in blaginje. Priznavamo, da so razvoj, mir in varnost ter človekove pravice med seboj povezani in se medsebojno podpirajo.«¹⁵

Na temelju zgoraj opisanih pristopov so v prvi razpredelnici¹⁶ iz glavnih vzrokov za konflikte in zaradi njih kršenih človekovih potreb izpeljana pomembnejša področja izgradnje miru ter z njimi povezani primeri za aktivnosti. Navedenih področij pa seveda ni mogoče jasno ločiti med seboj, saj se pogosto prekrivajo.

DVIGOVANJE ZAVEDANJA: UPOŠTEVATI JE TREBA PREVLADUJOČO MISELNOST IN VZORCE OBNAŠANJA UDELEŽENCEV V KONFLIKTU

Preobrazbo konflikta navadno poskušajo doseči s prilagoditvijo, spremembo ali vpeljavo vladnih in družbenih struktur, ne da bi naslovili prevladujočo miselnost in vzorce obnašanja konfliktnih dejavnikov, na katere vplivajo splošni globalizacijski trendi, kulturno ozadje in specifične negativne osebne izkušnje v družbi, nagnjeni h konfliktom, še posebej kadar so ljudje izkusili razmah nasilnih konfliktov.

Globalizacija prinaša izzive na vsa področja družbenega razvoja. Povzroča svetovno delitev dela, vse večjo fragmentacijo vsakodnevnega življenja (npr. na družinsko in službeno) in družb (npr. z izločanjem posameznih delov populacije), kar posledično vodi v nered. Posledice so težave z identitetami, ki jih odločevalci instrumentalizirajo za svoje namere, tako da dejanske težave družb povezujejo z edino varno osnovo za delovanje, ki ljudem ostane: njihovo etnično in religiozno identiteto. Namesto da bi se odzvali na potrebe ljudi in jih upoštevali, politiki in verski voditelji njihov občutek za identiteto instrumentalizirajo za »rešitve« v obliki fundamentalizma in nacionalizma. V službi posamičnih interesov nezadovoljene potrebe izkoriščajo za podžiganje destruktivne agresivnosti in nevarnega nasilja.

¹⁴ United Nations 2005b, odst. 143.

¹⁵ Ibid., odst. 8 in 9.

¹⁶ Ta seznam temelji na dosežkih »Seminarja preventivne diplomacije in izgradnje miru v Južni Afriki« (Seminar on Preventive Diplomacy and Peace-Building in Southern Africa) (Pace Center Burg Schlaining 1998).

RAZPREDELNICA 1: PODROČJA IN NALOGE IZGRADNJE MIRU

Kršne človekove potrebe	Potreba po preživetju	Potreba po enakosti, samoodločanju	Potreba po sodelovanju pri odločanju	Potreba po blaginji	Potreba po temeljnih načelih in druženem referenčnem okviru
Vzroki za konflikte	Psihološko in fizično zatiranje, ki ga izvaja zasebno in državno nasilje	Neupoštevanje človekovih pravic ter pravic narodnih, verskih in etničnih skupin	Politična represija in slabo upravljanje demokracije in sodelovanja civilne družbe	Beda in strah, ki ga povzročajo družbeni, gospodarski in ekološki pogoji	Pomanjkljive možnosti za kulturni in umetniški razvoj, izražajo in prosti pretok informacij
Področja izgradnje miru	Zaščita pred psihološkim in fizičnim nasiljem	Zaščita in spodbujanje človekovih pravic in pravne države	Podpiranje dobrega upravljanja, demokracije in sodelovanja civilne družbe	Podpiranje trajnega družbenoekonomskega in ekološkega razvoja	Spodbujanje širjenja kulturnih in izobraževalnih informacij ter raziskovanja
Naloge izgradnje miru (primeri)	- Podpiranje žtev nasilja - Izboljševanje civilnih pristopov k varnostnim grožnjam - Spodbujanje ukrepov za povečevanje zaupanja med oboroženimi silami v regiji - Ustvarjanje skupnih percepcij groženj in konceptov miru ter varnosti - Ustanavljanje verodostojnih regionalnih mehanizmov za transformacijo konfliktov, izogibanje tekmovanju in navedstvu pri tih reporih. - Zmanjševanje vojaškega trošenja in krepitev mednarodnih obrambnih strategij - Spodbujanje demobilizacije vojakov ter integracije vojakov in nekdanih borcev v civilno življenje. - Zmanjševanje dostopnosti bojujočih se frakcij do orožja in podpiranje razoroževanja - Podpiranje razminiranja - Krepitev reforme varnostnega sektorja, vključno s civilnim nadzorom varnostnih sil - Spodbujanje poštene zastopnosti vseh družbenih skupin v oboroženih silah in policiji - Spodbujanje profesionalizacije, vključno s kodeksom ravnanja oboroženih sil in poljele vpejave mednarodne zakonodaje o človekovih pravicah in humanitarosti v učne načrte vojaškega in policijskega usposabljanja	- Nadzor, zaščita in podpiranje človekovih pravic in pravic etničnih skupin - Močno in nenehno nasprotovanje dejanjem, zakonom in, ki omejujejo politično svobodo, kot je preprečevanje pripor in zakonodaja o izgonu - Prilagoditev zakonodaje na ključnih področjih (človekove pravice in državlanske svobosčine, volilna zakonodaja, mediji in.) - Podpora ustanovitvi institucij, med katerimi je tudi urad neodvisnega varuha človekovih pravic - Izboljšanje sodnih in zaporniških služb - Zakonsko kaznovanje kršiteljev človekovih pravic in povzročiteljev genocida - Ustanovitev nacionalnih zvez NVO za človekove pravice in njihova koordinacija - Povezovanje nacionalnih in mednarodnih skupin za zaščito človekovih pravic in drugih NVO - Zagotavljanje medijske in psihološke pomoči - Zagotavljanje odškodnin za žrtev kršitev človekovih pravic - Podpora usklajevanju zakonodaje za zaščito človekovih pravic in zakonov, povezanih z begunci - Povezovanje tuje pomoči s spoštovanjem človekovih pravic	- Podpora vzpostavljanju novih demokratičnih institucij, kot so politične stranke, parlament in strukture lokalne samouprave - Podpora nepristranskosti vladnih služb in povečevanje njihove obdelljivosti do vračanja človekovih pravic in. - Nadzorovanje in podpora referendumov in volitev - Krepitev decentralizacije - Podpora prevzemanju odgovornosti - Preprečevanje korupcije - Podpora politične participacije - Podpora večnim aktivnostim transformacije konfliktov - Krepitev civilnodružbenih organizacij in nevladnih pravnih služb	- Podpora družbenoekonomski rehabilitaciji in rekonstrukciji povojnih družb - Podpora ponovni naselitvi beguncev in razseljenih oseb - Popravljanje neravnovesij med različnimi skupinami - Dvigovanje gospodarske in okoljske zavesti gospodarskih politik, ki naj zmanjšajo trgovinske in investicijske konflikte - Podpora participaciji ljudi pri gospodarski politiki in odločanju - Podpora in spodbujanje regionalni integraciji za povečevanje gospodarske učinkovitosti in mobilnosti vrov - Povečevanje gospodarskih priložnosti za etnične skupine - Podpora dejavnostim, ki prinašajo prihodek - Izvajanje ocenjevanja gospodarskih in okoljskih vplivov	- Sodelovanje pri gradnji zaupanja s podporo, mediacijo in spravlo - Krepitev družbenega govora o izvornih nasilnih konfliktih - Krepitev družbenega dialoga o (vzrokih in domačih) modelih demokracije - Razvoj in vodenje kampanj za dvigovanje zavedanja - Nadzorovanje medijev, še posebej glede volitev - Podpora nediskriminativnim medijskim programom - Produkcija in širjenje medijskih programov, ki so namenjeni ustvarjanju regionalne identitete in ljubezni med ljudmi v regiji - Delovanje proti sovražnemu govoru in zmanjševanje stereotipov - Krepitev izobraževalnih in raziskovalnih institucij ter programov s področja demokracije in človekovih pravic - Spodbujanje modelov medkulturnega učenja - Širjenje državljskega izobraževanja - Vzpostavljane povezav s podobno mislečimi regionalnimi in mednarodnimi akterji - Pomoč marginaliziranim ljudem, še posebej ranljivim skupinam in verjetnim žrtvam v primeru nasilja, da so lažje kos možnim konfliktom in njihovim posledicam - Krepitev lokalnih medijskih spretnosti

Zato je Johan Galtung konceptu »pozitivnega miru«, ki ga določa odsotnost neposrednega in strukturnega nasilja, dvajset let pozneje dodal še odsotnost »kulturnega nasilja« kot kateregakoli vidika kulture, ki ga je moč uporabiti za upravičevanje nasilja v njegovi neposredni ali strukturni obliki.¹⁷

Negativne osebne izkušnje vodijo v zamere ali celo sovraštvo, ki jih je zelo težko premagati, obenem pa še celo lažje izkoriščati od zgoraj omenjenih težav z identitetami. Zatorej je naslavljanje težav z identitetami in zamer bistveno. Trajna sprememba pogojev, ki težijo h konfliktom, potrebuje oboje – spremembo struktur (objektivni vidik konflikta) ter spremembo stališč in vedénja (subjektivni vidik). Zato Unesco pravi: »[K]er se vojne začenejo v glavah ljudi, je treba tudi obrambo miru graditi v glavah ljudi.«¹⁸ Ljudje, udeleženi v konfliktih, se morajo zavésti razlogov za konflikte in potrebe po družbenih spremembah, vzpostavljanju zaupanja in spravi.

PREPREČEVANJE KRIZE: SPOPADANJA S KONFLIKTI IN PREPREČEVANJA
NADALJNJEGA POGLABLJANJA KRIZE SE JE TREBA LOTITI ČIM PREJ

Na konflikte navadno gledamo kot na nekaj negativnega, kar je treba preprečiti. Vendar pa konflikt ni negativen sam po sebi, ampak je neizbežna posledica konkurenčnih interesov različnih skupin in naraven del procesov preobražanja medčloveških odnosov, ki lahko vodi k spremembam in možnim izboljšavam. Ne potrebujemo izogibanja konfliktom, ampak sprejemanje raznolikosti in transformacijo konfliktov v manj nasilno fazo.

Poskusi za preobrazbo konfliktov se zelo pogosto pojavijo šele, ko se konflikti že razrastejo v nasilno fazo. Nedvomno je bolje preprečevati krize, kot pa jih zdraviti. Zdi se, da je prav tako nedvomen obstoj prepada med opozorilnimi znaki, ki jih je ponavadi veliko, ter uspešnimi in učinkovitimi političnimi odgovori nanje (zgodnje ukrepanje). Za preprečevanje kriz obstajata dva glavna predpogoja: prvič, zanesljivo zgodnje zaznavanje, ki temelji na standardizirani ocenjevalni matrici za klasifikacijo kriznih situacij ter na postopkih za časovno razporeditev preventivnih ukrepov; in drugič, uresničljiv načrt za izgradnjo miru, ki upošteva specifične okoliščine in pogoje, prevladujoče na območju konflikta,

¹⁷ Galtung 1990, 291.

¹⁸ Unesco 1946, odst. 1. (Glej tudi prispevka Marka Hrena in Dietra Senghaasa v tej knjigi – op. ur.)

ter možnosti, ki jih imajo na voljo dejavniki, ki lahko posežejo v konflikt. Če ta dva pogoja nista izpolnjena, zgodnja opozorila ne bodo učinkovita, niti ne bodo vodila k učinkovitemu zgodnjemu ukrepanju.

TRAJNOST: TREBA JE POSKUSITI DOSEČI TRAJNO ZMANJŠANJE ZAOSTROVANJA
KONFLIKTOV, KI PRESEGA KRA TKOTRAJEN UČINEK

Preobrazba konfliktov velja za kratkotrajen poskus, ki je namenjen ustvarjanju vidnega in jasno opisljivega produkta, tj. sporazuma za rešitev konflikta ali izvedbe volitev.

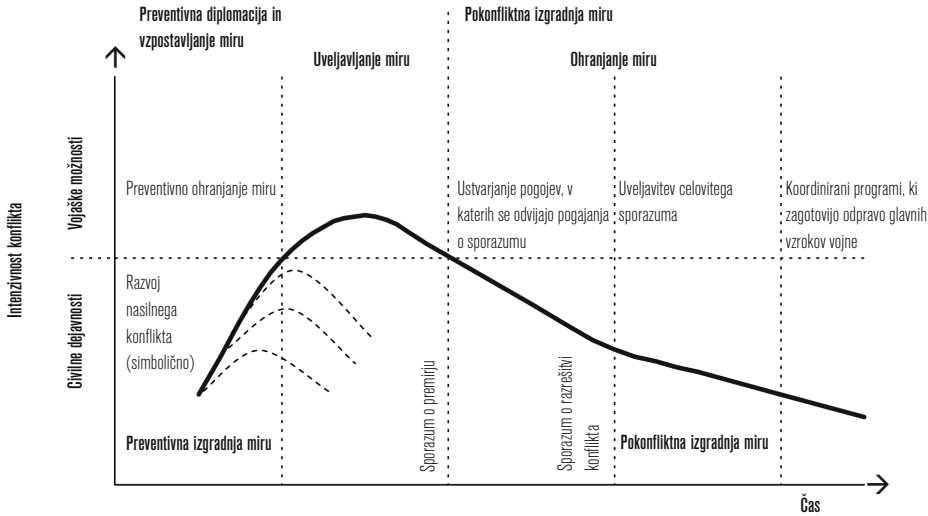
Izgradnja miru pa mora prispevati k trajnemu zmanjševanju zaostrovanja konfliktov. V »Dodatku k Dnevnu redu za mir« nekdanji generalni sekretar OZN Butros-Gali ni priznal le, da ima izgradnja miru vlogo pri preprečevanju nasilnih konfliktov, ampak je poudaril tudi, da se krize ne končajo v trenutku, ko je dosežen sporazum o premirju ali volitvah. Ko je enkrat doseženo premirje, je potrebna priprava prostora za dogovor o rešitvi konflikta, ki ga je treba uveljaviti z »zunanjjo« pomočjo. Še več, treba je vpeljati koordinirane programe, ki upoštevajo in odpravijo glavne izvore konflikta.¹⁹

Izgradnja miru zatorej pokriva kratko-, srednje- in dolgoročne programe, ki sočasno naslovijo vzroke in tudi posledice dolgotrajnih konfliktov. Ne vključuje le kratkoročnega obvladovanja kriznih razmer, s katerim bi končali nasilno stopnjevanje konflikta, ampak tudi programe, ki so povezani s potrebami populacije na konfliktnem območju, tako da se loti glavnih vzrokov konfliktov in polaga temelje družbeni pravičnosti in trajnemu miru. Izgradnja miru se začne, ko se družbeni konflikti začno nasilno razraščati (preventivna diplomacija, preventivno ohranjanje miru, preprečevanje konfliktov), se nadaljuje, ko preprečevanje odpove in je potrebno zaustavljanje nasilnih konfliktov (ustvarjanje miru, obvladovanje kriz), in se zaključi, ko so ustvarjeni pogoji za pogajanje o sporazumu, ko je uveljavljen obsežen sporazum in ko stečejo koordinirani programi za odpravo glavnih vzrokov za vojno (pokonfliktna obnova, ohranjanje miru, pokonfliktna izgradnja miru).

Trajna izgradnja miru zahteva napore za preprečevanje širjenja kriz in za podporo uveljavitvi obširnega sporazuma ter koordiniranim programom, ki morajo zagotoviti odpravo glavnih vzrokov za vojno. Konceptualni okvir izgradnje miru je predstavljen v drugi razpredelnici.

¹⁹ United Nations 1995.

RAZPREDELNICA 2: KONCEPTUALNI OKVIR IZGRADNJE MIRU

SKUPNA VARNOST: VARNOST JE TREBA DOSEČI SKUPAJ S TISTIM,
KI GA IMAMO ZA SOVRAŽNIKA

Varnost pred tistim, ki ga imamo za sovražnika, navadno poskušamo doseči tako, da mu grozimo, saj si predstavljamo, da bolj ko grozimo nasprotni strani, manj verjetno je, da nas bo napadla. Tak pristop vodi k povečevanju groženj, kar pa še povečuje možnost nasilnih konfliktov, namesto da bi jih zmanjševalo. V bistvu našo varnost povečuje prav varnost nasprotne strani.

NENASILJE: POUDARITI JE TREBA CIVILNE IN NENASILNE MOŽNOSTI,
KI SO JASNO LOČENE OD VOJAŠKIH DEJAVNOSTI

Vojaške strategije prevladujejo nad političnimi pristopi. Vojaška sredstva so zmeraj razglašena za *ultima ratio*, za zadnjo možnost, če bi politični pristopi odpovedali. Če pa pogledamo človeške, materialne in finančne vire, ki so namenjeni civilnim pristopom, v primerjavi z vojaškimi, postane popolnoma jasno, kateri element je prevladujoč.

Uspešna izgradnja miru, ki naslavlja glavne izvore konfliktov in varnost ljudi, mora dajati prednost nenasilnim možnostim. Kadar izgradnja miru poteka vzporedno z vojaškimi akcijami, mora dati prednost večraz-

sežnostnim pristopom, ki vključujejo vojaške, policijske in civilne komponente, v smislu sodelovanja in koordinacije, a tudi jasne medsebojne ločenosti.

OPOLNOMOČENJE IN LASTNA DEJAVNOST: VKLJUČITI IN OPOLNOMOČITI

JE TREBA LJUDI NA KRIZNIH OBMOČJIH TER JIM POMAGATI,
DA PREVZAMEJO ODGOVORNOST ZA PREOBRAZBO KONFLIKTA

Ljudje, ki živijo na kriznih območjih, ne smejo biti instrumentalizirani kot objekti intervencij, ampak jih je treba vključiti in opolnomočiti po njihovih zmožnostih, ki jih je pričujoči prispevek obravnaval že v zvezi s konceptom človekove varnosti. Vendar pa ni dovolj, da mednarodni akterji poskušajo izgradnjo miru prilagoditi tem potrebam ter prevladujoči miselnosti in vzorcem vedenja udeležencev v konfliktnih z namenom, da bi jim predali odgovornost, ko dosežejo svoje cilje. Že od samega začetka je treba doseči široko lokalno sodelovanje in soodločanje. Lastna dejavnost je še en predpogoj, da vpleteni prevzamejo odgovornost za oblikovanje svojih družbenih pogojev, tako da se mednarodni akterji lahko umaknejo.

ZAŠČITA IN OPOLNOMOČENJE ŽENSK: ŽENSKÉ ŽRTVE NASILNIH
KONFLIKTOV JE TREBA ŠE POSEBEJ ZAŠČITITI, A TUDI OPOLNOMOČITI
KOT DEJAVNIKE SPREMEMB

Ženske in dekleta so zaradi spola zelo pogosto posebne tarče bojnikov in oboroženih vojakov (kot nedavno v Demokratični republiki Kongo). Poleg tega njihove posebne potrebe pri vrnitvi v domovino in ponovni naselitvi ter pri rehabilitaciji, ponovni integraciji in pokonfliktni rekonstrukciji niso dovolj upoštevane.

Ženske so v konfliktnih družbah zelo pogosto izključene iz sodelovanja pri mirovnih procesih, prav tako pa so tudi podzastopane v izgradnji miru in mirovnih misijah, še posebej v vodilnih vlogah. To zelo očitno omejuje uspešnost mirovnih procesov v celotni konfliktni družbi.

Učinkovita izgradnja miru temelji na integraciji načela enakosti spolov, ki upošteva ustrezno vlogo moških in žensk. Takšna perspektiva zagotavlja in podpira zaščito žensk pred spolnim nasiljem in njihovo polnopravno udeležbo v mirovnem procesu. To pomembno prispeva k vzdrževanju in spodbujanju miru ter varnosti.²⁰

²⁰ United Nations 2000b in poznejše resolucije.

»NE ŠKODUJ« IN »OCENA VPLIVOV KONFLIKTA«:
IZOGIBATI SE JE TREBA NEGATIVNIM VPLIVOM, TAKO DA
SISTEMATIČNO PROUČUJEMO MOŽNE POSLEDICE

Pri zagotavljanju pomoči v konfliktnih situacijah so dobri nameni manj kot neprimerni. V težavnih situacijah lahko pomoč povzroči celo nasprotno od zaželenega. Zato je za vse posege v konflikte ključno, da z oceno vplivov konflikta predvidimo negativne posledice, ki bi lahko prispevale k nasilnemu razraščanju konflikta, in se na ta način izognemo dodatni škodi (»Ne škoduj«). Nujno je zbrati dovolj podatkov o ozadju konflikta, njegovih vzrokih in poteku, pa tudi o notranjih in zunanjih dejavnikih, ki so vanj vpleteni. Pred intervencijo se morajo vsi mednarodni dejavniki vprašati naslednje:

- Na kakšen način in v kakšni meri bo poseg pomagal doseči cilje mirovnih in razvojnih politik ter vzpostavitve varnosti?
- Na kakšen način bo konflikt vplival na poseg?
- Na kakšen način bo poseg vplival na dinamiko konflikta?
- Katere alternative so pri procesu odločanja na voljo?

VKLJUČEVANJE NVO: PREPOZNATI IN UPORABITI JE TREBA
SPECIFIČNE ODLIKE NEVLADNIH ORGANIZACIJ (NVO) IN VKLJUČITI NEVLADNE
DEJAVNIKE, KI IZHAJAJO IZ KONFLIKTNIH OBMOČIJ

Ljudje so vse pogosteje priča neuspehom vladnih institucij pri zadovoljevanju njihovih potreb in pri delovanju proti pojavom, ki jim povzročajo skrb. Poskuse ljudi, da bi glede tega kaj storili sami, npr. ustanovili NVO, vladne institucije zanemarjajo ali jim celo nasprotujejo.

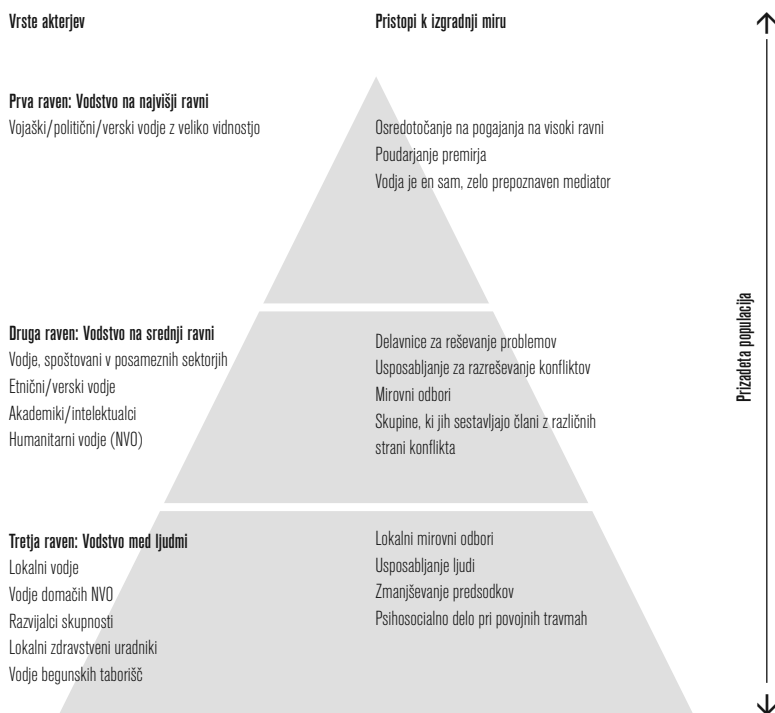
Razloge, zakaj vladni akterji niso zmožni zadostiti človeškim potrebam, lahko ponazorimo z diagramom Jeana Paula Lederacha (slika 1).²¹ Vladna politika nikoli ne more pokriti vse raznolikosti ključnih vzrokov za konflikte v vseh relevantnih družbenih sferah (politika, gospodarstvo, kultura, ekologija, vojska) in se soočiti z osebnim nasiljem, strukturnim nasiljem in kulturnim nasiljem. Četudi so intervencije na najvišji ravni uspešne, ne moremo predvideti pojava učinka curljanja, ki uspešnost intervencije prenese tudi med ljudi.

Zato vzniknejo nevladni akterji. Vendar pa njihovemu delovanju pogosto nasprotujejo vladni akterji, ki njihovo legitimnost postavljajo pod vprašaj. Ker morajo vlade dokazovati, da so legitime predstavnice ljudi

²¹ Lederach 1997, 39.

(večina jih je bila izvoljenih na bolj ali manj svobodnih in poštenih volitvah), in ker želijo njihovi predstavniki zadržati in razširiti svoje funkcije, počnejo dvoje: prvič, svoje interese predstavljajo kot interese ljudi; in drugič, ščitijo svojo verodostojnost o tem, da so prav one odgovorne za uveljavitev teh interesov. Prav zaradi teh dveh razlogov vladni akterji zavzemajo monopol pri političnem odločanju in uveljavljanju potreb ljudi. Potrebe, ki jim ne prisluhnejo in jih torej poudarjajo NVO, so za vladno politiko prej vir trenj kot pa dobrodošel podporni dejavnik.

SLIKA 1: LEDERACHOV DIAGRAM

Drugi večji razlog za vladno zavračanje zahtev NVO je pristop, ki ga imajo NVO do vlad. Seveda je to odvisno od posameznega vprašanja, a NVO se zelo pogosto tudi same obnašajo, kot da bi bile vlade krive za vse težave. Tudi to prispeva k napetostim med vladnimi in nevladnimi akterji.

Čeprav se vladna politika lahko zanese na volitve kot vir formalne demokratične legitimnosti, ima težave pri dokazovanju svoje legitimnosti, kadar je soočena s širokim nasprotovanjem civilne družbe. Zato mora

upoštevati civilna gibanja, kar pa lahko vodi v poskuse, da bi jih povsem prevzela. Po drugi strani pa mora civilna družba ves čas, ko uveljavlja svoje interese, misliti na obstoječe politične strukture. Ne sme izključiti uradne politike kot pomembne reference svojega delovanja. Vendar pa je vladna politika pri tem ne sme omejiti ali zaježiti. Zato članov civilne družbe, ki prevzamejo vladne službe, ne moremo imeti za člane, kaj šele predstavnike civilne družbe.²² Lahko pa delujejo kot vez med obema sferama.

Glede na politično situacijo lahko napetosti med vladnimi in nevladnimi akterji nihajo med nasilnimi spopadi in popolno poslušnostjo. V diktatorskih režimih lahko najdemo oba ekstrema – ali antagonističen odnos ali pa asimilacijo NVO s strani vlad. Bolj demokratične družbe pa vse bolj prepoznavajo potrebo po konstruktivnem sodelovanju, ki koristi obema stranema.

Posebne prednosti NVO, ki so del naporov za izgradnjo miru, so naslednje:

- Dejavnosti NVO so veliko bolj povezane s potrebami ljudi kot pa s formalnimi odnosi in interesi političnih frakcij. Zato lahko NVO bolje delujejo proti desolidarizaciji in uničevanju smiselnega življenja (glej tudi koncept človekove varnosti, obravnavan zgoraj).

- NVO se lahko veliko bolje osredotočijo na korenine družbe in konfliktov, namesto na svoj institucionalni in politični videz. Zato lahko NVO veliko bolje delujejo tudi pri vprašanjih odnosov, ki imajo že stoletno zgodovino (glej tudi koncept kulturnega nasilja zgoraj).²³

- NVO ni treba predstavljati vladnih interesov ali pa slediti diplomatskim konvencijam. To jim pri delovanju daje več maneverskega prostora.

- NVO so manj dovzetne za sume o predstavljanju oblastniško-političnih interesov, ki bi jih izkoriščale za svojo korist.

- NVO so fleksibilnejše (nobenih dolgotrajnih postopkov za pridobitev legitimnosti znotraj države ali v odnosu do partnerskih držav), zaradi česar so pri uveljavljanju preventivnih ukrepov v boljšem položaju kakor vlade.

- Posamezne NVO lahko mobilizirajo iniciative, orodja, človeške in finančne vire, ki vladnim organizacijam niso (ali pa ne zlahka) dostopni.

Napori za izgradnjo miru morajo torej pripoznati in uporabiti prednosti NVO in graditi na intenzivnem sodelovanju med vladnimi in nevladnimi organizacijami, ki prihajajo iz konfliktne družbe in od zunaj.

²² Še ena napačna domneva govori, da po uspešnem prevratu civilna družba ni več potrebna, saj je zdaj na oblasti.

²³ Galtung 1990, 291.

RAZVOJNO SODELOVANJE IN HUMANITARNO POMOČ JE TREBA POVEZATI S TRANSFORMACIJO KONFLIKTOV

Humanitarna pomoč in investicije v kontekstu razvojnega sodelovanja, ki jih največkrat zberejo z veliko težavo, so vse pogostejše žrtev nasilnega razraščanja konfliktov v globoko razklanjih družbah (npr. precejšnja razvojna pomoč Ruandi je bila leta 1994 izgubljena zaradi nasilnega razraščanja konfliktov, ki ga niso prepoznali in preprečili).

Vladne in mednarodne organizacije, kot je npr. OECD, so se že začele odzivati na to težavo. Humanitarno pomoč in razvojno sodelovanje skušajo povezati z izgradnjo miru in te vidike med seboj povezati. Humanitarna pomoč in obnova družb, uničenih zaradi vojn, morata biti povezani z ukrepi, ki spodbujajo družbeni, kulturni in politični razvoj (glej tudi razdelek o izvorih konfliktov zgoraj in razdelek o koordinaciji, komplementarnosti in koherentnosti).

KOOPERACIJA IN POVEZOVANJE: POISKATI JE TREBA KOORDINIRAN, KOMPLEMENTAREN IN KOHERENTEN PRISTOP

Pogosto spregledamo medsebojno odvisnost delovanja različnih državnih in nedržavnih institucij. Njihov uspeh velikokrat preprečujejo nevednost, pomanjkanje komunikacije in tekmovalnost.

Izziv koordinacije še posebej zadeva mirovne operacije OZN, ki postajajo vse večplastnejše. Zaradi tega je nekdanji generalni sekretar OZN Kofi Annan nekdanjega alžirskega zunanjega ministra Lakhdarja Brahimija imenoval za vodjo skupine visokih uradnikov, ki se je lotila podrobnega pregleda mirovnih in varnostnih aktivnosti OZN ter predstavila jasen nabor specifičnih, konkretnih in praktičnih priporočil, ki bi OZN pomagala pri izvajanju tovrstnih dejavnosti v prihodnosti. Skupina je ugotovila, da so potrebne bistvene institucionalne spremembe, večja finančna podpora in obnovljena zaveza držav članic, če želi biti OZN sposobna »prispevati k izgradnji miru – tako preventivni kot pokonfliktni – na resnično integriran način«.²⁴

Premislek Brahimijeve skupine je konceptualno pripeljal do koncepta integriranih misij, »posebnega tipa operacijskih procesov in oblik, kjer se med kompleksnimi misijami izgradnje miru načrtovanje in koordiniranje procesov različnih elementov OZN na ravni določene države poveže v enoten sistem«.²⁵

²⁴ United Nations 2000c, odst. 6 (f).

²⁵ De Coning 2007, 1.

V institucionalnem smislu je skupina podprla napore sekretariata pri oblikovanju pilotne enote za izgradnjo miru znotraj Oddelka za politične zadeve (Department of Political Affairs, DPA) v sodelovanju z drugimi deli OZN.²⁶ Ti napori so dosegli višek z odločitvijo Svetovnega vrha leta 2005, s katero je bila ustanovljena Komisija OZN za izgradnjo miru (Peacebuilding Commission), da bi uveljavila »koordiniran, koherenten in integriran pristop k pokonfliktni izgradnji miru in spravi z namenom doseganja trajnega miru«. ²⁷ Zbrala naj bi »vse relevantne akterje za zbiranje virov in svetovanje ter predlaganje integriranih strategij za pokonfliktno izgradnjo miru in obnovo«. ²⁸

Tako ustanovljena Komisija za izgradnjo miru je skupaj z novonastalim Skladom za izgradnjo miru (Peacebuilding Fund) in Uradom za podporo izgradnje miru (Peacebuilding Support Office) postala del arhitekture OZN za izgradnjo miru. ²⁹ V okviru te arhitekture je OZN podpirala pokonfliktno izgradnjo miru v štirih afriških državah: Sierra Leone in Burundi sta na dnevni red prišla junija 2006, Gvineja Bissau decembra 2007, Centralnoafriška republika pa junija 2008. ³⁰ Očitno je, da izgradnja miru OZN z arhitekturo za izgradnjo miru pokriva samo majhen del pokonfliktnih dejavnosti v teh štirih državah. Večine aktivnosti OZN za izgradnjo miru, povezanih s preprečevanjem kriz, vzpostavljanjem in ohranjanjem miru ter celo pokonfliktno izgradnjo miru, ni ne na dnevnem redu arhitekture za izgradnjo miru niti se jih ne loteva kakršenkoli koordiniran, koherenten in integriran pristop.

Evropska unija se glede koherentnosti in koordinacije sooča s podobnimi težavami. Ustanovitev Evropske službe za zunanje delovanje (European External Action Service, EEAS), ki je bila del Lizbonske pogodbe, je prinesla priložnost za preseganje razkoraka med kratkoročnimi aktivnostmi za obvladovanje krize Sveta in dolgoročno podporo za pokonfliktno obnovo in razvoj Komisije. V tem kontekstu je nastal predlog za Oddelek za izgradnjo miru, ki ga je Catherine Ashton zavrnila, o čemer smo že govorili.

Evropska služba za zunanje delovanje se zdaj oblikuje, na vidiku pa ni nikakršnega Oddelka za izgradnjo miru, ampak Direktorat za preprečevanje konfliktov in varnostno politiko (Directorate for Conflict Pre-

²⁶ United Nations 2000c, odst. 18 (a).

²⁷ United Nations 2005a, odst. 97.

²⁸ Ibid., odst. 98.

²⁹ United Nations 2008.

³⁰ Peacebuilding Commission 2010.

vention and Security Policy), znotraj njega pa Enota za izgradnjo miru, preprečevanje konfliktov in mediacijo (Peacebuilding, Conflict Prevention and Mediation Unit). Čeprav imamo to lahko za pozitiven razvoj, Evropsko zvezo organizacij za izgradnjo miru (European Peacebuilding Liaison Office, EPLO)³¹ skrbi, da »Direktorat svoje vloge ne bo mogel izpolniti zaradi nezadostnega števila zaposlenih v Enoti za izgradnjo miru, preprečevanje konfliktov in mediacijo ter zaradi omejenega povezovanja z drugimi telesi EU, ki so del politike reševanja konfliktov in varnosti«.³²

Tudi vladne in nevladne organizacije, glede na njihove vloške v kriznih situacijah, zadeva sodelovanje, koordinacija in povezovanje vseh dejavnikov na terenu. Po priporočilih »Načrta 3C« (3C Roadmap), ki so ga za vladne organizacije izdelali na Konferenci 3C (3C Conference),³³ je več avstrijskih vladnih in nevladnih organizacij izdalo »Dunajski poziv 3C« (Vienna 3C Appeal) s priporočili o Načelih in ciljih interakcije med vladnimi in nevladnimi akterji (Principles and Aims of Interaction between Government and Non-governmental Actors):

Pristop 3C zadeva skupne postopke državnih institucij v diplomatskih, razvojnih, obrambnih, finančnih, gospodarskih, humanitarnih, sodnih in policijskih krogih, prav tako pa tudi nevladnih organizacij na področju razvojnega sodelovanja, humanitarne pomoči, zaščite/uveljavljanja človekovih pravic in izgradnje miru. To vključuje posamična vprašanja kvalitete, pristopov, načel za delovanje in dostopa na različnih ravneh.³⁴

Za uveljavitev Pristopa 3C je treba izpolniti konceptualne, zakonske in strukturne pogoje ter zagotoviti vse potrebno.³⁵ Bistvena je nacionalna središčna točka za koordinacijo izmenjave informacij in podporo sodelovanju med vsemi pomembnimi vladnimi in nevladnimi akterji, ki sodelujejo v kriznih regijah. To sodelovanje mora potekati redno in vsebovati analizo, načrtovanje, pripravo (vključno z usposabljanjem in naborem), implementacijo in evalvacijo naporov za preobrazbo konflikta v kriznih regijah. Treba je paziti na pravne določbe glede hitrega nabora sodelavcev in njihove razporeditve.

³¹ EPLO predstavlja vse večje evropske NVO s področja izgradnje miru in deluje v Bruslju (www.eplo.org).

³² EPLO 2011.

³³ *3C Conference Report 2009*.

³⁴ *Vienna 3C Appeal* 2010, 2.

³⁵ Posebej za zadovoljevanje ciljev EU so države članice EU začele razvijati »nacionalne strategije«. Primera sta finska »Nacionalna strategija za civilno obvladovanje kriz« in španska »Strategija za izgradnjo miru«.

INFORMACIJE: ZAGOTOVITI JE TREBA INFORMACIJE O NAČRTIH IN NAMERAH TER
POMAGATI PRI OBJEKTIVNEM POROČANJU O KONFLIKTNI SITUACIJI

Informacije o različnih pozicijah udeležencev v konfliktu in tudi tistih, ki jim pri obvladovanju konfliktov želijo pomagati, so nadvse pomembne. Mednarodni akterji lahko pomagajo, da je poročanje o dogodkih v regiji objektivnejše, in se tako borijo proti enostranski propagandi, ki jo širijo udeleženci v konfliktu. Še več, o svojih načrtih morajo čim prej obvestiti prizadeto populacijo ter institucije in organizacije v regiji, s čimer že v kali zatrejo govorice, obenem pa tistim, ki so v težavah ali želijo sodelovati, olajšajo stik z njimi.

USPOSABLJANJE: ZAGOTOVITI JE TREBA UČINKOVITO
PRIPRAVO OSEBJA ZA IZGRADNJO MIRU

Primanjkuje zadovoljive priprave ljudi, ki so del načrtovanja, implementacije in evalvacije aktivnosti za izgradnjo miru – in to ne velja le za ljudi, ki postanejo storilci in žrtve v konfliktnih družbah, ampak tudi za tiste, ki so del naporov za izgradnjo miru od zunaj.

Uspešna izgradnja miru zahteva dobro izobražene in usposobljene strokovnjake tako na politični in administrativni ravni kot na terenu. Zato tudi mednarodne organizacije, kot so OZN, OVSE in EU, vse več pozornosti namenjajo pripravam za misije in vpeljujejo vse več nacionalnih in regionalnih vladnih in nevladnih programov za usposabljanje. Žal pa se večina obstoječih študijev in programov za usposabljanje osredotoča na državno varnost in na vprašanja, povezana z delovanjem lastnih institucij (»perspektiva poveljstva«), ter na izvršno oblast na območjih misij. Še zmeraj pa manjkajo mednarodni standardi usposabljanja, ki bi temeljili na splošno prepoznanih profilih delovnih mest za različne funkcije, ki jih je treba opravljati.

Za uspeh osebja na misijah za izgradnjo miru se zdijo nujno potrebne naslednje stvari:

- Priprava osebja na splošne pogoje, v katerih bo moralo delovati, tj. na akutne konfliktno situacije, pomanjkanje infrastrukture, grobe predsodke, sovražne predstave, zdravstvene težave in težave z oskrbo, ravnanje s travmatiziranimi ljudmi itn. S takšnimi težavami se ljudje lahko soočijo, če so sposobni delovanja v konfliktih. To pa zahteva tako poznavanje vzrokov, prevladujočih pogojev in možnih rešitev konflikta kot tudi akterjev, ki sodelujejo pri izgradnji miru. Še več, aktivno se morajo soočiti s svojim konfliktnim vedenjem in položajem nasproti udeležencev konflikta;

- Priprava osebja na nalogo, ki jo bo moralo opraviti na konfliktnem območju. Če je nekdo pravnik, to še ne pomeni, da bo tudi dober opazovalec uresničevanja človekovih pravic;

- Priprava osebja na misijo, katere del bo. Vnaprej mora poznati cilje misije, specifičen mandat in strukturo organizacije, strategije in logistiko, pa tudi posebnosti politične, pravne, družbene, kulturne, gospodarske in varnostne situacije;

- Usposabljanje je treba uskladiti, da bi: prvič, dosegli večjo stroškovno in zmogljivostno učinkovitost, pri čemer upoštevamo učinke sinergije (npr. pri bazah podatkov vodij usposabljanja), dopolnjevanja in ekonomije obsega, ter zmanjševanja nepotrebnega podvajanja naporov; drugič, okrepili mobilnost osebja med misijami; in tretjič, nudili priporočila institucijam, ki izbirajo ljudi, o kvalifikacijah kandidatov, ki so se udeležili usposabljanja;

- Spremljanje celotnega usposabljanja preko poročanja in neprestane ga znanstvenega ocenjevanja.³⁶

Poleg osebja na misijah morajo biti s koncepti in strategijami izgradnje miru ter znanjem in spretnostmi, ki zadevajo načrtovanje, uveljavljanje in ocenjevanje večjih nalog izgradnje miru, seznanjeni tudi strokovnjaki, ki delujejo na bolj strateških ravneh na poveljstvih ali ministrstvih. Poznati morajo tudi pomembnejše akterje izgradnje miru ter izzive, ki zadevajo kooperacijo in koordinacijo med nevladnimi in vladnimi akterji, vključno s policijo in z vojsko.

NABOR: IZBOLJŠATI JE TREBA IZBOR IN NABOR OSEBJA

Večina institucij (kot sta OZN in EU) nima nobenih delujočih seznamov osebja. To velja tudi za organizacije dodeliteljice, kot so državne organizacije. Izbor in pogoji za nabor ljudi se od organizacije do organizacije, od države do države in celo znotraj držav razlikujejo (npr. glede na oddelek zunanjega ministrstva, ki je odgovoren za nabor). To organizacijam, ki skrbijo za nabor ljudi, kandidatom/kandidatkam, in organizaciji, ki vodi misijo, povzroča resne težave.

Potrebne bi bile med seboj kompatibilne baze podatkov s podatki kandidatov/kandidatk, ki bi jih lahko križali s standardiziranimi zahtevami (opisi mest). To bi omogočilo nabor primerne osebja za proste položaje.

³⁶ Za več o tem glej Truger 2010.

NOVA SPOZNANJA: EVALVIRATI JE TREBA PROJEKTE IN PROGRAME

O dejavnostih izgradnje miru ni dovolj raziskav in le malo komunikacije med organizacijami, ki izvajajo usposabljanje, nabor in razporeditev kandidatov/kandidatk.

Projekte in programe izgradnje miru je treba temeljito evalvirati in izvajati spremljevalne raziskave, tako da bodo: prvič, organizacije, ki razporejajo kandidate/kandidatke, nova spoznanja lahko vključile v prihodnje dejavnosti in bodo zaradi tega lahko uspešnejše; drugič, institucije za usposabljanje lahko optimizirale svoje programe usposabljanja; in tretjič, strokovnjaki, ki se vračajo s terena, bolje razumeli svoje izkušnje ter se iz njih in izkušenj drugih učili.

Če institucijam zaupamo povezovanje usposabljanja, nabora in razporeditve kandidatov/kandidatk (kot to počneta nemški Center za mednarodne mirovne operacije³⁷ in švedska Akademija Folkeja Bernadotteja),³⁸ mnogo lažje pridemo do novih spoznanj.

ZAKLJUČEK

Vojne v nekdanji Jugoslaviji in z njimi povezani poskusi kriznih intervencij so pokazali, da tradicionalni pristopi obvladovanja kriz v povezavi z diplomatskimi in vojaškimi strategijami, niso zadostni. Postalo je očitno, da potrebujemo nevojaške koncepte, povezane z izrazom »izgradnja miru«. Celovit pristop k izgradnji miru zahteva upoštevanje glavnih vzrokov za nasilne konflikte in z njimi povezanih potreb populacije na konfliktnem območju. Lotiti se mora izjemno raznolikih področij politik in še posebej poudariti varnost ljudi nasproti varnosti države. Tak pristop med drugim prispeva tudi k dvigovanju zavedanja, opolnomočenju in lastni dejavnosti s posebno pozornostjo do vloge žensk.

V takšnem pristopu je izgradnja miru nenasilna, dobro pripravljena, transparentna, trajna, samorefleksivna in začne delovati proti nasilnemu razraščanju konflikta takoj, ko je mogoče. Poskrbi še za povezovanje razvojnega sodelovanja in humanitarne pomoči s transformacijo konflikta, pa tudi za koherentnost, dopolnjevanje in koordinacijo vseh akterjev na terenu. Tovrsten celovit pristop izgradnje miru prav tako prepoznava in uporablja posebne odlike NVO, zlasti nevladnih dejavnikov, ki izhajajo iz konfliktnih območij. Kadar izgradnja miru poteka vzporedno z vojaškimi akcijami, mora dati prednost večrazsežnostnim pristopom,

³⁷ www.zif-berlin.org.

³⁸ www.folkebernadotteacademy.se.

ki vključujejo vojaške, policijske in civilne komponente v smislu sodelovanja in koordinacije, a tudi jasne medsebojne ločenosti.

LITERATURA

- 3C Conference Report 2009. *Coherent, Coordinated, Complementary: Improving Results in Fragile and Conflict Situations*. 2009. Ženeva, 19–20. marec 2009. www.3c-conference2009.ch/en/Home/The_Conference/media/3C_Conf_Report_v6.pdf.
- De Coning, Cedric. 2007. *The Implications of the Integrated Missions Concept for Training in United Nations and African Union Peace Operations*. 17. julij 2007. www.apsta-africa.org/news/article17072007.php#_edn4.
- EPLO. 2011. *Conflict prevention and peacebuilding inside the EAS*. Bruselj, 21. februar 2011. www.eplo.org/assets/files/2.%20Activities/Working%20Groups/EEAS/EPLO_Statement_EEAS_Feb2011.pdf.
- European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy. 2002. *ETC – Newsletter*, št. 4 (oktober).
- Galtung, Johan. 1969. »Violence, Peace, and Peace Research«. *Journal of Peace Research*, let. 6, št. 3, str. 167–191.
- Galtung, Johan. 1990. »Cultural Violence«. *Journal of Peace Research*, let. 27, št. 3, str. 291–305 (dostopno tudi na naslovu: www.okan.edu.tr/UserFiles/File/galtung.pdf).
- International Security Information Service, Europe (ISIS). 2010. *Parliamentary Update (AFET Committee)*. 27. oktober 2010. http://isis-europe.org/pdf/2010_artrel_575_epupdate-afet-27oct10.pdf.
- Lederach, John Paul. 1997. *Building Peace – Sustainable Reconciliation in Deeply Divided Societies*. Washington, D.C.: US Institute for Peace.
- Pace Center Burg Schlaining. 1998. *Report on the »Seminar on Preventive Diplomacy and Peace-Building in Southern Africa«*. 9–28. avgust 1998. Stadtschlaining.
- Peacebuilding Commission. 2010. *Review of the United Nations Peacebuilding Architecture – Final Report*. www.betterpeace.org/files/PBC_PBCReview_Final_Report_July2010.pdf.
- Truger, Arno. 2010. »Operationalisation through training: human security training and education for peacebuilding«. V: W. Benedek, M. C. Kettelmann, M. Möstl (ur.). *Mainstreaming Human Security in Peaceoperations and Crisis Management*. London: Routledge Publishers, str. 221–138.
- UNDP. 1994. *Human Development Report 1994*. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/>
- Unesco. 1946. *Preamble to the Constitution*. www.unesco.org/education/information/nfsunesco/pdf/UNESCO_E.PDF.

- United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines*. 2008. www.peacekeepingbestpractices.unlb.org/Pbbs/Library/Capstone_Doctrine_ENG.pdf.
- United Nations. 1992. *Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992* (A/47/277 – S/24111). 17. junij 1992. www.un.org/Docs/SG/agpeace.html.
- . 1995. *Report of the Secretary-General on the Work of the Organization, Supplement to the Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations* (A/50/60 – S/1995/1). 3. januar 1995. www.un.org/Docs/SG/agsupp.html.
- . 2000a. *United Nations Millennium Declaration* (A/55/2). 8. september 2000. www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf.
- . 2000b. *Report of the Panel on United Nations Peace Operations* (A/55/305-S/2000/809). www.un.org/peace/reports/peace_operations/docs/full_report.htm.
- . 2000c. *Security Council Resolution 1325*. 31. oktober 2000. www.un.org/events/res_1325e.pdf.
- . 2005a. *UN SG Report: In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. 21. marec 2005. www.un.org/largerfreedom/contents.htm.
- . 2005b. *2005 World Summit Outcome*. 15. september 2005. www.unep.org/greenroom/documents/outcome.pdf.
- . 2008. *United Nations Peacebuilding Architecture*; www.unis.unvienna.org/pdf/peacebuilding_architecture_October_2008.pdf.
- Vienna 3C Appeal*. 2010. Dunaj, junij 2010. www.entwicklung.at/uploads/media/Vienna_3C_Appeal_01.pdf.

Prevedel Andrej Zavrl

P. (T.) S.: ISKANJE IZGUBLJENEGA ZAKLADA

VLASTA JALUŠIČ

*Vitrix causa deis placuit, sed Vita Catoni.*¹

V uvodu v knjigo *Med preteklostjo in prihodnostjo* Hannah Arendt citira aforizem Renéja Chara, »Naša dediščina nam je bila zapuščena brez oporoke«, in opisuje izkušnjo aktivistov francoske *résistance* po koncu druge svetovne vojne. Prostor svobode, ki so ga aktivisti upora med vojno vzpostavili kot svojevrsten javni prostor, je nastajal »brez uradnih časti in skrito pred očmi prijateljev in sovražnikov«, vendar je kmalu po koncu vojne izginil in se izjalovil v nekaj drugega. Nadomestila ga je bodisi »žalostna nepredirnost« zasebnega življenja, ali pa vrnitev »k starim praznim sporom med nasprotujočimi si ideologijami«. Te so se vrstile na politično sceno, razdelile nekdanje soborce v številne klike, niti ne frakcije, ter jih potegnile v brezmejne razprave in papirnate vojne. Tako so »izgubili (...) svoj zaklad«, pravi Char. Hannah Arendt pripominja, da ljudje evropskega protinacističnega odpora niso bili »ne prvi ne zadnji, ki so izgubili (...) zaklad«, ampak da vsa zgodovina revolucij deli podobno usodo. Ključno za izgubo tovrstnega zaklada je namreč predvsem to, da gre za posebno »dediščino«, ki je bila zapuščena »brez oporoke« – oporoke v smislu tradicije, ki »izbere in poimenuje, ki izroči in ohrani, ki pokaže, kje so zakladi in kaj je njihova vrednost«. Brez tovrstne tradicije (oporoke za prihodnost) pa zakladov sploh ni mogoče prepoznati, saj se izgubijo v na videz neskončnem toku dogajanja in pojavljanja. Za njihovo izginotje tako niso krive kakšne posebne zgodovinske okoliščine ali nadloge realnosti. Pozaba in zatajitev namreč ne doleti samo dedičev, ampak tudi priče in celo akterje. Pri tem ne gre toliko za to, da bi svoje izkušnje hoteli pozabiti, ampak da se jim pozaba zgodi takrat, kadar ni vzpostavljenih referenčnih okvirov, znotraj katerih je nekaj sploh mogoče ohraniti v spominu. Ravno tisti, ki so zaklad posedovali, si tako ne uspejo zapomniti, kakšen je »zaklad« sploh bil, saj ga niti niso znali poi-

¹ »Zmagovita stvar je ugajala bogovom, poražena pa ugaja Katu.« (kot sem poudarila po referendumu o Natu v *Mladini* leta 2003). Iz: Lukan, *Pharsalia*. Knjiga I.

menovati. Tragedija uničenja svobode se zato ne zgodi z uničenjem otočkov svobode, ampak takrat, ko se izkaže, da »ni ostal noben duh, ki bi delovanje nasledil in ga preprašal, o njem razmišljal in se ga spominjal«. Hannah Arendt po heglovsko zaključí, da brez mišljenjske dovršitve po dejanju, brez artikulacije, dosežene s spominjanjem, ne ostane »nobena zgodba, ki bi jo lahko povedali«.²

Ali se je mirovnim in civilnodružbenim aktivistom in aktivistkam s konca sedemdesetih, osemdesetih in začetka devetdesetih let zgodilo ravno nekaj podobnega? Da so pozabili, kaj je bil njihov zaklad? Da jim na koncu več ni ostala nobena zgodba, ki bi jo bilo mogoče povedati? Kakšno vlogo je imel pri tem Mirovni inštitut (MI) kot institucija, ki je nastala iz tradicije mirovnega gibanja? Ali je kot institucija prispeval k pozabi in »brisanju spomina« (Štrajn)? Ali pa je morda vendarle prispeval k spominjanju, in če – h kakšnemu spominjanju? Kakšna sploh je in je bila njegova funkcija, mesto kot naslednika mirovnega in civilnodružbenega gibanja? In kakšno je njegovo mesto danes? Kaj lahko prinese pogled nazaj?

Vsi prispevki, ki se nahajajo v prvem delu te knjige, se dotikajo tega skupnega mesta, hkrati pa nanj gledajo skozi različne perspektive in imajo v marsičem nasprotno poglede na preteklo situacijo. Vsi avtorji, ki pišejo v tem delu, sodijo med akterje mirovnega gibanja in civilne družbe: med njimi ni nobene ženske, nekateri so starejši, drugi pa so bili mlajši sopotniki MI – denimo v kampanji proti vključevanju Slovenije v Nato sredi prejšnjega desetletja, ali pri pisanju o rasizmu in nestrpnosti v Sloveniji.³

I. AMNEZIJA? BRISANJE SPOMINA? (MIROVNIŠTVO, CIVILNA DRUŽBA IN DEMILITARIZACIJA)

Večina prispevkov prvega dela knjige (Hrenov, Gazdičev, Kuzmaničev, Štrajnov, Plutov, Tomčev) se ukvarja s predzgodovino in kontekstom nastanka MI ter tako razpravlja tudi o smislu in pomenu iniciativ civilne družbe, mirovnega gibanja in njihovi vlogi v takratnih procesih. Tekst glavnega aktivista mirovnega gibanja in prvega direktorja MI Marka

² Povzeto po: Arendt, Hannah. 2006. *Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina, str. 16.

³ Nihče med njimi ni finančno ali kako drugače neposredno odvisen od MI, saj je večina (razen dveh piscev, ki sta zaposlena v državni upravi) zaposlena v akademski sferi – tako da so vsi precej oddaljeni od življenja in dela nevladne organizacije, kakršna je MI.

Hrena predstavlja ključna dejstva glede vloge mirovnega gibanja v poskusih preprečevanja konflikta oziroma vpletenosti Slovenije v vojno, ki se je začela v republikah nekdanje Jugoslavije leta 1991, ter v prizadevanjih za vzpostavitev države Slovenije kot demilitarizirane države. Razvidno postane, da bi se brez prizadevanj mirovnikov kaj lahko zgodilo, da bi tudi Slovenija ostala v vrtincu vojn, ki so zajele ostale dele Jugoslavije. Tekst nakaže, čeprav ne eksplicitno, tudi »špranjo«, skozi katero se je lahko pritislo na nacionalno uokvirjenje mirovnega in civilnodružbenega gibanja, na katerega so se obesili številni protagonisti za ustanovitvene očete in s tem začeli vzpostavljati tisto, kar Darko Štrajn v svoji analizi civilnodružbenega gibanja elegantno poimenuje »obskurni subjekt« postsocializma. Tudi prispevek Dušana Pluta podobno Hrenovemu opozarja na moč mirovnega in ekološkega gibanja v osemdesetih, na moč stranke Zelenih v okviru Demosa na začetku devetdesetih ter na posledično zmerno vlogo predsedstva SRS (katerega član je bil takrat) v času konflikta z JLA in neposredno po njem, kar je po njegovem ustvarilo možnost za relativno mirno osamosvojitve. Poudarja, da je z mirovniškim projektom demilitarizacije Slovenija dobila »enkratno zgodovinsko, celo civilizacijsko priložnost, da na mozaičen planetarni oder ... vstopi s civilizacijsko inovativno in trajnostno paradigmo nenasilja do drugih vrst in – soljudi«, ki pa jo je zamudila. Tako Hren kot Plut torej opozarjata na priložnost, ki se je odprla z morebitno implementacijo tako rekoč pripravljenih korakov v smeri postopne demilitarizacije, čeprav je, kot omenja Plut (in citira Kuzmanića), v sami pobudi za demilitarizacijo (zgolj) Slovenije obstajala past razlikovanja med »našo« in »tujo« vojsko, ki se ji je stranka Zelenih kot dedinja družbenih gibanj na začetku (še) uspela izogniti – pozneje pa več ne.

Tezi o demilitarizacijskem projektu kot realni možnosti med avtorji zbornika izrazito nasprotuje Gregor Tomc, ki projektu očita utopičnost in romantičnost ter »popolno nedodelanost«. Tudi Darko Štrajn je glede dejanskih možnosti pozitivnega udejanjenja zahtev mirovnikov in civilnodružbenega gibanja na splošno skeptičen. Meni, da takšno pozitivno udejanjenje ni bilo mogoče iz več razlogov. Ključna sta bila sama organizacijska forma civilnodružbenih dejavnosti, ki je bila »prožna in izmikajoča«, ter »represzentativna« vloga gibanj, torej ne njihova formalna moč in številčnost. O neštevilčnosti mirovnega gibanja govori tudi Kuzmanić, ki poudarja, da je šlo za »nekaj deset posameznikov in posameznic«, ki so svoje delovanje (napačno) artikulirali v jeziku »družbenega«, nekateri tudi »kulturnega«, čeprav je šlo za izrazito politično delovanje. Štrajn kot problem uresničljivosti zahtev gibanj navaja, da ni obstajal izčrpen

razmislek »o bodoči institucionalni strukturi, ki bi za civilno družbo zagotovila prostor, drugačen od političnega prostora zahodni podobne predstavniške demokracije«, kar je omogočilo, da je prostor reprezentacije zasedel »obskurni« (nacionalistični ali celo »generično fašistični«) subjekt. Kuzmanić, ki se sicer z oceno »fašizma« nikakor ne bi strinjal, je glede možnosti, ki so obstajale, očitno veliko bolj optimističen, saj govori o izgubi »stoodstotne priložnosti«, ki je zamujena in zgrešena »na vsej črti in v vseh elementih«.

Več avtorjev torej kaže svojevrstno raz-očaranje glede usode civilne družbe in mirovnega gibanja v Sloveniji in glede poznejše vloge MI. Kot poudarjata Hren in Gazdić, je bil ključni namen ustanovitve MI leta 1991 ustvariti mesto, na katerem bi poskusili na miren način, brez nasilja, reševati nastalo situacijo v okviru nekdanje Jugoslavije, ki je ne samo determinirala nastanek MI, ampak eskalirala v na videz neizogibno serijo vojn in spremljajočih oblik nasilja. Po njunem mnenju bi se bilo tudi vojn v nekdanji Jugoslaviji mogoče izogniti, pri čemer bi mirovno gibanje in MI lahko igrala odločilno vlogo, tej tezi pa se pridružuje tudi Plut. V tej viziji je bilo v središču dela MI poleg mediacije v regiji še oblikovanje podlag za izvedbo procesa demilitarizacije in za izvajanje v novi ustavi zapisane mirovne politike novonastajajoče države. Inštitut bi tako v svojih glavnih segmentih dobil predvsem nekakšno »implementacijsko funkcijo« in bi služil kot pro-vladni mirovniški »think-tank«. A ta namen je v samem zagonu spodletel, saj ni dobil zagonskih sredstev države. Vendar je bila to še najmanjša zagata (danes se morda lahko sprašujemo, ali to v nastali situaciji ni bila dejanska prednost, posebej če si predstavljamo, da bi MI lahko postal »think-tank« Demosove vlade). Začetek, samo ustanovitev MI, je pospremila desetdnevna vojna, sledila pa ji je serija krvavih vojn v drugih državah nekdanje Jugoslavije, v katerih so se zgodili nekateri zločini brez primere. Marko Hren obžaluje, da mirovno gibanje in MI kljub prizadevanjem in upu nista niti preprečila vojne (da pa je obstajala možnost), niti nista uspela s kampanjo za demilitarizacijo udejanjiti enega od svojih »real-utopičnih« ciljev: transformirati Slovenijo v območje (državo) brez vojske. Zgodilo se je nasprotno – država Slovenija ni samo dobila vojske, temveč tudi obrambnega ministra, ki je nekoč bil – kakšen cinizem – med vodilnimi mirovniki, in ki ni samo popolnoma zabrisal svojih vezi z mirovništvom, temveč je s svojo držo in zanikanjem lastne preteklosti prispeval h karakterizaciji mirovnikov in zagovornikov demilitarizacije kot narodnih izdajalcev.

V tem smislu večina avtorjev (Hren, Kuzmanić, Štrajn, Gazdić in Plut) ugotavlja, da je v povezavi z mirovnim gibanjem in vlogo civilnodružbe-

nih skupin pri ustanovitvi države Slovenije prišlo do kolektivne amnezije, ali še bolje, kot pravi Štrajn, da se je zgodilo »brisanje spomina«. Konkretno to pomeni, da je v javnosti dvajset let vladalo »pristransko poudarjanje zgolj osamosvojitvenih zaslug vojaške osamosvojitve« (Plut). Izbrisan je bil spomin na to, da je, kot pravi Plut, v Sloveniji na začetku 90. let 20. stoletja obstajala zgodovinska priložnost za oblikovanje »resnično miroljubne in zelene države«. Plut se zato zavzema za »spremembo uradnega pogleda na preteklost« – za prepoznavanje in spoštovanje »sinergijske potrebnosti in koristnosti obeh slovenskih osamosvojitvenih pristopov, mirovnega in vojaškega«, ter za »večplasten, uravnotežen zgodovinski spomin« na te dogodke.

Toda medtem ko denimo Štrajn v širšem kontekstu analize poraza civilne družbe pravi, da so »nacionalistični in konservativni politični agensi v demokratično izvoljeni vladi ... *zlahka zanikali mirovno gibanje* kot glavnega in najbolj reprezentativnega predstavnika vseh gibanj za avtonomijo civilne družbe« (poudarila V. J.), in Plut odgovornost za to pripisuje *enostranskim interpretacijam*, pa Hren pravi, da je »ta del zgodbe slovenskega osamosvajanja« zgolj »nemarno zapostavljen«. Kljub temu ugotavlja, da nobena zgodba ne pride na dan sama in da je nujno, da akterji sami delajo na prezentaciji svojega preteklega dela. Marko Hren sam tako opisuje in predstavlja dokaze o dejavnosti mirovnega gibanja (nekaterih posameznikov in njega samega kot najpomembnejšega neformalnega vodjo na začetku devetdesetih) ne samo kot pobudnika za referendum za ustavne spremembe leta 1989, ampak tudi kot predhodnika oblikovanja nove zunanje politike slovenske države. Kljub Plutovemu podobnemu poudarku vloge mirovnštva pri »osamosvajanju« pa Hren vendarle izrecno izpostavlja, da so bili za družbena gibanja »brez dileme« v ospredju boja zmeraj »demokracija, politični pluralizem in varovanje človekovih pravic«. Smoter in cilj mirovnega gibanja torej nikakor ni mogla biti »osamosvojitev« ali ustanovitev kakršne koli države oziroma samostojne države kar tako. Cilji so bili (Tomčevi argumentaciji navkljub) veliko bolj »reformistični«, in morda je bilo dejstvo, da je iz izrazito reformističnega gibanja nastala revolucija, prostor svobode, ki ga v arendtovskem smislu poudarja Gazdić, ravno zato tako presenetljivo. Ko se je pojavil »zaklad« in ko sta se hkrati še oblast in moč znašli na Roški cesti, se je seveda postavilo vprašanje, kdo bo v tej situaciji pripravljen skrinjico izprazniti in zavzeti »mesto subjekta«.

Država je v takšnem nedvoumnem kontekstu pluralizma in varovanja človekovih pravic, ustavnosti in prava (Hren) lahko nastopala predvsem v svoji najpomembnejši funkciji garanta »absolutne pravice imeti pravi-

ce« (Hegel) in omejevanja partikularnih zasebnih interesov klasično razumljene civilne družbe. Edinole v tem smislu namreč lahko predstavlja etično-politično državljansko skupnost in ne skupnosti zbira rodovno ali liberalno povezanih posameznikov.

Zato se pri oceni vloge mirovnega gibanja nedvomno postavlja vprašanje kriterija, s katerim njegovo vlogo sploh lahko ocenjujemo. Ali je ta kriterij zares prispevek k nastanku slovenske države (tudi če je to miroljuben prispevek)? Ali pa bi moral biti kriterij sposobnost preprečitve vojne? Ali kaj drugega? Če je kriterij sposobnost preprečitve vojne, potem vloge mirovnega gibanja pri osamosvajanju nikakor ne moremo ocenjevati glede na stopnjo njegovega »prispevka k nastanku *slovenske* države«. Ali ni to zgolj neki *posebni prispevek*, ki – s stališča izvirnih (civilnih) kriterijev mirovnega gibanja – šteje zgolj in samo, kolikor je ta država zadostila zgornjemu etičnemu kriteriju garanta enakosti, absolutne pravice imeti pravice. Ker Jugoslavija v prijemu Miloševića (in ob ignoranci in nerazumevanju dogajanja pri večini vlad Evrope, vključno z evropskim mirovnim gibanjem – kar izpostavita Plut in Kuzmanić) očitno ni mogla zadostiti zgornjemu kriteriju, je bilo treba staviti na Slovenijo (in ne zaradi nekakšne tisočletne vrednosti ideje slovenske nacionalne države) kot tisto politično in etično skupnost, ki bo temu kriteriju morda zadostila. To pa pomeni, da bi morala postati v pravem pomenu državljanska država z demokratično, pluralistično ureditvijo, ki bi dosledno prakticirala enakost, absolutno pravico imeti pravice. Vendar je Slovenija temu politično-etičnemu kriteriju zadostila v močno okrnjeni formi.

Pri tem sploh ni problem dejstvo, da država Slovenija ni nastala nenasilno. Tisto malo utemeljitvenega nasilja, kolikor ga je bilo potrebno za nacionalni utemeljitveni mit, se je zgodilo v desetdnevni vojni, ki je potem, kot pripominja Gazdić, postala priročna uradna in uveljavljena interpretacija nastanka nove države. A vendar to (upravičljivo) ustanovitveno nasilje ni bilo najhujše, kar se je v samem ustanovitvenem aktu zgodilo. Argument nenasilja ali manj nasilja kot »kriterij uspeha« v tem primeru zgreši. Gre namreč za to, da tisto problematično »strukturno« dejanje na »stičišču vojne in miru« (to, kar Kovačič v tej knjigi – po moje napačno, oziroma podobno Galtungovemu konceptu, ki popolnoma izgubi specifiko nasilja – imenuje »strukturno nasilje«), ki so ga zagrešili politiki in uradniki države Slovenije v samem aktu njenega nastajanja – pri definiranju njenega državljanskega in prebivalstvenega in torej tudi potencialno političnega »telesca« –, sploh ni bilo neposredno nasilno: bilo je izrazito nenasilno, tiho, nezaznano, papirnato, birokratsko dejanje, majhna in nevidna uredba, ki so ji ljudje poslušno sledili in jo izvedli, nje-

ne strašne posledice (danes to moramo imenovati »utemeljitveni zločin«) pa so postale očitne šele veliko kasneje. Temu problemu in dejanju se je MI posvetil veliko prepozno, a vendarle smo bili med tistimi, ki so (že prej skozi tematizacijo rasizma) spregledali njegovo »strukturno« usodnost ter vztrajali pri tem, da je treba izbris raziskati, pokazati na njegove razsežnosti ter zahtevati odgovornost in pravičnost.

II. SPODLETELA MISIJA

MI kot rezultat mirovnega gibanja tako predstavlja že na samem začetku spodletelo misijo. To poudarja več avtorjev – denimo Tonči Kuzmanić, ki ne govori samo o »smrti mirovnega gibanja« na začetku devetdesetih⁴ ampak tudi o dandanašnji »smrti Mirovnega inštituta«, in tako poudari ponovno spodletelost in zamujene priložnosti. Ravno tako spodletelost poslanstva poudarja tekst Gorazda Kovačiča, ki skozi pregled publikacij MI govori o njegovem vklapljanju v »družboslovni mainstream« in ga kritizira zaradi menda ne zadostne tematizacije »strukturnega nasilja«. Podobno, čeprav ne tako neposredno, razmišlja Sašo Gazdić, ustanovitelj in nekoč zaposleni raziskovalec na MI, ki pravi, da se je inštitut »odrekel postavljanju in pogrevanju vprašanj« o tem, »komu in zakaj je ustrezalo, da se (kot interpretacija) namesto zgodbe o uspešnem in pretežno nenasilnem uporju ljudstva uveljavi zgodba o zmagi slovenske vojske?«. Gazdić trdi, da se je MI »odrekel afirmiranju zlahka dojemljivega dejstva, da se je v Sloveniji zgodilo to, kar je za Hannah Arendt izvorno politično dejanje:⁵ ljudje so v medsebojnem delovanju in komuniciranju odprli

⁴ Naslov članka, ki sem ga objavila v nemškem dnevniku *Frankfurter Rundschau* 29. decembra 1994, pri tem pa sem merila predvsem na evropsko mirovno gibanje, ki je s podporo humanitarnemu reševanju problemov dejansko podprlo Miloševićovo strategijo in »umrlo« v Bosni – med drugim tudi tako, da je iz obče pozicije »nenasilja« kot edine konkretne vizije mirovnega gibanja podpiralo embargo na uvoz orožja v BiH in s tem dejansko okrepilo pozicijo JLA in srbskih paravojaških enot, kar je omogočilo množične poboje enega dela prebivalstva.

⁵ Dejansko je konec devetdesetih let MI pripravil osnutek projekta in zaprosil za sredstva za izvedbo aplikativne raziskave, s katero bi pridobil osnovne podatke o vlogi novih družbenih gibanj, predvsem mirovnega gibanja, vendar sredstev na nacionalnem razpisu ni dobil. Pridobljena pa so bila sredstva za raziskavo feminističnega gibanja (leta 1998), v kateri je bila zbrana ključna dokumentacija, ki obsega tudi presečišča dejavnosti feminističnih, ekoloških in mirovnih akterjev, rezultati pa so bili objavljeni v knjigi *Kako smo hodile v feministično gimnazijo* (avtorica V. Jalušič). Ta knjiga ni izšla v zbirkah MI, ampak pri založbi /*cf., kljub temu da je bila raziskava rezultat dela na MI. Raziskovalci preteklosti in interpreti novejšje zgodovine v Sloveniji so jo do zdaj popolnoma ignorirali, upoštevali pa so jo hrvaški in drugi tuji raziskovalci. Knjiga je dostopna on-line v novem arhivu evropskih feminističnih manifestov, ki je rezultat medna-

prostor svobode. Z izvirno politično močjo so se zoperstavili nasilju.« Z Gazdićevo ugotovitvijo o izvirnem političnem dejanju, izrečeno z besedami H. Arendt, se seveda lahko samo strinjamo, vendar se postavlja vprašanje, *za koga* je bilo to »zlahka ugotovljivo dejstvo«? Ta prostor svobode (izvirna politična moč in oblast, ki je iz tega odprtja nastala) se je zaprl v trenutku, ko so se sami akterji (tudi številni tisti, ki so šli v profesionalno politiko) odpovedali svoji lastni dediščini in »padli na finto« plemensko obarvane nacionalne države, ki je začela s procesi izključevanja. »Zlahka ugotovljivo dejstvo« je tudi Sašo Gazdić moral izreči skoraj z dobesedno ponovljenimi besedami Hannah Arendt – in sam poudarja, da gre za dejstvo, ki ga je uspel artikulirati šele po nekajletnem študiju na MI. Le kako, da tega dejstva niso mogli tako zlahka izreči drugi akterji? Ali morda zato, ker so o preteklosti (še) razpravljali v pojmi in kategorijah, ki so se vsiljevale iz sfere novega-starega sistema?

Z odpovedjo civilni dediščini v smislu državljanske argumentacije se je gibanje za izpustitev četverice iz antivojaškega, civilnega, prevesilo v slovensko nacionalno gibanje, ki so mu namesto mirovnikov in državljansko-civilne argumentacije začeli diktirati tempo nacionalni duhovi. Bitka za civilno, državljansko (in hkrati bitka za demilitarizacijo) je bila izgubljena na terenu definicije civilnega v smislu državljanskega in državljanstva.

Vendar navedena smer razmišljanja avtorjev v knjigi očitno referira na neko drugo spodletelo poslanstvo MI in ne na samo spodletelost, ki izvira iz projekta preprečevanja jugoslovanskih vojn in demilitarizacije ter neuresničene vizije MI kot vladnega »think-tank«. Referira na poslanstvo, ki ostaja pri avtorjih, kot sta denimo Marko Hren in Dušan Plut, v ozadju premisleka. Gre za tisto, kar je bilo v nekaterih dokumentih MI in ob samoukinitvi Gibanja za kulturo miru in nenasilja tudi artikulirano, čeprav je za opazovalce morda ostalo v »drugem planu«: namreč za zahtevo po premisleku tega, kar se dogaja, za vprašanje, kako stvari, ki so se na prostoru nekdanje Jugoslavije zgodile, poimenovati, da jih bo sploh mogoče misliti in se jih tudi spominjati. Ta ne tako očitna (in morda v javnosti premalo poudarjena) misija premisleka, razumevanja, ki je že rezultat prvega »spodletelega projekta«, je postala glavna naloga MI v devetdesetih in je tudi botrovala njegovemu institucionalnemu razcvetu v novem tisočletju. Pri tem je šlo predvsem za vztrajanje pri tradiciji, na katero opozarja Darko Štrajn v svojem tekstu, ko govori o tem, da v civil-

rodnega projekta QUING, na katerem sta delala raziskovalna skupina MI ter društvo Vita activa. <http://www.aletta.nu/aletta/fragen/VITA-9616271458.pdf#search=country:Slovenia>.

nodružbenem gibanju ni bilo nekritičnega sprejemanja konceptov, kot so demokracija, človekove pravice, civilna družba. Ko je denimo Tomaž Mastnak že v osemdesetih letih pisal o »totalitarizmu od spodaj«, o tem, kako civilna družba in demokracija nista noben avtomatični družbeni raj, je to sodilo na področje refleksije lastnega delovanja. Takšno refleksijo je v krogih mirovnikov pred ustanovitvijo MI prakticiral predvsem Mastnak (ki to še vedno počne), katerega prispevka v tem zborniku žal nimamo, čeprav bi najbrž predstavljal eno od središčnih analiz.

Ravno tako kot ni bilo nekritičnega sprejemanja drugih konceptov, tudi mirovniki in mirovnice nis(m)o nekritično sprejemali koncepta nenasilja kot nekakšne mantre ali »končne rešitve« (s tem izrazom se v svojem prispevku poigrava Gregor Tomc v kritiki treh struj mirovništva) ali kot preprostega »nasprotja« nasilja. Drugače ne bi pri polni zavesti podpisali mednarodne peticije za ukinitve embarga na uvoz orožja v Bosno in Hercegovino leta 1993.⁶ Spodletela misija preprečitve vojne (ki jo je bilo, kot v drugem delu knjige trdi tudi Sabrina P. Ramet, mogoče preprečiti še tja do leta 1990) je namreč jasno pokazala – in sicer najbolj oprijemljivo v vojni v Bosni – da v situaciji, ko nasilje začne galopirati, nasprotje nasilja ne more biti nenasilje. Edini uspešni preprečevalec nasilja (v miru) je politika in politično delovanje – nasilje se pojavi, ko politika v pomenu »prostora moči«, ki ga navaja Sašo Gazdić, izgine, in takrat nenasilje ni tisto, kar mu je mogoče uspešno postaviti nasproti. Razprava o tem, ali je nasilje »večno« ali zgodovinsko in biološko pogojeno, je v tem smislu odvečna. Nasilje je modus delovanja, za katerega se ljudje odločijo ali pa ne (na njem ni nič »naravnega«), in zmeraj potrebuje takšno ali drugačno opravičevanje. Izginotje »prostora moči«, ki je formiral (nenasilno) politiko, pa ni bilo rezultat represije nad mirovnim gibanjem ali preprost rezultat vsiljene vojne, ampak se je zgodilo skozi uokvirjanje jezika oziroma jezikovnih iger, ki so se jih začeli ob aretaciji četverice posluževati pripadniki civilne družbe. Mirovno gibanje (in civilna družba) sta se že pred samoukinitvijo mirovnega gibanja izgubila v nacionalnem objemu slovenskega jezika.⁷ Samoukinitve je bila najbolj poštena poteza v si-

⁶ Prim. »A Call to Lift the Arms Embargo Against Bosnia-Herzegovina. To: United Nations Security Council, General Assembly, Secretary-General. To: President Bill Clinton, U.S. Congress". Marec 1993. Med podpisanimi peticije (za katero je, kolikor vem, pobuda prišla iz Slovenije) so denimo Edward Said, Shlomo Avineri, Daniel Cohn-Bendit, Adam Hochschild, iz Slovenije pa Alenka Arko, Marko Hren, Vlasta Jalušič, Vlasta Jeseničnik, Tonči Kuzmanić, Tomaž Mastnak in Rudi Rizman. <http://www.bostonreview.net/BR18.2/forum.html>.

⁷ In to slovenskega jezika v najbolj dobesednem pomenu besede. Ključna točka preobrata je trenutek, ko je civilno argumentacijo v procesu proti četverici, ki je govorila o tem,

tuaciji, ko je vojna pokazala ne samo popolno nemoč gibanja, temveč tudi posledice njegovega prevladujočega razumevanja nenasilja – ne kot politične, pač pa kot duhovne moči, ki jo »posedujejo« posamezniki in ne državljanski kolektiv v skupnem delovanju. Ravno iz te spodletelosti pa je nastalo novo »poslanstvo« MI. Ustanovljen je bil, prvič, kot neodvisna (in nevladna) organizacija, ki je bila v samem zagonu odvisna od projektnega pridobivanja sredstev (in to v postsocialističnih okoliščinah, ki jih v zaključku teksta analizira Štrajn). In drugič, za ključno nalogo si ni zadal »management konfliktov«, ampak nalogo premisleka tega, kaj se nam je zgodilo z vojno, osamosvojitvijo in ostalimi procesi, ki so regijo in Slovenijo zajeli. Projekti MI, ki so merili na razumevanje, so obsegali naslednje temeljne teme: »Vojna in nasilje. Možnosti teoretizacije in preprečevanja«, »Nacionalizem in ksenofobija«, »Sodobno državljanstvo. Politike vključevanja in izključevanja«, »Nasilje in politično pri Hannah Arendt«, »Feministične skupine in...«, »Politika in oblast v času terorja: misliti s Hannah Arendt«. Izbrisani (že na začetku novega tisočletja), in tako dalje. A v devetdesetih so mu te teme prinesle tematsko in finančno marginalizacijo, tudi s strani nekdanjih kolegov alternativcev, ki so zdaj postali »civilna družba na oblasti« (Mastnak).

III. □ PORAZU, ZMAGI, SMRTI IN PRVOBORSKIH NALOGAH

Vprašanje, ki se iz tega konteksta avtomatično postavlja, je seveda tisto, ki je Sašu Gazdiću neljubo, ker je prvoborsko: Ali smo se za to borili? Vprašanje je seveda mogoče transformirati in se še enkrat povprašati po tem, »za kaj smo se sploh borili«. Ali je to bilo jasno? Ali pa to vprašanje evocira zgolj »zlovešči molk« (Arendt)? Darko Štrajn in Gorazd Kovačič imata nedvomno prav, ko poudarjata, da je bilo v osemdesetih na civilno-družbeni sceni relativno jasno, proti čemu (in komu) so se akterji borili in da je bila naloga artikulacije, »za kaj« se borimo, veliko težja, če ne celo nemogoča. Spodletela misija, vojna in poraz mirovnega gibanja sta nalogo premisleka tega »za kaj se borimo?« postavila na novo. Ali je MI to nalogo vsaj deloma izpolnil? Ali je – kot nevladna institucija s projek-

da vojaško sodišče ne more soditi civilom, zamenjal argument, da v Sloveniji sodišče slovenskim državljanom ne more soditi v srbskem jeziku. Dodatna točka obrata je bil trenutek, ko je takratni urednik *Mladine* v uvodniku, ki je pisal o zaprtju četverice, zavestno vpeljal razliko med »trdim« č v priimku enega od aretiranih (Tasića, torej zapisanega kot Tasič) in »mehkim« č v priimku pripadnika tajne službe, ki je aretacijo izvajal (Isajlović). Ti obrati predstavljajo »nedolžne« osnove poznejših procesov izključevanja iz državljanstva.

tnim financiranjem in z bolj ali manj omejenim finančnim, kadrovskim in aktivističnim potencialom – tej nalogi kos tudi na dolgi rok?⁸ Kakšna (kakšne vrste) institucija je lahko takšni nalogi kos na dolgi rok?

Ravno vprašanje sposobnosti uresničevanja »nove vizije« je tisto, kar skozi ostro kritiko dejavnosti MI (predvsem v zadnjih letih) preprašujeta predvsem Tonči Kuzmanić in Gorazd Kovačič, oba dolgoletna sodelavca MI. Na začetku novega tisočletja smo si na MI na eni strani zastavili nalogo združiti raziskovalno, zagovorniško, izobraževalno in svetovalno delo ter vplivati na razvoj demokratičnih politik v najširšem pomenu besede. Na drugi strani smo hoteli ohranjati kot nalogo etiko nenehnega mišljenja/premišljanja tega, kar počnemo, kadar raziskovalno in politično delujemo. Kot institucija smo hoteli integrirati v svoj pogled tiste relevantne teme, področja ter raziskovalne in politične akterje, ki se dotikajo ključnih globalnih in lokalnih tem in procesov, v katere smo vpleteni na začetku 21. stoletja. Ob tem smo hoteli posebej poudarjati tiste teme, ki jih mainstream ponavadi vse prerad izpušča – v skladu z znanim motom R. Luxemburg o resnici in drugačnosti.⁹ Ta »mainstreaming« z margine je Mirovni inštitut nenamerno opravljal že daljši čas: teme, ki smo jih načenjali, so bile sprva nedobrodošle, pozneje (ko več niso bile tako nevarne) pa so jih zgrabile tudi druge (družboslovne) institucije: rasizem, izbrisani, homoseksualnost in drugo. Takšen splet nalog seveda lahko ima dobre rezultate, če mu ustrezajo način dela, izbrane teme, pogoji ter domet, sposobnosti, izobrazba in aspiracije sodelavcev. V tem okvi-

⁸ Kronična finančna podhranjenost je botrovala situaciji, v kateri smo si tisti, ki smo vztrajali na MI v devetdesetih, izplačevali minimalne dohodke, a kljub vsemu nismo vsi pobegnili v akademijo, kakor hitro smo skozi projekte inštituta pridobili licenco-doktorat. Sredi devetdesetih let je inštitut imel tri zaposlene, tajnico, petnajst kvadratnih metrov prostorov in en fikus benjamin, medtem ko so v tem času nekatere druge organizacije, ki tem vojne, nasilja, rasizma in nacionalizma niso načenjale, finančno, institucionalno in prostorsko dobesedno cvetele. Leta 2000 je inštitut na osnovi dotedanjega dela brez konstantnega financiranja pridobil institucionalna sredstva Inštituta za odprto družbo za izvedbo dela svojega programa. Povečalo se je število zaposlenih (pridružili so se trije kolegi in programi iz Zavoda za odprto družbo), inštitut je začel z rednimi serijami publikacij in je kombiniral temeljno raziskovalno delo, proučevanje nekaterih segmentov javnih politik ter zagovorniško, izobraževalno in aktivistično dejavnost. V času od ustanovitve leta 1991 je bilo na MI zaposlenih od 2 do 24 ljudi, izvedli smo več kot 150 projektov in izdali skoraj 50 knjig, od tega več kot 30 dvojezičnih izdaj, redno izhaja časopis *Medijska preža*, občasno izdajamo tudi druge manjše publikacije. Številne naše raziskave in teoretski teksti pa so izšli tudi pri drugih založbah (denimo založba /*cf., Sophia, Maska, UMco, ŠKUC itn.) ter v številnih drugih slovenskih in tujih revijah in knjigah. MI nikoli ni pridobil programskega financiranja države Slovenije (dvakrat zavrnjena koncesija za raziskovanje), sofinancirani so bili samo posamični projekti.

⁹ Svoboda je zmeraj svoboda tistih, ki mislijo drugače.

ru smo si zastavili tudi nalogo, da »še naprej vztrajamo kot ne-vladni (v etimološkem pomenu an-archein) raziskovalni inštitut, ne pa tudi kot a-političen, in da je prav to komponenta, ki je ne želimo izgubiti«. ¹⁰

Ali je takšen okvir nalog onemogočil bolj radikalen premislek novih problemov, s katerimi se soočamo – kar MI skozi pregled publikacij očita Gorazd Kovačič? Ali je večji obseg sodelavcev, več projektov, večja profesionalizacija in posledično več potrebnega managementa institucije, zaposlovanje mlajših sodelavcev na delovna mesta raziskovalcev za doktorat, ki so pridobili naziv, nato pa odšli v akademijo, povzročil tavanje na isti točki in nesposobnost premisleka tega, kaj počnemo, ko raziskujemo? Tonči Kuzmanić MI zameri prav to: da je z večjim številom zaposlenih sodelavcev in z večjo »profesionalizacijo« pristal na »boj za preživetje«, da več nima nobene drznosti pogleda in premisleka (Kovačičeva ne-radikalnost) in da je padel v družboslovni mainstream. Kovačič govori o tem, da se je inštitut »vsebinsko integriral« v prevladujoče težnje v sodobnem družboslovju in stvari postavi še ostreje kot Kuzmanić – govori dobesedno o »teoretski plitkosti« MI. Navede sicer raziskovalne izjeme (med drugim avtorico tega teksta), vendar kritiko nadaljuje v smislu, da je pri raziskovanju šlo za »raziskovanje konceptov in idej«, predvsem ideje (ne)enakosti in da je to bilo »premalo«, da je treba to »idejo« v »konkretni raziskovalni in javni praksi« šele aplicirati, česar naj MI ne bi počel – bera radikalnih produktov je premajhna. Hkrati (sam priznava da na osnovi bolj pavšalne in nenatančne analize publicistične produkcije inštituta) ocenjuje, da je na področju konkretnih analiz enakost preveč prevedena v (konkretno) obsežne politike »vključevanja izključenih« v obstoječo družbo. Pri argumentaciji deloma uporabi arendtovski kategorični aparat, deloma pa mu nasprotuje s tipično galtungovsko sintagmo »strukturnega nasilja«, ki da jo je mogoče izpeljati iz arendtovski kritike družbenega. ¹¹ Pri tem pavšalno zagrabi »policy« koncept kot nujno provladno in mainstreamovsko pozicijo, ne da bi sploh upošteval novejšo študije, ki so prek analize diskurza iz tega koncepta izpeljale radikalno in aplicirano kritiko reprezentacije problemov v politikah ter pokazale ravno na strukturne probleme (koncept, s katerim delamo tudi na MI). Kovačič ocenjuje, da bi MI moral imeti kot glavno nalogo v mirnih časih

¹⁰ Povzeto iz vizije Mirovnega inštituta do 2010.

¹¹ S tem se izrazito ne strinjam in tudi dvomim, da je ta sklep mogoče izpeljati iz Kovačičeve sicer odlične in zelo natančne analize družbenega pri H. Arendt, ki sem jo imela kot somentorica priložnost natančno prebrati – mislim, da gre za preveč nepremišljeno izpeljavo. Prim. Kovačič, Gorazd. 2010. *Koncept družbe in družbenega pri Hannah Arendt kot prispevek k dekonstrukciji sociologije*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

radikalno kritiko »strukturnega nasilja« (družbe), njegov dominantni diskurz pa – nasprotno – meri na emancipacijo manjšin življenjskega sloga in okoliščin. Ali, z drugimi besedami, Kovačič MI očita vrnitev v privatno, zasebniško reševanje problemov »nasproti nepravilnemu nasilnemu vmešavanju večinskih zasebnikov v življenje manjšinskih zasebnikov« in »reformizem«. Publikacije MI naj bi tako odražale pozicijo »Pustite me pri miru!«, »Ne vmešavajte se v moje zasebno življenje!«.

Oba prispevka, tako Kuzmaničev kot Kovačičev, sta izrazito pristranska. Pri tem ne mislim samo na pavšalno ocenjevanje in izpuščanje dosežkov, knjig in raziskav, ki so drugačne od kritiziranih, pač pa na nespodobnost (ali pa nepripravljenost?) bolj celovito oceniti transformacije, ki jih je MI prestal (in brez katerih ga danes več ne bi bilo). S tem seveda ne nameravam negirati dejstva, da tudi MI proizvede kaj »pofla« – torej vsakdanjih in mainstreamovskih produktov, ki izhajajo iz projektnega dela za potrebe naročnikov ali financerjev. Kovačič sam nam sicer priznava, da smo do njih tudi sami kritično nastrojeni – kar dokazujejo naše lastne notranje diskusije (in tokratna javna), ki jih na to temo vodimo. Vprašanje seveda je, ali nas je to preplavilo. Kolega ocenjujeta, da nas je.

V ozadju teh (hiper?hipo?)kritičnih ocen delovanja MI bi bilo lahko še kaj več in ne samo razočaranje zaradi spodletele misije. Dejansko gre za zahtevo, da mora inštitut v vseh pogledih reprezentirati »fundamentalno« raziskovanje (tako kot prej mirovno gibanje), ki ga tisti, vpeti v akademijo, v univerzo, v prostoru univerze več niso sposobni niti zahtevati niti umestiti. Oba avtorja ravno zato pri svoji kritiki (namenoma?) celo njuno lastno delo, ki *se je dogajalo v okvirih MI*, izvemata iz teh okvirov – denimo projekte in publikacije o rasizmu, projekte o managerski revoluciji, kampanjo in analize vladnih argumentov za vključitev v Nato, lastne tekste v publikacijah *Mediawatch* in drugih knjigah (*Postfordizem*) ter številne druge tekste in kolumne, ki smo jih raziskovalci MI objavili v okviru in zunaj okvirov MI.¹² Kritika našega (spodletelega) spopriema z enakostjo (s pozicije paradigme strukturnega nasilja) popolnoma spregleda zelo konkretne analize vojn in presečišč med vojno in mirom v nekdanji Jugoslaviji, intersekcijske analize mirnodobnih situacij, ki so

¹² Ne nazadnje je tudi Kovačičeva raziskava o pojmu družbenega pri Hannah Arendt in posledicah za sociologijo izšla iz dialogov, razprav in teoretskih premislekov, ki so nastali prav na MI ali v povezavi z njim. Na MI so bile med drugimi napisane tudi naslednje disertacije: prva disertacija o LGBT problematiki v Sloveniji (Kuhar), disertacija o vojni in genocidu v Jugoslaviji in Ruandi (Dedič) ter nedavno – še ne zagovarjana – disertacija o tem, kako je (v pravnem in proceduralnem smislu) potekal izbris (Kogovšek).

predpriprava kolektivnega nasilja in genocidov ter odpiranje analize posttotalitarnih form vladavine (te so, tako trdim, izrazito *nenasilne*, ne pa strukturno nasilne). Zaradi tega mora iz analize izpustiti tudi najbolj konkretne (in po mojem najpomembnejše) rezultate tega teoretskega dela: najprej kompleks razkrivanja in analize zločina nad izbrisanimi, ki ga je ob sodelovanju nekaterih drugih organizacij, predvsem pa skupine izbranih samih, izvedel MI.¹³ Ker je izbris povezan s samimi temelji nastanka države Slovenije kot ne-državlanske države, je to ključna točka interpretacije preteklosti in umeščanja vprašanja »za kaj smo se borili?« in »za kaj se borimo danes?«. Zanimivo je seveda omeniti tudi to, da nekateri drugi avtorji, ki opozarjajo na morebitno nevarnost nerefleksivnosti MI, ne mislijo tako kot Kovačič in Kuzmanić: Gazdić denimo prav v konkretnih in natančnih *policy* analizah (primer prostitucije) vidi korak k sprevidu dejanskih strukturnih problemov. In medtem ko Kuzmanić svoj odtujeni projekt Delavsko-punkerske univerze razgalja kot nemišljenje, ga Gazdić pohvali kot »globlje poseganje« od jadikovanja prvoborcev »Ali smo se za to borili?«.

Tem stališčem ob bok je gotovo zanimivo postaviti Tomčev analizo mirovništva, njegovo zavračanje radikalnosti in kakršne koli »totalnosti« ter minimalistično definicijo mirovništva kot (najbolj v sedanost vpetega) delovanja za možnost, da se posameznik »umakne pred zlom, ki ga nasilje povzroča« – ki naj bi se v mirovnem gibanju (za razliko od projekta demilitarizacije) kazala v zelo jasni in operacionalizirani pobudi za civilno služenje. Pri tem, pravi Tomc, gre za to, da »voja posameznika, ki to želi, pusti pri miru«. Ravno iz tega mesta je razvidno, da je samo mirovno gibanje zraslo (in bilo uspešno) zaradi izjemne sposobnosti združevanja raznolikih in konfliktnih pogledov ne samo na različna razumevanja miru, nasilja, nenasilja, oblasti, moči, civilne družbe in smiselnosti mirovništva, ampak tudi na posledično nestrinjanje protagonistov glede ideoloških in teoretskih vprašanj, pa tudi praktičnih vprašanj glavnih analog mirovništva in v tej povezavi MI. Kako bi sicer Tomčev »pustite

¹³ Tematike izbrisa, rasizma in homofobije so tudi mednarodno najbolj odmevne raziskovalne teme MI, ki zadevajo (ne)jenakost. Temo izbrisa so v proučevanje in poučevanje o temi državljanstva inkorporirali raziskovalci in predavatelji v številnih drugih državah. Tudi izključitev LGBT populacije iz *politeie* (ne samo iz družbe) je bila ena od ključnih potez novega ustavnega reda (tudi o tem sem pisala v navedeni knjigi o feminističnem gibanju, posebej pa se je tej temi posvečal Roman Kuhar). Zato zagovarjanja te teme nikakor ne moremo odpraviti kot preproste zahteve po »vključevanju v družbo«, a žal tu ni mesto za širšo razpravo o tem problemu. Raziskovalci MI, kot je denimo Roman Kuhar, so do »vključevanja v družbo« in identitetnih politik izrazito kritični. Prim. Kuhar, Roman. 2010. *Intimno državljanstvo*. Ljubljana: ŠKUC, zbirka Lambda. (Mimogrede: tudi ta knjiga je raziskovalni rezultat MI.)

me pri miru« lahko shajal s »totalnostjo« in radikalnostjo desnih, levih, rdečih in zelenih ter sploh obstal? Ravno Tomčev prispevek, ki se sicer (podobno kot v drobnem momentu tudi Gazdičev) utemeljuje na sociobiološki perspektivi, s sarkastično omembo »birokracije za mir« – kot možnosti v primeru zmage demilitarizacijske opcije –, kaže na potencialne nevarnosti »zmagovite stvari«. Res, kaj bi se zgodilo, če bi mirovna opcija »zmagala«? Ali mir sploh lahko zmaga? (Kuzmaničev »mirovni mir« na koncu njegovega teksta.) Vendar, tako Tomc, reformistična pobuda za civilno služenje se je uresničila in »*Slovenecem* omogočila, da, če hočejo, živijo v miru pred vojsko«. »V miru« pred lastno vojsko in neposredno vojno morda, a Kuzmanič bi tej poziciji odvrnil, da »niti tega ne ve, da je v vojni« (s članstvom v Nato in njegovih operacijah).

Na dlani je, da so teksti v prvem delu zbornika v svoji osnovi (še vedno) vpeti v klasični razcep med revolucijo in reformo, deloma pa tudi razpeti med bolj nacionalnim in bolj državljanskim pogledom na preteklost in na današnjo situacijo. Zdi se, kot da se vrtijo okoli klasične dileme politične tradicije »realizma« proti »idealizmu« ali »utopizmu«, »reforme« proti »revoluciji«, in da so ravno to dejanske teme in dileme avtorjev, ki vejejo v ozadju prispevkov v tem zborniku – ne pa toliko vprašanje same vloge MI. A očitno tudi znotraj teh na videz starih dilem še vedno lahko poteka zanimiva razprava. V tem smislu vzpostavljajo most med pogledom v prihodnost, domnevno revolucionarno-idealističnim pogledom na tisto, kar »bo bilo«, ter domnevno koncentracijo na »tukaj in zdaj«, kar je nedvomno najbolj ploden teren za razmislek »prvoborcev« in »drugoborcev« o tem, »za kaj se borimo«.

SKLEP: VITRIX CAUSA?

Dvajset let v obdobju življenja posameznika ali posameznice je relativno kratka doba. Mine, kot bi mignil. Dvajset let življenja institucije, še posebej nevladnega in neodvisnega inštituta, ki se v pravkar nastali državi, v obdobju prehoda v neznano (oz. v t. i. tranzicijskih časih), posveča raziskovanju in spodbujanju javne razprave o kritičnih temah politike, (ne)enakosti, nasilja in vojne ter zagovarjanju pravic izključenih skupin, posameznikov in posameznic, pa je relativno dolga doba. Govorim o dolgi dobi v smislu prizadevanj tistih posameznic in posameznikov, ki vztrajajo skoraj od začetka in ki s(m)o iz nastale organizacije poskušali »narediti« kar najboljše, med drugim iz nje potegniti tudi »kritični presežek«, in ki jo zaznamuje izvirna, začetna spodletelost glede osnovnega namena. Lahko bi rekli, da je prav ta začetna spodletelost, prav dejstvo,

da nismo postali zmagovita stvar, ampak poraženci, pripomogla, da je MI postal kolektivno premišljajoča institucija. Po dvajsetih letih pa se gotovo nahajamo na svojevrstnem razpotju (Kovačič govori o »dveh« MI, Kuzmanić resignirano piše o naši smrti, nekateri ostali avtorji pa v nas kot celoto kljub porazom še vedno polagajo upe). Na razpotju stojijo prazne table, ki ne kažejo nikamor. Morda za njimi leži brezno, morda se da utrditi pot, ali pa gre le za videz, da lahko mišljenje in refleksija kam pripeljeta. Prav zato je prepotreben pogled nazaj in na to, kar počnemo, zaradi česar smo k pisanju te knjige povabili dobronamerne in – tako sem prepričana – kljub ostrim kritikam naklonjene kolege. Njihovi pogledi od zunaj so tudi del naših prizadevanj in morda lahko nam, sodelavcem na Mirovnem inštitutu in širši javnosti predstavijo dileme in pomagajo ne samo pri iskanju našega »izgubljenega zaklada«, ampak tudi pri širši artikulaciji vprašanja, »za kaj« se danes sploh še lahko borimo.

IMENSKO KAZALO

A

Abélard, Pierre 60
 Adam, Frane 57, 113
 Adorno, Theodor 190
 Akvinski, Tomaž 60
 Annan, Kofi 219
 Antohi, Sorin 159
 Aristofan, 56, 60
 Aristotel 55, 56, 59, 60
 Arendt, Hannah 54, 55, 60, 97, 99, 172,
 227, 228, 233, 234, 236, 238, 239
 Ashton, Catherine 208, 220
 Avguštin, Sveti 60
 Avrelij, Mark 184

B

Bacevich, Andrew J. 191
 Badiou, Alain 119, 120
 Bakše, Ingrid 23–25, 53
 Balažic, Milan 38
 Batovrin, Sergij 23
 Bavčar, Igor 54
 Bebler, Anton 54, 55, 58, 62, 64
 Beebe, Shannon D. 180, 181, 185
 Berger, Peter L. 135
 Bloch, Ernst 55
 Bohle, Dorothee 139
 Brahimi, Lakhdar 219
 Breclj, Marko 63
 Brown, J. F. 127
 Bruck, Peter 14
 Brzezinski, Zbigniew 127, 183

Buckley-Zistel, Susanne 171
 Bučar, France 25, 27, 28, 43, 45
 Bučin, Nenad 89
 Bunce, Valerie 140, 141
 Bush, George W. 61, 135, 191
 Butros-Gali, Butros 207, 213

C

Carothers, Thomas 131, 132
 Ceașescu, Nicolae 127
 Char, René 227
 Chomsky, Noam 191
 Clausewitz, Carl von 181
 Clinton, Bill 188
 Cohen, Stanley 171
 Conquest, Robert 128
 Cooper, Henry R. 144
 Crawford, Beverly 145

Č

Ćosić, Dobrica 145

D

Daljević, Milan 88, 89
 Darden, Keith 139
 Debeljak, Aleš 62
 Debenjak, Božidar 55
 Dedić, Jasminka 239
 Detela, Jure 20–22, 29
 Djaković, Stanka 88
 Dolanc, Stane 26
 Drčar Murko, Mojca 27
 Drnovšek, Janez 19, 22, 29, 42, 44, 55

D

Durić, Branko 62

E

Eckhart, Mojster 60

Eco, Umberto 49

Einstein, Albert 67, 179

Eisenhower, Dwight 189, 190

Elworthy, Scilla 180

F

Fanon, Franz 169

Fassbinder, Rainer Werner 57

Ferfila, Bogomir 62

Fichte, Johann G. 110

Fink-Hafner, Danica 141, 143, 147

Fischer, Dietrich 14

Freedman, Lawrence 181

Fowkes, Ben 131

Freud, Sigmund 56

Fukuyama, Francis 128

G

Gabanyi, Anneli 127

Galtung, Johan 14, 207, 209, 212, 232

Gandhi, Mahatma 25

Gans-Morse, Jordan 133

Gantar, Pavel 57, 113–115

Gazdić, Sašo 228, 230–236, 240, 241

Gelb, Alan 135

Gorbačov, Mihail 127, 199

Grass, Günter 57

Grebo, Zdravko 14

Gregorčič, Marta 83

Greskovits, Béla 139

Grizold, Anton 14, 62

Gros, Vitomir 40

Gross, Andreas 14

Grzymala-Busse, Anna 139

Gutierrez, Juan 14

H

Hafner-Fink, Mitja 141, 143, 147

Hatzfeld, Jean 170

Hegel, G. W. F. 55, 60, 109, 111, 115, 118, 232

Heidegger, Martin 60

Held, David 112

Hobbes, Thomas 60

Howard, Marc Morjé 109, 118

Hren, Marko 13, 16, 21, 26–28, 38, 39, 41, 45, 51–54, 82, 83, 228–231, 234

Hribar, Tine 55, 57, 63

Huntington, Samuel P. 129

Husein, Saddam 61, 206

I

Ilting, Karl-Heinz 111

Ishiyama, John T. 139

J

Jalušič, Vlasta 15, 38, 51, 53, 55, 58, 59, 63

Jambrek, Peter 17, 28

Jamnikar, Peter 15, 17, 38

Janša, Janez 15, 25–27, 38–44, 52, 53, 77, 91

Jelušič, Ljubica 58, 62

Jeruzelski, Wojciech 116

Jones, Lyne 14

Jović, Borislav 145

Juri, Franco 61

Juvan, Janez 50

K

Kacin, Jelko 42, 54, 57, 58

Kaldor, Mary 180–182, 185, 187

Kalin, Ignac 13, 14

Kaminsky, Howard 129

Kanduč, Zoran 107

Kaplan, Robert 144

- Karadžić, Radovan 58, 145
Kavčič, Stane 21
Kean, John 112, 113
Kenney, Padraic 19
King, Martin Luther 190
Kirn, Srečo 113
Klee, Paul 60
Klein, Naomi 79
Kleinschmidt, Harald 184
Kmecl, Matjaž 41
Kocbek, Edvard 77
Kogovšek, Neža 239
Kolenc, Janez 117
Kopstein, Jeffrey 133
Kortian, Garbis 110
Kos, Janko 76
Kosovel, Srečko 60
Košir, Manca 59
Kovač, Miha 27
Kovačič, Gorazd 56, 232, 233, 236–242
Kreslin, Vlado 53
Krivec, Ignac 24
Krivic, Matevž 25, 50
Kučan, Milan 16–18, 22, 41, 91, 116
Kuhar, Roman 239, 240
Kulerski, Wiktor 134
Kux, Ernst 127
Kuzmanić, Tonči 27, 39, 84–86, 91, 107, 228–230, 232, 233, 237–242
- L
- L'Abate, Alberto 14
Laden, Osama bin 206
Lazarus, Sylvain 119
Lederach, Jean Paul 216
Leggewie, Claus 172, 173
Leibnitz, Gottfried W. 60
Lennon, John 83
Lewis, Paul 138
Licht, Sonja 14
Locke, John 60
Lovšin, Peter 53
Luckmann, Thomas 135
Luxemburg, Rosa 237
- M
- Macek, Petr 140
Macmillan, Harold 190
Mahkovec, Uroš 50
Major, John 145
Makarychev, Andrey 185
Maliqui, Skhelzen 52
Mamdani, Mahmood 164, 165, 168, 169
Mamula, Branko 88
Marinc, Andrej 26
Marková, Ivana 140
Martin, Brian 14
Marx, Karl 55, 115
Mastnak, Tomaž 15, 27, 38, 50, 51, 53, 79, 80, 113, 114, 235, 236
Matić, Petar 90
McFaul Michael 129
Meksi, Ermelinda 135
Mencin, Metka 17
Mencinger, Jože 57, 63
Merkel, Angela 76, 77
Mežnarič, Silva 14
Milošević, Milutin 88
Milošević, Slobodan 52, 116, 130, 144, 145, 232
Miszlivetz, Ferenc 14
Možina, Jože 58
Muller, Jean-Marie 14
Munch, Gerardo L. 139

N

Najman, Velizar 89
 Nakarada, Radmila 14
 Noriega, Manuel 206

O

Obama, Barack 187, 191
 Ogorevc, Blaž 53
 Ogrodzinski, Piotr 14
 Oman, Ivan 41–44
 Omerza, Igor 25

P

Papisca, Antonio 14
 Pasha, Auron 135
 Patterson, Patrick Hyder 118
 Pavlinek, Petr 131
 Perović, Slobodan 23
 Pesek, Rosvita 39, 41, 43
 Peterle, Lojze 15–17, 28
 Pirjevec, Dušan 77
 Platon, 56
 Plut, Dušan 13, 15, 17, 39–42, 54, 228–232, 234
 Podmenik, Darka 113
 Popit, France 79
 Popper, Karl 190
 Porter, Patrick 188
 Potočnik, Viktorija 15–17
 Poznanski, Kazimierz 129, 130, 134
 Prohničhi, Elena 139
 Pučnik, Jože 42, 55

Q

Quan, Julio 14, 16

R

Ramet, Sabrina P. 235
 Randle, Michael 14

Raušovec, Marjan 88

Reagan, Ronald 50

Repe, Božo 42

Rice, Condoleezza 180

Richard, David 188

Ricoeur, Paul 159, 160

Robin, Corey 190

Rogers, Paul 181

Rop, Tone 58

Roper, Steven D. 129

Rotar, Braco 27

Rumsfeld, Donald 183

Rupel, Dimitrij 55, 56, 62

Rusinow, Dennison 146

Russell, Bertrand 67

S

Saksida, Iztok 55, 56

Sarkozy, Nicolas 167

Schelling, Friedrich W. J. 110

Schmitt, Carl 191

Schöpfli, George 127

Sharp, Gene 14

Shaw, Martin 186

Sinatra, Frank 127

Skalnik Leff, Carol 139

Skušek, Zoja 15, 53

Sodržnik, Janez 15, 38

Solana, Javier 167

Stalin, Josif V. 54

Stiglitz, Joseph 184

Stres, Anton 27, 31, 76

Svetina, Tone 77

Š

Šimonović, Zdenka 53

Šinkovec, Matjaž 28

Školč, Jožef 15, 17, 24, 38, 39

- Štefančič, Marcel 63
Štrajn, Darko 228–231, 234, 236
Šušar, Stipe 52
- T
- Tancig, Peter 54
Telatin, Michela 189
Teršelič, Vesna 64
Thatcher, Margaret 114
Tismaneanu, Vladimir 128
Tomažič, Tone 28
Tomc, Gregor 25, 53, 228, 229, 231, 235, 240, 241
Toqueville, Alexis de 129
Treitschke, Heinrich von 191
Truger, Arno 14, 51
Tulsi, Sri Achary 22
Türk, Danilo 14
- U
- Urbančič, Ivo 55, 57, 113
- V
- Vachudova, Milada 133, 139, 141
Velikonja, Mitja 62
Verdery, Katherine 133
Verhofstatt, Guy 167
Vllasi, Azem 89
Vogrinc, Jože 76
Volgyes, Ivan 127
Voljč, Božidar 38, 40
Voltaire, 179
- W
- Wallenstein, Peter 14
Wallerstein, Immanuel 104
Welsh, Helga 139
Welte, Bernhard 195, 196
Wievorka, Michel 182
- Wittgenstein, Ludwig 57, 59, 60
Wolfe, Bertram 130
- Z
- Zavrl, Franci 51
Zimmermann, Warren 145
Zlobec, Ciril 41
Zlobec, Jaša 15, 38
Zola, Émile 54
- Ž
- Žerdin, Ali 29
Žižek, Slavoj 55, 60, 63, 116

